

Uredila:
Nevenka Žegarac

U LAVIRINTU SOCIJALNE ZAŠTITE

Pouke istraživanja
o deci na
porodičnom i
rezidencijalnom
smeštaju

Пројекат
финансира
Европска
унија

Република Србија
МИНИСТАРСТВО РАДА
И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

U LAVIRINTU SOCIJALNE ZAŠTITE

Pouke istraživanja o deci
na porodičnom i rezidencijalnom
smeštaju

NEVENKA ŽEGARAC (UR.)

U lavirintu
**SOCIJALNE
ZAŠTITE**

POUKE ISTRAŽIVANJA
O DECI NA PORODIČNOM
I REZIDENCIJALNOM SMEŠTAJU

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu
Beograd, 2014.

U LAVIRINTU SOCIJALNE ZAŠTITE
POUKE ISTRAŽIVANJA O DECI
NA PORODIČNOM I REZIDENCIJALNOM SMEŠTAJU

IN THE LABYRINTH OF SOCIAL PROTECTION
LESSONS LEARNT FROM RESEARCH
ON CHILDREN IN CARE

Urednik
NEVENKA ŽEGARAC

Izdavač
UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Za izdavača
PROF. DR ILIJA VUJAČIĆ

Recenzenti
PROF. DR VERONIKA IŠPANOVIĆ RADOJKOVIĆ
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu
PROF. DR JELENA SRNA
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dizajn i prelom
STEFAN IGNJATOVIĆ

Lektor i korektor
VLADO ĐUKANOVIĆ

Štampa
ŠTAMPARIJA „RADUNIĆ“, BEOGRAD

Tiraž
900 PRIMERAKA

Publikacija „U lavirintu socijalne zaštite – Pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju“ je pripremljena i odštampana u okviru projekta „Razvoj usluga u zajednici za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice“ koji je finansirala Evropska unija, a realizovan je u tročlanom partnerstvu Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike, Evropske unije i UNICEF-a.

Sadržaj i stavovi izneti u ovoj publikaciji ne izražavaju nužno stavove UNICEF-a i Evropske unije.

Пројекат
финансира
Европска
унија

Sadržaj

▶	PREDGOVOR	11
▶	REZIME	13
▶	EXECUTIVE SUMMARY	25

I DEO TEORIJSKI I KONCEPTUALNI PRISTUPI U SOCIJALNOJ ZAŠTITI DECE

1	DECA NA PORODIČNOM I REZIDENCIJALNOM SMEŠTAJU - KONCEPTI I KONTEKSTI	
	<i>Nevenka Žegarac</i>	41
	OSNOVNI POJMOVI	41
	PREGLED BROJA I KARAKTERISTIKA DECE NA SMEŠTAJU U SVETU	49
	RAZLOZI ZA SMEŠTAJ DECE U OKVIRU SISTEMA SOCIJALNE I DEČIJE ZAŠTITE	51
	VRSTE I ISHODI SMEŠTAJA U RAZLIČITIM ZEMLJAMA	54
	DONOŠENJE ODLUKA TOKOM RADA NA SLUČAJU	58
	REFLEKSIVNOST I OBJEKTIVNOST U DONOŠENJU ODLUKA	64
	MODELI DONOŠENJA ODLUKA U SISTEMIMA DEČIJE ZAŠTITE	67
	EKOLOGIJA DONOŠENJA ODLUKA	69
	LITERATURA	71
2	SISTEM ZAŠTITE DECE U SRBIJI	
	<i>Nevenka Žegarac</i>	77
	ISTORIJSKI RAZVOJ SISTEMA SOCIJALNE ZAŠTITE DECE U SRBIJI	77
	REFORMA SISTEMA SOCIJALNE ZAŠTITE U SRBIJI POČETKOM XXI VEKA	79
	MERE ZA OTKLANJANJE NEPRAVILNOSTI U VRŠENJU POSLOVA SMEŠTAJA DECE I OMLADINE U USTANOVE SOCIJALNE ZAŠTITE	82
	USTANOVLJAVANJE MEHANIZMA „ČUVARA ULAZA“ (GATE KEEPING)	83
	POSTUPCI PROCENE CENTRA ZA SOCIJALNI RAD U RADU SA DECOM I MLADIMA	88

SNAGE DETETA, PORODICE I SREDINE	90
OBLASTI INTERVENCIJA CENTRA ZA SOCIJALNI RAD U ZAŠTITI DECE I MLADIH	92
PRIPREMA ZA IZDVAJANJE DETETA	94
IZBOR VRSTE SMEŠTAJA	95
KONTAKTI DETETA SA RODITELJIMA, ČLANOVIMA PORODICE I DRUGIM ZNAČANIM OSOBAMA TOKOM SMEŠTAJA	96
SUDSKA ZAŠTITA PRAVA DETETA NA SMEŠTAJU	98
PLANIRANJE STALNOSTI	99
POSETE STRUČNIH RADNIKA	105
STABILNOST SMEŠTAJA	106
RAD NA REUNIFIKACIJI – PONOVNOM UJEDINJENJU PORODICE	109
LITERATURA	114

II DEO ISTRAŽIVANJE UZROKA SMEŠTAJA, PROCESA DONOŠENJA ODLUKA I ISHODA ZA DECU NA PORODIČNOM I REZIDENCIJALNOM SMEŠTAJU

3 METODOLOŠKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA

<i>Nevenka Žegarac i Marko Milanović</i>	125
SVRHA I CILJEVI ISTRAŽIVANJA	125
DIZAJN ISTRAŽIVANJA	127
INSTRUMENTI	128
PROCEDURA	132
UZORAK KVANTITATIVNOG ISTRAŽIVANJA	133

4 REZULTATI ANALIZE PODATAKA IZ BAZE MINISTRATVA RADA I SOCIJALNE POLITIKE

<i>Marko Milanović i Nevenka Žegarac</i>	137
TRENDОВI ULASKA I NAPUŠTANJA SMEŠTAJA U SISTEMU SOCIJALNE ZAŠTITE DECE	137
OSNOVNE KARAKTERISTIKE DECE NA SMEŠTAJU	139
KARAKTERISTIKE SMEŠTAJA	146
ZAKLJUČAK: TRENDОВI I DOSTIGNUĆA REFORMI SOCIJALNE ZAŠTITE DECE U SRBIJI 2006–2011	148

5 UZORAK DECE NA SMEŠTAJU – REZULTATI ISTRAŽIVANJA

<i>Nevenka Žegarac, Anita Burgund i Marko Milanović</i>	151
KARAKTERISTIKE UZORKA	151
PRIJAVA SLUČAJA I PRVI KONTAKT SA DETETOM	152
Prijava slučaja	152
Razlog podnošenja prijave – upućivanja deteta u CSR	154
KARAKTERISTIKE RODITELJA DECE NA SMEŠTAJU	155
USLOVI ŽIVOTA DETETA PRE SMEŠTAJA	159

Tip naselja i uslovi stanovanja	159
Materijalni status porodice deteta	161
KARAKTERISTIKE DECE PRILIKOM PRVOG KONTAKTA SA CSR	162
Školovanje deteta	162
Zlostavljanje i zanemarivanje deteta	165
Problemi u ponašanju, emocionalni i zdravstveni problemi deteta	167
INTERVENCIJE CENTRA ZA SOCIJALNI RAD PRE SMEŠTAJA DETETA	170
Podrška CSR detetu i porodici pre izdvajanja	171
Kontakt sa roditeljem koji nije živeo sa detetom	172
Uključivanje srodnika u proces zaštite deteta	173
Priprema za izdvajanje deteta	174
AKTIVNOSTI I MERE CSR PREDUZETE TOKOM SMEŠTAJA	176
Uzrast deteta tokom prvog smeštaja	176
Vreme od prvog kontakta do smeštaja deteta	177
Razlozi izdvajanja deteta iz porodice	180
Vrsta smeštaja i udaljenost od mesta stanovanja roditelja	183
Smeštaj sa braćom i sestrama	184
Regulisanje kontakata planom usluga	185
Preduzete mere organa starateljstva	187
Postupci pred sudom	188
Planiranje stalnosti za dete u ranoj fazi rada na slučaju	190
Posete stručnih radnika	191
Stabilnost smeštaja	192
AKTUELNE AKTIVNOSTI CSR (PREMA POSLEDNJEM IZVEŠTAJU)	199
Određivanje cilja stalnosti u poslednjem planu	199
Način održavanja i obrazloženje kontakta	201
Školovanje deteta na smeštaju	202
Problemi u ponašanju, emocionalni i zdravstveni problemi deteta	204
DISKUSIJA I ZAKLJUČAK	208
LITERATURA	215

III DEO BLIŽI POGLED: NEKA PITANJA KVALITETA STARANJA

6 DECA ROMI NA SMEŠTAJU U SISTEMU SOCIJALNE ZAŠTITE U SRBIJI	
<i>Nevenka Žegarac, Marija Vučinić i Marko Milanović</i>	219
ZASTUPLJENOST MANJINSKIH GRUPA DECE U SOCIJALNOJ ZAŠTITI	219
KARAKTERISTIKE ROMSKOG STANOVNIŠTVA U SRBIJI	222
Zastupljenost romskog stanovništva u Srbiji	222
Struktura romske porodice i udeo dece u romskom stanovništvu	223
Uslovi života romskih porodica u Srbiji	224
Obrazovanje odraslih i dece	224
Materijalni položaj romskih porodica	225

DECA ROMI NA SMEŠTAJU:	
ANALIZA NACIONALNE BAZE PODATAKA SOCIJALNE ZAŠTITE	226
Karakteristike romske dece	
i njihovog smeštaja u sistem socijalne zaštite	227
DECA ROMI NA SMEŠTAJU U SRBIJI 2006–2011:	
REZULTATI ANALIZE UZORKA DECE NA SMEŠTAJU	229
Prvi kontakt porodice sa centrom	230
Obrazovanje	231
Prihodi i materijalna situacija porodice	232
Tip naselja i uslovi stanovanja	233
Zlostavljanje i zanemarivanje i drugi problemi deteta	234
Aktivnosti preduzete pre smeštaja	237
Smeštaj deteta	240
Aktivnosti nakon smeštaja	242
DISKUSIJA I ZAKLJUČAK	242
LITERATURA	248
7 KVALITET DOKUMENTACIJE	
CENTRA ZA SOCIJALNI RAD O DECI NA SMEŠTAJU	
<i>Nevenka Žegarac i Anita Burgund</i>	251
FUNKCIJA DOKUMENTACIJE U SOCIJALNOM RADU	
I SOCIJALNIM SLUŽBAMA	251
METODOLOGIJA	255
DISKUSIJA I ZAKLJUČAK	262
LITERATURA	265
8 KAKO VODITELJI SLUČAJA PROCENJUJU	
SNAGE DETETA, PORODICE I ZAJEDNICE	
<i>Nevenka Žegarac i Anita Burgund</i>	267
PROCENA SNAGA U RADU SA DECOM I PORODICAMA	267
METODOLOGIJA	269
KLASIFIKACIJA BELEŠKI O SNAGAMA	272
POVEZANOST PERCEPCIJE VODITELJA SLUČAJA	
O SNAGAMA SA KARAKTERISTIKAMA DETETA I PORODICE	277
PERCEPCIJA VODITELJA SLUČAJA O SNAGAMA	
I PREDUZETE AKTIVNOSTI TOKOM RADA SA NA SLUČAJU	278
DISKUSIJA	279
ZAKLJUČAK	282
LITERATURA	283
9 PERCEPCIJA VODITELJA SLUČAJA	
O UČINKU SMEŠTAJA NA DETE	
<i>Nevenka Žegarac i Anita Burgund</i>	287
UVOD	287
JEZIK I OKVIRI PRAKSE U SOCIJALNIM SLUŽBAMA	289

METODOLOGIJA	290
ZASTUPLJENOST I POZICIJA TEMA	
O ZAPAŽENOJ DOBITI OD SMEŠTAJA ZA DECU	291
DISKUSIJA I ZAKLJUČAK	295
LITERATURA	298
10 FAKTORI KOJI UTIČU NA DONOŠENJE ODLUKA: NALAZI IZ FOKUS GRUPA SA STRUČNIM RADNICIMA CENTARA ZA SOCIJALNI RAD	
<i>Nevenka Žegarac i Anita Burgund</i>	301
RAZUMEVANJE PROCESA DONOŠENJA ODLUKA U SOCIJALNIM SLUŽBAMA	301
METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	303
KARAKTERISTIKE SLUČAJA KOJE IMAJU UTICAJA NA DONOŠENJE ODLUKA U SUSRETU SA ZNANJIMA I UVERENJIMA PROFESIONALACA	305
ISKUSTVO IZ NEPOSREDNE PRAKSE I UVERENJA PROFESIONALACA: FAKTORI VEZANI ZA DONOSIOCE ODLUKA	308
ORGANIZACIONA KULTURA I OBIM POSLA: DVE STRANE MEDALJE	310
KONTEKST PRAKSE: KAKO STRUČNI RADNICI DOŽIVLJAVAJU ZAKONSKI OKVIR I UTICAJ JAVNOSTI NA SVOJE ODLUKE	311
DISKUSIJA I ZAKLJUČAK	314
LITERATURA	317
11 JEL' RADIŠ TI U PONEDELJAK, PA KO ĆE DA BACI KOFU VODE IZA MENE: ISKUSTVA I GLEDIŠTA MLADIH NA SMEŠTAJU, NJIHOVIH ODGAJATELJA I VODITELJA SLUČAJA	
<i>Anita Burgund i Nevenka Žegarac</i>	319
Uvod	319
REZILIJENTNOST U ADOLESCENCIJI	321
TOK ISTRAŽIVANJA	323
UTISCI ISTRAŽIVAČA SA TERENA	325
OPIS UZORKA	326
METODOLOGIJA	327
<i>JA SAM DOBAR, BRIŽAN I ROMANTIČAN:</i>	
REZULTATI INTERVJUA SA MLADIMA	329
Životni kontekst i uslovi života	330
Percepcija porodice, odnosa sa drugima i značajni odnosi	332
Emocionalna regulacija	335
Percepcija škole	336
Percepcija socijalne zaštite	338
Percepcija sebe, sopstvenih sposobnosti, mogućnosti uticaja i budućnosti	341
<i>NE OSTAVLJAMO MI NJIH TEK TAKO:</i>	
INTERVJUI SA ODGAJATELJIMA I VODITELJIMA SLUČAJA	343
Životni kontekst i uslovi života	345
Školovanje i osposobljavanje za rad	347
Percepcija mlade osobe i njene budućnosti	350

Podrška koju odrasli obezbeđuju mladima i participacija mladih	354
Percepcija podrške koju su mladi dobili od socijalne zaštite	357
DISKUSIJA	360
ZAKLJUČAK: RAZGOVARATI SA DECOM, A NE O DECI	363
LITERATURA	365

IV DEO PREPORUKE

12 KA SOCIJALNOJ ZAŠTITI PO MERI DETETA

Nevenka Žegarac

371

LITERATURA

381

Predgovor

Knjiga „U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju“ je plod gotovo trogodišnjeg rada velikog broja saradnika, koji su uložili svoje znanje, vreme i posvećenost, sa verom da mogu da doprinesu dobrobiti dece koja žive u hraniteljskim porodicama i institucijama u Srbiji.

Okosnicu knjige čini istraživanje o faktorima koji doprinose da deca budu izdvojena iz roditeljskih porodica i upućena na porodični ili rezidencijalni smeštaj, procesu donošenja odluka pre, tokom i nakon smeštaja, kao i o nekim od ishoda smeštaja za decu, koje je sproveo Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Istraživanje je nastalo kao deo projekta „Razvoj usluga u zajednici za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice“. Projekat je sproveo UNICEF u partnerstvu sa Ministarstvom rada, zapošljavanja i socijalne politike, a podržan je sredstvima Evropske unije. Sagledavanje efekata reformi u oblasti socijalne zaštite dece, posebno kod dece koja su izdvojena iz svojih porodica, je važan zadatak koji može da doprinese isticanju i slavljenju postignuća, uočavanju propusta i teškoća i trasiranju daljih smernica u zaštiti dece. Stoga smo nastojali da steknemo bolji uvid u faktore koji su povezani sa ulaskom dece na smeštaj u socijalnoj zaštiti Srbije u periodu intenzivnih reformi sistema (2006–2011), da bi razumeli kako se može unaprediti kvalitet zaštite ove dece.

Istraživanje su sproveli profesori, istraživači i saradnici Odeljenja za socijalni rad i socijalnu politiku Fakulteta političkih nauka, kao i studenti socijalnog rada, prvenstveno postdiplomci i doktoranti. Time smo nastojali da pružimo podršku razvoju budućih istraživača, analitičara i kreatora politike socijalne zaštite dece u Srbiji. Tako je 26 mlađih saradnika učestvovalo u kreiranju i proveru instrumenta, prikupljanju podataka na terenu, unosu i obradi podataka. Oni su stekli znanja o različitim segmentima istraživačkog rada, rada na terenu i znanja o izgradnji modela prakse. Bez njih ne bi bilo moguće sprovesti kompleksno istraživanje u 29 opština širom Srbije. Njihov entuzijazam, posvećenost i profesionalnost su se pokazali kao izvanredan izvor inspiracije i pokretačka snaga za istraživački tim.

Publikacija se sastoji iz dvanaest poglavlja koja obrađuju pojedina teorijska, praktična i istraživačka pitanja vezana za decu na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju. To uključuje pitanja kako i zašto deca „ulaze“ u sistem alternativnog

staranja, proces donošenja odluka, savremene modele prakse, te praktična pitanja rada sa detetom i porodicom pre, tokom i nakon smeštaja. Analizirani su trendovi ulaska i napuštanja smeštaja i karakteristike dece na smeštaju na celokupnoj populaciji, kao i rezultati istraživanja na stratifikovanom, slučajnom i reprezentativnom uzorku dece na smeštaju. Prikazani su razlozi za prvi kontakt sa sistemom socijalne zaštite, karakteristike roditelja i dece, intervencije koje su prethodile izdvajanju deteta iz porodice, aktivnosti i mere preduzete tokom smeštaja, kao i stanje dece prema poslednjem izveštaju. Posebni delovi publikacije su posvećeni deci Romima na smeštaju i kvalitetu dokumentacije centara za socijalni rad o deci na smeštaju. Prikazani su rezultati kvalitativnog dela istraživanja o tome kako voditelji slučaja procenjuju snage deteta, porodice i zajednice, potom percepcija voditelja slučaja o učinku smeštaja na dete, faktori koji utiču na donošenje odluka, kao i gledišta mladih na smeštaju, njihovih odgajatelja i voditelja slučaja. Na kraju publikacije nalaze se preporuke.

Knjiga je namenjena praktičarima, planerima i donosiocima odluka, zapravo svima kojih se tiče kako žive deca na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju. Verujemo da ova knjiga može biti korisna i studentima društvenih nauka, jer obrazlaže neke od nedovoljno poznatih teorijskih koncepata i pristupa prakse socijalnog rada sa decom na alternativnom staranju i njihovim porodicama.

Tokom pripreme, izrade metodologije, organizacije terenskog istraživanja, obrade i tumačenja podataka, kao i tokom pisanja publikacije, dobili smo izvanrednu pomoć i podršku od velikog broja posvećenih pojedinaca. Posebno želimo da zahvalimo timu za zaštitu dece Unicefove kancelarije u Beogradu, naručito Lesli Miler, Katlin Brašić, Vesni Dejanović i Tijani Marinović. Izuzetnu saradnju smo imali i sa Ministarstvom rada, zapošljavanja i socijalne politike, posebno sa Suzanom Paunović koja je bila pomoćnica ministra u vreme početka istraživanja, državnom sekretarkom Brankicom Janković i Jasminom Ivanović, koje su obezbedile svu potrebnu podršku za odvijanje istraživanja. Takođe, Fakultet političkih nauka je izvanrednu saradnju ostvario i sa Gradskim centrom za socijalni rad u Beogradu, posebno sa direktorkom Snežanom Stošković i njenim saradnicama Oliverom Simendić i Mikainom Stevanović.

Veliku zahvalnost dugujemo brojnim kolegama iz centara za socijalni rad koji su, kao i uvek do sada, pružili gostoprimstvo i podršku istraživačima. Njihova kolegijalnost, solidarnost, želja za razmenom znanja i unapređenjem prakse u složenom kontekstu u kome rade je zadivljujuća.

Posebnu zahvalnost i poštovanje izražavamo deci i mladima i njihovim hraniteljima, vaspitačima iz domova i voditeljima slučaja koji su učestvovali u istraživanju i spremno podelili sa nama svoja iskustva, zapažanja, nade i potrebe, kao i viđenje usluga socijalne zaštite. Iskreno se nadamo da će njihov glas dopreti do onih koji mogu da doprinesu dobrobiti dece na smeštaju.

Nevenka Žegarac,
u ime autorskog i istraživačkog tima

Rezime

OSNOVNE INFORMACIJE

Istraživanje „Praćenje uzroka, procesa donošenja odluka i ishoda za decu u sistemu socijalne zaštite“ organizovao je Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Ono je nastalo kao jedan od rezultata projekta „Razvoj usluga u zajednici za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice“ koji sprovodi UNICEF u partnerstvu sa Ministarstvom rada, zapošljavanja i socijalne politike, a finansira Evropska unija. Program je usmeren na razvoj usluga u zajednici u skladu sa ciljevima reforme socijalne zaštite. To obuhvata razvoj usluga u zajednici, podršku biološkim porodicama i unapređenje porodičnog smeštaja za decu, kao podsticaj procesima deinstitutionalizacije. Sagledavanje efekata reformi u oblasti socijalne zaštite dece u Srbiji, posebno kod dece koja su izdvojena iz svojih porodica, predstavlja važan zadatak koji može da doprinese isticanju i slavljenju postignuća, uočavanju propusta i teškoća i trasiranju daljih smernica u zaštiti dece.

SVRHA I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je bolje razumevanje faktora koji su povezani sa ulaskom dece na smeštaj u socijalnoj zaštiti Srbije u periodu intenzivnih reformi sistema (2006–2011) te sagledavanje prednosti i nedostataka intervencija i usluga za prevenciju izdvajanja deteta iz biološke porodice, kao i onih koje podstiču ponovno ujedinjenje porodice. Studija takođe treba da obezbedi saznanja o pojedinim ishodima zaštite dece na smeštaju i da ukaže na to kako se može poboljšati kvalitet zaštite ove dece.

Specifični ciljevi istraživanja obuhvataju:

1. Dublje razumevanje uzroka koji doprinose da deca budu na smeštaju u sistemu socijalne zaštite.
2. Sagledavanje profila dece na smeštaju u socijalnoj zaštiti.
3. Formulisanje preporuka za unapređenje procesa donošenja odluka u pogledu razvoja intervencija koje preveniraju izdvajanje deteta iz porodice te za sprovođenje individualizovanih planova usluga i mera za dete i porodicu.

4. Postavljanje osnova za kontinuirano praćenje dece na smeštaju kako bi se tokom vremena omogućilo sistemsko praćenje ishoda zaštite dece na smeštaju.

METODOLOGIJA

Istraživanje je podrazumevalo primenu kvantitativne i kvalitativne metodologije. Iz baze MRSP obrađeni su podaci o kompletne kompletnej populaciji dece smeštene u hraniteljske i srodničke hraniteljske porodice, kao i u institucije, u periodu od 1. 6. 2006. do 31. 5. 2011. godine. U posmatranom periodu na smeštaj je upućeno ukupno 5155 dece uzrasta do 18 godina. Urađena je analiza sadržaja 347 dosijea dece u 29 centra iz čitave Srbije. Uzorak je dobijen iz cele posmatrane populacije dece, kao reprezentativan, stratifikovan i slučajan.

Podaci iz dosijea dece su prikupljeni pomoću protokola koji je posebno izrađen za potrebe ovog istraživanja. Prikupljeni su podaci o okolnostima prijave slučaja, karakteristikama deteta i porodice, aktivnostima i merama centra za socijalni rad koje su preduzete pre smeštaja deteta, o samom smeštaju deteta i aktivnostima nakon smeštaja, o stanju deteta u trenutku istraživanja na terenu, o okolnostima promene ili prekida smeštaja, o pripremi za napuštanje zaštite (osamostaljivanje za decu i mlade starije od 14 godina) te podaci o deci i mladima koji su u posmatranom periodu napustili zaštitu.

Na osnovu dosijea korisnika urađena je i procena vođenja dokumentacije, odnosno zastupljenost propisanih dokumenata, njihova uvremenjenost, individualizovanost i prekopiranost. Takođe, iz dosijea dece prikupljeni su podaci koji se tiču percepcije voditelja slučaja o snagama deteta, porodice i zajednice, a za 244 dece je dobijen usmeni podatak od voditelja slučaja o tome šta on ili ona smatraju da je dete dobilo od smeštaja. Ovi podaci su potom obrađivani kvalitativnim metodama.

Ispitivanje je sprovedeno u 29 centara za socijalni rad koji su stratifikovani po regionima, nakon čega je slučajnim izborom u okviru svakog centra izabran određen broj dosijea koji su ušli u konačni uzorak. U zavisnosti od veličine centra, broj dosijea je varirao je od 1 do 36, a prosečno je analizirano 12 dosijea po centru. Na taj način je dobijen reprezentativni uzorak od 347 dece, koji po bitnim odlikama (pol, uzrast, etnička pripadnost, vrsta smeštaja, smetnje u razvoju) ne odstupa značajno od populacije.

Reprezentativni uzorak je uravnotežen po polu (50,1% dece muškog i 49,6% ženskog pola). Prosečna starost dece u trenutku kontakta sa centrom iznosi oko šest godina ($M=5,52$, $SD=4,67$), u rasponu od 0 do 17 godina. U vreme terenskog istraživanja, uzrast dece kretao se od 2 do 23 godine, a prosečna starost je bila 11 godina ($M=11,03$, $SD=6,18$). Deca na smeštaju su najčešće srpske (53,6%) i romske (26,5%) nacionalnosti, dok je zastupljenost pripadnika ostalih etničkih grupa manja od 5%.

U kvalitativnom delu istraživanja organizovane su dve fokus grupe sa vodičima slučaja, supervizorima i rukovodiocima službi za decu i mlade iz dva

centra za socijalni rad. Učestvovalo je 14 stručnih radnika (po sedam u svakoj grupi), a grupe su bile gotovo potpuno polno homogene, jer je učestvovao samo jedan radnik muškog pola. Metodom dubinskog, polustrukturiranog intervjua ispitano je 16 mladih osoba korisnika smeštaja, 15 odgajatelja (njihovih hranitelja, srodnika hranitelja ili vaspitača) i 8 voditelja slučaja tih mladih osoba, uz izričitu saglasnost intervjuisanih mladih osoba. Ovih 16 devojaka i mladića uzrasta od 13 do 18 godina, koji su prethodno bili obuhvaćeni kvantitativnim istraživanjem, a koji su se nalazili na različitim vrstama smeštaja, intervjuisano je u pet gradova u Srbiji.

Prikupljanje podataka iz dosijea korisnika je obavljeno u periodu od marta do maja 2012. godine, dok je terenski deo kvalitativnog istraživanja obavljen u periodu od maja do jula 2013. godine. Za prikupljanje i deo obrade podataka angažovani su saradnici, studenti master i doktorskih studija socijalnog rada na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Svi oni su kvalifikovani socijalni radnici, posebno obučeni za primenu istraživačkih tehnika korišćenih u ovom projektu. Prilikom prikupljanja i obrade podataka posebna pažnja je poklonjena pitanjima poverljivosti i dobijanju saglasnosti za učešće u istraživanju na osnovu pune obaveštenosti ispitanika.

GLAVNI NALAZI

► **TRENDVI I DOSTIGNUĆA REFORMI SOCIJALNE ZAŠTITE DECE U SRBIJI 2006–2011.** U posmatranom periodu 5155 dece je ušlo na hraniteljski, srodnički porodični ili rezidencijalni smeštaj. Uočljiv je trend povećanja broja dece koja ulaze na smeštaj, i to od 26,9% kada poredimo broj smeštaja sa podacima za 2007. i 2010. godinu. Rezultati pokazuju da u sistem socijalne zaštite Srbije na 10.000 dece na smeštaj ulazi 8 dece. Ovaj broj znatno varira u različitim opštinama, odnosno nadležnim centrima za socijalni rad – od 1 do 30 dece na 10.000 dece, što svedoči **o neujednačenoj praksi centara za socijalni rad.** Četvrtina dece koja su ušla na smeštaj su uzrasta od 0 do 2 godine, i to je ujedno najbrojnija grupa. Istovremeno, na smeštaj najređe ulaze deca od 15 ili više godina. **Dakle, došlo je do ekspanzije broja dece na javnom staranju, posebno dece najmlađeg uzrasta.**

Došlo je do znatnog porasta porodičnog smeštaja i postignuti su veliki uspesi u prevenciji smeštaja dece u rezidencijalne institucije, kao i u de-institucionalizaciji. Prema podacima iz baze MRSP, najveći broj dece (76,4%) smešten je u nesrodničke hraniteljske porodice, a preostala deca gotovo podjednako u srodničke porodice ili institucije. Mada je, počevši od 2005. godine, u hraniteljske porodice smešten dvostruko veći broj dece sa smetnjama u razvoju, ova deca su i danas disproporcionalno zastupljena u rezidencijalnim institucijama. Tokom posmatranog perioda upadljivo je porastao broj dece na smeštaju u nesrodničkim hraniteljskim porodicama. Ovaj oblik smeštaja je u poslednjoj posmatranoj godini zastupljen sa preko 80% slučajeva. Istovremeno, opada broj dece koji se upućuje na smeštaj u institucije, ali i u srodničke porodice. **Smeštaj u nesrodničke**

hraniteljske porodice je znatno češće zastupljen kod dece mladeg uzrasta (mlađe od 7 godina), dok sa uzrastom deteta raste i broj smeštaja u srodničke porodice i institucije.

Od 5155 dece koja su u posmatranom periodu ušla na smeštaj u sistem socijalne zaštite, 22,6% je napustilo smeštaj tokom ovog perioda. Stopa napuštanja je najviša kod dece do dve godine starosti i kod dece starije od 15 godina, gde iznosi 30 do 50%. **Najmanje šanse za napuštanje smeštaja imaju deca školskog uzrasta, od 5 do 12 godina (stopa napuštanja oko 10%).** To upućuje na zaključak da **deca koja jednom uđu u sistem, ostaju dugo u njemu.**

► **ULAZAK U SISTEM.** Analiza dosijea uzorka od 347 dece na smeštaju ukazuje na to da deca koja su nakon prijave ili zahteva centru upućena na smeštaj, najčešće dolaze u kontakt sa sistemom socijalne zaštite kada roditelji **nisu u stanju da brinu o njima, bilo da je u pitanju rizik od zanemarivanja, napuštanje ili ostavljanje, odnosno sprečenost roditelja da se o njima staraju (76%).** Pri tome su u 46,4% slučajeva prvi podnosioci zahteva ili prijave roditelji i srodnici deteta (u 13% slučajeva to su bili zahtevi za materijalnom podrškom). Službe u zajednici se znatno manje javljaju kao prvi podnosioci prijave ili zahteva centru, a najviše su zastupljene prijave zdravstvenih ustanova (17,6%). U 23,9% slučajeva razlog za prijavu centru predstavlja to što je **roditelj nestao ili napustio dete.**

► **KARAKTERISTIKE DECE I RODITELJA.** Više od trećine dece iz uzorka (36%) upućeno je na smeštaj u **uzrastu nižem od 3 godine**, a čak 11,2% faktički odmah po rođenju, odnosno u prva tri meseca života. Smetnje u razvoju (uglavnom intelektualne i višestruke) zabeležene su kod oko 17% dece, dok je gotovo trećina dece u vreme smeštaja imala zdravstvene probleme koji zahtevaju posebnu ili dodatnu negu.

Upadljivo je da u dosijeima **nedostaje veliki broj osnovnih podataka o roditeljima dece na smeštaju.** Roditelji dece na smeštaju su ispodprosečnog obrazovanja i uglavnom nezaposleni (63,3% očeva i 88,0% majki). Zloupotreba alkohola i droga je zabeležena kod 15,2% očeva i 6,8% majki, duševna oboljenja kod oko 6% roditelja, a invaliditet kod 12,5% majki i 7,2% očeva. **Porodice dece na smeštaju se suočavaju sa siromaštvom i ozbiljnim teškoćama u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba.** Polovina porodica živi u neadekvatnim stambenim uslovima, a više od 60% svojim prihodima ne zadovoljava osnovne potrebe.

► **RAZLOZI ZA SMEŠTAJ DECE.** Razlozi za izdvajanje dece upućuju na kumulaciju različitih faktora, a **dominiraju zanemarivanje dece i siromaštvo.** Rezultati analize latentnih klasa ukazuju na pet grupa razloga. Dominira napuštanje ili ostavljanje (30,5%), slede siromaštvo i zanemarivanje (25,4%), pa zlostavljanje i zanemarivanje (23,6%). Oko 13% dece odlazi na smeštaj prvenstveno zbog

smetnji u razvoju, a oko 7% nakon smrti roditelja. **Zanemarivanje dece je znatno zastupljenije od zlostavljanja** – kod 70,9% dece zabeležen je jedan ili više posebnih podoblika zanemarivanja, a zlostavljanje je zabeleženo kod 19,3% dece. Najčešći podoblici zanemarivanja su napuštanje (uključujući i ostavljanje) deteta, neadekvatan nadzor te zdravstveno i fizičko zanemarivanje.

► **INTERVENCIJE CENTRA ZA SOCIJALNI RAD PRE IZDVAJANJA DETETA.** Kod polovine porodica mere nisu preduzimate. Stručni radnici centra tokom kontakta nastoje da savetodavno usmeravaju roditelje, dok sa decom i širom porodicom znatno manje kontaktiraju. Kod oko trećine porodica korišćena je materijalna pomoć, a pomoć u naturi i naročito namenska pomoć za opravku i opremanje domaćinstava koriste se sporadično, što važi i za upućivanje na usluge u zajednici (oko 5%). Najveći broj dece odlazi na smeštaj tokom prve godine rada (60,5%, od čega preko 70% u prva dva meseca posle prvog kontakta). Nalazi upućuju na to da se **resursi porodične mreže deteta nedovoljno koriste** kako bi se obezbedilo najmanje restriktivno okruženje za dete.

Takođe, deca i roditelji se često **ne pripremaju za izdvajanje i smeštaj** (oko 40%), dok više od polovine dece (oko 60%) **nema regulisan plan kontakata** sa roditeljima, srodnicima i drugim značajnim osobama. Približno isti procenat dece te kontakte ipak održava, uglavnom sa delom srodnika, pri čemu su sudske odluke o regulisanju ili zabrani kontakata minorno zastupljene. To govori da **praksa regulisanja i podsticanja kontakata roditelja i deteta očigledno nije zaživela ni u radu centara za socijalni rad ni u praksi sudova**, što ozbiljno narušava prava deteta. Pri tome, kontakti deteta sa roditeljima i srodnicima vremenom blago opadaju, jer su prepušteni stihiji i njihovoj inicijativi.

Kod polovine dece na smeštaju nije određen cilj stalnosti u predviđenom roku, a kod neke dece se on neadekvatno određuje kao „dugotrajni smeštaj u hraniteljsku porodicu“, što može da obezbedi stabilan smeštaj u porodičnom okruženju, ali bez strategije za osiguranje stalnosti. Povratak u roditeljsku porodicu predviđa se kod manje od 10% dece. To verovatno objašnjava i veoma mali broj dece (38) koja su se nakon smeštaja vratila u roditeljsku porodicu. Usvojeno je samo 11 dece, i to su uglavnom deca koja su na smeštaj ušla kao novorođenčad, pri čemu su procedure za usvajanje trajale od 9 do 46 meseci. To ukazuje na spore, detetu neprikladne procedure za usvajanje.

► **STABILNOST SMEŠTAJA.** Više od polovine dece (58%) prekinulo je prvi smeštaj. Deca iz uzorka su **najčešće jednom ili dva puta menjala smeštaj**, a najveći broj je 7 smeštaja. Među razlozima za promenu smeštaja dominiraju reaktivni razlozi: deca se vraćaju u roditeljsku porodicu ili idu na usvajanje uglavnom posle prvog smeštaja, dok je kod drugog ili trećeg prekida smeštaja dominantni razlog neka (neočekivana) promena u hraniteljskoj porodici. Nakon trećeg smeštaja, za svaki naredni smeštaj problemi u ponašanju deteta upadljivo preovlađuju kao prvenstveni razlog za promenu smeštaja.

- ▶ **POHAĐANJE ŠKOLE I ŠKOLSKI USPEH.** U ovom segmentu nedostaje veliki broj podataka (posebno o školskom uspehu, koji je važan pokazatelj dobrostanja deteta), dok jedan procenat srednjoškolske omladine napušta školovanje tokom smeštaja.
- ▶ **EMOCIONALNI PROBLEMI I PROBLEMI U PONAŠANJU** kod dece često se ne beleže, odnosno nedostaju podaci o dobrostanju dece u ovom pogledu. Raspoloživi podaci ukazuju na **očekivana razvojna pomeranja simptoma kod dece** sa onih koji su karakteristični za jedan ka onima koji se obično vezuju za naredni razvojni period. Nalazi svedoče o **nepostojanju sistematskog praćenja teškoća kod dece na smeštaju i reagovanja na njih**, pri čemu se verovatno radi o njihovom **neprepoznavanju ili minimalizovanju**.
- ▶ **ROMSKA DECA NA SMEŠTAJU.** Uzorak dece na smeštaju obuhvatio je 92 romske dece (26,5%), čiji su podaci posebno analizirani. Rezultati ukazuju na nesrazmerno veliki broj romske dece koja se nalaze na smeštaju, slično rezultatima drugih analiza koje su ukazale na disproporcionalnu zastupljenost ove dece na smeštaju širom Evrope. Procenjuje se da je **stopa disproporcionalnosti (nejednake zastupljenosti) romske dece na smeštaju u Srbiji 3,7**, odnosno da je toliko više romske dece na smeštaju nego u populaciji. Takođe, **romska deca češće ulaze na smeštaj na nižem kalendarskom uzrastu i u manjoj meri odlaze u srodničke hraniteljske porodice od ostale dece**. Upadljiva je **izuzetno nepovoljna obrazovna struktura roditelja**, kao i to da je, u odnosu na drugu decu iz uzorka, znatno veći broj romske dece pre smeštaja živio u uslovima koji nisu pogodni za razvoj ili su ugrožavali bezbednost deteta. Mada **nisu utvrđene razlike u učestalosti zlostavljanja i zanemarivanja** kod romskih i ostalih porodica iz uzorka, razlika **postoji u zabeleženoj zastupljenosti zdravstvenog zanemarivanja i neadekvatnog nadzora** kao specifičnih oblika zanemarivanja. **Siromaštvo porodice i loši materijalni uslovi života** odlikuju najveći broj romskih porodica dece na smeštaju, mada je ostalo **nejasno kako i u kojoj meri to utiče na prag za pokretanje intervencije** sistema. Takođe, **nisu utvrđene suštinske razlike u radu stručnih radnika sa decom iz romskih porodica** i pored specifičnih izazova sa kojima se sreću ova deca, osim što se kod njih znatno češće predviđa dugotrajan boravak na smeštaju.
- ▶ **DOKUMENTACIJA CENTARA ZA SOCIJALNI RAD O DECI NA SMEŠTAJU.** Analiza je pokazala da u dosijeima dece na smeštaju **upadljivo nedostaju informacije o karakteristikama deteta, roditelja i okolnostima života porodice** koje su relevantne za razumevanje potreba, za procenu rizika te za opredeljivanje za prve i kasnije intervencije centra. Podaci o školovanju, izloženosti deteta nasilju, emocionalnim problemima i problemima u ponašanju deteta nisu zabeleženi kod trećine dece (a taj broj ide i do jedne polovine dece). Nedostaju i podaci o kontaktima, uslovima života porodice, karakteristikama roditelja i sl. Postoji i

tendencija da se podatak koji se ne unese u početku rada na slučaju ne pojavljuje ni kasnije.

Nedostaje oko polovina od ukupne propisane dokumentacije centra za decu na smeštaju. Pri tome je najzastupljeniji dokument List praćenja, kontakata i rada na slučaju (89%). Nepovoljno je ocenjena i individualizovanost dokumentacije, jer su **gotovo polovina procena i dve trećine planova koje donose centri za decu na smeštaju ocenjeni kao neindividualizovani.** Pri tome se jedan deo dokumentacije (oko 10%) prosto reprodukuje, bez unošenja aktuelnih podataka. Ovi podaci svedoče o **ozbiljnim teškoćama radnika centara da odgovore na zahteve stručnog rada u vođenju dokumentacije u skladu sa novouvedenim standardima.** Za to postoje objektivni i subjektivni, spoljni i unutrašnji razlozi. Pored teškoća u prihvatanju novina, tu su i kontradiktorni zahtevi, paralelno i nepovezano vođenje različitih dokumenata vezanih za stručne postupke, upravne postupke, kancelarijsko poslovanje i naplatu troškova, sve bez odgovarajućeg informacionog sistema, što znatno uvećava inače impozantan obim posla.

► **PERCEPCIJA VODITELJA SLUČAJA O SNAGAMA** usmerava i oblikuje njihove intervencije. Međutim, oni pri prvoj proceni prepoznaju snage samo u trećini, a pri poslednjoj u polovini slučajeva. Pri tome se **zajednica** češće percipira **kao ograničenje**, a ne kao resurs, što je posebno uočljivo kod dece sa smetnjama u razvoju. Nasuprot tome, kod dece čije su porodice slabijeg materijalnog statusa **uočene snage zajednice uglavnom služe za podršku izdvajanju deteta, a ne i za prevazilaženje siromaštva i očuvanje porodice.**

► **SNAGE PORODICE** se najčešće procenjuju u vezi sa **materijalnim stanjem porodice i sa obrazovanjem majke.** Voditelji slučaja posebno primećuju **snage deteta** kada je ono bilo **izloženo nasilju, zlostavljanju i zanemarivanju** (ali samo u poslednjem izveštaju), što se može objasniti konstruktom „ranjenog deteta“, od koga se prvobitno ne očekuje napredak, pa se on potom sa odobravanjem beleži, možda i kao verifikacija sopstvenih napora. Ostala je nejasna veza između snaga i preduzetih, odnosno planiranih aktivnosti i intervencija. To ukazuje da **se voditelji slučaja ne bave bližim razumevanjem i stavljanjem snaga u kontekst situacije u kojoj se dete nalazi radi opredeljivanja za odgovarajuće intervencije.** Postoje ozbiljni izazovi i teškoće u prevazilaženju medicinskog, na problem orijentisanog modela prakse u socijalnoj zaštiti Srbije, što može da bude povezano i sa nekada **nedovoljno jasnim ciljevima politike zaštite dece.** U daljem razvoju zakona i propisa treba jasno dati prioritet uslugama pomoći i podrške porodicama za prevenciju izdvajanja dece i uslugama za ponovno ujedinjenje porodice, a zatim se usmeriti na deinstitucionalizaciju i razvoj porodičnog smeštaja.

Percepcija voditelja slučaja o učinku smeštaja na dete povezana je s time kako oni razumeju smisao svog rada sa decom i mladima. Sa stanovišta

voditelja slučaja, deca upućena na smeštaj **prvenstveno dobijaju stabilno okruženje koje im omogućava razvoj, pri čemu se hraniteljska porodica vidi kao okruženje koje je pogodnije za razvoj od rezidencijalnog smeštaja**. Istovremeno, među aspektima dobiti se znatno ređe pominju mogućnost za obrazovanje i osposobljavanje za rad te dobro funkcionisanje deteta, njegov napredak i prevladavanje rizika, što se kao dobit uglavnom pripisuje deci koja su smeštena u institucije. Ovakva uverenja navode voditelje slučaja da svoje aktivnosti usmeravaju na ove oblasti. Druge potrebe deteta, npr. savladavanje razvojnih zadataka i prevladavanje rizika, bezbedno okruženje i zaštita od zlostavljanja, obezbeđen stalni životni aranžman povratkom deteta u porodicu roditelja, smeštajem kod srodnika, putem emancipacije ili usvojenja, kao i održavanje kontakata sa roditeljima, braćom i sestrama i drugim srođnicima, izgleda da dobijaju znatno manju pažnju. Ovo usmerava voditelja slučaja **da se bavi održavanjem smeštaja, a samo dete koje je smeštajem „dobilo sve uslove“ donekle stavlja van sfere interesovanja i intervencija**.

► **FAKTORI KOJI UTIČU NA DONOŠENJE ODLUKA** ispitivani su u okviru fokus grupa sa stručnjacima centara za socijalni rad. Nalazi ukazuju na to da su učesnici **lakše prepoznavali rizike**, dok su snage zapažali sa zadržkom. Uočeno je snažno „**oslanjanje na iskustvo**“ kod stručnjaka, pri čemu ostaje **nejasno koji faktori utiču na oblikovanje iskustva donosilaca odluka**. Primećen je i **uticaj dominantnih kulturnih obrazaca ponašanja i predrasuda** prema pojedinim karakteristikama, ponašanjima i okolnostima deteta i porodice, koji se izgleda ne preispituju sa stanovišta njihovog uticaja na život deteta i porodice. Izgleda da **rod i etnička pripadnost** u priličnoj meri oblikuju proces donošenja odluka u socijalnoj zaštiti, što zahteva dalja istraživanja.

Stručni radnici smatraju da im u radu **pomažu prvenstveno supervizija i resursi u zajednici**, mada su ukazivali i na ograničenja u ovim oblastima (zbog nedovoljne raspoloživosti supervizije i nestabilnosti resursa u zajednici, posebno onih koji su usmereni na očuvanje porodice i koji se finansiraju iz projekata).

Prilično opterećenje za dobru praksu predstavljaju **veliki broj slučajeva te neusklađena i obimna dokumentacija**. Pri tome se **zakonski okvir često sagledava kao protivrečan**, u nekim aspektima kao **nepripravan** za decu i porodice, a ponekad i kao **etički kontroverzan i neprihvatljiv** za same stručne radnike. To govori da se **objektivne teškoće** sa kojima se suočavaju stručni radnici centara za socijalni rad u oblasti zaštite dece **doživljavaju kao „preteći spoljašnji faktori“**, od kojih se oni štite „**unutrašnjim faktorima**“ – iskustvom i međusobnom podrškom.

► **ISKUSTVA MLADIH NA SMEŠTAJU I PERCEPCIJA NJIHOVIH SNAGA**. Rezultati kvalitativnog istraživanja sa mladima na smeštaju, njihovim odgajateljima i voditeljima slučaja ukazuju na to da **svi ispitanici uočavaju pozitivne osobine i potencijale kod mladih, ali o tome ne govore, jer smatraju da je to „štetno“**

za dobrobit mladih. Kao sopstvene pozitivne osobine, mladi su prvenstveno isticali to da su „dobri“ (dobre osobe), dobri prijatelji, kao i da vole da pomognu drugima. Odrasli su to da su mladi „dobri“ objašnjavali kao „poslušnost“ i „sadržljivost“, dok su neki navodili da su i „osetljivi“, pri čemu je ostalo nejasno da li osećajnost ili osetljivost prepoznaju kao snagu ili rizik.

Iz intervjuja je uočljivo da gotovo niko sa mladima nije razgovarao o bolnim, nerazrešenim i prekinutim odnosima, mada odrasli koji se o njima staraju znaju za to i prepoznaju da mlade ti odnosi tište. Odrasli navode da „nemaju ništa protiv“ da o bolnim temama razgovaraju sa mladima, ali kako mladi ne pokreću ova pitanja, oni ne žele da ih „dodatno traumatizuju“. Nalazi upućuju na to da mladi često ne pokazuju svoja neprijatna osećanja pred drugima i da ih prevladavaju tako što se povlače, pa je moguće da na taj način reaguju na implicitnu poruku da „biti dobar“ podrazumeva izostanak negativnih emocija.

► **PERCEPCIJE MLADIH, NJIHOVIH ODGAJATELJA I VODITELJA SLUČAJA** o karakteristikama mladih na smeštaju **uglavnom su se poklapale. Najveća razlika** se javila u načinu na koji mladi na smeštaju i odrasli koji se o njima staraju vide **kako, kada i od koga mladi traže pomoć.** Mladi su navodili da ne vole da traže pomoć od drugih, već se radije oslanjaju na sebe i sopstvene snage kada nailaze na teškoće. Oslanjanjem na sopstvene snage mladi razvijaju nove sposobnosti i rezilijentnost, ali istovremeno veliku energiju troše na preživljavanje umesto na sopstveni razvoj.

Mladi smatraju da ne participiraju u dovoljnoj meri u odlukama koji ih se tiču. Samo trećina mladih navodi da je samostalno izabrala školu, a izbor škole se izgleda prilagođava potrebama održavanja smeštaja i napuštanja zaštite nakon srednje škole. **Stepen učešća u izboru smeštaja je u velikoj meri zavisio od uzrasta deteta.** Oni koji su na ranijem uzrastu upućeni na smeštaj nisu konsultovani niti su na bilo koji način izneli svoje viđenje situacije, već im je u najboljem slučaju rečeno gde idu. Voditelji slučaja navode da su ispitani mladi u trenutku smeštaja bili „premali“ da bi razumeli situaciju. Takođe, neke od intervjuisanih mladih osoba navode da se ne sećaju izdvajanja, jer je prošlo mnogo vremena, a o tim iskustvima ne razgovaraju ni sa kim. Odrasli su saglasni da **mladi malo participiraju u odlukama koje ih se tiču, ali smatraju da je to u njihovom „najboljem interesu“, jer oni ili nisu „dovoljno zreli“ da bi doneli odluku ili „nisu realni“ u proceni svojih mogućnosti.**

► **POMOĆ I PODRŠKU SISTEMA** svi koji su obuhvaćeni istraživanjem karakterišu kao „zaštitu“ i „obezbeđivanje materijalnih sredstava“, a znatno manje kao mesto za savet, usmeravanje i razgovor. Mladi i njihovi odgajatelji (posebno hranitelji i srodnici hranitelji) uglavnom i nemaju drugačija očekivanja od sistema socijalne zaštite, a voditelji slučaja navode „da su tu“ ukoliko se od njih zatraži pomoć.

► **SUMARNI REZULTATI** analize dosijea uzorka dece na smeštaju upućuju na **nedostatak preventivnih usluga, odnosno usluga za očuvanje i povratak deteta u porodicu, na zanemarivanje, ostavljanje dece, siromaštvo i nasilje u porodici** kao glavne razloge za smeštaj dece, na **reaktivne strategije u zaštiti dece** („spasavanje“ nasuprot očuvanju porodice), kao i na **spektar (nedovoljno prepoznatih) problema** sa kojima se suočavaju deca na smeštaju.

Kvalitativna analiza različitih aspekata prakse ukazala je na prve uspehe, ali i na teškoće u prevazilaženju medicinskog modela prakse. Čini se da **dete, njegova dobrobit i razvoj nisu jasno postavljeni u centar sistema**, da dominira konstrukcija odraslih o tome „šta je dobro za dete“. **Nije prepoznata ni potreba direktnog rada na osnaživanju i omoćavanju dece i mladih** da u skladu sa svojim sve većim kapacitetima učestvuju i postepeno preduzimaju odgovornost za stvari koje ih se tiču. To nije samo pravo deteta i moralni zadatak, već i razvojni imperativ koji deci i mladima omogućava zrelo ponašanje tokom odrastanja i u odraslom dobu. Veoma malo znamo o tome šta je deci i mladima na smeštaju zaista važno i da li im iskustvo smeštaja omogućava da razviju odnos poverenja sa zainteresovanom odraslom osobom i da li se osećaju prihvaćeno.

Napokon, **jedna od osnovnih manjkavosti u reformi sistema zaštite dece jeste ekskluzivno usmerenje na razvoj porodičnog smeštaja i deinstitucionalizaciju, bez davanja prioriteta uslugama za podršku porodici i uslugama koje preveniraju izdvajanje dece iz porodica**. Uočljivo je da se u aktuelnom trenutku reformi profesionalci suočavaju sa konfliktnim zahtevima zaštite dece i podrške porodici, što se odražava na odluke koje donose. Takođe, važno je napomenuti da, uz nesumnjiva dostignuća, još uvek nedostaje veza između različitih usluga i mera pomoći i zaštite koje stoje na raspolaganju deci i porodicama u Srbiji.

PREPORUKE

1. Razvoj zakona, procedura i obezbeđivanje sredstava za finansiranje usluga koje obezbeđuju prava deteta i podršku očuvanju porodice.
2. Snažna podrška razvoju usluga koje podržavaju srodničko hraniteljstvo.
3. Razvoj usluga za prevenciju ostavljanja dece, što obuhvata saradnju zdravstvenih i socijalnih službi, ranu identifikaciju trudnica u riziku, materijalnu i psiho-socijalnu podršku tokom trudnoće, nakon porođaja i tokom prvih meseci života deteta.
4. Edukacija stručnih radnika i razvoj usluga za podršku održavanju kontakata roditelja i dece na smeštaju.
5. Stvaranje administrativnih, organizacionih i stručnih kapaciteta za razvoj kulturno kompetentne prakse u socijalnoj zaštiti dece.
6. Dalji razvoj procedura i kompetencija za planiranje stalnosti dece na smeštaju.
7. Unapređenje sistema prikupljanja podataka, veština dokumentovanja i pisanog izveštavanja kod stručnih radnika i monitoringa dokumentovanja u centrima za socijalni rad.

8. Unapređenje supervizijskog procesa, posebno u delu koji se odnosi na razmatranje vrednosnih i etičkih implikacija intervencija radi kontinuiranog razvoja kompetencija stručnih radnika.
9. Ojačavanje resursa centara za socijalni rad u pogledu broja radnika.
10. Razvoj znanja i veština direktnog rada sa decom i mladima, uz poseban fokus na prepoznavanje i reagovanje na simptome traume, emocionalne teškoće i probleme u ponašanju.
11. Razvoj procedura i veština koje obezbeđuju smisleno učešće dece i mladih u odlukama koje ih se tiču.
12. Unapređenje znanja i veština, kao i procedura za participaciju roditelja dece na smeštaju.
13. Unapređenje i razvoj procedura, znanja stručnjaka i razvoj usluga za podršku emancipaciji i napuštanju zaštite.
14. Razvoj inspekcije u oblasti zaštite dece.
15. Dalja istraživanja u oblasti zaštite dece.

Executive Summary

BASIC INFORMATION

This research initiative focused on tracking the causes, decision-making processes and outcomes for children in care and was conducted by the Centre for Research in Social Policy and Social Work, which is part of University of Belgrade's Faculty for Political Science. The study was implemented as part of a child-care reform project which focused on developing services to support families and prevent residential care placement. The project was supported by the European Union and implemented by UNICEF in partnership with the Ministry of Labour, Employment and Social Policy. The study was completed as an integral part of the project's efforts to assess the impact of child protection reforms in Serbia, especially regarding children who are separated from their families. As such, the study reflects on the evidence-base in order to highlight achievements as well as detect challenges on the basis of which it identifies pointers for the way forward.

THE PURPOSE OF THE RESEARCH AND ITS OBJECTIVES

The goal of the research was to increase understanding of the factors that determined the placement of children in care during the period of intensive system-reforms (2006-2011), as well as to examine the strengths and weaknesses of interventions aimed at preventing family separation or facilitating family reunification. The study also provides information about some of the outcomes for children in care and gives recommendations on how the child protection system can be advanced and where it needs to be improved, so as to optimize outcomes and ensure the system “works” *in the best interests of the child*.

The specific objectives of the research include:

1. Securing a deeper understanding of the causes contributing to the placement of children in formal care.
2. Securing a better understanding of the profile of children in formal care.
3. Formulating recommendations for improving the decision-making process related to family separation, temporary and medium-term care solutions and providing pointers for the development of interventions that prevent family

- separation, facilitate reunification and advance social-services' decision making and planning processes so that they are child focused and family cantered.
4. Establishing a base-line for a longitudinal study and setting a foundation for continued monitoring of children in care as part of a tool for tracking outcomes for children in care.

THE METHODOLOGY

The research includes the application of both quantitative and qualitative methodologies. It involved a desk review and analysis of the official data regarding children in care (children placed in residential care, foster-care and kinship families) in the period from 01 June 2006 to 31 May 2011. During the analysed period, a total of 5.155 children under the age of 18 were placed in care across Serbia. The methodology also included a review of a representative, stratified and random sample of 347 case-files from 29 centres for social work. These were selected from the full data-base of children in care made available from the Ministry of Labour, Employment and Social Policy.

Case-file data was extracted from case-files available from 29 centres for social work using an instrument specifically designed for the needs of this research. The data collected included information on the following: the circumstances which led to reporting a case to social services, the characteristics of the child and family, the interventions taken by the social services and procedures that were applied before placing a child into care; the very placement of a child in-care and the activities implemented after placement; the circumstances the child was in at the time of the field research; the circumstances which led to changing or terminating the placement; information about preparation for leaving care; and, data on children and young people who left care during the analysed period.

A review was made on how case-management was implemented and whether this was in line with procedures defined in the relevant regulatory acts. This included checking whether necessary accompanying documents were available in the case file, whether cases were regularly reviewed, whether they contained the necessary detail and whether case-reviews contained any new information/assessment or were simply a copy of the existing information. Such information was perceived as central to gaining understanding of how the system works and whether efforts are undertaken in practice to secure that decision-making and support services endorse 'the best interests of the child'. In addition to the above, information on the case managers' perceptions regarding the strengths of the children, family and community were reviewed. This information was complemented with information obtained through interviews with case-managers on their views on how children benefited from the care placements. This information was later analysed using qualitative methods.

Research was conducted in a stratified sample of 29 centres for social work within which a random selection of case-files was made. Depending on the size

of the social work centre, the number of case-files varied from 1 to 36, with the average number of case-files reviewed being twelve. In total, a representative sample of 347 children in care was obtained. This sample did not significantly deviate from the general population in terms of its basic characteristics such as gender, age, ethnicity, type of placement and of disability.

The representative sample was balanced with respect to gender (50.1% male and 49.6% female children). The average age of children at the moment of the contact with social services was about six ($M=5.52$, $SD=4.67$), and ranged from 0 - 17 years. At the time of the field research, the age of children and youth was ranged from 2 to 23 years, and the average age was 11 years ($M=11.03$, $SD=6.18$). The sample included a majority of children who were of Serbian ethnicity (53.6%). The next largest group were children of Roma ethnic background (26.5%). All other ethnic groups presented less than 5% of the total sample.

As part of the qualitative segment of the research, two focus groups were organized with the case managers, supervisors and managers of the organizational units for children and youth from two centres for social work. 14 professionals also participated (seven in each group) and the groups were almost completely gender homogenous (only one male worker participated). Using the method of in-depth, semi-structured interviews, 16 beneficiaries of the placement were interviewed, as well as 15 care givers (foster parents, kinship carers, and professionals / care giver in residential institutions) and 8 case managers working with these young persons, with the explicit consent of the young persons interviewed. In five Serbian cities, 16 young girls and boys were interviewed, 14 to 18 years old, who had previously been included in the quantitative research, and who were placed in different types of care.

The review of case-files was carried out in the period March – May 2012, while the qualitative research took place in the period May – July 2013. Data collection, as well as some of the processing, was performed by students that are completing their masters or doctorate degrees in social work at the Faculty of Political Sciences of the Belgrade University. All participating students were qualified social workers that received additional training for participating in this field-level research. Special consideration was paid to issues concerning confidentiality, thus ensuring that private information about individual service users or about the ways of working of any particular social service centre were not singled out. All participating services, their practitioners and managers were fully briefed on the objectives of the research, the information being extracted and how it will be used – so as to ensure informed consent of all actors.

THE MAIN FINDINGS

► **THE TRENDS TRACKED IN CHILD CARE REFORMS IN SERBIA DURING THE PERIOD 2006 – 2011:** In the analysed period, 5,155 children were placed in foster, kinship or residential care. This period was characterized by a noticeable increase in the

number of children placed in care. This was particularly prominent in years 2007 to 2010 when an increase of 26.9% can be observed. The results show that the social welfare system in Serbia places, on average, 8 out of 10,000 children into care. Although this absolute number does not point to any particular concerns and is 'within the range' compared to many countries, what does draw greater attention is the fact that placement into care greatly varies between municipalities, that is, between different centres for social work that are the key actors in this decision-making process. This range is between 1 and 30 children out of 10,000, indicating a lack of uniform application of procedures regarding removal of children from his/her family. When looking at the data in terms of the age of the child, the highest ratio is for the 0 to 2 age-group and this represents one quarter of total number of children removed from their families. Children that are 15 or over are least likely to be placed into care. In summary, **the number of children in public care has continually increased with the highest percentage of children removed from their families being infants.** The increase may well be due to a system which has increased sensitization for abuse and neglect, but can also point to a lack of other family-preservation and family-support services. Regarding the high ratio of infants – this is largely in line with figures from other countries – due to the fact that abandonment and relinquishment are more likely to take place, soon after birth, before a child-parent bonding process has taken place.

A significant increase was recorded in terms of placing children in family based care, which was accompanied by a decrease in the placement of children in residential care. According to the information from the database of the Ministry of Labour, Employment and Social Policy, the majority of children, 76.4% were placed in foster care, while the remaining children were, almost equally, placed into kinship and residential care. The above is undoubtedly a result of concerted efforts being made to reform the child-care system and prioritize family-based solutions. However, children without disability have benefited more prominently from these reforms. Despite the fact that from the beginning of 2005, the number of children with disabilities placed in foster care has doubled, these children are, even today, disproportionally represented in residential institutions. During the observed period, the number of children in foster care (non-kinship family-based care) noticeably increased. In the last year covered by the research, this type of placement was present in more than 80% of cases. At the same time, the number of children placed in institutions, as well as in kinship care, decreased. **Placing children in non-kinship foster care is significantly more frequent for younger children** (under 7 years of age). As the child is older, the likelihood of a kinship care or residential care placement increases. This may be due to the limited staff resources of social services, given that identification of appropriate kinship care lies within the mandate of centres for social work (that have a whole range of other responsibilities and priorities), while training of foster-families is within the mandate of regional fostering centres for whom support to fostering is their single responsibility.

Out of the total of 5,155 children placed in care during the observed period, 22.6% of them left care during the same period. The rate of leaving care is the highest for children up to two years of age and those older than 15, where it amounts to 30 and 50% respectively. This is also an expected finding, given that the rates of infant adoption are significantly higher as well as that older children are likely to leave care as an integral process to adulthood. **Those who have the lowest chance of leaving care are school-aged children, from 5 to 12 years old where the rate of leaving care is about 10%.** This leads to the conclusion that **children who enter the system once, are bound to stay in it for a long time – despite the fact that foster-care is envisaged as temporary solution** – and a bridge towards permanency and (re)building family ties (be it through adoption, return to birth family or about having a family-support network when transitioning to adulthood).

► **ENTERING THE SYSTEM:** Analysis of the case-files from the sample of 347 children in care showed that children most often came into contact with social services when parents **were unable to take care of them, be it in terms of risk of neglect, abandonment or relinquishment (76%)**. In 46.4% of cases, the child's parents or relatives were those who initiated the procedure with the social services (in 13% of cases, these were initially requests for financial support). Other public services are much less likely to refer cases of families at-risks. Nevertheless, referrals by health centres and other health services are higher than they are from other public service providers (17.6%). In 23.9% of cases, the referral to social services was due to the fact that **a parent had gone missing or had abandoned/relinquished the child**. Given that this is nearly a quarter of all children that end up in care, it may point to concerns regarding "late" interventions and lack of preventative services in the community.

► **CHARACTERISTICS OF CHILDREN AND PARENTS:** **More than a third of the children** from the sample (36%) were placed in care at **under the age of 3**, and 11.2 % of them immediately after birth, i.e. in the first three months. Disabilities (mostly intellectual and multiple) were recorded in about 17% of children, while almost a third of children, at the time of placement, had health problems which required special or additional attention. This points to the over-representation of children with disability or health problems in care and inevitably raises questions over alternative ways that families could have been supported so as to avoid separation.

The review of case-files pointed to concerns regarding the **lack of even basic information about parents of children in care**. Nevertheless, on the basis of information available, the following can be concluded: the parents of children in care have a below average education and they are mostly unemployed (63.3% of fathers and 88% of mothers). Alcohol and drug abuse was recorded in

15.2% of fathers and 6.8% of mothers, whereas problems with mental illnesses were recorded in about 6% of parents, and a disability recorded in 12.5% of mothers and 7.2% of fathers. **The majority of families of children in care were faced with poverty and severe difficulties in satisfying basic existential needs.** Half of the families lived in inadequate conditions, and more than 60% did not have sufficient incomes to satisfy their basic needs. Again, the prevalence of absolute and high levels of poverty among separated families, inevitably poses the question of whether financial interventions combined with other types of support could have assisted in preventing family separations and whether these would have been cheaper to the state. Even though 'extracting out' poverty as a characteristic of the families, could be misleading (the reasons for removing a child from a family is never simply linked to material deprivation) this data does point to the need of family preservation services that do not exist in Serbia (apart from one isolated modelling initiative).

► **REASONS FOR PLACING CHILDREN IN CARE:** the reasons for separating children from their families indicated that this is usually linked to an accumulation of different factors. Nevertheless, the prevalence of risk of **neglect of children and poverty in the family, were most prominent.** The results of the latent class analysis suggest the existence of five groups of reasons. The dominant reason was abandonment or relinquishment (30.5%), which was followed by poverty and neglect (25.4%) and abuse and neglect (23.6%). About 13% of children were placed in care primarily because of their disability, and about 7% after the death of their parents. The **neglect of children was significantly more frequent than abuse** – in 70.9% of children there were one or more subtypes of neglect listed, while abuse was present in 19.3% of cases. The most frequent subtypes of neglect were abandonment (including relinquishment) of the child, inadequate supervision or the neglect of health-care or neglect of the child's physical wellbeing.

► **THE INTERVENTIONS MADE BY SOCIAL SERVICES PRIOR TO SEPARATING THE CHILD FROM ITS FAMILY:** In half of the families, family support interventions were not made before removal of the child from the family. In those families where support was provided is predominantly consisted of advisory support on parenting – although it is unclear what programme the support was based on (if any) and what level of intensity of support it assumed. The centre for social work made significantly less contact with the children themselves or with the extended family. In about a third of the families, financial assistance was provided to address poverty-related concerns, while assistance in-kind and the specifically dedicated assistance for home-repairs were sporadic. Referrals to community based services were also rare (around 5%). The majority of children were placed in care within a year from the first contact with social services (60.5%, out of which more than 70% in the first two months since the first contact). The

findings show that little effort was made to utilize the **family's social network as a resource** as part of a strategy to prevent separation or in order to secure and maintain relationships important for the child.

The review of the case-files also showed that children and parents were often **unprepared for separation and the care placement** (around 40%), while more than half of the children (around 60%) **did not have a plan outlining future contact** with parents, siblings, relatives and other people that are close to the child. An approximately equal percentage of children still maintained such contacts, mostly with part of their relatives, whereas court decisions on regulation or prohibition of contact were rare. This suggests that the **practice of regulating and encouraging contact between parents and children has obviously not yet taken root, neither in the work of the social services nor in the practice of courts**. Such lack of practice seriously infringes upon the child's rights. In such circumstances, where the child's contact with family is left to his/her own initiative, the relationship is likely to decline over time, often leaving the child with no close relationships once leaving care and in-effect with practically no social network whatsoever.

For only one half of the children in care permanency goals were set in a timely manner. For some of the children, the very objective of permanency planning and working towards life-long family relationships was misunderstood. This was obvious from the way the permanency goal was set. It was not uncommon to come across the permanency goal being described as "long-term placement in a foster family", with no additional information on any plan for returning home or relationship-building efforts to be made with the family or existing social network etc. For less than 10% of children, the return to their birth family was explicitly planned, which is an obvious concern and deviates from how foster-care has been conceptualized at the policy level. This probably explains why a very small number of children from the sample (N=38; 10.9%) returned to their biological family after placement in care. Only 11 children were adopted (0.3%), the majority of whom were placed in care as new-borns. This inevitably points to the question of whether permanency principles are applied or whether children who could potentially be considered for adoption are being 'warehoused' in the care system – awaiting decisions that can come too late for a child to either a) be adopted or b) re-establish a close relationship with his/her family. The adoption procedures, on average, lasted between 9 and 46 months. This indicates slow adoption procedures and prolonged placement of children in temporary care which is not in line with their needs or rights and can negatively impact on a child's overall development.

► **STABILITY OF PLACEMENT:** More than half of the children placed in care (58%) had their first placement discontinued. The children from the sample **most often changed placement once or twice**, and the largest number of placements for a single child was seven. If the placement was discontinued only once, the reason

given was return to biological family or adoption; when there was a second or third discontinuance of placement, the dominant reason given was a change in the foster family circumstances. For children with more than three care placements, the child's behaviour was predominantly being quoted as the primary reason for changing the care placement.

► **SCHOOL ATTENDANCE AND ACADEMIC ACHIEVEMENT:** Given that a significant percentage of case-files lack data on academic achievement, it is impossible to extract conclusions about children's outcomes in this area. However, a significant number of high-school students discontinued their education whilst being in care.

► **EMOTIONAL AND BEHAVIOURAL PROBLEMS** in children also remain frequently unrecorded, i.e. the information on their well-being in this respect is not given in their case-files. The findings demonstrate a **lack of systematic monitoring of the wellbeing of children in care and a lack of response to difficulties encountered by children in care or challenges faced by foster-parents or kinship carers. There is a clear lack of inclination to identify challenges of this kind. Responses to such challenges are "by-default" – missing in the information available in case-files.**

► **ROMA CHILDREN IN CARE:** The sample of children in care included 92 Roma children (26.5%), whose case-files were separately analysed. The results show a disproportionately large number of Roma children in care, a phenomenon which has been recorded in a number of European countries. **The estimated rate of disproportionality of Roma children in care in Serbia amounts to 3.7.** Additionally, **Roma children are more frequently placed in care at a lower calendar age and are less frequently placed in kinship care than other children.** What is also evident is that the **educational structure of the Roma parents is extremely unfavourable**, together with the fact that, in relation to the other children from the sample, a significantly higher number of Roma children, prior to their placement in care, **lived in poor living conditions** assessed to have been "unsuitable for their development" or to "jeopardize their safety". **Excessive frequency of abuse and neglect was not recorded** in Roma families, when compared to the other families in the sample. However, there is higher frequency of **articulated concerns related to "health neglect" and "inadequate supervision"** as specific types of neglect. **Family poverty and financially unfavourable living conditions** characterize the majority of Roma families of children in care, although it still remains **unclear in what way and to what extent it affects the threshold for initiating the intervention of social services and removal of the child.** No differences were recorded in the work of the professionals in relation to Roma children and Roma families, despite the challenges this specific ethnic group faces.

► **THE DOCUMENTATION OF THE CENTRES FOR SOCIAL WORK ON CHILDREN IN CARE:** The analysis indicates that in the case-files of children in care **there is a noteworthy lack of information when it comes to the characteristics of children, parents and family life circumstances** which are relevant for understanding the needs, evaluating risks, and deciding on the type of interventions of social services. Information on education, exposure of the child to violence, as well as on emotional and behavioural problems of the child, were not recorded for 30-50% of children. What is also missing are data on contacts, family living conditions, characteristics of parents, etc. It is interesting that **information which was not provided in the case-file in the initial phase did not appear later either**. This raises concerns regarding the quality of the case review process in addition to concerns around the frequency of case reviews – which are also an issue.

About a half of the required documentation on children in care is missing. The most frequent document is the Monitoring Sheet for contacts and intervention on the case (89%). The “personalization” of case-files was assessed as being very low, because **almost a half of the assessments and two thirds of the service plans were assessed as being “non-individualized” – thus containing generic phrases, commonly used – from one case to the next**. Also, part of the records (about 10%), were simply reproduced, without entering any new information in what was implied as being part of a review process. This information testifies to the **severe difficulties faced by case-managers in meeting the requirements of case-management and with maintaining records and working with clients in accordance with newly introduced standards**. This may be a consequence of a range of factors including difficulties in accepting innovations, conflicting messages case managers receive from different levels of the administration as well as poor office management practices. In addition, the lack of an appropriate information management system significantly increases the already tremendous amount of work and hinders quality control.

► **CASE MANAGERS’ PERCEPTIONS OF STRENGTHS WERE** separately reviewed, given the importance of this in the process of determining their intervention. However, in their first assessment, case-managers only recognized strengths in one third of the cases, while in the final assessment the strengths were recognized in one half of the cases. The **community** was more often perceived **as a constraint** than as a resource, which was particularly obvious when it came to children with disabilities. In terms of families suffering from material deprivation, the **perceived community strengths usually served to support separation of the child, rather than to help in overcoming poverty and preserving the family**. This, again, is an example of inappropriate application of case-management policy and practice, and points to the need for better quality assurance mechanisms and more systematic/continual capacity building efforts.

► **THE FAMILY STRENGTHS** were most often evaluated in relation to the **family's financial status, and the mother's education**. Case managers especially noticed **child strengths** (but only in the last report) when children had been **exposed to violence, abuse and neglect**. That can be explained by the construct of the "wounded child", who is originally not expected to progress, and then this progress is noted with approval, perhaps as a verification of the case managers' own efforts. However, in most cases the connection between strengths and the activities and interventions undertaken still remained unclear. This indicates that **case managers have not been taking strengths into consideration when deciding upon what would be the most appropriate intervention**. This is yet another example that demonstrates the challenges of transitioning from a medical to strength-oriented, family centered and child focused model of social-care. This may partly be due to **insufficiently clear child protection policies and their need for full alignment in different (newer and older) normative and policy documents**. Further development of the laws and regulations should clearly prioritize the services directed to assistance and support to families in preventing separation of children, as well as the services intended for reunification of families.

Case managers' perceptions of the outcomes for children that are placed into care are connected with their understanding of the purpose of their work. From the case managers' point of view, the children placed in care **primarily receive a safe and stable environment that ensures their development**. **At the same time, the recognition of separation being traumatic or the need for maintaining the child's close relationships (whilst in care) as an integral part of child wellbeing often goes unrecognized**. **Foster family placements are considered more "development-friendly" than residential care placements by case managers**. Other child's needs, such as the need for a long-term safe family-based solution, (provided either through reunification, securing long-term kinship care or through adoption), as well as the importance of maintaining relationships (with parents, siblings and other relatives) receive much less attention in the case management process. The belief that foster-family placement are "good enough" and adequate for child development is possibly behind **the lack of the case manager's engagement on finding permanent solutions or investing in family-relationship-building**.

► **FACTORS INFLUENCING DECISION-MAKING PROCESSES** were examined within the focus groups with the professionals from centres for social work. The findings indicate that the participants were able to **recognize risks more easily**, while the strengths were noticed with considerable reserve. What has been noticed is a strong **"reliance on experience"** in professionals, where it still remains unclear which factors shape the experience of the decision makers. What has also been identified is the **influence of the dominant behavioural patterns and prejudices** toward certain characteristics, behaviours and circumstances of children and families, which seem not to be questioned from the point of view

of their influence on the life of the child and family. It seems that **gender and ethnicity** significantly shape the decision-making process in social protection, but such assumptions or implications require further research.

Professionals primarily see **support provided through supervision and resources in the community** as being supportive to their work. They however also recognized the above as limitations if they were inadequate in terms of supply (e.g. insufficient supervision and instability of the resources in the community, especially those directed at family preservation that have short-term project-based funding).

A significant limitation for securing good practice is the **large number of cases per case manager and the inconsistent record-keeping practices. The fact that the laws regulating custody and care are not harmonized is perceived as a limitation by case managers and is often perceived as being contradictory or even inappropriate** for children and families, and sometimes **ethically controversial and unacceptable** to the professionals themselves (for example the practice of removing parental custody rights in cases where the parents themselves applied for placement of their child in care). This demonstrates that case managers are faced with objective **difficulties** whereby the policy environment – instead of being perceived as supportive is perceived as **threatening**. In such an environment, practitioners **rely more on their personal** experience **and mutual support**.

► **EXPERIENCE OF YOUNG PEOPLE IN CARE AND THEIR PERCEPTIONS OF THEIR STRENGTHS:** The results of the qualitative inquiry with young people in care, their care givers and case managers suggest that **all the surveyed participants recognized the positive characteristics and potentials in young people, but did not talk about it, because they believed it to be “harmful” to the well-being of the young people**. As their own positive characteristics, young people primarily listed the fact that they were “good” (good persons), good friends, as well as that they liked to help others. The adults explained the fact that the young were good by using words such as “obedient” and “cooperative”. Some of them stated that they were “sensitive”, whereas it remained unclear whether sensibility and sensitivity were recognized as being strengths or risks.

It is evident from the interviews that almost no one talked to the young people about the painful, unresolved and discontinued relationships, even though the adults who took care of them knew about them and recognized that these relationships were painful for them. The adults stated that they “did not mind” talking to young people about sensitive topics, but since the youth did not raise these issues, they did not want to “further traumatize them”. The findings show that the youth do not often display their uncomfortable feelings in front of others. Many of the youth stated that they overcame their feelings by withdrawing into themselves, and thus it is possible that in this way they react to the implicit message that “to be good” means not to have negative emotions

and demands. This points to the lack of support given to children, carers or foster-carers, in terms of helping children in care overcome trauma and pain as a pre-condition to establishing new and maintaining old relationship within their current and future social networks.

► **THE PERCEPTIONS OF YOUNG PEOPLE, THEIR CARE GIVERS AND CASE MANAGERS** about the characteristics of the young people in care **were usually synchronized. The biggest difference** occurred in the way the young people in care and the adults taking care of them thought about **how, when and from whom the youth asked for help**. The youth stated that they did not like to ask for help from others, but rather preferred to rely on themselves and their own strengths when faced with difficulties. By relying on their own strengths, the youth developed new abilities and resilience, but at the same time spend a vast amount of energy on simply surviving rather than developing and thriving. On the other hand the care givers and case managers saw themselves and providing youth with help when they needed it.

The youth believed that they did not participate sufficiently in making decisions that affect them. Only a third of the young people stated that they had chosen their school autonomously with consultation with someone, and the choice of school seems to have been adjusted to the needs of maintaining placement and leaving care after high school. **The degree of participation in the choice and type of placement depended to a great extent on the age of the child.** Those who had been placed in care at an earlier age were not consulted, neither did they in any way provide their own viewpoint on the situation, only being told instead where they were going. The case managers explained that the examined young people were “too young” at the time of placement to understand the situation, even though they were all school children at the time of placement. Also, some of the interviewed young people stated that they did not remember separation because a lot of time had passed, and people did not talk to them about those experiences. The adults agree that **the young people in care did not participate enough in making decisions that affect them, but believed that it was in their “best interest”, because they were either not “mature enough” to make a decision, or were “unrealistic” in assessing their opportunities.** Such diversity in opinions point to the lack of awareness in terms of the right of the child for his/her opinion to be taken into account as well as possible lack of skills in consulting and obtaining children’s views and opinions.

► **THE ASSISTANCE AND SUPPORT FROM THE SYSTEM** is associated by all the participants with **“protection” and “providing material resources”**, and much less frequently with a place to obtain advice, guidance, be listened to, consult and have a conversation. The youth and their foster parents and kinship carers usually did not have different expectations from the social welfare system. The case managers asserted that they “are there if someone asks for help”.

► **SUMMARY RESULTS** of the analysis of the case-files of children in care list the **lack of preventive measures as well as services for family preservation or family re-unification, neglect, child abandonment, poverty and domestic violence** as main reasons for placing children in care. Also, **strategies in child protection are reactive** (“saving” as opposed to family preservation), **and a full range of insufficiently recognized challenges that children inevitably face when in care.**

The qualitative analysis that was carried out, indicated some progress, but also highlighted difficulties in overcoming the medical model of practice. It seems that a **child, his/her well-being and development have not been clearly positioned as central to the system**, and that the dominant element is the adult’s construction of what is “good for the child”. That puts much more emphasis on physical health, appropriate accommodation and hygiene and less on the importance of long-term relationships and issues of identity, emotional wellbeing and attachment in a child’s development. **What also has not been recognized is the need for direct work on strengthening and enabling children and youth** to participate and gradually take over responsibility for decisions that impact on their life, as their capacities evolve. This is not only the child’s right as well as an ethical responsibility, but it is also a developmental imperative which enables children and youth to develop and gradually become more mature as they reach adulthood. We know very little about what is truly important for children and youth in care and whether, for example, the placement experience helps them develop relationships of trust with the adults around them, whether they feel accepted and believe their opinion is valued.

Finally, **one of the main shortfalls in child-care reforms implemented so far is the exclusive focus on the development of alternative family care models in the context of deinstitutionalization, without equally focusing on preventing family separation through prioritizing services for supporting families at risk that suffer complex combinations of deprivation.** It is apparent that in the current time of reforms, professionals are faced with conflicting requirements between child protection and support to families, which is reflected in the decisions they make. It is also important to mention that regardless of the undisputed accomplishments, the link is still missing between different services and measures of assistance on one hand, and protection available to children and families in Serbia on the other.

RECOMMENDATIONS

1. Further development of legislation, procedures and provision of resources for funding services that promote child’s rights and support family preservation.
2. Strong support to the development of services which support kinship care.

3. Development of services focus on 'timely intervention', which require collaboration between health and social services, early identification of high-risk pregnancies, material and psycho-social support during pregnancy, after birth and in the first months of the child's life.
4. Training of professionals and development of services that support the fostering of relationships (parental and other) within the child's social network for children placed in care.
5. Development of administrative, organizational and professional capacities for developing a culturally competent practice in the social protection of children.
6. Further development of the procedures and competences in permanency planning for children in care.
7. Improvement of the data collection system, capacity building in report writing and documentation, as well as monitoring of records-keeping in centres for social work.
8. Strengthening supervision in centres for social work – as a mechanism which can help address entrenched values and ethical issues in making decisions about the care and custody of children.
9. Increasing the numbers of employees in centres for social work so as to ensure the number is in line with defined norms in the legislation.
10. Development of knowledge and skills for staff working directly with children and youth, especially in terms of recognizing and responding to the symptoms of trauma, emotional difficulties and behavioural problems.
11. Development of procedures and skills providing meaningful participation of children and young people in making decisions that concern their lives and their future.
12. Upgrading procedures and skills for fostering parental involvement and contact with children in care.
13. Improvement and development of procedures, knowledge of professionals and development of services that support leaving care and skills for independent living.
14. Development of a sound inspection system in child care and child protection, which addresses concerns in a constructive and timely manner and with "the best interests of the child" being applied as a governing principle.
15. Further research in child protection and child care, especially in areas regarding ethnicity and child protection, gender and formal care and measuring outcomes for children in care.

I DEO

Teorijski i
konceptualni
pristupi
u socijalnoj
zaštiti dece

Deca na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju – koncepti i konteksti

Nevenka Žegarac

Osnovni pojmovi

U domaćoj i inostranoj literaturi navode se različiti pojmovi za označavanje dece koja ne žive sa svojim roditeljima i dece u sistemu zaštite, kao i za vrste smeštaja i usluga, odnosno mera porodično pravne zaštite koje ova deca koriste.

Generička definicija „dece bez roditeljskog staranja“ data je u Smernicama UN za alternativnu brigu o deci (United Nations Children's Fund, 2009b, tačka 28 a: 6) (u daljem tekstu: Smernice UN). Tu se kaže da su deca bez roditeljskog staranja sva deca koja ne žive bar sa jednim od roditelja, bez obzira na razloge i okolnosti. Deca bez roditeljskog staranja koja se nalaze van svoje zemlje stanovanja ili su u situaciji da im je potrebna neodložna zaštita mogu biti označena kao:

- „deca bez pratnje“ (*unaccompanied*), ukoliko nisu pod staranjem nekog drugog srodnika ili druge odrasle osobe koja je na osnovu zakona ili običaja odgovorna za dete ili
- „izdvojena“ (*separated*), ukoliko su odvojena od svojih prethodnih zakonskih ili drugih primarnih odgajatelja, a koja nezavisno od toga mogu biti u pratnji drugog srodnika.

Porodični zakon Republike Srbije (2005, čl. 113, st. 3; u daljem tekstu: PZ) daje znatno širu i prilično zbunjujuću definiciju deteta bez roditeljskog staranja, i to u delu zakona koji reguliše hraniteljstvo:

” *Detetom bez roditeljskog staranja u smislu ovog zakona smatra se: dete koje nema žive roditelje, dete čiji su roditelji nepoznati ili je nepoznato njihovo boravište, dete čiji su roditelji potpuno lišeni roditeljskog prava odnosno poslovne sposobnosti, dete čiji roditelji još nisu stekli poslovnu sposobnost, dete čiji su roditelji lišeni prava na čuvanje i podizanje odnosno vaspitavanje deteta i dete čiji se roditelji ne staraju o detetu ili se staraju o detetu na neodgovarajući način“*

Ova definicija decu bez roditeljskog staranja određuje znatno šire nego definicija UN, pa obuhvata i decu o kojoj se roditelji neposredno staraju (npr. dete čiji roditelji još nisu stekli poslovnu sposobnost i dete o kome se roditelji staraju „na neodgovarajući način“). Istovremeno, ovo određenje ne obuhvata decu koja ne žive bar sa jednim roditeljem kada su roditelji sami organizovali smeštaj deteta (neformalno, pa dete na primer živi sa srodnicima ili u nekom drugom aranžmanu) ili kada su se roditelji saglasili da dete bude na formalnom smeštaju (na primer, smešteno u hraniteljsku porodicu ili ustanovu za decu na osnovu saglasnosti roditelja). Ovakvo zakonsko određenje uglavnom dosledno opisuje situacije u kojima su u pitanju pravni poslovi vezani za staranje o detetu (situacije zastupanja te upravljanja i raspolaganja imovinom deteta u kontaktu sa nadležnim organima), bez nužnog uključivanja elementa neposredne roditeljske brige o detetu.

Roditeljsko staranje je prema zakonu definisano kao:

” *čuvanje, podizanje, vaspitavanje, obrazovanje, zastupanje, izdržavanje te upravljanje i raspolaganje imovinom deteta“*
(PZ, čl. 68, st. 2).

U skladu sa Smernicama UN, **alternativno** (dakle, ono koje ne obezbeđuje bar jedan roditelj) čuvanje i podizanje dece može biti:

- **neformalno**, što obuhvata svaki privatni aranžman koji se obezbeđuje u porodičnom okruženju, bilo da dete privremeno ili u neodređenom vremenskom periodu odgajaju srodnici ili prijatelji (tzv. neformalni srodnički smeštaj) ili druga lica, i to na inicijativu deteta, roditelja ili druge osobe, pri čemu ovaj aranžman nisu uredili odgovarajući administrativni ili ovlašćeni stručni organi i službe;
- **formalno**, bilo da je obezbeđeno u porodičnom okruženju ili rezidencijalnoj ustanovi, što obuhvata i ustanove iz privatnog sektora, koju su uredili odgovarajući administrativni ili ovlašćeni stručni organi i službe, bez obzira na to da li ovo uređenje jeste ili nije rezultat administrativnih ili zakonskih mera koje se odnose na dobrovoljnost smeštaja.

Formalni oblici alternativnog čuvanja i podizanja dece obuhvataju a) porodični smeštaj, b) rezidencijalni smeštaj i c) nadgledani nezavisni životni aranžman za decu.

- Varijante **PORODIČNOG, ODNOSNO NA PORODICI ZASNOVANOG** (*family based*) formalnog alternativnog smeštaja o deci po Smernicama UN (tačka 29 c) su:
- **srodnički smeštaj** (*kinship care*) – formalni, odobreni i nadgledani porodični smeštaj unutar šire porodice deteta ili sa bliskim prijateljima porodice koji su poznati detetu; Srodnički smeštaj u širem smislu podrazumeva i situacije kada dete živi sa srodnikom koji je i **zakonski staratelj deteta, bez formalnog hraniteljskog** aranžmana, što se označava kao **starateljski smeštaj**. Kao oblik alternativnog staranja, starteljski smeštaj podrazumeva zajednički život staratelja i šticećenika, a isključuje situacije u kojima je startelj istovremeni i hranitelj (srodnički ili nesrodnički), i u kojima staratelj ne živi sa detetom – šticećenikom. Ovde ćemo pod srodničkim smeštajem prvenstveno podrazumevati srodnike hranitelje;
 - **hraniteljski smeštaj** (*foster care*) – porodični smeštaj unutar porodice koja je odabrana, obučena, odobrena ili licencirana i nadgledana u pogledu čuvanja i podizanja dece sa kojom nije biološki ili drugim odgovarajućim vezama povezana, u koji decu smeštaju ovlašćeni organi;
 - **smeštaj za usvojenje** (*placement for adoption*) je posebna podvrsta porodičnog smeštaja koja zakonski nije predviđena niti je u praksi razvijena u Srbiji, a koja u pojedinim zemljama predstavlja posebno nadgledanu formu smeštaja. Ovde se perspektivni usvojenik i usvojitelji spajaju, sa verovatnom, ali ne izvesnom formom usvojenja, jer se u međuvremenu mogu razviti i neke druge, za dete povoljnije opcije. Varijanta ove vrste smeštaja u Srbiji postoji u obliku tzv. „upućivanja deteta na međusobno prilagođavanje u porodicu budućih usvojitelja“ (PZ, čl. 318, st. 1) koje može trajati najduže šest meseci. Ova deca se u zvaničnim evidencijama socijalne zaštite u Srbiji ne ubrajaju u decu na smeštaju. Istovremeno, ovo „upućivanje“ je obavezni deo procedure zasnivanja usvojenja u Srbiji kada dete ne usvajaju strani državljani, odnosno supružnik roditelja deteta, te po svojoj svrsi ne korespondira sa smeštajem za usvojenje kao posebnom podvrstom alternativnog smeštaja;
 - **druge forme smeštaja zasnovanog na porodici** (*family type*) su npr. „porodična grupa za odgoj“ (*family upbringing group*), što označava porodicu koje preuzimaju brigu o deci iz specijalizovanih institucija i uz aktivnu podršku osoblja iz institucija brinu o toj deci. „Zamenska porodica“ (*replacement family*) je porodica koja ugošćava dete tokom određenog perioda, kako bi ono steklo iskustvo porodičnog života, i drugi aranžmani gde su odgajatelji dece odabrani i pripremljeni za obezbeđenje takve brige, bez obzira da li primaju naknadu ili drugu vrstu kompenzacije za to (NGO Working Group on Children without Parental Care in Geneva, 2013).

► **REZIDENCIJALNI SMEŠTAJ** obuhvata aranžmane života u grupi koji su specijalno namenjeni za smeštaj dece, gde plaćeno osoblje ili volonteri brinu o deci, i obezbeđuje se u prihvatilištima, tranzitnim centrima i drugim ustanovama za smeštaj koje pružaju kratkotrajni ili dugotrajni smeštaj, bilo da su u pitanju velike rezidencijalne institucije, dom-grupa, tzv „dečija sela“ i sl. U vezi sa rezidencijalnim smeštajem Smernice UN pominju se još dva termina, koja označavaju dva pola rezidencijalnog smeštaja:

- **porodicolik ili porodici sličan smeštaj** (*family-like*) označava obezbeđenje smeštaja za male grupe dece (Council of Europe, 2005), na način i u okruženju koje obezbeđuje način života, dnevnu rutinu, i atmosferu sličnu porodičnoj, tako da se može obezbediti personalizovana nega svakom detetu (Explanatory Report to the Council of Europe's Committee of Ministers Recommendation 2005). U porodicolike forme smeštaja se ubrajaju tzv. *male domske zajednice* sa 6 do 10, u nekim zemljama i 15 dece i personalizovanom negom, koje su i prostorno uključene u lokalnu zajednicu, kao „obična kuća (ili stan) u običnom susedstvu“.
- među hibridne modele različitog nivoa porodicolikosti nekada se ubrajaju se tzv. „*dečija sela*“ sa 8 do 15 kuća u kojima živi 4 do 10 dece deca sa SOS odgajateljkom ili pod nadzorom vaspitača (Council of Europe, 2003).
- **institucija ili ustanova za decu** je veliko rezidencijalno okruženje koje nije podešeno potrebama dece i ne liči na porodično okruženje, a koje pokazuje osobine karakteristične za totalne institucije (jer prati stroge rutine, kontakti sa spoljnim okruženjem su ograničeni, prisutna je socijalna distanca između osoblja i korisnika, podstiče se zavistan položaj korisnika i sl. Eurochild,). Prema preporuci Saveta Evrope, sve institucije treba da nastoje da obezbede *porodicoliko okruženje i atmosferu*, što se nekada obezbeđuje renoviranjem velikih institucija gde se deca grupišu u odvojene delove institucije kao „porodice“. Ovaj koncept je ranije u Srbiji označavan kao „dom-porodica“, ali je on napušten zbog nesaradnje osoblja, koje je u skladu sa zakonom o radu insistiralo da radi po strogo utvrđenim smenama, a ne prema potrebama dece (Veljić, 1977), a u Švedskoj se naziva „*hibridni domovi*“ (Stockholm Declaration, 2003). Ovo grupisanje dece u velikim institucijama nikako ne treba izjednačavati sa porodicolikim smeštajem (NGO Working Group on Children without Parental Care in Geneva, 2013).

► **NADGLEDANI NEZAVISNI ŽIVOTNI ARANŽMAN ZA DECU** – prvenstveno za mlade od 16 godina i starije (u uporednoj praksi najčešće do 21 ili 23 godine), podrazumeva smeštaj, najčešće u stanu, nekada hostelu ili sličnom mestu, gde mladi koji su napustili smeštaj, i stariji adolescenti koji se pripremaju za napuštanje zaštite,

razvijaju veštine i kompetencije za samostalan život, uz manji ili veći intenzitet podrške. Osoblje koje podržava mlade najčešće ne živi sa njima, a od mlade osobe se očekuje da najveći deo svojih ličnih potreba (nabavka, održavanje domaćinstva, pripremanje hrane, pranje rublja, plaćanje računa i sl.) obavljaju sami.

Formalni oblici alternativnog čuvanja i podizanja dece ne obuhvataju decu koja su lišena slobode na osnovu odluke odgovarajućeg organa, decu koja su smeštena kod budućih usvojitelja (na tzv. adaptacioni period, tj. međusobno prilagođavanje, kako predviđa PZ u Srbiji) kao deo procedure zasnivanja usvojenja i neformalne dogovore u kojima dete boravi kod srodnika ili prijatelja iz razloga koji nisu povezani sa roditeljevom nesposobnošću ili nespremnošću da pruži adekvatnu negu detetu.

U Srbiji, PZ (2005) i Zakon o socijalnoj zaštiti (iz 2011. godine; u daljem tekstu: ZSZ) regulišu pitanja smeštaja te čuvanja, podizanja, vaspitavanja, obrazovanja i pravnog zastupanja dece kojoj je potreban privremeni ili duži smeštaj. Porodični zakon prvenstveno određuje da je „država dužna da detetu bez roditeljskog staranja obezbedi zaštitu u porodičnoj sredini uvek kada je to moguće“ (2005, čl. 6, st. 6) i bliže reguliše hraniteljstvo, usvojenje i starateljstvo kao porodičnopravne institute.

Po zakonu, hraniteljstvo se može zasnovati ako je dete bez roditeljskog staranja (PZ, čl. 113, st. 2), ali i ako dete ima smetnje u psihofizičkom razvoju ili je dete sa poremećajem u ponašanju (st. 3), i to tako što se braća i sestre po pravilu smeštaju u istu porodicu. Ovaj zakon ne razlikuje srodničke i nesrodničke forme porodičnog smeštaja.

Starateljstvo u porodičnopravnom sistemu Republike Srbije predstavlja poseban oblik aranžmana namenjen deci bez roditeljskog staranja i deci kojoj je u određenim životnim okolnostima potrebno pravno zastupanje koje ne mogu da obezbede roditelji, odnosno punoletnim osobama koje su lišene poslovne sposobnosti (PZ, čl. 124). Starateljstvo ne podrazumeva nužno neposredno staranje o licu koje je pod starateljstvom. Prvenstveno je u pitanju pravno zastupanje i preduzimanje raznovrsnih aktivnosti za zaštitu prava lica pod starateljstvom u skladu sa njegovim interesima. Za staratelja se prvenstveno postavljaju supružnik, srodnik ili hranitelj deteta ili odrasle osobe kojoj je potrebna starateljska zaštita, osim ako to nije u suprotnosti sa njegovim/njenim interesima (čl. 126, st. 2). Centar za socijalni rad, koji u Srbiji vrši poslove organa starateljstva, može odlučiti da, u skladu sa interesom korisnika, licu pod starateljstvom ne postavlja staratelja, nego da dužnost staratelja vrši neposredno, za šta se zadužuje jedan od radnika organa starateljstva (čl. 131, st. 1).

Zakon o socijalnoj zaštiti (čl. 40), pored usluga procene i planiranja, dnevnih usluga u zajednici, usluga podrške za samostalan život, savetodavnoterapijskih i socio-edukativnih usluga, definiše i usluge smeštaja, i to kao „smeštaj u srodničku, hraniteljsku ili drugu porodicu za odrasle i starije; domski smeštaj; smeštaj u prihvatilište i druge vrste smeštaja“ (st. 5). Precizirano je i da uslugu porodičnog

smeštaja prvenstveno pružaju srodnicima kada je to u skladu sa najboljim interesom korisnika, a da je može pružiti i drugo lice koje je procenjeno kao podobno, koje je uspešno završilo obuku i steklo licencu za pružanje te usluge, te da centar za porodični smeštaj i usvojenje obezbeđuje srodnicima i hraniteljima podršku i obuku i izdaje im licence (čl. 50).

Ima indicija da znatan broj dece bez roditeljskog staranja (u ovom trenutku nije moguće utvrditi precizan broj, čak ni dati okvirnu procenu) zapravo živi u neformalnom porodičnom smeštaju kod svojih srodnika, bez kontakta sa socijalnim službama. Određene kontakte sa socijalnim službama imaju samo deca koja žive u porodici startelja. Neformalni srodnički smeštaj je inače najzastupljeniji oblik alternativne brige o deci širom sveta – i aktuelno i istorijski (United Nations Children's Fund, 2009a; 2013). Neka deca žive sa svojim srodnicima ili, ređe, sa prijateljima porodice dok su roditelji angažovani na radu van mesta ili zemlje boravka, ili u situacijama kada se roditelji suočavaju sa prolaznim teškoćama koje ih trenutno ometaju da obezbede adekvatnu brigu detetu. Prednosti ovakvih aranžmana za dete su očigledni, jer osim što ostaje u poznatom okruženju, dete može da očuva svoj identitet i da sa manje teškoća uspostavi doživljaj kontinuiteta i pripadnosti. Ovi aranžmani su po pravilu stabilniji od ostalih formi i efikasno drže decu van formalnih aranžmana nege (Ingram, 1996; Terling-Watt, 2001; Doolan et al., 2004). Nedostaci su u tome što je faktički nemoguće pratiti i podržavati ove porodice, odnosno osigurati bezbednost deci.

U ovom radu pod **smeštajem** podrazumevamo formalne oblike smeštaja deteta koji isključuje smeštaj kod startelja bez drugog (hraniteljskog) aranžmana, s tim što ćemo **porodični smeštaj** nastojati da prikazemo u dva odvojena podoblika: kao **srodnički** i **hraniteljski** (nesrodnički, profesionalni). Pod **rezidencijalnim** smeštajem podrazumevamo smeštaj u institucije za decu, bez obzira na to da li su u pitanju ustanove koje se u nekim kategorizacijama pojavljuju kao domovi za decu bez roditeljskog staranja, domovi za decu za smetnjama u razvoju i sl. Privremene forme rezidencijalnog smeštaja (prihvatališta, sigurne kuće i sl.) biće prikazane kao odvojene od domskog smeštaja, odnosno kao posebni podoblici rezidencijalnog smeštaja.

I kada su u pitanju pojmovi koji se koriste u obrazloženju razloga za smeštaj dece, potrebno je da se osvrnemo na terminologiju koju ćemo koristiti u ovom radu.

Među najčešćim neposrednim razlozima za smeštaj dece navode se zloupotreba ili zlostavljanje i zanemarivanje dece, smetnje u razvoju deteta, problemi u ponašanju deteta, sprečenost roditelja da se brine o detetu usled bolesti, zloupotrebe supstanci, izdržavanja zatvorske kazne i sl., te smrt roditelja. Ovde ćemo obrazložiti kako se u ovom izveštaju koriste termini koji mogu da imaju sporno, nedovoljno jasno ili višestruko značenje.

U Opštem protokolu za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2005; u daljem tekstu: Opšti protokol) koriste se generička definicija zlostavljanja i zanemarivanja i definicije posebnih podoblika (u koje se ubrajaju fizičko i

seksualno zlostavljanje, emocionalna zloupotreba, zanemarivanje i nemarno postupanje te eksploatacija) u skladu sa definicijama koje je usvojila Svetska zdravstvena organizacija (WHO, 1999). Po ovom određenju, **zloupotreba** ili zlostavljanje obuhvata:

” sve oblike fizičkog ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnu zloupotrebu, zanemarivanje ili nemaran postupak, kao i komercijalnu ili drugu eksploataciju, što dovodi do stvarnog ili potencijalnog narušavanja detetovog zdravlja, ugrožavanja detetovog razvoja ili dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, poverenje ili moć“ (str. 11).

U ovom radu, pod terminom **zlostavljanje** razmatramo *aktivne* oblike zloupotrebe dece, i to fizičko, emocionalno i seksualno zlostavljanje te eksploataciju.

Pod **zanemarivanjem** podrazumevamo *pasivan* odnos, propuste i nečinjenja u odnosu prema deci koji ih mogu osujetiti u zadovoljavanju razvojnih potreba, nezavisno od toga da li su u pitanju namerna ili nenamerna ponašanja i odnosi (Žegarac, 2004:15). U stručnim i zakonskim određenjima koriste se i pojmovi *zapoostavljanje* (sa značenjem „omalovažiti, zaboraviti na nekoga“) i *zapuštanje* („zaboraviti na nekoga“, „zapuštenost, aljkavost“) i *nemarno* postupanje.

Napuštanje se najčešće razmatra kao poseban podoblik zanemarivanja deteta. Brojne analize ukazuju na to da naročito deca mlađa od tri godine često ostaju bez roditeljske brige i odlaze na smeštaj u okviru sistema socijalne zaštite zato što ih roditelji napuste ili ostave. Kada je u pitanju zaštita dece, pojmovi „napuštanje“ i „ostavljanje“ se često koriste kao sinonimi. Ne postoji saglasnost među autorima u definisanju ovih pojmova i njihovoj praktičnoj primeni u oblasti zaštite dece.

Definicija Svetske zdravstvene organizacije je za potrebe intersektorskog pristupa na opštem nivou odredila pojam **zanemarivanja i nemarnog postupanja**, što je prihvaćeno i u Opštem protokolu:

” Zanemarivanje predstavlja propuštanje pružaoca nege – roditelja, odnosno druge osobe koja je preuzela roditeljsku odgovornost ili obavezu da neguje dete čak i tokom kraćeg vremena, da obezbedi razvoj deteta u svim oblastima: zdravlja, obrazovanja, emocionalnog razvoja, ishrane, smeštaja i bezbednih životnih uslova, a u okviru razumno raspoloživih sredstava porodice ili pružaoca nege, što izaziva ili može, sa velikom verovatnoćom, narušiti detetovo zdravlje ili fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj. Ovo obuhvata i propuste u obavljanju pravilnog nadzora i zaštite dece od povređivanja u onolikoj meri u kojoj je to izvodljivo“ (MRSP, 2005:12).

Bliža određenja i definicije zanemarivanja i njegovih posebnih podoblika u pojedinim podsistemima društva (zdravstvu, socijalnoj zaštiti, policiji, obrazovanju i pravosuđu) data su kroz posebne protokole i priručnike za njihovu

primenu. Kako za sistem socijalne zaštite nije izrađen posebni protokol (osim za postupanje prilikom zlostavljanja u institucijama sistema), nisu razvijene ni definicije posebnih podoblika zanemarivanja koje su relevantne za postupanje ovog sistema.

Tako danas npr. zdravstveni sistem u Srbiji ima bliža određenja pojedinih podoblika zanemarivanja dece (i obuhvata fizičko, edukativno, emocionalno i medicinsko, odnosno zdravstveno zanemarivanje – Pejanović Milovančević i drugi, 2012:72–77). Obrazovni sistem u Posebnom protokolu za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovnovaspitnim ustanovama (Ministarstvo prosvete, 2007) koristi termin „nasilje“ sa posebnim podoblicima koje dodatno definiše za potrebe obrazovnog sistema (fizičko, emocionalno, seksualno, elektronsko, tj. digitalno, pa čak i tzv. socijalno nasilje).

Sistem socijalne zaštite, koji u skladu sa Opštim protokolom i zakonom ima centralnu ulogu u zaštiti dece, u definisanju stvari i pojava koristi šturu zakonske odredbe (iz Porodičnog zakona, Krivičnog zakona i Zakona o socijalnoj zaštiti), generičke definicije iz Opšteg protokola i „mudrost prakse“.

Među definicijama zanemarivanja koje koriste socijalne službe, kao posebni podoblici se uvode i bliže definišu fizičko, edukativno, zdravstveno i emocionalno zanemarivanje te neadekvatan nadzor i napuštanje deteta, a u ranijim određenjima i eksploatacija (Dubowitz et al. 1993; Dubowitz, 1999; Zuravin, 1999; Žegarac, 2004).

Operativna definicija napuštanja za potrebe socijalnih službi, koja je korišćena u jednom istraživanju, pod *napuštanjem* podrazumeva „potpuno ili relativno trajno ostavljanje deteta bez staranja roditelja ili odgovarajućih negovatelja“ (Žegarac, 2004:46).

Ovo određenje je blisko definiciji iz izveštaja UNICEF-a (2007:21; United Nations Children's Fund, 2013:67), gde se pod **napuštanjem** podrazumeva akt kojim se dete ostavlja bez nege i staranja, npr. na ulici ili u praznoj kući kada roditelj koji nema nameru da se vrati po dete, odnosno fizičko napuštanje deteta u okolnostima u kojima nije obezbeđeno ili pretpostavljeno neposredno i buduće staranje o detetu.

Ostavljanje podrazumeva akt kojim se dete ostavlja na staranje drugima ili se okružuje staranjem pojedinca ili institucije, sa namerom i uverenjem da je obezbeđeno neposredno i buduće staranje o detetu. Ostavljanje može da obavi roditelj koji je poznat, ali može biti i anonimno. Ostavljanje deteta u porodilištu ili ustanovi socijalne zaštite, kod srodnika i sl. je bitno različita praksa od napuštanja deteta na ulici i drugim neprikladnim mestima, tako da su u pitanju različita ponašanja koja zahtevaju različite intervencije i praktične pristupe.

U ovom radu ćemo nastojati da razlikujemo ove dve prakse kad god je to moguće, a kada nije, korišćićemo termin **napuštanje ili ostavljanje**, da bismo naglasili kako nismo u stanju da razlikujemo ove dve prakse u postojećim podacima.

U radu koristimo definiciju Svetske zdravstvene organizacije, te pod terminom **dete sa smetnjama u razvoju** podrazumevamo dete koje:

” ima teškoće u razvoju i nije u mogućnosti da postigne ili održi zadovoljavajući nivo zdravlja i razvoja ili čije zdravlje i razvoj mogu značajno da se pogoršaju bez dodatne podrške ili posebnih usluga u oblasti zdravstvene zaštite, rehabilitacije, obrazovanja, socijalne zaštite ili drugih oblika podrške“
(WHO, 1997).

Sa stanovišta socijalne i dečije zaštite, deca sa smetnjama u razvoju zapravo pripadaju grupi dece čije **posebne potrebe za negom prevazilaze mogućnosti njihovih porodica**. Njihovim roditeljima je često potrebna pomoć da bi obezbedili adekvatnu negu i staranje detetu, a samom detetu je potreban pristup uslugama koje će stimulisati njegov razvoj i učešće u društvu.

Kako u Srbiji nije razvijena jedinstvena klasifikacija funkcionalnih razvojnih smetnji i poremećaja, nastojali smo da prikupimo podatke o načinu na koji su deca označena u vezi sa svojim smetnjama ili invaliditetom na osnovu rešenja nekadašnje Komisije za razvrstavanje dece ometene u razvoju. Takođe smo nastojali da zabeležimo pojedine manifestacije, tj. simptome problema u ponašanju, odnosno emocionalnih problema deteta, kao i način na koji su oni zabeleženi u dosijeu deteta. Kada su u pitanju duševna oboljenja, ona su kao takva beležena u protokolu za prikupljanje podataka samo ukoliko su u dosijeu deteta postojali jasni dokazi da je kvalifikovani doktor medicine sa specijalizacijom iz psihijatrije postavio takvu dijagnozu.

Pregled broja i karakteristika dece na smeštaju u svetu

Karakteristike usluga smeštaja za decu i učestalost korišćenja variraju u skladu sa socijalnim i političkim kontekstom (United Nations Children's Fund, 2009a; Wulczyn et al., 2010; Fluke et al., 2012). Iskustva iz jednog konteksta i sistema socijalne zaštite se ne mogu mehanički prenositi u drugi sistem. U nekim evropskim zemljama (Thoburn, 2000b, navodi Nemačku, pojedine zapadnoevropske i skandinavske zemlje) izdvajanje iz porodice i smeštaj dece u hraniteljske i srodničke porodice i rezidencijalne institucije različitog tipa sagledava se kao deo usluga detetu i porodici kojima se prevazilaze teškoće i rizici. Druge razvijene zemlje (uglavnom one na engleskom govornom području) izdvajanje iz porodice i smeštaj dece razmatraju kao „poslednju meru“ („*last resort*“) koja se preduzima kada su sve druge mogućnosti za ostanak deteta u porodici iscrpljene. Svim zemljama je zajedničko opredeljenje za krajnji cilj smeštaja – povratak deteta u biološku porodicu kada se osiguraju uslovi za njegov bezbedan razvoj i dobrobit.

Potrebe dece na smeštaju su veoma kompleksne i variraju u zavisnosti od uzrasta, smetnji u razvoju, stanja mentalnog zdravlja, razloga za ulazak na smeštaj,

načina ulaska na smeštaj (dobrovoljno, uz saglasnost roditelja ili na osnovu sudске odluke o ograničavanju odnosno lišavanju roditeljskog prava), tipa smeštaja, kvaliteta usluge smeštaja, iskustva deteta na smeštaju, dužine smeštaja, uzrasta prilikom napuštanja smeštaja i drugih faktora. U ovom pogledu veoma je teško odrediti delotvornost smeštaja, jer se radi o veoma heterogenoj grupi dece sa veoma različitim potrebama za uslugama.

Kada je u pitanju **broj i uzrast dece na smeštaju**, pored različitog procenta dece na smeštaju u različitim zemljama, postoje značajne razlike i u uzrastu dece pri ulasku na smeštaj. Prema podacima koje saopštava Thoburn (2009b), u zemljama engleskog govornog područja najviše dece ulazi na uzrastu 0–4 godine (38% u Australiji, 34% u Novom Zelandu, 35% u Engleskoj, 38% u SAD). U kontinentalnoj Evropi, deca uzrasta 0–5 godine znatno ređe ulaze na smeštaj: u Nemačkoj 20%, 12% u Danskoj, 23% u Norveškoj; 12% (0–3) u Švedskoj.

Mada su razlike uočljive i kod dece koja ulaze na smeštaj na uzrastu između 5 i 15 godina (54% u Australiji, 58% u Engleskoj, 41% (5–14) u Danskoj, 39% u Švedskoj, 43% za uzrast 6–14 godina u Nemačkoj), najveće razlike se javljaju kod dece koja u sistem ulaze posle 16. godine. Tako svega 8% dece od 16 godina i starije ulazi na smeštaj u Australiji, a 7% u Engleskoj, za razliku od Nemačke, gde na smeštaj ulazi 38% dece starije od 15 godina, Švedske – 49% dece starije od 16 godina (uključujući 15% starijih od 18 godina) i Danske – 45% dece starije od 15 godina (uključujući 4% starijih od 18 godina). Ulazak na smeštaj u Nemačkoj, Danskoj i na Novom Zelandu ima bolje uravnoteženu distribuciju uzrasta, dok se deca u SAD, Australiji i u Engleskoj smeštaju na mlađem uzrastu.

TABELA 1. Uzrast dece pri ulasku na smeštaj –
procentat dece u uzrasnim grupama u devet razvijenih zemalja (Thoburn, 2009b:8)

Zemlja	<12 m.	0–4	5–9	10–15	16–17	18+
Australija	13%	24%	27%	27%	8%	
Danska	5%	8%	12%	31% (10–14)	41% (17–17)	4%
Nemačka	6%	14% (1–5)	21% (6–11)	21% (12–14)	32% (15–17)	6%
N. Zeland	14%	29%	19%	47% (10–17)		
Norveška	23% (0–5)		18% (6–12)	51% (13–17)		8%
Švedska	12% (0–3)		15% (4–9)	24%	34%	15%
VB/Engleska	17%	18%	18%	40%	7%	
SAD	15%	23%	20%	23%	20%	

Deca koja su ušla na smeštaj na uzrastu ispod 5 godina napuštaju smeštaj brže od starije dece i to tako što se vraćaju svojim biološkim roditeljima (ponovno ujedinjenje porodice ili reunifikacija) ili budu usvojena. Procentat dece na

smeštaju po uzrasnim grupama mnogo bolje ilustruje koja deca zapravo ulaze na smeštaj, pošto se u različitim sistemima deca različito zadržavaju. Broj dece na smeštaju prema uzrasnim grupama tokom 2005. godine, prema izveštaju Džun Thoburn, prikazan je u Tabeli 2.

TABELA 2. *Deca na smeštaju 2005. godine – procenat dece u uzrasnim grupama u devet razvijenih zemalja (Thoburn, 2009b:8)*

Zemlja	0–4	5–9	10–15	16–17	18+
Australija	24%	31%	32% (10–14)	13% (15–17)	
Danska	6%	16%	43%	25%	10%
Francuska	16% (0–5)	22% (6–10)	32% (11–15)	16%	14%
Nemačka	12% (0–5)	24% (6–11)	21% (12–14)	31% (15–17)	11%
N. Zeland	22%	27%	41% (10–15)	8% (16+)	
Norveška	12% (0–5)	31% (6–10)	43% (13–17)		14%
Švedska	6% (0–3)	16% (4–9)	28% (10–14)	32% (15–17)	18%
VB/Engleska	19%	20%	44%	18%	
SAD	28% (0–5)	20% (6–10)	24% (11–15)	24% (16–18)	5% (19+)

Razlozi za smeštaj dece u okviru sistema socijalne i dečije zaštite

Postoje brojni **razlozi za smeštaj dece** i oni se razlikuju u različitim zemljama i u različitim vremenskim periodima. Obično se ne radi o jednom faktoru, nego o skupu različitih faktora koji se uobličavaju u razloge za smeštaj dece. U SAD i Velikoj Britaniji se prikuplja samo glavni razlog za smeštaj deteta. U SAD deca ulaze na smeštaj na osnovu odluke suda i u preko 90% slučajeva kao razlog se navodi zlostavljanje i zanemarivanje deteta. Ovaj razlog je dominantan i u Engleskoj (48%) i u Australiji (42%).

Među drugim razlozima navode se bolest ili invaliditet roditelja (43% u Australiji i 24% u Engleskoj), a zatim problemi i teškoće deteta (u 9% slučajeva u Engleskoj). Kontinentalna Evropa ima sasvim drugačiji obrazac. U Švedskoj se zlostavljanje i zanemarivanje ne navodi kao glavni razlog, već oko 50% dece ulazi na smeštaj zbog problema u ponašanju ili drugih problema, a druga polovina dece zbog poremećenih porodičnih odnosa, što verovatno ukazuje na postojanje zlostavljanja i zanemarivanja u grupi mlađe dece koja ulaze na smeštaj i posledice ove pojave u starijoj grupi dece. Danska osim glavnog navodi i dodatne razloge za ulazak deteta na smeštaj. U 56% slučajeva kao glavni razlog

se navode problemi u ponašanju ili ometenost deteta, u 27% slučajeva poremećeni porodični odnosi, u 6% slučajeva zlostavljanje i zanemarivanje dece, u 6% slučajeva bolest ili invaliditet roditelj, a u 5% slučajeva napuštanje deteta od strane roditelja ili smrt roditelja. Detaljniji uvid u ove podatke ukazuje na njihovu uporedivost, jer poremećeni porodični odnosi, nasilje među partnerima, zloupotreba supstanci i problemi u mentalnom zdravlju roditelja često kao rezultat imaju zlostavljanje i zanemarivanje dece.

U Danskoj 92%, u Švedskoj 85%, a u Engleskoj 67% dece ulazi na smeštaj na osnovu zahteva roditelja i samog deteta (deca starijeg uzrasta). Nasuprot tome, u SAD 95%, a u Australiji 86% dece ulazi na osnovu sudske odluke. U Nemačkoj je 2004. godine 85% dece na rezidencijalnom i 71% dece na porodičnom smeštaju smešteno na osnovu dobrovoljnog sporazuma – saglasnosti roditelja. U Engleskoj je procenat dece koja su smeštena na dobrovoljnoj bazi znatno manji kada je u pitanju smeštaj koji traje duže od nekoliko nedelja (31%).

Češće nego u drugim delovima sveta, siromaštvo ili invaliditet deteta se razmatraju kao valjani razlozi za to da roditelji prepuste ili budu primorani da prepuste brigu o svojoj deci drugima (najčešće rezidencijalnim institucijama) u regionu Centralne i Istočne Evrope i Srednje Azije¹ (u daljem tekstu: region CIESA). Za ovaj region je karakteristično to što u njemu ne postoje razvijene usluge u zajednici za porodice (United Nations Children's Fund, 2013). To ne znači da deca u ovom regionu nisu izložena zlostavljanju i zanemarivanju. Nalazi ukazuju na to da se u ovim zemljama slučajevi nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja nedovoljno prijavljuju, ne prepoznaju i ne beleže među zvaničnim razlozima za izdvajanje dece iz roditeljske porodice. Veliki broj uporednih i drugih studija naglašava da aktuelno i istorijsko siromaštvo ne predstavlja ni neophodan ni dovoljan razlog za institucionalizaciju dece (Bilson and Cox, 2007; Brainerd, 2010). Smatra se da glavni razlog za veliki broj dece u regionu CIESA koja ne žive sa svojim porodicama i koja su najčešće smeštena u velike, rezidencijalne institucije predstavlja nepostojanje mera koje podržavaju roditelje da se staraju o deci, kao i nepostojanje sistema za prevenciju izdvajanja i rane intervencije.

Takođe, Smernice UN za alternativnu brigu o deci (2009b, paragraf 15) navode da siromaštvo ili uslovi koji su povezani sa siromaštvom nikada ne treba da budu obrazloženje za odvajanje deteta od roditelja, za smeštanje deteta na alternativnu negu ili za sprečavanje povratka deteta u roditeljsku porodicu. Siromaštvo se, prema Konvenciji o pravima deteta UN (1990), u ovom dokumentu razume kao znak da postoji potreba da porodica dobije odgovarajuću podršku.

1 Region Centralne i Istočne Evrope i Srednje Azije obuhvata, u terminologiji UNICEF-a, zemlje jugoistočne Evrope i zemlje koje su nastale raspadom SSSR. U zemlje jugoistočne Evrope se ubrajaju: Bugarska, Rumunija, Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija, Crna Gora i BJR Makedonija. Zemlje zapadnog dela centralne i istočne Evrope obuhvataju: Belorusiju, Moldaviju, Rusku Federaciju i Ukrajinu. Zemlje kavkaskog područja u ovom regionu su Jermenija i Azerbejdžan, kao i sledeće zemlje Centralne Azije: Kazahstan, Kirgistan, Tadžikistan, Turkmenistan i Uzebekistan.

Evropski sud za ljudska prava navodi da je država odgovorna za poštovanje prava deteta da ne bude arbitrarno odvojeno od svoje porodice. U slučaju *Kutzner protiv Nemačke* razmatrano je da li su vlasti na adekvatan način razmotrile mogućnosti da roditelji dobiju adekvatnu podršku pre preduzimanja „najekstremnije mere“ – odvajanja deteta od roditelja. Sud je zaključio da, mada su razlozi zbog kojih su deca izdvojena iz roditeljskog doma relevantni (opravdana zabrinutost za razvoj dece), socijalne službe nisu na odgovarajući način obrazložile tako ozbiljno mešanje u porodični život, koje nije bilo proporcionalno legitimnim ciljevima (navedeno prema United Nations Children's Fund, 2013: 42).

Na osnovu skorašnje studije o preko 7000 dece na smeštaju u Engleskoj, Sinclair i saradnici (2008:66) razvili su tipologiju koja obuhvata demografske karakteristike i porodične probleme, što može da olakša razvoj različitih praksi i politika prema ovim različitim grupama dece na smeštaju:

1. Deca koja ulaze na niskom uzrastu (*young entrants*) – deca koja su primljena na smeštaj pre 11. godine i još uvek imaju manje od 11 godina (43% uzorka);
2. Iskusni adolescenti (*adolescent graduates*) – deca koja su ušla na smeštaj pre 11. godine, još uvek su na smeštaju i imaju više od 11 godina (29%);
3. Adolescenti početnici (*adolescent entrants*) – deca koja su ušla na smeštaj sa 11 i više godina, a koja nisu smeštena zbog zlostavljanja i zanemarivanja, već iz drugih razloga (14%);
4. Zlostavljani adolescenti (*abused adolescents*) – deca koja su ušla na smeštaj sa 11 i više godina zbog toga što su iz roditelji zlostavljali i zanemarivali (9%);
5. Deca svih uzrasta koja su ušla na smeštaj uglavnom zbog ometenosti (4%);
6. Deca bez pratnje tražioci azila mlađa od 18 godina (5%).

Oliver i saradnici (2001) istražili su razloge za varijacije u zvaničnom broju dece na smeštaju u različitim lokalnim sredinama u Engleskoj. Oni su zaključili da je znatan broj dece na smeštaju povezan sa tzv. „intervencionističkim i legalističkim pristupom“ u radu sa porodicom te sa tzv. „opreznim organizacionim etosom“, koji se formira na osnovu straha od skandala i izloženosti kritikama javnosti, na osnovu nerazvijenosti usluga za podršku porodici, nepostojanja strategijske kontrole i usmerenja, kao i na osnovu niskog nivoa neposrednog rada sa decom i porodicom.

Podatke o broju dece na smeštaju je teško interpretirati kao „dobre“ ili „loše“. Relativno manji broj dece na smeštaju može se razumeti kao posledica nedostataka u resursima (nedovoljno mesta za smeštaj, visok prag za izmeštanje dece – visoka tolerancija nepovoljnih okolnosti u kojima deca žive) ili, obrnuto, može predstavljati pozitivan indikator koji ukazuje na uspešnost preventivnih usluga (Dickens et al., 2007).

Neki autori (Statham et al., 2002; Dickens et al., 2007) razmatrali su razlike između ukupnog broja dana na smeštaju i broja dece na smeštaju (u britanskom

sistemu koristi se termin *Looking After Children – LAC*) i zaključili da je znatan broj dece na smeštaju povezan sa kraćim boravkom, odnosno manjim brojem dana smeštaja, što ne dovodi automatski do povećanja ukupnog broja dana smeštaja. Ovo, sa druge strane, znatno povećava obim posla socijalnih radnika u službama za zaštitu dece. Dužina boravka dece na smeštaju je povezana sa pristupačnošću usluga za podršku porodici (pre i nakon smeštaja), sa delotvornošću saradnje između različitih službi i sistema, opštim pristupom deci na smeštaju u određenim lokalnim sredinama, kao i sa visinom „praga“ za izdvajanje dece. Konstantno „visok prag“ za izdvajanje dece iz porodice ukazuje na to da su u pitanju deca koja su izrazito ugrožena i za koju se može očekivati duži boravak na smeštaju.

Nalazi dosledno ukazuju na značaj kombinacije dobrih preventivnih usluga, jasnih i konzistentnih procedura za monitoring i reviziju odluka o smeštaju, kao i na značaj odabira i održavanja dovoljnog broja dobro obučanih i motivisanih socijalnih radnika.

Utvrđeno je i da broj dece na smeštaju zavisi od procedure i nivoa menadžerskog monitoringa procesa i odobrenja odluka. Uočena je tendencija (Dickens et al., 2007) da se u lokalnim zajednicama u kojima je procenat izdvojene dece veći, odluke donose na nižim menadžerskim nivoima (npr. vođa tima), dok se u lokalnim zajednicama sa nižom stopom izdvajanja konačna odluka o tome da li dete treba izdvojiti iz porodice i uputiti na smeštaj na znatno višim menadžerskim nivoima (rukovodioci višeg nivoa ili posebni paneli za odlučivanje). Ovo verovatno ukazuje na to da čvršći centralni menadžment održava procenat izdvajanja dece na nižem nivou. Ipak, različiti autori naglašavaju da je nemoguće izdvojiti jedan faktor te da organizaciona kultura unutar konkretne socijalne službe, raspoloživost i raznovrsnost usluga, jasnoća i dosledno sprovođenje procedura, kao i preovlađujući stavovi osoblja imaju izuzetno značajan udeo u donošenju odluka.

Vrste i ishodi smeštaja u različitim zemljama

Postoje uočljive razlike i u **vrstama smeštaja** koje se obezbeđuje u pojedinim zemljama. Najveći procenat dece na engleskom govornom području nalazi se u porodičnom smeštaju (srodničko ili profesionalno hraniteljstvo), dok je u ostalim razvijenim evropskim zemljama najčešći tip smeštaja „dom za grupu“ (*group home*).

TABELA 3. Vrste smeštaja u devet razvijenih zemalja (prema Thoburn, 2009b:12)

Zemlja	Srodnički smeštaj	Hraniteljski smeštaj	Dom za grupu	Usvojenje	Smeštaj sa roditeljima	Drugo ²
Australija	40%	54%	4%			1%
Danska		48%	41%			11%
Francuska	7%	46%	40%			7%
Nemačka	8%	40%	47%			5%
N. Zeland	35%	40%				25%
Norveška	17%	61%	19%			3%
Švedska	12%	65%	21%		1%	1%
VB/Engleska	18%	65%	13%	5%	1%	7%
SAD	23%	46%	19%	5%	4%	3%

U regionu CIESA se, češće nego u drugim delovima sveta, za smeštaj dece koriste rezidencijalne institucije, koje se po veličini i kvalitetu smeštaja znatno razlikuju od „doma za grupu“. Prema nekim procenama (United Nations Children's Fund, 2010:9), sredinom prve decenije XXI veka rezidencijalni smeštaj se, kao opcija za zbrinjavanje dece, u regionu Istočne i Južne Afrike koristio u 7% slučajeva, u regionu Latinske Amerike te na Srednjem Istoku i u Severnoj Africi u 10% slučajeva, u zemljama OECD-a te i Južne i Istočne Azije u 22% slučajeva, a u regionu CIESA u 42% slučajeva.

Aktuelni sistem smeštaja u regionu CIESA predstavlja nasleđe politike koja je prioritet davala javnom u odnosu na privatni interes, uz naglašavanje da država ima primarnu odgovornost da se brine o deci. Ovaj pristup je doveo do toga da deca budu izolovana od šire zajednice zbog neke nepovoljne situacije (deca koju su roditelji ostavili na staranje državi zbog siromaštva i nemogućnosti da organizuju staranje, smeštaj u institucije zbog invaliditeta ili delinkvencije deteta i sl.). Socijalistički sistem je ohrabrivao roditelje da ostave decu na staranje državi, a rezidencijalne institucije su dugo smatrane za najbolji način zaštite dece. To se zasnivalo na ideji da organizacija društvenog života spada u odgovornost države, koja može i treba da zameni porodicu i obezbedi kolektivnu negu, pre nego individualizovanu, te da svi oni koji se iz nekog razloga ne uklapaju u društvo treba da budu izolovani. Verovanje da je smeštaj u institucije najbolje rešenje može se, kako smatraju Bilson i Cox (2007), tumačiti i mentalitetom „spasavanja“ ili „zaštitarstva“, kada se rad službi organizuje oko uverenja da će deca dobiti bolju negu i veće životne šanse ukoliko se odvoje („spasu“) od svoje porodice.

2 „Drugo“ podrazumeva hostele, stanovanje uz podršku i starateljstvo.

Kada je u pitanju **dužina boravka na smeštaju**, izgleda da je u zemljama gde deca mogu da ostanu na smeštaju do 18 godina prosečna dužina boravka na smeštaju veća. U Danskoj je, na primer, prosečna dužina smeštaja za one koji napuštaju smeštaj pre 17. godine 2,3 godine, a za decu stariju od 18 godina 4,3 godine, dok 30% mladih u ovoj uzrasnoj grupi provede 5 i više godina na smeštaju.

Kada su u pitanju **broj i karakteristike dece koja su se vratila u roditeljsku ili srodničku porodicu** nakon smeštaja u toku posmatrane godine, prema Džun Thoburn (2009b), u Engleskoj se radi o 42% dece, u Švedskoj o 56%, u SAD o 64%, u Zapadnoj Australiji o 63%, a u Nemačkoj o 40% dece (od broja dece na porodičnom smeštaju).

Ostale glavne „izlazne destinacije“ su sticanje punoletstva, odnosno istek vremena do koga se legalno može biti na smeštaju, ili nezavisan život, odnosno emancipacija. U SAD i Velikoj Britaniji se od 2000. godine uočava trend povećanog izlaza sa smeštaja putem usvajanja i smanjenja stopa reunifikacije, mada najveći broj dece i dalje izlazi sa smeštaja putem reunifikacije (oko 50% prema deseto-godišnjoj studiji Freda Wulczyna iz 2004). Od ovog broja, oko 10% dece napušta smeštaj da bi se pridružilo srodnicima, ali se jedan broj ove dece vraća na smeštaj, ponekad i više puta. U Velikoj Britaniji se nešto manje od 70% dece vraća u biološku porodicu 2 godine nakon smeštaja (Sinclair et al., 2008). U kontinentalnoj Evropi i skandinavskim zemljama, kao i u Australiji i na Novom Zelandu, većina dece se ili vraća biološkim roditeljima odnosno srodnicima (koji katkad preuzimaju ulogu zakonskog staratelja) ili ostaje na smeštaju do isteka zakonskog roka vezanog za uzrast. Većina zakonodavstava zahteva da se preduzmu odgovarajuće mere i razumni naponi koji, kada god je to moguće, treba da osiguraju da se održe i unaprede odnosi između roditelja, srodnika i dece na smeštaju.

Brojna istraživanja i pregledne studije potvrđuju da se većina dece vraća u roditeljsku ili srodničku porodicu tokom prvih šest meseci (Wulczyn, 2004; Sinclair et al., 2008), a nakon tog vremena mogućnost da će se dete vratiti biološkim roditeljima drastično opada. To se posebno odnosi na decu koja su smeštena pre navršene prve godine života. Podaci za decu koja se u različitim zemljama vraćaju u biološku porodicu u različitim uzrasnim grupama prikazani su u Tabeli 4.

TABELA 4. *Uzrast dece koja se nakon smeštaja vraćaju u biološku porodicu – podaci za četiri razvijene zemlje (Thoburn, 2009b:15)*

Zemlja	0–3	3–5	6–8	9–11	12–14	15–17
Nemačka	15%	13%	12%	16%	14%	20%
Švedska	13%	10% (4–6)	10% (7–9)	14% (10–12)	14% (13–14)	40%
Engleska	19% (0–4)	18% (5–9)		45% (10–15)		9% (16+)
SAD	7% (<1), 24% (1–2)	46% (3–10)		23% (11–14)		50% (13–17)

Različita istraživanja su ukazala na karakteristike dece, porodica i vrste smeštaja, odnosno modela prakse socijalnog rada, ili na karakteristike odnosa sa socijalnim radnikom povezane sa većom verovatnoćom da se dete vrati u biološku (roditeljsku ili srodničku) porodicu. Pakman i Hall (1998) utvrdili su drugačiji put deteta tokom smeštaja i drugačije obrasce povratka kući u zavisnosti od razloga smeštaja. Opisani su tzv. „dobrovoljci“, tj. oni koji su dobrovoljno smešteni (kada se smeštaj shvata kao deo podrške porodici da prevaziđe teškoće i stres, uglavnom kod mlađe dece), „žrtve“, tj. oni koji su smešteni nakon sumnji na zlostavljanje i zanemarivanje, i „prestupnici“, koji su smešteni jer je postojala zabrinutost roditelja ili društva zbog njihovog ponašanja, odnosno zbog problema u ponašanju ili emocionalnih problema.

Veći broj istraživanja ukazuje na to da deca niskog kalendarskog uzrasta koja ulaze na smeštaj zbog sumnji na fizičko, seksualno ili emocionalno zlostavljanje imaju veće šanse za ponovno ujedinjenje sa biološkom porodicom tokom prvih 12 do 18 meseci nakon smeštaja, nego deca koja su ušla na smeštaj zbog zanemarivanja. Deca koja su pretrpela ozbiljnu povredu ili čiji su brat ili sestra pretrpeli ozbiljnu povredu imaju manje šanse da se vrate kući ukoliko je nasilnik još uvek u kući (Barth and Berry, 1987). Takođe, deca sa smetnjama u razvoju, posebno sa intelektualnim teškoćama ili fizičkim invaliditetom, imaju manje šanse da se vrate u biološku porodicu tokom prve godine nakon smeštaja i kasnije (Davis et al., 1997; Cleaver 2000; Sinclair et al., 2008). Deca koja su ušla na smeštaj na uzrastu od 12 do 16 godina imaju manju stopu ujedinjenja od dece koja su smeštena na uzrastu od 8 do 11 godina (Wells and Guo, 2003). Jedan deo adolescenata koji je smešten usled problema u ponašanju i emocionalnih problema vraća se roditeljima ili srodnicima u roku od 6 do 12 meseci, često zbog nezadovoljstva kvalitetom smeštaja i tretmana (Sinclair et al., 2008, Schofield et al., 2007).

Tausing i saradnici (2001) navode da deca i mladi sa problemima u ponašanju i emocionalnim teškoćama imaju veće šanse da se vrate roditeljima ili srodnicima nego deca i mladi bez takvih teškoća, dok su Landsverk i saradnici (2006) našli da deca i mladi sa ovim problemima imaju manje šanse da se vrate u biološku porodicu od dece bez takvih problema u roku od 18 meseci od ulaska na smeštaj. Ovi nalazi koreliraju sa uzrastom u vreme smeštaja i razlogom za ulazak na smeštaj. Utvrđeno je da deca koja su više puta menjala smeštaj imaju manje šanse da se vrate kući, a mnogo veće šanse da se vrate kući imaju deca ukoliko je tako bilo određeno planom stalnosti (Pinkerton, 1994; Farmer and Parker, 1991).

Istraživanja su utvrdila i da kod dece čiji roditelji imaju višestruke i dugotrajne probleme u različitim oblastima postoje manje šanse da se vrate kući (Rezepniki et al., 1997; Sinclair et al., 2008). Nalazi ukazuju na to da kod dece čiji roditelji (posebno majke) imaju hronične probleme u mentalnom zdravlju postoji manja verovatnoća da će se vratiti kući pre nego što napuste smeštaj nakon punoletstva. Deca roditelja koji su uspešno završili tretman bolesti zavisnosti imaju

veće šanse da se vrate biološkim roditeljima nego druga deca (Smith, 2003). Postoji veća verovatnoća da će se deca vratiti roditeljima u razumnom vremenskom periodu ukoliko su roditelji motivisani da se staraju o deci i ukoliko prihvataju pomoć u prevazilaženju teškoća koje su dovele do smeštaja, odnosno (kod starije dece) ukoliko su nezadovoljni kvalitetom usluga koje primaju deca na smeštaju (Farmer and Parker 1991; Cleaver, 2000; Farmer et al., 2008).

Istraživači navode i da deca koja su smeštena kod srodnika (osim ako se ne radi o kraćem predahsmeštaju ili urgentnom smeštaju) imaju manje šanse da se vrate biološkim roditeljima nego deca koja su u drugim vrstama smeštaja (Farmer and Moyers, 2008). Farmer i Moyers (2008) utvrdili su da se deca upućuju na smeštaj kod srodnika u slučajevima kada postoje veoma male šanse da se vrate roditeljima, a da postoje i situacije kada se očeva i majčina strana porodice sukobljavaju i ometaju reunifikaciju sa roditeljima. Pojedini autori smatraju da su roditelji tada manje motivisani da rešavaju svoje probleme u skladu sa planom tretmana, jer se ne protive tome da dete živi kod srodnika. U jednom istraživanju (Brandon and Thoburn, 2008) utvrđeno je da rođaci, posebno babe i dede, predstavljaju značajan izvor podrške roditeljima, jer obezbeđuju kratkotrajni smeštaj, predahsmeštaj i urgentni smeštaj.

Deca imaju manje šanse da se vrate roditeljima ukoliko hranitelji (koji nisu srodnici) žele da ona ostanu dugotrajno u hraniteljskoj porodici ili ukoliko žele da ih usvoje (Thoburn, 1980). Povratak roditeljima je verovatniji ukoliko hranitelji i radnici u institucijama podstiču roditelje da posećuju dete, preduzimaju mere da posete budu što prijatnije za sve strane i nalaze načine da dete oстане u toku sa svim porodičnim dešavanjima (Cleaver, 2000; Thorpe et al., 2005; Thorpe, 2007).

Donošenje odluka tokom rada na slučaju

Različiti pristupi proceni u socijalnom radu sa decom i porodicama mogu se povezati sa širim teorijama modela donošenja odluka. Saly Holland (2011) navodi Allisona koji je izložio tzv. *racionalni model donošenja odluka*, koji je sličan tradicionalnoj *cost-benefit* analizi. U ovom modelu pojedinci ili grupe racionalno ispituju sve mogućnosti koje postoje u vezi sa postizanjem cilja, ako bi se u potpunosti ostvarili željeni ishodi, uz angažovanje što manje resursa. Ovaj model se zasniva na pretpostavci da se donosioci odluka ponašaju racionalno, da su im dostupne pouzdane i potpune informacije za analizu i da se ne menjaju relevantni parametri. Ovakva analiza ne obuhvata uticaj faktora kao što su vrednosti, socijalni kontekst, politički ciljevi i sl. Pretpostavka da se socijalni radnici (kao i svi drugi socijalni akteri) u praksi ponašaju racionalno nije održiva. Prilikom procene ljudskih odnosa i aktivnosti ne može se unapred znati kada je moguće prikupiti sve dostupne informacije. Situacija nije statična, odluke se formiraju na osnovu dostupnih informacija, dok novi podaci stalno pristižu. O'Sullivan (2011)

govori o procesima uokviravanja (*framing processes*), kada donosilac odluka svesno ili nesvesno konstruiše mentalnu sliku ili okvir situacije za donošenje odluke. Okvir se konstruiše selekcijom, interpretacijom i organizacijom dostupnih informacija. Kvalitet odluke zavisi od toga da li okvir adekvatno reflektuje ceo niz relevantnih faktora, uz stalnu svest profesionalca da neosnovana uverenja i predrasude mogu da iskrive okvir. Ovaj autor s pravom naglašava da je stvaranje okvira za donošenje odluka sa stanovišta socijalnog konstruktivizma aktivan proces u kome se mentalna slika socijalno konstruiše i u većoj meri predstavlja kulturološku priču nego mentalnu predstavu „realnosti“. Sliku dodatno uslo-žnjava moć onih koji su u poziciji:

” da odrede na koji način će situacije biti shvaćene i čije se znanje računa kao relevantno“
(Howe, 1994:526).

Centralno pitanje je šta zapravo utiče na donošenje odluka strana uključenih u zaštitu dece i šta možemo da uradimo kako bismo umanjili negativne uticaje i unapredili zaštitu dece i ostvarivanje prava deteta? Kompleksnost procesa donošenja odluka zahteva da se uvaži potreba za fleksibilnošću i kreativnošću. Kreativnim korišćenjem zakonskih mogućnosti, što podrazumeva i mere porodičnopravne odnosno, u nekim slučajevima, krivičnopravne zaštite dece, te postojećih usluga podrške i vrsta smeštaja može se iznaći način za uravnotežavanje tri osnovna zahteva (Dickens et al., 2007):

- zaštititi decu i promovisati njihovu dobrobit,
- podržati porodicu,
- efikasno koristiti resurse socijalne zaštite.

Kada se razmatra donošenje odluka, polazi se od nekoliko osnovnih pretpostavki (Baumann et al., 2011):

- odluke se zasnivaju na psihološkim (kognitivnim, motivacionim i emocionalnim) karakteristikama i donose se na individualnom nivou,
- odluke nastaju u odgovarajućem kontekstu,
- ljudi imaju različit prag odlučivanja prilikom donošenja različitih odluka,
- ljudi greše kada donose odluke,
- izvori grešaka ili ispravne odluke se mogu empirijski objasniti i unaprediti.

U proceni i interpretaciji opservacija neophodan je konstantni razvoj i veština posmatranja i konceptualnog okvira za razumevanje posmatranog, uz svest o tome da posmatranje može biti kompromitovano različitim okolnostima. Munro (2007) navodi da u radu sa detetom i porodicom posmatranje socijalnog radnika može biti kompromitovano njegovim nastojanjem da ne naruši odnos sa porodicom. Istovremeno, značajan je i nivo pretnje koju radnik doživljava u radu sa porodicom – kako radnik reaguje na raznovrsne situacije agresivnog i nasilnog odgovora roditelja na uočene probleme. Tu su i uticaj onoga što očekujemo da

vidimo („koje smo naočare stavili“) i uticaj onoga što znamo, šta mislimo da je moguće i šta možemo da podnesemo, jer je zlostavljanje dece bolno iskustvo za sve uključene strane. U tom pogledu, podatke treba prikupljati „otvorenog uma“, sa svešću da se mogu javiti predrasude. Ljudi smatraju da su im razumljive i pristupačne informacije ukoliko su one (Munro, 2002; Munro, 2007):

- živopisne, za razliku od nezanimljivih i dosadnih;
- konkretne, nasuprot apstraktnih;
- obojene emocijama, a ne neutralne;
- skorašnje, za razliku od prošlih;
- nastale na osnovu prvog utiska, nasuprot proverenom stanju.

Greške u proceni nastaju usled ignorisanja praznina ili nelogičnosti u informacijama, usled formiranja utiska na osnovu ličnih predrasuda ili fokusiranja pažnje na prioritete koje ima radnik.

Tendencija zaključivanja u kojoj se omiljeno objašnjenje pojavljuje rano tokom procesa, pa se potom učvršćuje i selektivno se traže dokazi koji ga potvrđuju, a izbegavaju se nove činjenice koje upućuju na drugačije objašnjenje, označava se kao „verifikacionizam“ (Sheppard 1995; Sheppard and Ryan, 2003) ili „potvrđujuća predrasuda“ (Plous 1983; Munro 2007). Strategije koje se koriste da bi se izbeglo uočavanje dokaza koji su nesaglasni sa početnom pretpostavkom obuhvataju izbegavanje, zaboravljanje, odbacivanje i reinterpretaciju.

Takođe je važno razlikovati **implicitno (intuitivno)** i **eksplicitno (analitičko)** rasuđivanje. Intuitivno rasuđivanje je brzo, reaktivno, nesvesno i odnosi se na mnoštvo informacija, dok je analitičko sporo, namerno i zahteva svest o mišljenju, kao i usmerenost na nekoliko najvažnijih pitanja. Ograničenja intuitivnog mišljenja odnose se na mogućnost greške usled brzine kojom se dolazi do zaključka, dok u ograničenja analitičkog mišljenja spadaju neefikasnost i potreba za intenzivnim kognitivnim naporima.

OKVIR 1. *Intuitivno i analitičko mišljenje (prema Munro, 2007)*

INTUITIVNO	ANALITIČKO
<p>Karakteristike</p> <ul style="list-style-type: none"> • Brzo • Reaktivno • Nesvesno • Široko razmišljanje o mnoštvu informacija 	<p>Karakteristike</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sporo • Namerno • Svest o mišljenju • Usmerenost na nekoliko najvažnijih pitanja
<p>Dovodi do zaključaka kada su</p> <ul style="list-style-type: none"> • Potrebne robusne akcije • Prisutni brojni indikatori koji mogu imati različita značenja • Ishodi neizvesni • Informacije živopisne 	<p>Dovodi do zaključaka kod kojih</p> <ul style="list-style-type: none"> • Je potrebna preciznost • Ima malo pouzdanih indikatora • Ishod izvestan • Dominiraju kvantitativne informacije

Intuicija pomaže da se relativno brzo uvide obrasci u činjenicama, popune praznine u informacijama i donese odluka. **Profesionalna intuicija** se može odrediti kao sposobnost koja se razvija sa praktičnim iskustvom, tj. koja se ne može steći kroz formalni proces učenja. Tačnost i pouzdanost intuicije u velikoj meri zavisi od toga da li se ona zasniva na stručnosti koja je razvijena tokom adekvatnog perioda vremena u okruženju koje omogućava profesionalni razvoj. Mada profesionalna intuicija ima značajno mesto u svakodnevnoj praksi, potrebno je razviti svest o njenim ograničenjima i mogućim zamkama (O'Sullivan, 2011). Intuitivno mišljenje nije pogodno za komentarisanje i razmatranje u kontekstu rada sa korisnicima i drugim profesionalcima. Neophodan je i visok nivo refleksivnosti kako bi se kontrolisala lična uverenja i predrasude koje iskrivljuju mišljenje.

Analiza zahteva kapacitet za razdvajanje i objedinjavanje (analizu i sintezu) podataka u pretpostavke (hipoteze) o određenim situacijama (Hammond, 1996). Prednost analitičkog mišljenja je to što ohrabruje otvorenost o procesu rezonovanja, čime ostavlja mogućnost za preispitivanje procesa donošenja odluka. Takođe, analiza može eksplicitno da ukaže na neizvesnost i nepouzdanost naših zaključaka i prognoza, što je važno za praksu socijalnog rada. Ovaj pristup se može učiti u okviru formalnih oblika obrazovanja i kroz proces celoživotnog učenja. Analiza osim intelektualnog kapaciteta zahteva i vreme za razmatranje činjenica, te je uvek važno proceniti i vreme potrebno za donošenje određene odluke. Važno je imati na umu da analiza situacije odlučivanja može postati tako kompleksna da pre sprečava nego što olakšava pravilno odlučivanje; taj proces je poznat pod nazivom „paraliza pomoću analize“ (O'Sullivan, 2011:91). Analiza može da podrije uverenost u sposobnost za donošenje pouzdanih predviđanja i da dovede do stanja nesigurnosti i neizvesnosti.

Postoji opasnost od stvaranja lažne dihotomije i polarizovanja dva modela mišljenja. Intuitivno i analitičko mišljenje su komplementarne forme mišljenja koje se oslanjaju jedna na drugu i nadograđuju. U socijalnom radu sa decom i porodicama neke odluke se moraju razdvojiti na komponente i pojedine delove treba pažljivo razmotriti. Međutim, pošto donošenje odluka u socijalnom radu sadrži elemente neizvesnosti i vrednosna opredeljenja, u analizi se mora koristiti intuiciju kako bi se doneli sudovi o značaju pojedinih informacija. Profesionalna intuicija ima poseban značaj prilikom donošenja zaključaka o verovatnoći i vrednosnoj utemeljenosti mogućih ishoda. Takođe, analiza je neophodna kada praktičari i korisnici nastoje da objasne svoje intuitivno rezonovanje, pošto se osnove za donošenje odluka mogu pratiti i preispitivati samo putem analize.

Neophodno je da socijalni radnici razviju svoje kapacitete za analitičko mišljenje i da istovremeno razvijaju svoju profesionalnu intuiciju. Kada iskusni i vešt profesionalac treba da donese odluku za kratko vreme, intuitivno mišljenje će verovatno dati najbolje rezultate. Veće vremenske investicije su opravdane i nužne onda kada su moguće posledice donetih odluka ozbiljnije, posebno u situacijama koje su skupčane sa visokim rizicima, te u kompleksnim

i nedovoljno poznatim situacijama. Tada je indikovano analitički pristup za koji je potrebno više vremena. Usled nedostatka ekspertize, manje iskusni socijalni radnici u većoj meri treba da koriste analitički pristup. U situacijama kada odluku treba doneti brzo, manje iskusne radnike moraju voditi i usmeravati supervizori i iskusnije kolege.

Zaključak je implikacija koja nastaje iz podataka, a **odluka** predstavlja akciju koja se donosi na osnovu tog zaključka (Dalglish et al., 2000). Zaključci se izvode na osnovu dostupnih informacija, a odluke su izbori o tome šta treba da uradimo na osnovu zaključka.

Pogrešna je pretpostavka da se donošenje odluka zasniva isključivo na procesima mišljenja, a da su **osećanja** irelevantna i da ih je neophodno isključiti kako bi se donela pravilna odluka. Donosioci odluka ne mogu samo da promišljaju situaciju. Oni moraju imati svest o osećanjima koja oni sami i drugi uključeni doživljavaju, kao i svest o uticaju tih osećanja na proces donošenja odluka. **Refleksivnost** igra glavnu ulogu u razmatranju znanja, mišljenja i uverenja u vezi sa situacijom o kojoj se odlučuje. Ona je podjednako važna i u razmatranju koja se osećanja javljaju tokom odlučivanja, šta ih izaziva, kakav je njihov uticaj na proces i da li se koristi adekvatan način za upravljanje osećanjima i prevladavanje osećanja.

U socijalnom radu je uočen značaj tzv. **emocionalne kompetencije** (ili emocionalne inteligencije) koju Salovey i drugi (2008) prikazuju u okviru četiri sposobnosti:

- sposobnost opažanja, procene i izražavanja emocija;
- sposobnost korišćenja emocija za olakšavanje procesa mišljenja;
- sposobnost razumevanja i analize emocionalnih informacija i
- sposobnost regulisanja emocija.

Emocije mogu da promene prioritete i na odgovarajući i na neodgovarajući način, da naruše proces mišljenja ili da obezbede motivaciju da se pažljivo razmisli o situaciji o kojoj je potrebno doneti odluku. Danas prevladavaju shvatanja da emocije imaju generalno pozitivnu ulogu na proces mišljenja i ljudsko ponašanje, jer prioritizuju misli, ciljeve i aktivnosti te usmeravaju interpretaciju događaja i okolnosti (Lazarus, 19; Oatley et al., 2006).

” Emocije strukturiraju opažanje, usmeravaju pažnju, omogućavaju preferencijalni pristup određenim sećanjima i oblikuju rasuđivanje, što pomaže pojedincu da odgovori na okruženje na način koji prepoznajemo kao vredan aspekt našeg humanizma.“
(Oatley et al., 2006:260)

Pored modela rezonovanja i emocionalne kompetencije, autori navode i faktore zadovoljstva poslom te stres i njegovo prevladavanje. Smatra se da stres koji proizilazi iz situacije odlučivanja vezane za konkretan slučaj najčešće podstiče na intenzivno razmišljanje i rešavanje problema, dok stres koji

proističe iz obima posla ili radnog okruženja obično ometa i iskrivljuje proces mišljenja tokom donošenja odluka. Veliki broj istraživanja naglašava da socijalni radnici imaju doživljaj zadovoljstva poslom uprkos tome što je on zahtevan i stresan. Collins (2008) navodi da mnogi socijalni radnici imaju doživljaj posvećenosti, smisla i svrhe sopstvenog posla, što predstavlja veoma važan deo njihovog ličnog identiteta. Doživljaj smislenosti i vrednosti posla unapređuje samoprocenu i dobrobit, usmeravajući snalaženje u rešavanju problema i prevladavanju teškoća.

Interakcioni model stresa naglašava da su i faktori organizacije i faktori profesionalca (donosioca odluka) značajni za prevenciju, nastanak i upravljanje stresom, te da je interakcija brojnih varijabli kompleksna (Storey and Billingham, 2001). Na primarnom nivou, prevencija stresa podrazumeva obezbeđenje dobrog radnog okruženja, na sekundarnom otkrivanje situacija koje u radnom okruženju izazivaju stres i intervenisanje pre nego što stres počne da nanosi štetu, dok je treći nivo prevencije stresa usmeren na oporavak pojedinaca koji su pogođeni negativnim efektima stresa.

Kao i sve druge organizacije, socijalne službe su odgovorne za sva tri nivoa prevencije stresa. Rukovodioci mogu da kontrolišu važne faktore na primarnom nivou prevencije, npr. autonomiju radnika, podršku kroz superviziju, upravljanje obimom posla, stvaranje mogućnosti za napredovanje i stručno usavršavanje i stvaranje klime lične bezbednosti za zaposlene (Stalker et al., 2007:182). Na sekundarnom nivou prevencije, rukovodioci treba da budu spremni da prepoznaju rane znakove stresa, povećan obim zahteva i zadataka koji se stavlja pred pojedince ili timove, te da olakšaju zaposlenima da dođu do izvora podrške i da dobiju odgovarajuće usmeravanje, pa i savetovanje. Na trećem nivou prevencije moraju se preduzeti odgovarajuće mere za podršku zaposlenom koji ispoljava znake sagorevanja (*burnout*) ili obrasce poremećaja i odsustva koji ukazuju na štetne posledice visoke i kontinuirane izloženosti stresu. Prema Storey i Billingham (2001), tu su od pomoći savetovanje, strukturirana podrška, obuka za upravljanje stresom, nagrađivanje radnika, neplaćeno odsustvo i slične menadžerske strategije.

Na nivou profesionalca, pojedinci imaju različite kapacitete za prevladavanje pritiska, jer ono što motiviše i pokreće jednu osobu može biti izvor sloma za nekog drugog. Brojni faktori jačaju sposobnost za prevladavanje pritiska, između ostalog spremnost da se priđe kolegama i rukovodiocima kao izvorima podrške, efektivno korišćenje supervizije, postojanje potpore socijalne mreže van posla, sposobnost da se uspostavi neki nivo kontrole nad sopstvenim radom, jasne granice između ličnog i profesionalnog života, kao i sposobnost za relaksaciju van radnog mesta (Storey and Billingham, 2001; O'Sullivan, 2011).

Ispravan proces donošenja odluka, prema O'Sullivan (2011:11), podrazumeva:

- kritičnu svest o kontekstu prakse;
- uključivanje korisnika i osoba koje se staraju o korisniku u najvećoj mogućoj meri;

- kolaborativnu saradnju sa drugim uključenim stranama, kolegama i saradnicima;
- korišćenje znanja, jasno mišljenje i upravljanje emocijama;
- stvaranje jasne i tačne slike o situaciji o kojoj se odlučuje (uokviravanje);
- analiziranje mogućnosti i zasnivanje izbora na racionalnoj analizi i delotvorno korišćenje supervizije.

Ispravno vođen proces donošenja odluka ima za cilj dobre ili poželjne ishode. Sa druge strane, nemoguće je znati da li je neka odluka bila delotvorna sve dok se ne primeni. Zato je važno praviti razliku između „ispravnog“ donošenja odluka (koje se odnosi na proces) i „delotvornog“ donošenja odluka (koje se odnosi na ishode). Proces donošenja odluka treba da bude „ispravan“, jer time povećavamo verovatnoću da će odluke donete u takvom procesu u budućnosti biti delotvorne.

Refleksivnost i objektivnost u donošenju odluka

Saly Holland (2011) razlikuje dva glavna obrasca ili diskursa u donošenju odluka, koje je označila kao „**naučnu opservaciju**“ i „**refleksivnu evaluaciju**“. Pored nesumnjivih razlika, ova dva načina odlučivanja pre predstavljaju dve tendencije ili konstelacije faktora nego dva jasno razgraničena modela donošenja odluka. Ovi pristupi imaju različita polazna stanovišta, ciljeve, metode i vremenski okvir. Svaki od njih preferira određene metode donošenja odluka, mada se sadržaj samih metoda sasvim malo razlikuje. Razlike među njima se prvenstveno ogledaju u načinu na koji socijalni radnik razume proces i kako objašnjava ili opravdava svoje odluke različitim zainteresovanim stranama (Okvir 2).

OKVIR 2. *Diskurs donošenja odluka u socijalnom radu*
(adaptirano prema Holland, 2011:44)

Diskurs	Stanovište	Ciljevi	Vremenski okvir	Metode
Naučna opservacija	Objektivnost Distanca	Prikupljanje informacija i činjenica Donošenje odluka	Odluka se odlaže do kraja	Odmeravanje Instrumenti za odlučivanje Proveravanje sa drugima
Refleksivna evaluacija	Nezavisnost i očekivanje značajnog angažovanja korisnika i porodice	Produbljeno znanje Donošenje sudova Davanje objašnjenja	Stalna evaluacija Ishodi nastaju tokom procesa	Svi uključeni učestvuju u evaluaciji Instrumenti za odlučivanje Proveravanje sa drugima

Kod naučne opservacije socijalni radnik opisuje sebe kao osobu koja tokom procesa procene održava objektivnost i distancu prema korisniku i porodici. Glavni ciljevi su prikupljanje činjenica i dokaza o situaciji korisnika i porodice te donošenje odluka na osnovu prikupljenih informacija. Radnik izbegava da donosi odluke dok ne prikupi sve podatke koje smatra relevantnim i dok ne odmeri pozitivne i negativne faktore. Pri tome koristi instrumente za odlučivanje (različite postupke, skale, liste za proveru i sl.) i vrednuje njihove rezultate konsultujući se sa drugim kolegama i saradnicima.

U okviru ovog diskursa socijalni radnik nastoji da zauzme poziciju neutralnog posmatrača prema korisniku i porodici. Kao stručnjak, on koristi metode kao što su posmatranje i merni instrumenti da bi izgradio profesionalno mišljenje o korisniku, porodici, problemu i situaciji. Analiza prikupljenih činjenica treba da vodi ka jasnoj odluci koje strategije i intervencije treba preduzeti u skladu sa najboljim interesima korisnika. Ovde se naglašavaju jasnoća, planski i strukturiran pristup socijalnog radnika koji je svestan svojih ovlašćenja i formalnih aspekata moći. Prilikom razmatranja odnosa procenjivača i procenjenog, u okviru ovog diskursa se smatra da je poštenije ukoliko je razlika u moći između socijalnog radnika i korisnika jasna i ukoliko se o njoj iskreno razgovara. Pravednost procesa se uspostavlja u jasnom i otvorenom odnosu sa korisnikom i porodicom, pri čemu se nedvosmisleno saopštavaju okolnosti koje socijalni radnik vidi kao problematične ili zabrinjavajuće, kao i očekivanja koja radnik ima od njih.

Ovim socijalni radnik stvara utisak da se rizici mogu izračunati i predvideti (Munro, 2011), a svoju distanciranu poziciju prema korisniku doživljava kao osnov za objektivnost i fer („jednak“) tretman. Poriču se sva osećanja socijalnog radnika prema korisniku i porodici koja mogu da utiču na stručne odluke i preporuke. Prikupljene činjenice se odmeravaju manje-više strukturirano (pomoću tzv. akturijskih skala i sličnih instrumenata, vidi Žegarac, 2004; Žegarac i Džamonja Ignjatović, 2010; Munro, 1999; 2007. i 2008; Holland, 2011), što u praktičnom radu dovodi do pretpostavke da se rizici međusobno nadograđuju, a snage potiru. Novija istraživanja pružaju brojne dokaze da pojedini faktori rizika i protektivni faktori mogu imati multiplikovano dejstvo kada dođu u interakciju i da proizvode raznovrsne nelinearne efekte (Fraser et al., 2004; Nash and Randolph, 2004).

U okviru diskursa refleksivne evaluacije, socijalni radnik nastoji da izgradi blizak saradnički odnos sa korisnikom i porodicom tokom procene. Cilj je da se razvije produbljeno razumevanje porodice i da se shvati šta sledeće treba preduzeti. Akcenat je na objašnjenju porodičnih teškoća, dok se profesionalno mišljenje postepeno gradi tokom procene. Odluke se donose i preispituju u stalnoj evaluaciji u kojoj učestvuju sve uključene strane. Kao i kod naučne opservacije, socijalni radnik koristi različite instrumente za donošenje odluka i konsultuje se sa kolegama i saradnicima. Profesionalac nastoji da očuva nezavisnost, koja mu služi za sticanje produbljenog znanja, a ne za održavanje distance i objektivnosti.

U vrednosnom smislu, odnos sa korisnikom i porodicom tokom procene ima kvalitete neutralnosti, objektivnosti i pravičnosti. Odnos nije distanciran, već se zasniva na produbljenom razumevanju porodičnih okolnosti i iskrenom uključivanju u jačanje kapaciteta korisnika i porodice da prevaziđu svoje teškoće. U refleksivnom diskursu, fer i pravičan odnos proizilazi iz obezbeđivanja povratne informacije (*feedback*) korisniku o profesionalnom mišljenju koje nije fiksirano, već se stalno nadograđuje. Profesionalac može da objasni na koji je način porodica dospela u teškoće, pa profesionalni zaključci imaju veću težinu nego „odluke“. Sudovi o slučaju nastaju i na osnovu iskustva i „osećaja“ (profesionalne intuicije), dok se činjenice, dokazi i rezultati istraživanja koriste kao osnova za razmatranje i poređenje sopstvenih zaključaka.

Čini se da većina socijalnih radnika u razumevanju i objašnjavanju sopstvenog rada koristi oba diskursa. Diskurs naučne opservacije dominira u komunikaciji sa drugim službama, posebno sa sudom. Procena u socijalnom radu uvek podrazumeva korišćenje metoda posmatranja i dubinske intervjuje, te sve odluke koje se donose nastaju na osnovu kvalitativne analize prikupljenog materijala. Korišćenje „instrumenata za donošenje odluka“ (*decision tools*) obezbeđuje strukturu u promišljanju socijalnog radnika o slučaju i o načinu na koji će prikazati kvalitativne podatke o korisniku i porodici (Žegarac i Džamonja Ignjatović, 2010). Krajnja odluka ne može biti zbir ili mera koja ukazuje, na primer, na skor rizika ili izražavanje neke karakteristike u vidu broja i sl., već mora biti profesionalni sud (Horwath, 2009).

Refleksivna praksa stvara preduslove da profesionalac sagleda i oblikuje mogućnosti za promenu u situaciji koja je vezana za dete i porodicu, potom da misli o onome što posmatra i o tome kako se svi uključeni osećaju u vezi sa prisutnim dilemama, te o tome kako oni doživljavaju podršku. Na osnovu toga profesionalac treba da organizuje debatu koja obuhvata sve relevantne strane, da integriše relevantne teorijske pristupe i nalaze istraživanja te da se osloni na mudrost prakse, a da se ne zaglavi u ličnim i profesionalnim predrasudama i gledištima. U opisu procesa donošenja odluka u službama za zaštitu dece, Munro navodi:

” Problem u ljudskom rezonovanju predstavlja to što ljudi ne vole da menjaju svoja uverenja. Oni će u najvećoj mogućoj meri nastojati da izbegnu nelagodnost koju izaziva revizija njihovog zaključivanja. Nema odgovarajuće prevencije niti leka protiv ove slabosti. Radnici u zaštiti dece mogu samo da budu svesni na koji način će napraviti grešku i da svesno nastoje da je prevaziđu“
(Munro, 2002:159)

te da je

” najvažniji faktor za minimalizovanje grešaka (u praksi zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja) ... priznati da možda niste u pravu“
(Munro, 2002:141)

Modeli donošenja odluka u sistemima dečije zaštite

Neke zemlje su uvele tzv. sistem strukturisanog donošenja odluka (*Structured Decision Making – SDM*). Većina modela donošenja odluka se zasniva na sličnim principima, npr. kalifornijski model (NCCD, 2009), koji je uveden 1998. godine, koristi se bez varijacija ili uz minimalno prilagođavanje u velikom broju država u SAD (vidi i Žegarac i Džamonja Ignjatović, 2010; Išpanović Radojković et al., 2011). Ovaj model sadrži nekoliko alatki, kao što su određivanje prioriteta reagovanja, procena bezbednosti, procena rizika, procena porodičnih snaga i potreba, vodič za kontakte deteta na smeštaju sa roditeljima i drugim značajnim osobama, ponovna procena rizika i potreba te, na kraju, procena radi reunifikacije. Cilj ovog modela je da obezbedi stručnim radnicima alatke za podršku u donošenju kritičnih procena i odluka tokom ciklusa rada na slučaju.

Okvir za procenu deteta i porodice *Framework for Assessment of Children in Need and their Families* i *CAF – Common Assessment Framework* (DoH, 2000; Holland, 2011), koji je prvobitno razvijen u Velikoj Britaniji, a danas se koristi u mnogim drugim zemljama, pa i u Srbiji, sugeriše verbalnu i refleksivnu procenu koja se zasniva na intervjuima praktičara, članova porodice i drugih profesionalaca koji imaju informacije o detetu. Preporučuje se i fleksibilno korišćenje niza skala, lista za proveru i drugih mernih instrumenata, što znači da ovaj model procene koristi i metode tzv. naučne opservacije u donošenju odluka. Neke analize, međutim, ukazuju na to da socijalni radnici u Velikoj Britaniji pokazuju izrazit otpor primeni skala, upitnika i drugih instrumenata preporučenih za procenu deteta i porodice (Cleaver and Walker, 2004).

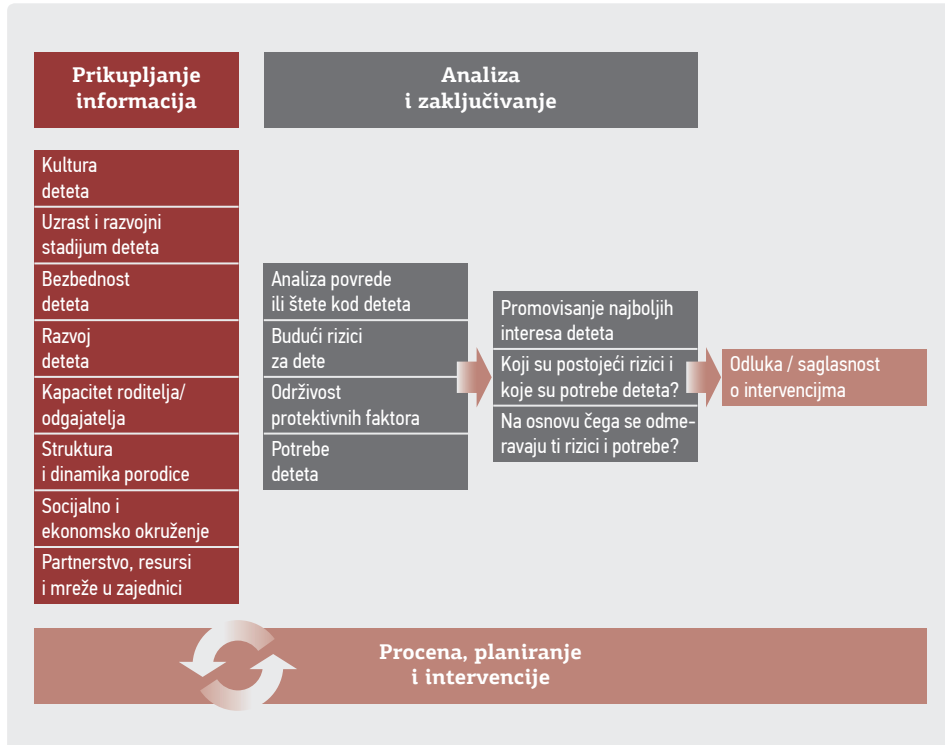
BIC model (*Best Interest Case Practice Model*), koji se koristi u državi Viktorija u Australiji od 2006. godine (Miler, 2007a, 2007b; 2007c; 2008; 2010), ide dalje u razvoju pristupa donošenja odluka u službama za zaštitu dece i agencijama koje obezbeđuju smeštaj i podršku porodici (*Child Protection*, kao i *Child Placement Services and Family Services*). Model je razvijen kako bi usmeravao donošenje odluka na osnovu procene koja se odvija po britanskom *Framework for Assessment* modelu. BIC model je nastao posle izmena u zakonodavstvu (donošenje tzv. *CYFA – Children, Youth and Families Act 2005*, prema Miler, 2007a). Shodno Konvenciji o pravima deteta, najbolji interesi deteta su u tom zakonskom aktu postavljeni kao centralni princip prilikom određivanja svake odluke ili aktivnosti u vezi sa zaštitom deteta od povrede ili štete, zaštitom prava deteta ili promocijom njegovog razvoja. Osnovne komponente tog pristupa su partnerstvo sa porodicom, posvećenost ranim intervencijama, prevencija izmeštanja deteta iz porodice i stvaranje terapijskog miljea za decu na smeštaju.

Ključni koncepti modela su bezbednost, stabilnost i razvoj deteta u kontekstu uzrasta i razvojnog stadijuma, kulture i roda deteta, kako bi se razvilo razumevanje jedinstvenih okolnosti i iskustva deteta. U skladu s ovakvim pristupom, BIC model se usmerava na:

- podršku i pomoć porodici da osigura bezbednost detetu i da zadovolji njegove potrebe;
- promovisanje stabilnosti u životu deteta i
- promovisanje kulturnog identiteta i povezanosti deteta sa njemu značajnim osobama.

BIC model teži da obezbedi razvoj konzistentnog razumevanja šta čini najbolje interese deteta u okviru službi za zaštitu dece, službi za porodicu i u službama za smeštaj deteta. Istovremeno, princip najboljih interesa se integriše u svakodnevnu praksu **procene** (koja informiše), **planiranja** (koje usmerava) i **intervencija** (koje treba da donesu boljitak za dete). Model polazi od osnovnih oblasti za prikupljanje informacija, a potom vodi praktičare kroz analizu i procenu, da bi na kraju sumirao glavne oblasti za aktivnosti (intervencije) i donošenje odluka (Slika 1). Pri tome se praktičari ne oslanjaju na akturijske instrumente za upravljanje rizikom (mada ih fleksibilno koriste), već na strategije za angažovanje porodice, individualizaciju u radu i razvoj „tima za korisnika“ koji je centriran ka detetu u okviru kritičke refleksivne prakse socijalnog rada.

SLIKA 1. Procena, planiranje i intervencije u BIC modelu (prema Miler, 2007a)

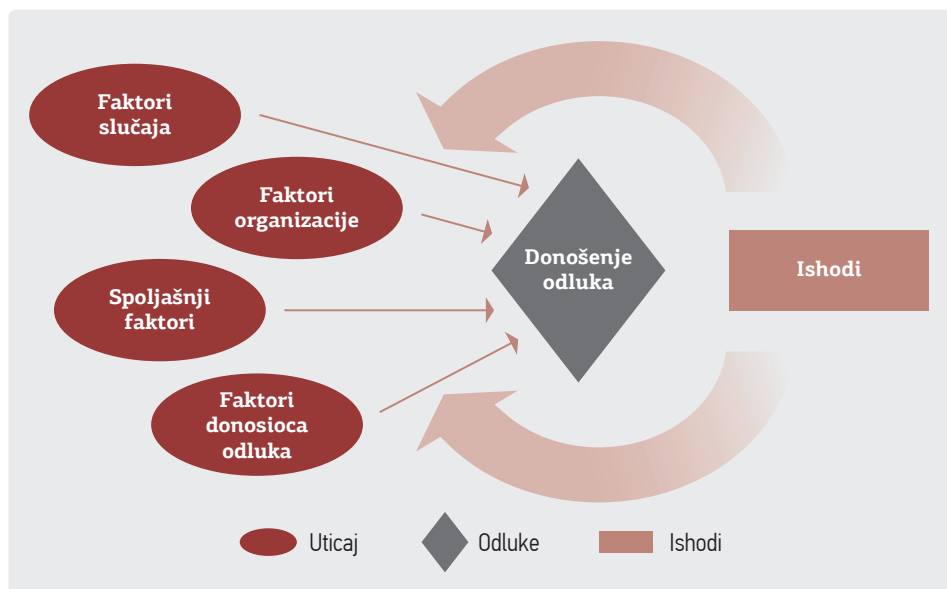
Ekologija donošenja odluka

Ekologija donošenja odluka (Fluke et al., 2010; Baumann et al., 2011) proces posmatra kao složenu interakciju različitih uticaja na sam proces i njegove ishode. Uticaji su definisani u okviru faktora slučaja, faktora organizacije, spoljnih faktora i faktora vezanih za samog donosioca odluka.

Slika 2. prikazuje sledeće faktore koji su uključeni u proces donošenja odluka, a koji se odnose na sledeće okolnosti:

1. **Faktori slučaja:** oblik i težina zlostavljanja, obrazac zlostavljanja, rizik od povrede, bezbednost, karakteristike deteta (pol, uzrast, problemi u ponašanju, zdravstveni problemi; rasa/nacionalnost) i karakteristike porodice (nivo rizika, prihodi, broj dece, bračni status, rasa/nacionalnost).
2. **Faktori donosioca odluka:** veštine donošenja odluka (logički pravilno zaključivanje), veštine procene (npr. selekcija relevantnih činjenica), iskustvo, podrška tokom rada na slučaju, poznavanje konteksta, kulturalna senzitivnost (svest), vrednosti i orijentacija radnika (zaštita deteta naspram očuvanja porodice).
3. **Faktori organizacije:** raspoloživi ljudski i materijalni resursi, raspoloživost i kvalitet supervizije, obim posla, birokratske smetnje, grupni pritisak, podrška i kohezija među kolegama, politika organizacije.
4. **Spoljašnji faktori:** zakon, kritični događaji, finansiranje, angažovanost zajednice.

SLIKA 2. Ekologija donošenja odluka (prema Baumann, Dalgleish, Fluke & Kern, 2011)

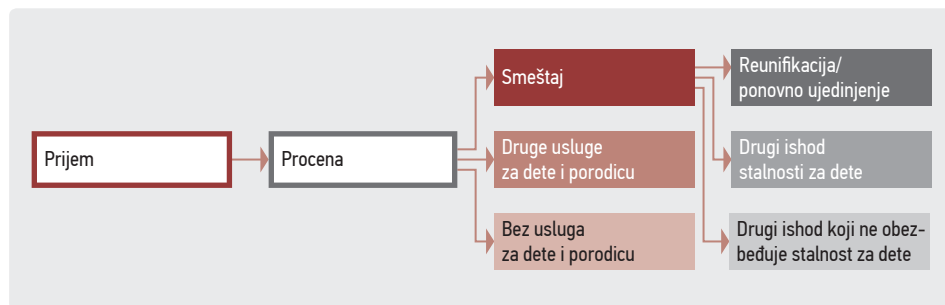

Opšti model za procenu i proces donošenja odluka ukazuje na razdvajanje procene situacije od odluke da se nešto uradi, pošto na procenu i donošenje odluka utiču kvalitativno drugačiji faktori. Ovaj model razlikuje sposobnost osobe da uoči potrebu za akcijom od želje osobe da preduzme akciju – takozvani **prag za pokretanje intervencije**. Procena rizika se obavlja na osnovu podataka o slučaju koji su prikupljeni tokom procene (informacije o detetu i porodici te o aktuelnim i prošlim okolnostima i događajima). Ove informacije se organizuju u operativno definisane faktore rizika. Na osnovu teorijskih postavki, prag za preduzimanje intervencije zavisi od profesionalnog i ličnog iskustva radnika. U igri su i moguće posledice odluka na različite aktere (dete, porodicu, samog radnika, druge uključene strane), kao i način na koji radnik vrednuje posledice preduzimanja odnosno nepreduzimanja intervencija.

Procena i donošenje odluka su zahtevni procesi, a često se zasnivaju na nejasnim, nepotpunim i nepotvrđenim informacijama. Ponekad odluke treba doneti pod pritiskom i u atmosferi koja je opterećena emocijama. Strukturni nedostaci, nedovoljni resursi, zainteresovanost medija i nepredvidivost ishoda stvaraju nestabilno okruženje za donošenje odluka.

Procena i odluke se donose u najvažnijim tačkama tokom procesa rada na slučaju, a svaka tačka u donošenju odluka zahteva specifičnu odluku i akciju.

SLIKA 3. *Kontinuum intervencija, najvažnije tačke donošenja odluka i ishodi stalnosti za dete*

U oblasti dečije zaštite je nezaobilazna dilema između podrške porodici i zaštite dece, a prisutna je i potreba za balansiranjem prava i potreba i dece i roditelja. Poslednjih nekoliko decenija vidljiva je fluktuacija u društvenim gledištima oko toga gde se balans nalazi. Kada podrška porodici ima prioritet, podiže se prag za izmeštanje dece iz porodice, što potencijalno nosi rizik da će veći broj dece ostati u nebezbednom okruženju. Kada dođe do smrti deteta ili se dogodi neki veći incident, to najčešće predstavlja okidač da zaštita dece postane prioritet. Prag za izdvajanje dece se spušta, na smeštaj ulazi veći broj dece, a javnost reaguje tako što pojačava strah da su profesionalci postali suviše moćni i da olako ugrožavaju privatnost porodice (Myers, 1994; Munro, 1999; Ferguson, 2011).

Literatura

- Baumann, D.J., Dalgleish, L., Fluke, J., & Kern, H. (2011) *The decision-making ecology*. Washington, DC: American Humane Association.
- Bilson, A. and Cox, P. (2007) Caring about poverty. Alternatives to institutional care for children in poverty. *Journal of Children and Poverty*, 13:1, 37–55
- Brainerd, E. (2010) Human Development in Eastern Europe and the CIS Since 1990, Human Development Research Paper 2010/16 UNDP, http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr/2010/papers/HDRP_2010_16.pdf, posećeno marta 2013.
- Brandon, M. and Thoburn, J. (2008) Safeguarding children in the UK: A longitudinal study of services to children suffering or likely to suffer significant harm, *Child and family social work*, 13, 365–377.
- Cleaver H. (2000) *Fostering Family Contact*. London: The Stationery Office.
- Cleaver, H. & Walker, S. with Meadows, P. (2004) *Assessing Children's Needs and Circumstances: The Impact of the Assessment Framework*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Collins, S. (2008) Statutory Social Workers: Stress, Job Satisfaction, Coping, Social Support and Individual Differences, *British Journal of Social Work*, 38(6) 1173–1192.
- Council of Europe (2005) The Rights of Children Living in Residential Institutions, Council of Europe/Committee of Ministers Recommendation 2005(5) [https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(2005\)5&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75](https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(2005)5&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75), posećeno 28. 11. 2010.
- Council of Europe Working Group on Children at Risk and in Care, *Children in institutions: prevention and alternative care*, Final Report by Bragi Gudbrandsson (Council of Europe, May 2003).
- Dalgleish, T., Moradi, A., Neshat-Doost, H., Taghavi, R., Yule, W., & Canterbury, R. (2000) Judgements about emotional events in children and adolescents with Posttraumatic Stress Disorder. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41, 981–988.
- Davis, I. P., Landsverk, J. A. and Newton, R. R. (1997) Duration of foster care for children reunified within the first year of care, *Child Welfare Research Review*, Vol 2. New York: Columbia University Press.
- Dickens, J., Howell, D. Thoburn, J. and Schofield, G. (2007) Children Starting to be Looked After by Local Authorities in England: An Analysis of Inter-authority Variation and Case-centred Decision Making. *British Journal of Social Work* 37, 597–617.
- DoH (2000) *Framework for the Assessment of Children in Need and their Families*. www.dh.gov.uk/en/Publicationsandstatistics/Publications/PublicationsPolicyAndGuidance/DH_4003256, posećeno decembra 2012.
- Doolan, M., Nixon, P., & Lawrence, P. (Eds). (2004) *Growing up in the care of relatives or friends: Delivering best practice for children in family and friends care*. London: Family Rights Group.

- Dubowitz, H. (Ed.). (1999) *Neglected children: Research, practice, and policy*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dubowitz, H., Black, M., Starr, R., & Zuravin, S. (1993) A conceptual definition of child neglect. *Criminal Justice and Psychology*, 20, 8–26.
- Explanatory Report to the Council of Europe's Committee of Ministers Recommendation 2005(5).
http://www.coe.int/t/dg3/familypolicy/enfance/rapport_en.asp, posećeno 28. 11. 2010.
- Farmer E. and Parker R. (1991) *Trials and Tribulations: Returning Children from Local Authority Care to their Families*, London, HMSO.
- Farmer E., Sturgess W. and O'Neill T. (2008) *The Reunification of Looked After Children with their Parents: Patterns, Interventions and Outcomes*, Report to the Department for Children, Schools and Families, School for Policy Studies, University of Bristol.
- Farmer, E. and Moyers, S. (2008) *Kinship Care: Fostering Effective Family and Friends Placements*, London: Jessica Kingsley.
- Ferguson, H. (2011) *Child Protection Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Fluke, J., Goldman, P., Shriberg, J., Hillis, S., Yun, K., Allison, S., & Light, E. (2012) Systems, strategies, and interventions for sustainable longterm care and protection of children with a history of living outside of family care. *Child Abuse and Neglect: The International Journal*, 36 (10) 722–731
- Fluke, J.D. , Chabot, M., Fallon, B., MacLaurin, B. & Blackstock, C. (2010) Placement decisions and disparities among aboriginal groups: An application of the decision-making ecology through multi-level analysis. *Child Abuse and Neglect*, 34(1), p. 57–69.
- Fraser, M.W., Kirby, L. D., & Smokowski, P. R. (2004) Risk and resilience in childhood. In M. W. Fraser (Ed.), *Risk and resilience in childhood: An ecological perspective* (2nd ed., pp. 13–66). Washington, DC: NASW Press.
- Hammond, K. (1996) *Human Judgement and Social Policy: irreducible uncertainty, inevitable error, unavoidable injustice*. Oxford: Oxford University Press.
- Holland, S. (2011) *Child and Family Assessment in Social Work Practice*, 2nd edition. London: Sage Publications.
- Horwath, J. (2009) *The Child's World: The Comprehensive Guide to Assessing Children in Need*. 2nd edition. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Howe, D. (1994) Modernity, postmodernity and social work, *British Journal of Social Work*, 24(5) 513–532.
- Ingram, C. (1996) Kinship care: From last resort to first choice, *Child Welfare*, 75, 550–566.
- Išpanović-Radojković, V., Ignjatović, T., Vignjević Kalezić, A., Stevanović, I., Srna, J., Vujović, R., i Žegarac, N. (2011) *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja – Primena Opšteg protokola*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Landsverk, J. A., Burns, B. J. Stambaugh, L. F., Rolls Reutz, J. A. (2006) *Mental Health Care for Children and Adolescents in Foster Care: Review of Research Literature*. Casey Family Programs.
- Lazarus, R. S. (1991) *Emotions and Adaptation*, Oxford and New York: Oxford University Press.

- Miler, R. (2007a) *Best Interests principles: a conceptual overview*. Melbourne: Victorian Government Department of Human Services, www.dhs.vic.gov.au, posećeno oktobra 2011.
- Miler, R. (2007b) *The Best Interests framework for vulnerable children and youth*. Melbourne: Victorian Government Department of Human Services, www.dhs.vic.gov.au, posećeno oktobra 2011.
- Miler, R. (2007c) *Cumulative harm: a conceptual overview*. Melbourne: Victorian Government Department of Human Services, www.dhs.vic.gov.au, posećeno oktobra 2011.
- Miler, R. (2008) *Best interests case practice model*. Melbourne: Victorian Government Department of Human Services, www.dhs.vic.gov.au, posećeno oktobra 2011.
- Miler, R. (2010) *Best interests case practice model Summary guide*. Melbourne: Victorian Government Department of Human Services, www.dhs.vic.gov.au, posećeno oktobra 2011.
- Ministarstvo prosvete Republike Srbije (2007) Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama. http://www.skola23maj.edu.rs/Posebni_protokol_nasilje.pdf, posećeno 12. 6. 2013.
- Ministarstvo rada i socijalne politike (2006) Mere za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite, akt broj 560-03-619/2006-14 od 3. 11. 2006. godine. Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije.
- Munro, E. (1999) Common errors of reasoning in child protection work. *Child abuse and neglect*, 23 (8). pp. 745–758.
- Munro, E. (2007) *Child Protection*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Munro, E. (2008) Improving Reasoning in Supervision, *Social Work Now*, 40, 3–10 August
- Munro, E. (2011) *The Munro Review of Child Protection: Final Report – A child-centered system*. London: Department for education.
- Myers, M.D. (1994) A disaster for everyone to see: an interpretive analysis of a failed IS project, *Accounting, Management and Information Technologies, Sloan Management Review* 35(4), 185–201.
- Nash, J., & Randolph, K. (2004) Methods in the analysis of risk and protective factors: Lessons from Epidemiology. In M. Fraser (Ed.), *Risk and resilience in childhood* (2nd ed., pp. 67–88). Washington, DC: NASW.
- NCCD (2008) *Structured Decision Making: Policy and Procedures*, CA: Children's Research Center is a nonprofit social research organization and a division of the National Council on Crime and Delinquency.
- NGO Working Group on Children without Parental Care in Geneva (2013) Identifying Basic Characteristics of Formal Alternative Care Settings for Children: Discussion paper – March 2013, NGO Working Group on Children without Parental Care in Geneva, (a sub-group of the NGO Group for the CRC), http://www.fice-inter.net/wp-content/uploads/2013/04/Formal_care_settings_characteristics_March_2013_final.pdf, posećeno 16. 11. 2013.

- O' Sullivan, T. (2011) *Decision Making in Social Work*, second edition. BASW, Hampshire: Palgrave, Macmillan.
- Oatley, J.M. , Avarbock, M. R., Telaranta A. I., Fearon, D. T. & Brinster, R. L. (2006) *Identifying genes important for spermatogonial stem cell self-renewal and survival*. PNAS 103 9524–9529.
- Oliver, C., Owen, C., Statham, J. and Moss, P. (2001) *Figures and Facts: Local Authority Variance on Indicators Concerning Child Protection and Children Looked After*, London, Thomas Coram Research Unit, University of London Institute of Education.
- Packman J. and Hall C. (1998) *From Care to Accommodation. Support, Protection and Control in Child Care Services*. London: The Stationery Office.
- Pejanović Milovančević, M. Minčić, T. i Kalanj, D. (ur.) (2012) *Priručnik za primenu posebnog protokola sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Beograd: Institut za mentalno zdravlje.
- Pinkerton J. (1994) *In Care at Home: Parenting, the State and Civil Society*. Aldershot: Avebury.
- Plous S. (1983) *The Psychology of Judgement and Decision Making*. New York: McGraw-Hill.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011. RZS.
- Porodični zakon (2005) *Službeni glasnik RS, br. 18/05*.
- Rzepnicki, T. L., Schuerman, J. R. and Johnson, P. (1997) Facing uncertainty: reuniting high-risk families. In Berrick, J. D., Barth, R.P., & N., Gilbert (Eds.), *Child welfare research review, vol 2*, New York: Columbia University Press.
- Salovey, P., Detweiler-Bedell, B. T., Detweiler-Bedell, J. B., Mayerf, J. D. (2008) Emotional Intelligence, u: M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, L. F. Feldman Barret (eds) *Handbook of emotions*, 3rd ed., New York: Guilford Press, 533–547.
- Schofield, G., Thoburn, J., Howell, D. and Dickens, J. (2007) The Search for Stability and Permanence: Modelling the Pathways of Long-stay Looked After Children. *British Journal of Social Work* 37: 619–642.
- Sheppard, M. (1995) Social Work, Social Science, and Practice Wisdom, *British Journal of Social Work* 9(3) 349–364.
- Sheppard, M. and Ryan, K. (2003) Practitioners as Rule Using Analysts: A Further Development of Process Knowledge Social Work? *British Journal of Social Work* 33(2) 157–76.
- Sinclair, I., Baker, C., Lee, J. and Gibbs, I. (2008) *The pursuit of permanence: a study of the English care system*. London, Jessica Kingsley.
- Smith, B (2003) How parental drug use and drug treatment compliance relate to family reunification. *Child Welfare*, 82, 3, pp. 335–366.
- Stalker, C. A., Mandell, D., Frensch, K. M., Harveys, C. and Wright, M. (2007) Child welfare workers who are exhausted yet satisfied with their jobs: how do they do it? *Child & Family Social Work*, Volume 12, Issue 2, 182–191.
- Statham, J., Candappa, M., Simon, A. and Owen, C. (2002) *Trends in Care: Exploring the Reasons for the Increase in Children Looked After by Local Authorities*, London, Thomas Coram Research Unit, University of London Institute of Education.

- Stockholm Declaration from the Second International Conference on Children and Residential Care, May 2003.
<http://www.cyc-net.org/cyc-online/cycol-0903-stockholm.html>, posećeno 23. 06. 2013.
- Storey, J. and Billingham, J. (2001) Occupational Stress and Social Work, *Social Work Education*, 20(6) 559–670.
- Strategija razvoja socijalne zaštite (2005) Službeni glasnik Republike Srbije, 55/05 i 71/05.
- Strategija za smanjenje siromaštva (2003) Vlada Republike Srbije.
- Taussig, H. N., Clyman, R.B., & Landsverk, J. (2001) Children who return home from foster care: a 6-year prospective study of behavioral health outcomes in adolescence. *Pediatrics*, 108, 1, 10.
- Terling-Watt, T. (2001) Permanency in Kinship Care: An Exploration of Disruption Rates and Factors Associated with Placement Disruption, *Children and Youth Services Review*, Vol. 23, No. 2, pp. 111–126.
- Thoburn, J. (1980) *Captive Clients: Social Work with Families of Children Home on Trial*. London: Routledge and Kegan.
- Thoburn, J. (2009a) International Contexts and Comparisons, in Schofield, G., and Simmonds, J. (eds.) *The child placement handbook: Research, policy and practice*. pp. 83–101. London: BAAF.
- Thoburn, J. (2009b) *Reunification of children in out-of-home care to birth parents or relatives: a synthesis of the evidence on processes, practice and outcomes*. Expertise für das Projekt: Pflegekinderhilfe in Deutschland, Deutsches Jugendinstitut.
- Thorpe R. (2007) Family Inclusion in Child Protection Practice: Building Bridges in Working with (not against) Families, *Communities, Families and Children* 3 (1) 4–17
- Thorpe R., Klease C. and Westerhuis D. (2005) *Foster Carers' reflections on working with a child's natural family; Implications for education, training and support*. Paper presented at 3rd International CROCCS Conference, Mackay, / August.
<http://pandora.nla.gov.au/tep/56368>, posećeno 12. 9. 2013.
- United Nations Children's Fund (2009a) *Progress for children: A report card on child protection*.
[http://www.unicef.org/protection/files/Progress_for_Children-No.8EN_081309\(1\).pdf](http://www.unicef.org/protection/files/Progress_for_Children-No.8EN_081309(1).pdf), posećeno 14. januara 2013.
- United Nations Children's Fund (2009b) *UN Guidelines for the Alternative Care of Children*,
<http://iss-ssi.org/2009/assets/files/guidelines/ANG/Guidelines%20for%20the%20Alternative%20Care%20of%20Children%20.pdf>, posećeno 14. januara 2013.
- United Nations Children's Fund (2013) *Children under the age of three in formal care in Eastern Europe and Central Asia: A rights-based regional situation analysis*.
http://www.unicef.org/UNICEF_Report_Children_Under_3_FINAL.pdf, posećeno 10. januara 2013.
- United Nations Children's Fund and World Bank Group (2003) *Changing Minds, Policies and Lives, Improving Protection of Children in Eastern Europe and Central Asia*. Gatekeeping Services for Vulnerable Children and Families, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

- United Nations Children's Fund Serbia and Ministry of Labour, Employment and Social Policy, (2009) Comprehensive Plan of Transformation of Residential Institutions for Children 2009–2013. Project: 'Transforming Residential Institutions for Children and Developing Sustainable Alternatives', Belgrade.
- Veljić, M. (1977) *Društvena zaštita dece bez roditeljskog staranja*, Beograd: Institut političkih nauka.
- Vlada Republike Srbije (2005) Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, <http://www.minrzs.gov.rs/doc/porodica/zlostavljanje/Opsti%20protokol%20zlostavljanje%20i%20zanemarivanje%20deca.pdf>, posećeno 12. 05.2013.
- Wells, K. and Guo, S. (2004) Reunification of Foster Children Before and After Welfare Reform, *Social Services Review* March 2005, pp. 74–95.
- World Health Organization (1997) ICDH 2 – International Classification of Impairments, Geneva.
- Wulczyn, F. (2004) Family Reunification, *The Future of Children* 14:1, pp. 95–113
www.hunter.cuny.edu/socwork/nrcfcpp
- Wulczyn, F., Daro, D., Fluke, J., Feldman, S., Glodek, C., & Lifanda, K. (2010) *Adapting a systems approach to child protection: Key concepts and considerations*. New York, NY: UNICEF.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta (Službeni list SFRJ – dodatak: Međunarodni ugovori, broj 15/90 i Službeni list SRJ – dodatak: Međunarodni ugovori, broj 4/96 i 2/97.
- Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 24/11.
- Žegarac, N. (2004) *Deca koja čekaju – izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*. Beograd, Save the children UK, Centar za prava deteta.
- Žegarac, N. i Džamonja Ignjatović, T. (2010) *Instrumenti procene u socijalnoj zaštiti – upitnici, skale i tehnike*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Zuravin, S. J. (1999) Child neglect: A review of definitions and measurement research. In H. Dubowitz (Ed.), *Neglected children: Research, practice, and policy* (pp. 24–46). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Sistem zaštite dece u Srbiji

Nevenka Žegarac

Istorijski razvoj sistema socijalne zaštite dece u Srbiji

Organizovano zbrinjavanje dece u Srbiji zabeleženo je nakon srpsko-turskih ratova 1876–1878. Godine. Veliki broj siročadi podstakao je zdravstvene, prosvetne i humanitarne radnike da pokrenu inicijativu da se uvede veća državna briga o deci bez roditeljskog staranja. Nakon Prvog svetskog rata osnivaju se brojna građanska i milosrdna udruženja koja, uz pomoć inostranih humanitarnih organizacija, pomažu rad domova za smeštaj dece. Od 1919. godine, kada je donet Pravilnik i Poslovnik državne zaštite dece i mladeži, a nekoliko godina kasnije i Zakon o zaštiti dece i mladeži, podstiče se razvoj porodičnog smeštaja. Porodični smeštaj je poseban zamah doživeo između 1929. i 1931. godine kada su, po ugledu na „Farme beba“ u Velikoj Britaniji (Corby, 2000), osnovane tzv. dečije kolonije u Miloševcu i Čortanovcu, Staparuu kod Sombora i Čurugu.

Nakon Drugog svetskog rata rad socijalnih službi je obeležio period obnove i izgradnje zemlje uz dominantnu egalitarnu socijalističku ideologiju, kada je bilo potrebno zbrinjavanje velikog broja ratne siročadi koja su se često nazivala i „deca palih boraca“. U skladu sa iskustvima iz Sovjetskog Saveza, osnovan je veliki broj domova za smeštaj, pa je već krajem 1944. na teritoriji Vojvodine planski izgrađen i organizovan smeštaj za 10.000 dece različitog uzrasta. Broj dečijih domova se posle nekoliko godina znatno smanjio, jer više nije bilo potrebe za zbrinjavanjem tako velikog broja dece. Veljić (1977) navodi da su na teritoriji nekadašnje Jugoslavije 1954. godine postojala 154 dečija doma sa 10.709 „štićenika“, dok je 1967. godine broj dečijih domova opao na 40 (sa 3174 šticeenika).

Zatim sledi period socijalističkog samoupravljanja i društvenog dogovaranja koji je potrajao sve do kraja osamdesetih godina XX veka. U tom periodu se razvijaju profesionalan socijalni rad i službe i usluge u zajednici. Formiranje Centra za

porodični smeštaj 1963. godine u Beogradu imalo je za cilj da unapredi i revitalizuje porodični smeštaj dece u skladu sa savremenim zahtevima nauke i prakse. Tada se u hraniteljske porodice i u domove smeštaju deca čiji su roditelji umri, nepoznati ili nestali, kao i deca čiji je razvoj „ometen porodičnim prilikama“, te jedan broj dece čiji su roditelji u tom periodu išli na rad u inostranstvo (Vidanović, 1996).

Devedesetih godina XX veka je došlo do porasta nezaposlenosti, socijalne nesigurnosti, osiromašenja porodica, visoke inflacije, sankcija i velikog broja izbeglica u Srbiji. Posledice takve situacije su pojava dece beskućnika, napuštene i ostavljene dece koja su najčešće upućivana na smeštaj u velike rezidencijalne institucije koje su decu razvrstavale po uzrastu, ometenosti i problemima u ponašanju. U godinama visoke inflacije hranitelji nisu redovno dobijali naknade za izdržavanje dece na smeštaju; u jednom periodu finansiranje porodičnog smeštaja je čak potpuno prestalo, što je devastiralo mrežu hraniteljskih porodica i znatno povećalo broj dece u institucijama.

U drugoj polovini devedesetih godina razvijani su brojni projekti za revitalizaciju porodičnog smeštaja. Podaci iz 2001. godine pokazuju da je od oko 4000 dece bez roditeljskog staranja na smeštaju u Srbiji njih oko 50% na porodičnom, a oko 50% na domskom smeštaju (Kuzmanović i sar., 2002). Pri tome je oko 17% dece na smeštaju u institucijama bilo uzrasta od 0 do 3 godine. U to vreme se među profesionalcima i donosiocima odluka vodila debata o većoj ili manjoj pogodnosti porodičnog, odnosno domskog smeštaja za decu različitog uzrasta, porodičnog iskustva ili specifičnih karakteristika (npr. ometenost, zdravstveni problemi, problemi u ponašanju i sl.). Rezultati istraživanja zaštite dece (Kuzmanović i sar., 2002; Seratlić, 2013) nedvosmisleno su, pored ostalog, ukazivali:

- da nema dovoljno kapaciteta za porodični smeštaj u zajednici, za prilagođene male rezidencijalne zajednice, kao i za kratkoročno i krizno zbrinjavanje dece;
- da roditelji veoma malo učestvuju u donošenju odluka prilikom planiranja i pružanja usluga, da nisu informisani o sopstvenim pravima niti o obavezama centara za socijalni rad;
- da nema preventivnog rada koji treba da osnaži porodicu i spreči izdvajanje dece te da je, nakon smeštaja deteta, savetodavni i edukativni rad sa roditeljima sporadičan i nekvalitetan;
- da je planiranje kontakata deteta sa roditeljima i uopšte planiranje usluga za decu na smeštaju izrazito nerazvijeno;
- da su znanja stručnjaka koji rade sa decom zastarela i prevaziđena;
- da hraniteljske porodice imaju nepovoljnu starosnu strukturu, nizak obrazovni i radni status, da nerado „primaju“ romsku decu, decu sa problemima u ponašanju i decu sa smetnjama u razvoju, koja su usled toga neproporcionalno zastupljena na domskom smeštaju;
- da domski i porodični smeštaj dobija karakter dugotrajne zamene za biološku porodicu, jer je najčešće u pitanju dugogodišnji smeštaj (više od 10 godina na porodičnom smeštaju provelo je 82% dece, a na domskom smeštaju 73% dece);

- da u sistemu socijalne zaštite postoje propusti u funkcionisanju u sva tri ključna trenutka zaštite dece bez roditeljskog staranja: u pripremi za smeštaj, u praćenju toka zaštite i u pripremi za otpust (75% bivših štićenika oba oblika zaštite navodi da ih centri za socijalni rad nisu na odgovarajući način pripremili za tako važnu promenu; hraniteljke su pripremane za prihvatanje deteta na porodični smeštaj samo u 30% slučajeva).

Četvrti period, koji počinje 2002. godine i traje do danas, predstavlja period reforme socijalne i dečije zaštite, u kojoj se prioritet snažno daje razvoju usluga u zajednici, deinstitucionalizaciji i razvoju porodičnog smeštaja kao preferencijalnog smeštaja za decu. Naglasak je i na razvoju usluga u zajednici, preventivnim merama za porodice u riziku od napuštanja ili izdvajanja dece, na pravima deteta, na većoj uključenosti roditelja kao ravnopravnih partnera u planiranju usluga, na uvažavanju individualnosti i kulturnih razlika, kao i na jasnim standardima za kontinuiran i odgovoran rad sa decom na smeštaju.

Reforma sistema socijalne zaštite u Srbiji početkom XXI veka

Srbija je 2000. godine započela rad na reformi sistema socijalne zaštite, a među prioriternim oblastima reforme markirani su razvoj alternativnih formi smeštaja, uspostavljanje standarda za mehanizam „čuvanja ulaska u sistem“ (*gate keeping*), razvoj usluga u zajednici i uključivanje nevladinog sektora u pružanje usluga. Nakon usvajanja Strategije razvoja socijalne zaštite 2005. godine (u daljem tekstu: SRSZ) započele su sistematske reformske aktivnosti u oblasti zaštite dece, posebno u oblasti deinstitucionalizacije. Razvijen je veliki broj dnevnih usluga u brojnim lokalnim zajednicama, posebno usluga za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice (dnevni centri, pomoć u kući, predahsmeštaj), prihvatilišta za žene i decu žrtve nasilja u porodici, zlostavljanja i zanemarivanja, zatim programi za rad sa decom koja žive na ulici i sl. Ministarstvo rada i socijalne politike je uz pomoć UNICEF-a i drugih partnera razvilo „Master plan za transformaciju rezidencijalnih ustanova za decu“ (za period 2009–2013) kako bi se postigli strateški ciljevi (United Nations Children's Fund and MoLESP, 2009), koji su potom ugrađeni u Zakon o socijalnoj zaštiti (2011).

SRSZ i ZSZ naglašavaju da je poštovanje prava deteta osnovni princip reforme sistema zaštite dece. Od 2005. godine¹ sistematski se razvija normativni okvir

1 Nakon donošenja Strategije reforme socijalne zaštite u Srbiji usvojeni su sledeći zakonski dokumenti značajni za decu i porodice: Porodični zakon (2005), Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima CSR (2008), Pravilnik o hraniteljstvu (2008), Zakon o socijalnoj zaštiti (2011).

koji treba da omogući poštovanje prava deteta da odrasta u okviru biološke porodice, što se postiže razvojem usluga za podršku deci i njihovim porodicama na lokalnom nivou. Za decu koja iz različitih razloga privremeno ili u dužem vremenskom periodu ne mogu da žive sa svojim roditeljima i za decu bez roditelja (koja nemaju žive roditelje, čiji su roditelji nepoznati ili nestali) potrebno je obezbediti alternativnu porodičnu zaštitu i druga rešenja koja pružaju kontinuitet i stabilnost u bezbednom i stimulativnom okruženju i stalnost za dete.

Prvi propis koji je uveo restrikcije za prijem dece mlađeg uzrasta u institucije jeste Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima centra za socijalni rad iz 2008. godine (u daljem tekstu: Pravilnik o CSR), gde se u članu 70. (pod nazivom „Plan usluga i mera za porodicu sa planom stalnosti za dete“), stav 5. naglašava da:

” Planiranje usluga, mera i intervencija u slučaju iz stava 4. ovog člana mora biti zasnovano na principu najmanje restriktivnog okruženja i mora uvažiti zahtev da dete uzrasta do sedam godina ne može biti smešteno u ustanovu za smeštaj korisnika bez roditelja duže od tri meseca, osim ukoliko za to postoje zdravstvene indikacije.“

Novi ZSZ (2011, čl. 52) navodi da se domski smeštaj obezbeđuje korisniku kome se ne mogu obezbediti, ili to nije u njegovom najboljem interesu, ostanak u porodici, usluge u zajednici ili porodični smeštaj (st. 1). Zakon uvodi zabranu smeštaja dece mlađe od 3 godine (st. 2), uz izuzetak privremenog smeštaja (zakon predviđa da dete mlađe od 3 godine može provesti na domskom smeštaju najduže dva meseca, kada za to postoje naročito opravdani razlozi), odnosno da je potrebno pribaviti saglasnost ministarstva nadležnog za socijalnu zaštitu (st. 3).

Ovim je zakonodavstvo u Srbiji, kada su u pitanju deca ranog kalendarskog uzrasta, u velikoj meri usaglašeno sa Smernicama UN za alternativnu brigu o deci (UN, 2009b) i preporukama Svetske zdravstvene organizacije (Browne et al., 2004; Browne, 2009) koja je nakon istraživanja sprovedenog u 33 evropske zemlje ukazala na posledice rane institucionalizacije i varijacije u uslovima smeštaja. Osnovna preporuka je da:

” Nijedno dete mlađe od 3 godine ne treba da bude smešteno u institucije bez roditelja ili druge odgovarajuće osobe koja pruža negu. Kada se visokokvalitetne ustanove koriste kao urgentna mera zaštite, preporučena dužina boravka ne može biti veća od 3 meseca“ (str. 56).

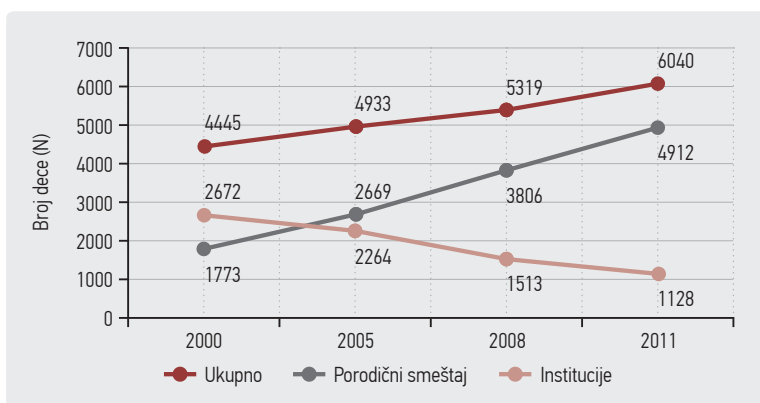
U sklopu reformskih aktivnosti razvijeni su različiti programi za jačanje i širenje porodičnog smeštaja. Razvijene su politike i procedure za regrutovanje, procenu, obuku, podršku, praćenje i finansiranje srodničkih i nesrodničkih (profesionalnih) hraniteljskih porodica. Postignuti su značajni rezultati u procesu deinstitucionalizacije, odnosno transformacije institucija socijalne zaštite za decu i mlade. Veliki broj dece je smešten u hraniteljske i srodničke porodice: od

6040 dece na formalnom smeštaju 2011. godine, četiri petine dece uzrasta do 18 godina, odnosno 81,9% dece nalazi se na porodičnom smeštaju.² Ukupan broj dece i mladih na porodičnom smeštaju je u periodu od 2000. do 2011. povećan 2,8 puta za decu i mlade (0–26), odnosno 3,14 puta kada posmatramo samo decu uzrasta do 18 godina (Tabela 1 i Slika 1).

TABELA 1. Deca i mladi na formalnom smeštaju u Srbiji od 2000. do 2011. godine

	2000				2005				2008				2011			
	Institucije		Por. smeštaj		Institucije		Por. smeštaj		Institucije		Por. smeštaj		Institucije		Por. smeštaj	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
0–18	2672	60	1773	40	2264	46	2699	54	1513	28	3806	72	1128	19	4912	81
Subtotal	4445		80,5%		4963		81,2%		5319		81,1%		6040		81,9%	
19–26	882	82	188	18	842	73	307	27	818	66	423	34	726	55	603	45
Subtotal	1070		19,4%		1149		18,8%		1241		18,9%		1329		18,0%	
Ukupno	3554	64	1961	36	3106	51	3006	49	2331	36	4229	64	1854	25	5515	75
Ukupno	5515				6112				6560				7369			

SLIKA 1. Deca (0–18) na formalnom smeštaju od 2000. do 2011. godine

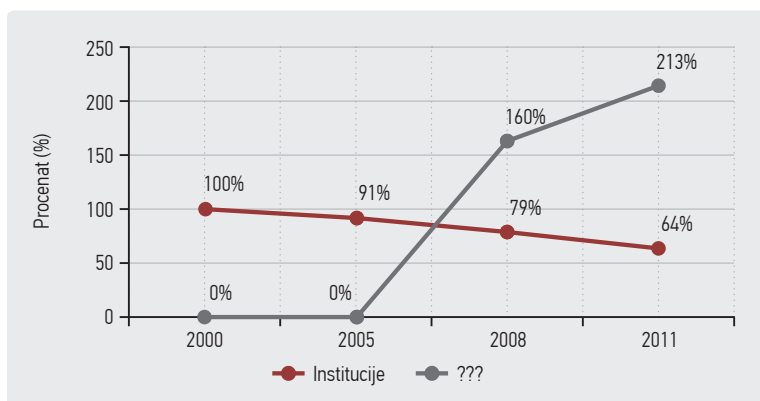
U periodu od 2000. godine do 2011. godine, ukupan broj dece i mladih (0–26) na smeštaju u institucijama smanjen je za 48%, dok je kod dece i mladih sa invaliditetom smanjen za 30%. Ukoliko posmatramo samo decu (0–18) u ustanovama,

2 Podaci Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije, 2011.

ukupni broj je smanjen za 58%, dok je udeo dece sa invaliditetom u ustanovama u 2011. godini ($N=697$) manji za 47% nego 2000. godine ($N=1322$).

Ukupan broj dece i mladih sa smetnjama u razvoju u hraniteljskim porodicama konstantno raste. Od 2005. godine taj broj je preko dva puta veći. Istovremeno, opada broj dece i mladih na rezidencijalnom smeštaju (Slika 2).

SLIKA 2. Deca i mladi sa invaliditetom na formalnom smeštaju u Srbiji od 2000. do 2011. godine

Da bi se postigli ovakvi rezultati u deinstitucionalizaciji, bilo je potrebno preduzeti mere za konsolidaciju mehanizma za „čuvanje ulaza“ (*gate keeping*) u sistem smeštaja, te su preduzete administrativne i druge mere za podsticanje reformskih procesa.

Mere za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite

Pre nego što je ustanovljen sistem „čuvara ulaza“, tadašnje Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije je nastojalo da administrativnim merama zaustavi prijem dece na institucionalni smeštaj. Novembra 2006. godine donet je dokument pod nazivom „Mere za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite“ (u daljem tekstu: Mere, MRSP, 2006).³ Ovim dokumentom je propisano da su svi centri za

3 Vidi http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=206&Itemid=167&lang=1250, posećeno 16. 1. 2013. godine.

socijalni rad i ustanove za smeštaj dece i omladine obavezni da za svaki smeštaj deteta mlađeg od 18 godina pribave prethodno mišljenje nadležnog ministarstva, kao i da periodično ispituju potrebu daljeg boravka dece u ustanovama i o tome izveštavaju ministarstvo, odnosno zavode za socijalnu zaštitu. Merama su predviđeni procedura i rokovi za pribavljanje saglasnosti ministarstva za smeštaj u ustanovu i preispitivanje potrebe daljeg boravka deteta (na 3 meseca za decu mlađu od 7 godina i na 6 meseci za ostalu decu).

U dokumentu su definisana područja koja je potrebno razmotriti pre opredeljivanja za smeštaj deteta u ustanovu socijalne zaštite (obezbeđivanje prava deteta na život sa roditeljima i zaštita u porodičnoj sredini uvek kada je to moguće; centar je u obavezi da uzme u obzir naučno utvrđene činjenice o dugoročnim ireverzibilnim posledicama smeštaja u ustanovu na razvoj deteta, posebno kod mlađe dece; obaveza centra da razmotri primenljivost drugih mera podrške roditeljima i detetu, odnosno primenu hraniteljstva kao alternativnog oblika zaštite). Takođe, naglašava se da svako dete, u skladu sa godinama i zrelošću, ima pravo da učestvuje u postupku koji ga se tiče i u kom se odlučuje o njegovim pravima, kao i potreba za podrškom detetu u ostvarivanju prava na očuvanje porodičnih veza.

Od februara 2007. godine zavodi za socijalnu zaštitu (republički i pokrajinski) prate primenu mera i po utvrđenoj dinamici izveštavaju o ishodima njihove primene nadležno ministarstvo.⁴

Ustanovljavanje mehanizma „čuvara ulaza“ (*gate keeping*)

Uporedni pregledi sistema za zaštitu dece u vezi sa efikasnošću, delotvornošću, etikom i održivošću različitih pristupa zaštite dece koja ne žive u okviru svojih porodica u zemljama sa nižim i srednjim prihodima (na primer Fluke et al., 2012) ukazuju na to da sistem zaštite dece treba prilagoditi konkretnom kontekstu. Osim drugih kontekstualnih varijabli, sistem treba prilagoditi konkretnim problemima sa kojima se deca u određenom kontekstu suočavaju, npr. problemi dece u ratnim konfliktima ili dece izložene posledicama prirodnih katastrofa, karakteristike trgovine decom, broj dece koja žive i rade na ulici, dece smeštene u institucije i sl. Nezavisno od konteksta, sistem obuhvata zakonodavni okvir, politike, procedure, systemske strukture i funkcije (formalne i neformalne), kao i kontinuum zaštite i usluga koji se gradi na pozitivnoj praksi i mehanizmima konkretne zajednice i zemlje.

4 Izveštaji sa analizom efekata primene Mera objavljeni su na veb sajtu http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=208&Itemid=138.

Dokazi upućuju na neophodnost razvoja sistema za zaštitu dece koji je usmeren na pružanje odgovarajućeg, stalnog (permanentnog) porodičnog staranja (što podrazumeva obezbeđivanje resursa za očuvanje porodice, reunifikaciju, usvajanje, srodnike kao resurs za staranje o ranjivim grupama dece ili druge oblike staranja o deci koji su specifični za pojedine kulture, npr. *kafalah*) kako bi se osiguralo najbolje okruženje za razvoj deteta (Behnam, 2008; Wulczyn et al., 2010; Fluke et al., 2012). Deca su najdelotvornije zaštićena kada sistem zaštite (sa svojim ciljevima, strukturama, funkcijama i kapacitetima u određenom normativnom kontekstu) daje prioritet osiguranju da deca ne budu izložena nasilju, zlopotrebi, eksploataciji ili drugim oblicima zlostavljanja.

Ovo zahteva dugoročan pristup planiranju stabilne infrastrukture i resursa te koordinaciju koja je usklađena sa utvrđenim potrebama za unapređenje sistema.

Primenjujući osnovne principe (najbolji interesi deteta, participacija, nediskriminacija, obezbeđivanje uslova za život, opstanak i razvoj, rana intervencija, podrška porodici, smeštaj u institucije kao poslednje rešenje, redovni periodični pregledi smeštaja, priprema za napuštanje zaštite putem reunifikacije ili druga stalna rešenja za dete), ovaj mehanizam ima zadatak da omogući pristup deci kojoj je smeštaj neophodan i da ograniči ulazak u sistem smeštaja, kao i da obezbedi izlazak iz smeštaja deci kada prestane potreba za ovom uslugom. Službe koje vrše funkciju „čuvara ulaza“ obezbeđuju da na smeštaj uđu samo deca kojoj je zaista potreban smeštaj, obezbeđuju dostupnost usluga deci kojoj je sistem u manjoj meri pristupačan i omogućavaju individualizovan pristup potrebama deteta. Zato mehanizam „čuvara ulaza“ mora da bude organizovan tako da bude operativan ne samo u fazi upućivanja već i u svim fazama pružanja usluga. Služba koja obezbeđuje „čuvanje ulaza“ u Republici Srbiji je centar za socijalni rad, ustanova koja po svojoj postavci ima centralnu ulogu u sistemu socijalne zaštite i zaštite dece.

Identifikovana su četiri glavna zahteva za uspostavljanje sistema „čuvara ulaza“ (United Nations Children's Fund i World Bank group, 2003; Bilson, 2010):

1. Funkcionisanje službe koja je zadužena za procenu situacije deteta i koja je u stanju da obezbedi kompleksnu procenu stanja i potreba, snaga i rizika. To zahteva organizacionu strukturu koja podržava kvalifikovano osoblje u proceni, upućivanju, vođenju dokumentacije i revidiranju planova;
2. Raspoloživost raznovrsnih usluga u zajednici koje mogu da obezbede pomoć i podršku deci i porodicama;
3. Proces donošenja odluka koji se zasniva na proceni i ponovnom pregledu potreba deteta i okolnosti života porodice;
4. Adekvatan informacioni sistem koji omogućava monitoring i ponovni pregled odluka i njihovih ishoda i koji obezbeđuje povratne informacije o funkcionisanju sistema.

Sistem socijalne zaštite u Srbiji 2013. godine ima razvijenu mrežu od 136 centara za socijalni rad (u gotovo svakoj opštini), 78 rezidencijalnih ustanova za različite grupe dece, mladih, odraslih i starih koje finansira Republika Srbija,

dok različite lokalne usluge zavise od finansijskih i organizacionih kapaciteta lokalnih samouprava. U središtu sistema je centar za socijalni rad (CSR), bazična polivalentna socijalna služba za decu mlade, odrasle i stare i organ koji odlučuje o pravima u socijalnoj zaštiti. Centar je uputna agencija koja donosi odluku o potrebama, vrsti i intenzitetu usluga, te je nemoguće ostvariti pravo na bilo koju vrstu novčane pomoći, biti smešten u instituciju ili hraniteljsku porodicu ili koristiti bilo koju lokalnu uslugu bez procene i odluke ove službe.

Uz to, CSR ima značajne uloge u oblasti starateljstva – on obavlja poslove organa starateljstva (OS) na teritoriji opštine. Ova služba obavlja i određene poslove u oblasti lokalnog planiranja socijalne politike, praćenja socijalnih problema i učestvuje u kreiranju novih programa i usluga u lokalnoj zajednici. Pored proceduralnih usluga, CSR neke usluge pruža direktno klijentima (savetovanje, medijacija, procena hraniteljskih i usvojiteljskih porodica, pomoć u kući i dr.). Ove okolnosti usmeravaju sistemске aktivnosti na konsolidaciji mehanizma za „čuvanje ulaska“ u sistem u centrima za socijalni rad. Osnovne komponente CSR su sledeće:

- služba koja obezbeđuje „ulaz u sistem“ i neodložne intervencije;
- procena, planiranje, praćenje i koordinacija usluga za decu i mlade, odrasle i stare;
- intervencije porodično-pravne zaštite;
- materijalna davanja u oblasti socijalne zaštite i
- razvoj usluga u zajednici.

Jedan od ciljeva utvrđenih Strategijom razvoja socijalne zaštite bio je razvijanje mreže usluga u zajednici i uvođenje metoda vođenja slučaja u centrima za socijalni rad (CSR). Standardi vođenja slučaja uvedeni su u CSR 2008. godine kako bi se obezbedilo sledeće:

- holistički pristup proceni potreba, snaga i rizika deteta i porodice;
- individualizovani pristup planiranju usluga i mera;
- uvođenje principa planiranja stalnosti u zaštiti dece;
- participacija korisnika usluga – dece i roditelja.

Ovi principi su ugrađeni i u pojedina rešenja Zakona o socijalnoj zaštiti (2011).

Prema ovoj metodologiji, svaki klijent u centru za socijalni rad dobija zaduženog voditelja slučaja koji je odgovoran da vodi početnu procenu i organizuje dalju usmerenu i specijalističku procenu. Zadatak voditelja slučaja je i da sačini, u saradnji sa korisnikom, individualni plan usluga, okupi multidisciplinarni tim za korisnika, aranžira pristup uslugama, sprovodi monitoring toka i dinamike korišćenja usluga te evaluira ishode (Žegarac, 2011). Nova metodologija zasnovana je na savremenim konceptualizacijama prakse socijalnog rada koje su usvojile sistemsku ekološku perspektivu, gde se prepoznaje međusobna povezanost članova porodice i uvažavaju potrebe svih članova (Brown, Nolan & Davies, 2001; Dunst et al., 1994b; McDonald and Coventry, 2009). Savremeni modeli prakse naglašavaju značaj formiranja odnosa između profesionalaca, roditelja i

posebno deteta koji se zasniva na poštovanju, poverenju i otvorenoj komunikaciji. Od stručnjaka se očekuje da imaju razvijene veštine u raznovrsnim tehnikama komunikacije i strategijama koje omogućavaju delotvoran rad sa porodicama i decom (Turnbull & Turnbull, 1986; Keigher, 2000).

U brojnim istraživanjima se navodi je odnos između profesionalaca i porodice najdelotvorniji kada se zasniva na istinskom partnerstvu. U literaturi se kao glavne karakteristike partnerstva navode međusobno uvažavanje, poverenje i iskrenost, zajednički dogovoreni ciljevi rada i zajedničko planiranje i donošenje odluka (Dunst et al., 1994b; Morrow & Malin, 2004). Uspeh preduzetih usluga i mera u velikoj meri zavisi od odnosa poverenja koji je izgrađen između porodice i osobe koja identifikuje potrebe i upućuje na dalje usluge. Ova osoba je voditelj slučaja (*case manager*) i on ima glavnu ulogu u preduzimanju aktivnosti za „čuvanje ulaza“, što podrazumeva i utvrđivanje mogućnosti za povratak deteta u roditeljsku porodicu ili njegovo uključivanje u drugu pogodnu porodicu. Suštinska uloga voditelja slučaja je da pruži jasne informacije detetu i roditeljima o procesu, da na osnovu autoriteta i zaduženja u celokupnom procesu procene i podrške detetu i porodici održava redovne kontakte sa detetom i porodicom te da im omogući adekvatno korišćenje usluga (Bilson and Cox, 2007; United Nations Children's Fund, 2013).

Metodologija umrežavanja u socijalnom radu (*networking methodology*) daje osnove za efikasno „omogućavanje“ korisnika socijalnih usluga za razvoj autonomije i veština oslanjanja na sopstvene snage. Smatra se da je glavna komponenta rada voditelja slučaja u savremenom socijalnom radu kapacitet za koordinaciju više potrebnih usluga i uključivanje formalnih i neformalnih resursa kako bi se pomoglo porodici da prevlada teškoće i nepovoljne okolnosti koje ometaju razvoj i zadovoljavanje potreba (Reisch & Sommerfeld, 2003; Saleebey, 2004; Payne, 2005; Hepworth et al., 2010).

Mada modeli vođenja slučaja variraju u zavisnosti od ciljeva i u skladu sa karakteristikama konteksta i mandata konkretne službe, Kane et al. (1991) te Naleppa i Reid (2000) naglašavaju da vođenje slučaja uvek obuhvata sledeće elemente:

1. prijem i skrining;
2. multidimenzionalna procena;
3. planiranje usluga i mera;
4. implementacija planiranih aktivnosti;
5. monitoring napretka i adekvatnost usluga;
6. ponovna procena (ponovni pregled ili revizija) u određenim intervalima;
7. evaluacija ishoda i završetak rada na slučaju.

Procena tri osnovna domena (DoH, 2000; Horwath, 2009; Bentovim et al., 2009; Holland, 2011) – potrebe deteta, sposobnost roditelja da odgovori na te potrebe te faktori porodice i sredine koji utiču na roditeljske kapacitete i detetove potrebe – treba da obezbedi „balansirani, dubinski pregled osnovnih elementa detetove situacije: potreba, snaga, postojećih ili potencijalnih rizika i rezilijencije i faktora zaštite“ (Žegarac, 2011: 53).

1. **Potrebe** se procenjuju na osnovu opisa aktuelnog načina zadovoljavanja potreba (uključujući i teškoće u njihovom zadovoljavanju) u bilo kom aspektu detetovog života, a koje utiču na njegov život, dobrobit i razvoj. Potrebe u pojedinim oblastima se sagledavaju preko načina na koji dete zadovoljava potrebe, dok se zaključivanje usmerava na to kako teškoće u njihovom zadovoljavanju utiču na aktuelni i budući razvoj deteta.
2. **Snage** obuhvataju karakteristike deteta, okolnosti života te karakteristike porodičnih okolnosti i okruženja koje su pozitivne i imaju povoljan uticaj na život, dobrobit i razvoj deteta. Opis snaga odgovara na pitanje koje se aktuelne i potencijalne snage mogu prepoznati kod deteta, porodice i sredine, dok zaključivanje u ovoj oblasti odgovara na pitanje kako se one aktuelno koriste i kako možemo aktivirati ili unaprediti nedovoljno iskorišćene snage i resurse.
3. **Postojeći ili potencijalni rizici** podrazumevaju okolnosti koje mogu da nanesu štetu bezbednosti i razvoju deteta, odnosno da ih ugroze. U opisu rizika naglasak je na individualnim, porodičnim i sredinskim rizicima, a u proceni na postojećim ili potencijalnim uticajima tih rizika na aktuelno stanje, funkcionisanje deteta u neposrednoj budućnosti i dugoročno.
4. **Rezilijencija i faktori zaštite** obuhvataju osobine, okolnosti, odnose i strukture koje promovišu dobrobit i podstiču razvoj i socijalnu inkluziju deteta. Opis faktora zaštite na individualnom, porodičnom i sredinskom nivou daje osnovu za procenu postojećih ili potencijalnih uticaja faktora zaštite na dete aktuelno, u neposrednoj budućnosti i dugoročno.

” Ovaj model procene je centriran na dete, zasnovan na savremenim znanjima o dečijem razvoju, ekološki orijentisan i podrazumeva participaciju deteta i porodice u otkrivanju i razumevanju teškoća, rizika i snaga“
(Žegarac, 2011:53).

Procena podrazumeva i međuagencijski i multisektorski pristup u razmeni informacija i pružanju usluga. Procena nije jednokratni čin koji daje definitivne odgovore, već kontinuirani proces koji teče paralelno sa intervencijama i uslugama usmerenim na zadovoljavanje potreba, osiguranje bezbednosti i dostizanje pozitivnih promena kod deteta (DoH, 2000; DfCSF, 2010; Munro, 2011; Žegarac, 2011).

Međutim, svaka nova ideja za poboljšanje često ima i neželjene efekte tokom vremena (Munro, 2011). Kada se veliki broj novih ideja uvede jedna za drugom, one ubrzo mogu da učine svačiji zadatak mnogo komplikovanijim nego što treba da bude. Takođe, veliki broj promena može imati neočekivane ili neželjene posledice, pa povremeno treba zastati i sagledati dostignuća i teškoće u ostvarivanju postavljenih ciljeva.

Postupci procene centra za socijalni rad u radu sa decom i mladima

Tokom početne faze rada sa detetom i porodicom, u okviru početne procene, potrebno je prikupiti niz podataka koji opredeljuju dalji smer rada sa detetom i porodicom, što se kasnije dopunjava tokom usmerene procene. Početna procena se sačinjava u roku od sedam radnih dana po otvaranju slučaja, što obuhvata otprilike period od 15 dana od pravog saznanja CSR o slučaju, pri čemu se, prema Pravilniku o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad (u daljem tekstu: Pravilnik o CSR), realizuju sledeći sadržaji (čl. 55):

- opservacija i razgovor sa detetom i svom drugom decom u domaćinstvu (u skladu sa uzrastom i komunikacionim sposobnostima deteta);
- opservacija i razgovor sa članovima porodice (članovi domaćinstva i šire porodice, druge značajne osobe iz korisnikovog okruženja);
- direktna opservacija životnih uslova deteta i porodice;
- prikupljanje i analiziranje pristupačnih informacija iz različitih izvora (uključujući postojeću dokumentaciju u centru, zdravstvenim, obrazovnim i drugim institucijama).

Početna procena obuhvata sledeće sadržaje (čl. 56.):

- opis i procenu detetovog stanja i potreba (lična svojstva i razvojne potrebe – zdravlje, obrazovanje, razvoj emocija i ponašanja, identitet, predstavljanje u društvu, veštine deteta da brine o sebi, porodični i socijalni odnosi deteta);
- opis i procenu porodičnog funkcionisanja (kod deteta i druge dece u porodici: osnovna nega, emocionalna toplina, stimulacija, vođstvo i granice; lična svojstva roditelja i članova šire porodice: fizičko i mentalno zdravlje, zloupotreba supstanci, mentalna ometenost, zlostavljanje u detinjstvu, stabilnost porodičnog okruženja, porodična istorija i funkcionisanje, podrška šire porodice);
- opis i procena sredinskih faktora (zaposlenost, prihodi, stambena situacija, položaj porodice u zajednici, resursi zajednice);
- sumarnu procenu: procena snaga, lični, porodični i sredinski resursi koji mogu doprineti prevladavanju problema ili teškoća i procena bezbednosti i opis rizika, odnosno glavnih oblasti problema. Procena bezbednosti se usmerava na aktuelnu situaciju i potencijalnu težinu povrede deteta. Rizici se odnose na predviđanje nepovoljnih ili opasnih ponašanja, stanja i okolnosti koje mogu nastati u budućnosti, a obuhvataju činioce koji ugrožavaju razvoj (biološke, porodične i činioce iz okruženja);
- rad sa porodicom na stvaranju bezbedne situacije za dete, odnosno prevladavanje aktuelne teškoće, ukoliko je to indikovano;
- preduzimanje postupaka za zaštitu deteta i aranžiranje pristupa uslugama koje treba da prevaziđu postojeću situaciju i odgovore na problem, ukoliko je potrebno.

U okviru početne procene značajno je definisati sledeće:

- „Da li je dete ugroženo (nezavisno od toga da li je ugroženost nastala usled sukoba u porodici, zlostavljanja i zanemarivanja, nepovoljnog zdravstvenog, socijalnog ili materijalnog položaja porodice ili drugih okolnosti koje dete ometaju da dostigne optimalan nivo zdravlja i razvoja bez intervencije socijalnih i drugih službi u zajednici)?
- Koji se rizici po dete mogu identifikovati na osnovu početne procene?
- Koji se resursi mogu upotrebiti da se dete zaštiti u porodici?
- Ima li razumnog osnova za sumnju da postoji ozbiljna opasnost za oštećenje zdravlja i razvoja deteta?
- Koje se usluge i mere zaštite mogu pružiti detetu i porodici na osnovu dosadašnjih podataka i zaključaka početne procene?“ (Žegarac i Vujović, 2011: 107).

Izveštavanje o rezultatima početne procene podrazumeva popunjavanje propisane dokumentacije i upoznavanje sa rezultatima procene roditelja ili staratelja deteta, odnosno osobe koja se neposredno stara o detetu, osobe ili službe koja je pokrenula postupak ili učestvovala u postupku procene i deteta, u skladu sa uzrastom i zrelošću (čl. 57).

Usmerena procena se radi nakon početne uvek kada je dete izdvojeno iz porodice (čl. 61). Može da traje najduže 30 dana od početka rada na slučaju. Rok se može produžiti na još 30 dana uz dozvolu supervizora. Usmerena procena često podrazumeva produbljenu, timsku, ponekad i specijalističku procenu, u kojoj se detaljnije sagledavaju ciljne, relevantne oblasti procene.

Rezultati usmerene procene se beleže u odvojenim ili timskim nalazima i mišljenjima, odnosno u vidu beleške sa potpisom stručnog radnika u listi praćenja kontakata i rada na slučaju.

Na osnovu propisanih postupaka, tokom prva dva meseca rada na slučaju (u daljem tekstu: početak rada na slučaju), stručni radnici treba da upoznaju glavne karakteristike, potrebe, teškoće, rizike, snage te obrasce funkcionisanja deteta i porodice na koje će delovati individualizovanim i planiranim intervencijama u cilju prevazilaženja problema, zadovoljavanja potreba i dostizanja pozitivne promene.

Važnu temu u procesu procene predstavljaju pitanja promene, vremena i zabrinutosti za budućnost. Porodice nisu statične tokom procene. Procena nije neutralna; ona snažno utiče na promene u porodičnom životu. Omeđeno i kratko vreme za procenu ima svoje prednosti – odluke se ne prolongiraju, ne čeka se na neophodne intervencije ili se izbegava dugotrajno mešanje u život porodice bez stvarnog unapređenja porodične situacije. Sa druge strane, kratki rokovi za procenu mogu da impliciraju da procena nema dovoljnu dubinu, da neke porodice nemaju priliku da se uključe na pravi način i da nemaju stvarnu šansu da pokažu spremnost i sposobnost za promenu.

Tokom poslednje decenije vremenski okvir za procenu je u velikoj meri ograničen i regulisan u brojnim sistemima zaštite dece (Holland, 2011). Nastojalo se

da se izbegne da dete i porodica predugo čekaju na usluge podrške, kao i da deca dobiju stalan i stabilan dom sa svojim biološkim roditeljima ili drugim, alternativnim odgajateljima u što je moguće kraćem roku. Time se izbegava i naizmenično premeštanje deteta iz jedne u drugu hraniteljsku porodicu ili instituciju. Kada su u pitanju situacije zlostavljanja i zanemarivanja deteta, značajan motiv bila je i potreba da se u najvećoj mogućoj meri skрати period boravka deteta u potencijalno opasnoj i rizičnoj situaciji. Kritike ovih pristupa ukazuju na nedovoljno vreme za istinsko pridruživanje detetu i porodici, na opasnosti „proceduralizacije“ i zahteve opsežnog dokumentovanja postupaka (Krane and Davies, 2000; Lonnie et al., 2009).

Model procene i procedure za zaštitu deteta koje su u Srbiji uvedene Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2005) i Pravilnikom o CSR (2008) slede savremenu uporednu praksu striktno regulisanog vremenskog okvira za procenu, sa mogućnošću fleksibilnog pristupa i prilagođavanja postupaka procene konkretnim okolnostima i promenljivim potrebama deteta i porodice, uz definisane rokove za ponovni pregled (reviziju). Procena deteta i porodice se može razumeti kao proces koji konstantno evoluira, koji se može revidirati i menjati u skladu sa promenom životnih okolnosti. Mada je prisutan vremenski pritisak za kompletiranje procene, postoji prostor za kasnije dopunjavanje i reviziju. Sa stanovišta deteta, vreme koje ono provede čekajući odluke, zaključke, presude i usluge ne može se označiti kao kratko.

Snage deteta, porodice i sredine

Društvene promene utiču i na promene u tradicionalnim pristupima socijalnog rada: nova paradigma nastala je kao pomeranje fokusa sa deficita na snage (Loone et al., 2009). Inovativni praktičari su se angažovali na preispitivanju tradicionalnih načina rada pomoću alternativnih pristupa problemima ljudi i porodica. Pristup zasnovan na snagama naglašava otkrivanje, afirmisanje i unapređenje sposobnosti, interesa, znanja, resursa i ciljeva pojedinaca (Berg & Kelly, 2000; Corbett, 2006; Lietz, 2011).

Model procene koji je tokom reforme sistema socijalne zaštite uveden u centre za socijalni rad u Srbiji podrazumeva procenu snaga deteta, porodice i sredine, čime se prevazilaze medicinski modeli prakse koji su orijentisani na deficite, probleme i teškoće. Od stručnih radnika, konkretno voditelja slučaja, eksplicitno se zahteva da opišu i procene snage deteta, porodice i sredine, i to u odgovarajućem delu formulara za procenu (Obrazac „Procena – deca i mladi“) i u formularu Plana usluga i mera, kako bi se istakle snage na kojima će se zasnivati intervencije predviđene planom.

U pristupu orijentisanom na snage, jezik se transformiše i naglašava sposobnosti, mogućnosti i resurse, reframiranjem („stavljanjem u novi okvir“) ličnog narativa i identiteta prirodne sredine pojedinca (Bronfenbrenner, 1979; Saleeby, 1996; Saleeby, 2002). Jednostavno nabranje snaga može biti dobro sredstvo procene,

ali samo po sebi ne može da utiče na zadovoljavanje potreba. Praktičari koji koriste perspektivu snage u proceni ne zanemaruju probleme, već procenjuju potrebe koje su u pozadini problema i usmeravaju se na snage koje predstavljaju putokaz za rešenja. Pristup snagama sugerise da postoje alternativni načini da se zadovolje potrebe i prevaziđu problemi, odnosno da je potrebno identifikovati, razviti i koristiti snage i resurse deteta, porodice, službe koja pruža pomoć i zajednice uopšte, koje mogu da pomognu u zadovoljavanju potreba (Davis et al., 2007).

Procena snaga pomaže voditelju slučaja, timu i korisnicima da saznaju koji su resursi dostupni i koje su moguće intervencije u planu zasnovanom na snagama. Delotvorno korišćenje snaga daje nadu porodici (Saleebey, 2002; 2004; Davis, 2005). Najbolji rezultati se postižu ukoliko se snage biraju tako da budu posebno relevantne u odnosu na potrebe porodice i tako da se individualizovano ukllope u plan usluga. Povezivanje potreba i snaga takođe zahteva da se porodica i tim profesionalaca koji radi sa porodicom usaglase oko toga šta su zapravo potrebe, dok je nedostatak konsenzusa o potrebama zapravo izvor konflikta porodice i stručnog radnika, odnosno tima (Dunst et al., 1994a).

Saleebey (2006) definiše klijentove snage preko tri međusobno povezana aspekta – KPR:⁵

- K – kompetencije, kapacitet i kuražnost (hrabrost, odvažnost);
- P – pouzdanost u obećanom, potencijali (mogućnosti) i pozitivna očekivanja;
- R – rezilijencija, rezerve i resursi.

Proučavajući načine na koje se procena snaga može delotvorno koristiti za planiranje usluga, Davis i saradnici (Davis et al., 2007) identifikuju sedam tipova snaga koje se mogu koristiti u proceni, planiranju i intervencijama. To su:

1. talenti ili kompetencije,
2. rezilijentnost,
3. mogućnosti,
4. resursi,
5. pozajmljene snage,
6. prošle ili istorijske snage i
7. skrivene snage.

Praksa zasnovana na snagama i pristup potrebama se zasnivaju na sledećim principima (Saleebey, 2002; Žegarac, 2004; Davis, 2005; Munro, 2011):

- Deci su potrebni porodično okruženje, zaštita, staranje i odnos privrženosti sa odraslima.
- Deci treba pomoći da ostanu sa svojim roditeljima ili da se vrate kod njih ukoliko su izdvojena.

5 Takozvani „CPR“, gde je C – competence, capacities, courage, P – promise, possibility, positive expectations, R – resilience, reserves, resources (str. 10).

- Ljudi mogu da se menjaju uz pomoć odgovarajućih usluga, edukacijom i podrškom.
- Porodice (biološke, srodničke, hraniteljske i usvojiteljske) treba tretirati kao partnere u procesu zaštite deteta.
- Porodični smeštaj se, kao i druge vrste smeštaja, koristi za podršku porodici.
- Detetove potrebe za privrženošću treba zadovoljiti jačanjem porodičnih resursa.
- Kombinovane i individualizovane usluge treba usmeriti na osnaživanje i unapređenje kompetencija porodice da se stara o detetu – razmatranjem porodičnih snaga i potreba u razvoju individualizovanog plana usluga za dete i porodicu.
- Usluge treba da budu kulturno kompetentne.

Više od dve decenije se u socijalnom radu u zaštiti dece razvijaju kolaborativni i na snagama zasnovani modeli prakse. Uprkos tome, tek nedavno je razvijen i u pojedinim zemljama primenjen kompleksan strateški pristup koji dosledno koristi perspektivu snaga u radu sa detetom i porodicom koji se suočavaju sa zlostavljanjem i zanemarivanjem. Pristup je nazvan „Znaci bezbednosti“ (*Signs of Safety*, vidi Turnell and Essex, 2006; Turnell, 2009; Department of Child Protection, 2011; Bunn, 2013). Okvir za planiranje i procenu u ovom pristupu obuhvata četiri domena:

1. Šta izaziva zabrinutost (ranije povrede, pretnje po bezbednost u budućnosti, faktori koji doprinose komplikovanju situacije)?
2. Šta dobro funkcioniše (postojeće snage i bezbednost)?
3. Šta treba da se dogodi (za bezbednost u budućnosti)?
4. Gde smo sada na skali od 0 do 10 (0 je oznaka za visoku izvesnost da će doći do zlostavljanja, a 10 je oznaka za dovoljno znakova bezbednosti, tako da se slučaj može zatvoriti)?

Perspektiva snaga omogućava socijalnom radniku da priđe detetu i porodici sa pozitivnim stavom, što povratno podstiče klijentovu motivaciju za pozitivnom promenom i daje nadu u poboljšanje. Time se otvara prostor za rast, promenu, bolje snalaženje i prevladavanje životnih situacija i izazova. Korisnici se u kontaktu sa socijalnim službama najčešće osećaju kao gubitnici i nemaju samopouzdanje da mogu da prevaziđu svoje teškoće. Perspektiva snaga vodi rastu doživljaja samoeфикаsnosti kod korisnika i olakšava socijalnom radniku da na individualizovan način radi sa ljudima koji se suočavaju sa sličnim teškoćama.

Oblasti intervencija centra za socijalni rad u zaštiti dece i mladih

Kao osnovna služba socijalne zaštite u lokalnoj zajednici i organ starateljstva, centar za socijalni rad je ovlašćen da obezbedi pomoć i podršku svoj deci kojoj su, usled različitih okolnosti, ugroženi život, zdravlje i razvoj.

Pošto je detetova biološka porodica najčešće u najboljoj poziciji da obezbedi odgovarajući kontinuitet odnosa detetu, potrebno je obezbediti raznovrsne usluge (direktno ili upućivanjem i ugovaranjem sa drugim službama u zajednici) koje su kreirane da podrže očuvanje porodice. Ove usluge imaju značajne ciljeve:

- zaštitu zdravlja, bezbednosti i dobrobiti deteta;
- podsticanje ili uspostavljanje stabilnog, negujućeg odnosa između deteta i njegove biološke porodice i
- očuvanje biološke porodice.

Radnici centara za socijalni rad su upućeni da preduzmu sve mere i usluge kako bi se dete zaštitilo u porodici. Osnovne mere i aktivnosti za zaštitu deteta koje sprovodi CSR jesu mere i aktivnosti usmerene na jačanje porodičnih snaga i mere za zaštitu deteta.

U intervencije i mere za jačanje porodičnih snaga se ubrajaju:

- **pružanje materijalne pomoći** (novčane ili u naturi), savetodavno usmeravanje deteta i roditelja, pružanje pravne pomoći (ZSZ, 2011, čl. 40. i 81-111);
- **upućivanje** na usluge drugih odgovarajućih ustanova i službi u zajednici i **posredovanje** kod tih službi (PZ, 2005, čl. 80, st. 2, ZSZ, 2011, čl. 69. i 70);
- **upozoravanje roditelja** na nedostatke u vršenju roditeljskog prava (PZ, 2005, čl. 80, st. 1).

Centar za socijalni rad može sukcesivno ili simultano da preduzima jednu ili više mera i intervencija koje su usmerene na jačanje porodičnih snaga. Ukoliko ove mere ne daju odgovarajuće rezultate, odnosno ukoliko nisu indikovane, CSR preduzima **mere za zaštitu deteta**, što podrazumeva:

- privremeno, u nekim slučajevima neodložno, **izdvajanje deteta** iz roditeljske ili druge porodice do odgovarajuće sudske odluke (ZSZ, 2011, čl. 56. i 68; PZ, čl. 132, Pravilnik o CSR, 2008, čl. 53);
- **nalaženje odgovarajućeg** (najmanje restriktivnog) **smeštaja** (ZSZ, 2011, 27; Pravilnik o CSR, 2008, čl. 70, st. 5, čl. 72, st. 5);
- **preduzimanje mera starateljske zaštite** (stavljanje deteta pod starateljsku zaštitu, pokretanje postupka pred sudom za lišavanje, odnosno ograničavanje roditeljskog prava, eventualno pokretanje postupaka za zaštitu prava deteta i podnošenje krivične prijave (PZ, 2005, čl. 81-83, 124-125, 261-273; ZKP, 2005, čl. 232);
- **pripremu deteta i roditelja za smeštaj** te **planiranje usluga i mera** uz najveće moguće učešće deteta i porodice, što obuhvata i planiranje stalnosti i kontakta sa roditeljima, članovima porodice i drugim značajnim osobama (ZSZ, 2011, čl. 43; Pravilnik o CSR, 2008, čl. 66-73);
- **praćenje stanja i potreba deteta** na smeštaju, **rad sa roditeljima i stvaranje uslova za bezbedan povratak** deteta roditeljima ili drugo rešenje koje obezbeđuje stalnost (Pravilnik o CSR, 2008, čl. 71-73, 75-83).

Ove mere i aktivnosti predstavljaju specifične intervencije iz oblasti socijalne i porodičnopravne zaštite koje imaju za cilj osiguranje bezbednosti deteta i promenu okolinosti i ponašanja za koje se osnovano može pretpostaviti da imaju nepovoljan uticaj na dete (Žegarac, 2004; Žegarac i Vujović, 2011).

Zakoni, Konvencija o pravima deteta UN (1989), smernice UN za alternativni smeštaj dece i standardi dobre prakse socijalnog rada (United Nations Children's Fund, 2009b; Save the Children UK, 2009; Williamson & Greenberg, 2010) upućuju na to da stručni radnici centra za socijalni rad, obavljajući i funkcije organa starateljstva, treba da preduzimaju razumne napore kako bi obezbedili stalnost za decu, pri čemu je bezbednost deteta na prvom mestu. Razumni napori podrazumevaju da:

- deca ostanu u svojoj kući kada god je to moguće,
- da se izdvojena deca i mladi vrate kući (reunifikuju sa porodicom) kad god je to bezbedno i moguće i
- za decu koja se ne mogu vratiti kući, treba dostići stalnost na drugi način u razumnom vremenskom periodu.

Priprema za izdvajanje deteta

Kada se dete izdvaja iz roditeljske porodice, to predstavlja značajno iskustvo za sve uključene strane. Za samo dete, iskustvo izdvajanja je uglavnom zastrašujuće. Izmeštanje deteta iz porodice zahteva pažljivu pripremu i planiranje te efikasnu razmenu informacija koje su potrebne da bi sve strane (voditelj slučaja, savetnik za hraniteljstvo ili stručni radnik u ustanovi za smeštaj, hranitelj, roditelji i samo dete) obavile svoj posao valjano (Lutz, 2005; Henry, 2005; Fahlberg, 2012). Hraniteljskim porodicama, odnosno osoblju u rezidencijalnim ustanovama potrebne su informacije o detetu i biološkoj porodici. Roditeljima i detetu su potrebne informacije o hraniteljima ili ustanovi u koju se dete smešta i o ljudima koji tamo rade. Roditelji su svesni da će CSR deliti sa ustanovom ili hraniteljskom porodicom poverljive informacije o njima i važno im je da te informacije ostanu poverljive. Svima su potrebne informacije o procesu, planu poseta, vremenskom okviru za donošenje odluka i očekivanjima od učešća u procesu. Proces ima svoje specifičnosti kada se dete smešta kod srodnika, pošto su vitalne informacije o detetu, roditelju i srodniku uglavnom poznate unutar porodice.

Pažljiva procena u slučajevima problema sa kojima se suočavaju dete i porodica može voditi podeljenom razumevanju i usaglašavanju oko potrebnih mera, što se odnosi i na saglasnost roditelja sa smeštajem deteta. Učešćem deteta, roditelja i drugih relevantnih strana u planiranju otvara se mogućnost za preduzimanje realističnih aktivnosti za prevazilaženje tih teškoća već od rane faze rada na slučaju. Dobro planiran ulazak deteta na smeštaj, zajednička poseta roditelja i deteta smeštaju ili npr. poseta budućeg hranitelja odnosno drugog odgajatelja detetu i roditelju doprinose da se izbegnu traume vezane za urgentni

smeštaj na mesto koje je najčešće neodgovarajuće za dete, što dalje smanjuje mogućnost premeštanja i višestrukih smeštaja deteta. Planirani smeštaj takođe može da olakša izbegavanje promene škole koju pohađa dete i gubitka kontakta sa vršnjacima. Dobro planiranje i stvarna participacija deteta i porodice umanjuju probleme separacije, doprinose doživljaju smeštaja kao uspešnog iskustva i stvaraju plodnu osnovu za rad na povratku deteta u roditeljsku porodicu u momentu kada roditelji i dete budu spremni za reunifikaciju.

Da bi se dete pripremiilo za izdvajanje iz roditeljske porodice i da bi se minimalizovale traume koje tom prilikom mogu da nastanu, potrebno je pripremiti dete i roditelje za izdvajanje. To se može raditi na više načina:

- zajedničkim izborom mesta smeštaja ili konsultovanjem o tome (od roditelja i deteta posebno treba tražiti da imenuju srodnike i prijatelje za koje misle da bi bilo dobro da prihvate dete na smeštaj);
- temeljnim informisanjem deteta i roditelja o svim aspektima izdvajanja i okolnostima u novom mestu smeštaja;
- podrškom i pripremanjem roditelja da pripreme dete za izdvajanje (razgovorom, zajedničkim pakovanjem, osiguravanjem da dete iz roditeljske kuće ponese fotografije članova porodice, predmete i stvari koji su mu značajne);
- zajedničkim obilaskom roditelja i deteta mesta smeštaja;
- upoznavanjem sa novim odgajateljima (hraniteljima ili vaspitačima),
- razgovor roditelja sa novim odgajateljima o navikama deteta (u vezi sa ishranom, uspavlivanjem, o tome šta dete smiruje, šta mu prija i sl. i o posebnim roditeljskim zahtevima u vezi sa ponašanjem deteta).

Ovakva priprema se smatra nužnim i osnovnim postupkom koji treba da obezbedi saradnju i participaciju deteta i roditelja, da predupredi neke od trauma separacije i probleme u adaptaciji deteta na novu sredinu te da obezbedi osnovu za dobar saradnički odnos u budućnosti (Lutz, 2005; Henry, 2005).

Izbor vrste smeštaja

Kada dete treba izdvojiti iz porodice, prvi korak je procena mogućnosti smeštaja kod srodnika ili druge osobe bliske detetu koja je sposobna i voljna da saraduje, što zahteva aktivan napor voditelja slučaja i drugih radnika centara za socijalni rad. Kada se to ne može ostvariti, smeštaj se bira prema potrebama deteta i to tako da bude (Doolan et al., 2004; Mennen & O'Keefe, 2005; Jordan and Lindley; 2006; Pravilnik CSR, 2008 čl. 70–72; United Nations Children's Fund, 2009b; Fahlberg, 2012):

- u najvećoj mogućoj meri nalik porodici (porodicolik);
- blizak uslovima i stilu života detetove porodice;
- što bliže mestu prethodnog stanovanja deteta, kako dete ne bi moralo da menja školu i drugove i kako bi ga roditelji i srodnici lakše posećivali;

- smeštaj se obezbeđuje prvenstveno sa braćom i sestrama (siblinzima), osim ukoliko to nije u skladu sa najboljim interesima dece;
- usklađen sa kulturološkom pripadnošću deteta.

Deca se uglavnom smeštaju daleko od svog mesta boravka zbog nedostatka hraniteljskih porodica. Ukoliko je smeštaj udaljen više desetina kilometara, pa iziskuje sate putovanja i materijalne troškove, onda je veoma komplikovano organizovati kontakte deteta (i sa roditeljima/srođnicima i sa voditeljem slučaja). Sama udaljenost implicira učestalost kontakata (Palmer, 1996; Lutz, 2005).

Kontakti deteta sa roditeljima, članovima porodice i drugim značajnim osobama tokom smeštaja

Razdvajanje porodice je obično traumatski događaj i za dete i za sve druge članove porodice. U situacijama kada je neophodno izdvojiti dete, plan usluga mora da uvaži ovu činjenicu, kao i pravo deteta na održavanje ličnih odnosa (KPD UN, čl. 9.3, 1991; PZ, čl. 61, 2005) sa roditeljima, srođnicima i drugim licima sa kojima ga „vezuje posebna bliskost“ (PZ, čl. 61, st. 5). Plan posete detetu na smeštaju i kontakata roditelja i drugih članova porodice s njim sastavni je deo individualizovanog plana usluga i treba da ustanovi odgovarajuće posete i kontakte između deteta i drugih članova porodice, što je osnova za rad na ponovnom ujedinjenju porodice. Pravilnikom o CSR (član 73) regulisano je da planom poseta roditelja detetu na smeštaju treba da bude određena učestalost i vrsta kontakta (nadgledani ili nenadgledani). Ovaj plan se razvija uz uvažavanje okolnosti kao što su:

- uzrast i razvojni stadijum deteta;
- detetovo prilagođavanje na smeštaj;
- detetov odnos sa sadašnjim starateljem, hraniteljem ili vaspitačem;
- da li su posete roditelja odgovarajuće, odnosno u interesu deteta, uključujući i procenu rizika;
- način i učestalost kontakta deteta sa roditeljima, braćom i sestrama i drugim članovima porodice;
- trajanje i učestalost poseta treba progresivno da napreduju sa približavanjem vremena za ponovno ujedinjenje porodice (Pravilnik o CSR, čl. 73, st. 2).

Kontakti se beleže u dosijeu korisnika, a voditelj slučaja obaveštava roditelje i članove porodice deteta o pravilima i ograničenjima poseta te beleži događanja i odluke u dosijeu korisnika.

U pojedinim zemljama zakonodavstvo i načini na koji se finansiraju programi i usluge (SAD, Kanada, donekle Velika Britanija i Australija) podstiču ranu reunifikaciju, pre nego što se roditelju oduzmu ili ograniče roditeljsko pravo i kontakti sa detetom i dete uputi na dugotrajni smeštaj (Wells and Guo, 2004; Wulczyn, 2004).

Brojne studije ukazuju na vezu čestih i prilagođenih kontakata između deteta na smeštaju i roditelja sa ponovnim ujedinjenjem porodice (Farmer and Parker, 1991; Davis et al., 1996; Sinclair et al., 2008; Sen & Broadhurst, 2011).

Istraživanja u poslednjih desetak godina pružaju jake argumente za održavanje kontakata deteta sa roditeljima i drugim značajnim osobama (Prasad, 2011). Ističe se uloga kontakata u reunifikaciji porodice, podršci održavanju privrženosti (atačmentu) i unapređenju psihološke dobrobiti deteta, preveniranju idealizacije biološke porodice, održavanju veza i izgradnji identiteta, smanjenju mogućnosti prekida smeštaja, kao i adekvatnoj proceni kvaliteta odnosa između biološke porodice i deteta (Argent, 2002; Macaskill, 2002; Neil & Howe, 2004; Scott et al., 2005; Sen & Broadhurst, 2011). Većina studija je utvrdila da redovni kontakti deteta i članova porodice doprinose uspešnom ponovnom ujedinjenju. Neki istraživači (Rowe et al., 1984) utvrdili su da je kontraproduktivan pristup iz prakse u kome se očekuje da roditelj ili srodnik iniciraju kontakt sa detetom na smeštaju (uobičajen tokom osamdesetih godina XX veka).

Farmer et al. (2008) ističu da je 82% dece koja su se vratila biološkim roditeljima vidalo roditelje bar jednom nedeljno do povratka roditeljskom domu, a da su deca često i preko noći ostajala sa roditeljima ili srođnicima. Neka istraživanja navode teškoće u organizovanju uspešnog kontakata, naročito kada se on nadgleda u posebnim centrima (praksa u SAD i Velikoj Britaniji, prema Cleaver, 2000), što često predstavlja praksu prilagođavanja preferencijama hranitelja (koji ne žele da organizuju posete u svom domu), a ne deteta i roditelja.

Argumenti koji upozoravaju na moguće nepovoljne posledice kontakata roditelja i dece na smeštaju ukazuju na to da kontakti mogu da dovedu do opasnosti od povrede deteta i da ugroze stabilnost smeštaja, pa mnogi istraživači naglašavaju da je u organizovanju kontakata potreban individualizovani pristup svakom slučaju (Sinclair, 2005; Scott et al., 2005; Beyer, 2008).

Osim u situacijama kada postoji očigledno narušavanje fizičke i emocionalne bezbednosti i dobrobiti deteta, smatra se da dete treba sasvim rano nakon smeštaja (već u prva tri dana) da dobije mogućnost da se sretne sa svojim roditeljima i drugim bliskim osobama (Fahlberg, 1979; Fanshel and Shinn, 1978; Taplin, 2005). Zbog održavanja privrženosti, ovo je posebno značajno kod dece na niskom kalendarskom uzrastu. Opšte pravilo glasi – što je dete mlađe, kontakti treba da započnu što pre nakon smeštaja i da budu učestaliji (Kuhnle and Elis, 2002). Na osnovu rezultata istraživanja, dominantno je prihvaćeno mišljenje da podrška održavanju privrženosti deteta i biološkog roditelja može imati pozitivan uticaj na prilagođavanje deteta na smeštaj (Scott et al., 2005), kao i da su deca koja nastavljaju odnos privrženosti sa članovima biološke porodice u boljoj poziciji da uspostave pozitivan odnos privrženosti sa hraniteljima (McWey & Mullis, 2004). Kontakti sa biološkom porodicom omogućavaju detetu da razvije razumevanje o sopstvenom poreklu, razlozima za smeštaj i pomažu u očuvanju kulturnog identiteta deteta. Kada nije moguće održavati kontakte deteta sa porodicom porekla, potrebno je da se novi odgajatelj snažnije bavi pitanjima gubitka i identiteta kod deteta (Neil & Howe, 2004).

Prvenstvena svrha poseta je održavanje veze i odnosa privrženosti između deteta i roditelja, tj. deteta i ostalih srodnika. Brojna istraživanja potvrđuju da su roditeljske (posebno majčine) posete snažniji prediktor reunifikacije nego problemi koje roditelj (majka) ima (npr. zloupotreba supstanci ili problemi mentalnog zdravlja), karakteristike dece i dužina boravka na smeštaju (Leathers, 2003). Rezultati ove studije takođe ukazuju na to da je i mesto gde se poseta odvija povezano sa učestalošću poseta. Kontakti majki i dece na smeštaju u roditeljskoj kući ili hraniteljskoj porodici znatno su češći i delotvorniji nego posete u agenciji za zaštitu dece ili na javnom mestu (restoranu, igraonici i sl.). Kancelariju centra za socijalni rad treba smatrati neprirodnim i nepogodnim mestom za porodičnu interakciju i treba je koristiti samo u situacijama kada nije moguće na drugi način osigurati bezbednost deteta tokom kontakata.

Više istraživanja je potvrdilo da postoji jaka povezanost između kontakata roditelja i deteta na smeštaju i dobrobiti deteta (Fansel and Shinn, 1978). Kontakti su takođe snažno povezani sa ishodima smeštaja, posebno sa ponovnim ujedinjenjem porodice i dužinom boravka na smeštaju – češći kontakti skraćuju dužinu boravka deteta na smeštaju (Davis et al., 1996).

U pojedinim sistemima ohrabruju se dnevne posete roditelja i srodnika detetu na smeštaju, a nedeljne se vode kao minimalni standard (Hess, 2003). Nekadašnja sudska praksa zakazivanja poseta jednom mesečno danas se smatra potpuno neadekvatnom i ubrzano se napušta ili je sasvim prevaziđena (Kuhnle and Elis, 2002; Lutz, 2005). Teško je pretpostaviti na koji način roditelj može da održava vezu sa detetom i unapredi kvalitet svog roditeljstva ukoliko viđa dete samo povremeno i u neprirodnim uslovima.

Neki autori (Neil & Howe, 2004) naglašavaju da prilikom donošenja odluka o kontaktima deteta sa roditeljima, članovima porodice i drugim značajnim osobama osnovni princip treba da bude da kontakt doprinosi zadovoljavanju jedne ili više detetovih razvojnih potreba.

Uskraćivanje poseta se ni u kom slučaju ne sme koristiti kao sredstvo za „disciplinovanje“ roditelja koji se ne ponaša prema planu, propušta posete odnosno dolazi pod dejstvom alkohola ili ulazi u konfliktne odnose sa stručnim radnicima ili hraniteljima. U stvarnom životu, a i na osnovu zakona (PZ, čl. 61), održavanje kontakata sa roditeljem je pravo deteta, a ne roditelja; obaveza centra za socijalni rad, službe za porodični smeštaj i svih koji se staraju o detetu je da pronađu bezbedne načine da dete održava smislene i produktivne kontakte sa ljudima koje voli i koji su mu značajni.

Sudska zaštita prava deteta na smeštaju

U postupcima pred sudom, u obrazlaganju zašto potpuno ili delimično lišavanje roditeljskog prava jeste ili nije u najboljem interesu deteta, u prvom planu su dobrobit i bezbednost deteta, te se razmatraju:

- odnos i interakcija roditelja i deteta, deteta i hranitelja (ukoliko ga ima), braće i sestara i bilo koje druge osobe koja može značajno da utiče na najbolji interes deteta;
- adaptiranost deteta na kuću, školu i zajednicu;
- verovatnoća da će roditelj biti u stanju da preuzme roditeljske dužnosti u razumnom periodu sa stanovišta razvojnih potreba deteta i njegovog doživljaja vremena;
- pitanje da li se roditelj ponašao konstruktivno tokom procesa, što se odnosi i na održavanje kontakta sa stručnim radnicima, odgajateljima deteta i detetom, te pokazivanje ljubavi i privrženosti prema detetu u skladu sa njegovom dobrobiti.

Prilikom razmatranja da li će roditelj biti u stanju da preuzme roditeljske dužnosti u razumnom periodu sa stanovišta deteta, razmatra se uzrast deteta, njegova emocionalna stabilnost, period koji je dete provelo na smeštaju, okolnosti koje su dovele do izdvajanja deteta, stepen u kome su faktori rizika u kući roditelja izmenjeni te odnos deteta sa novim odgajateljima (Hardin, 2002; Žegarac, 2004; Žegarac i Vujović, 2011). Posebna pažnja se posvećuje slučajevima i porodicama u kojima su prisutne mentalne bolesti, zloupotreba supstanci, seksualno zlostavljanje i teško fizičko zlostavljanje ili teško zanemarivanje deteta.

Planiranje stalnosti

Od sedamdesetih godina prošlog veka jedna od važnih tema za teoriju i praksu socijalnog rada i politiku zaštite dece jeste činjenica da veliki broj dece boravi u hraniteljskim porodicama i rezidencijalnim institucijama tokom dugog vremenskog perioda, a da pri tome ta deca ne znaju gde im je „dom“. **Koncept stalnosti** predstavlja snažan i razuđen pristup u socijalnom radu sa decom i mladima, koji je u početku bio pod velikim uticajem istraživanja „Deca koja čekaju“ (*Children Who Wait*) (Rowe i Lambert, 1973). U ovoj studiji, koja je obuhvatila 2812 dece na smeštaju dužem od 6 meseci, autori su pokazali da je najveći broj dece proveo na smeštaju veći deo svog života, a da se za više od 60% dece očekuje da neće napustiti smeštaj pre navršene 18. godine života. Promene u politici zaštite dece, posebno u zemljama anglosaksonskog govornog područja, usmerile su praksu na „planiranje stalnosti“, kako nijedno dete na smeštaju ne bi ostalo bez stalnog doma.

Planiranje stalnosti (Cahn & Johnson, 1993; Pecora et al., 2000; Fiermonte & Renne, 2002) podrazumeva praksu usmerenu na porodicu i primenu pravnih strategija kako bi se:

- što ranije dostigla stalnost za dete;
- skratila dužina smeštaja dece i mladih osoba u hraniteljskim porodicama i institucijama;

- minimalizovale negativne posledice separacije i gubitaka kod dece;
- smanjio broj promena smeštaja i prekida u odnosima kod dece na smeštaju;
- razvila mreža partnera (srodnička i nesrodnička) za planiranje stalnosti za dete, koja može da radi na reunifikaciji i razvoju drugih stalnih resursa za dete;
- održavao kontinuitet u porodici deteta i u odnosima između braće i sestara.

Izgledi za ostvarivanje stalnosti su veći kada porodice i deca, a pogotovu mlade osobe, imaju aktivnu ulogu u označavanju, obezbeđivanju i stabilizovanju značajnih odnosa. To podrazumeva individualizovani proces planiranja koji obuhvata dete, porodicu i osobe koje su im značajne. U pitanju je pristup koji nastoji da restaurira ili ustanovi novu porodicu za dete ili mladu osobu na smeštaju. Ovo podrazumeva i podršku mladima koji nakon 18. godine napuštaju zaštitu, tokom kritičnog perioda tranzicije u odraslo doba. Planiranje stalnosti za dete je centralni zadatak u ciklusu rada na slučaju i on pomaže da se dostignu sledeći ciljevi:

- podržavati bezbednost deteta u roditeljskoj porodici kad god je to moguće;
- dostići stalnost i stabilnost za dete u skladu sa njegovom životnom situacijom;
- očuvati porodične odnose i veze, osim ukoliko to nije u interesu deteta;
- smanjiti dužinu boravka dece na smeštaju i
- smanjiti broj dece koja ponovo ulaze na smeštaj.

Od 2008. godine Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima centara za socijalni rad, a kasnije i Zakonom o socijalnoj zaštiti (2011, čl. 43, st. 1) uvedeno je planiranje stalnosti za decu koja primaju usluge u sistemu socijalne zaštite. Prema Pravilniku, posle Početnog plana, a najkasnije 60 dana od kada je započet rad sa korisnikom, donosi se Plan usluga i mera za porodicu sa Planom stalnosti za dete uvek kada postoji potreba za daljim pružanjem usluga i mera. To su situacije u kojima je dete izdvojeno iz roditeljske porodice. Ovaj plan određuje i mere pravne zaštite u skladu sa nadležnostima organa starateljstva, a CSR je dužan da, zajedno sa drugim službama u lokalnoj zajednici i članovima porodice, preduzme razumne napore da dete ostane sa roditeljima, da se preduprede ili uklone okolnosti zbog kojih dete može da bude izmešteno iz porodice, odnosno da preduzme sve napore da se steknu uslovi za povratak deteta u porodicu (čl. 70).

Prema članu 71. Pravilnika o CSR (2008), Plan stalnosti za dete je deo Porodičnog plana usluga i podrazumeva da se odrede ciljevi stalnosti i postupci koji su potrebni da bi se ti ciljevi dostigli. Planom stalnosti se određuje datum (mesec i godina) kada će se dostići jedan od sledećih ciljeva stalnosti u skladu sa najboljim interesom deteta:

- ostanak deteta sa roditeljima (sa oba roditelja ili sa jednim roditeljem);
- povratak deteta u porodicu roditelja;
- smeštaj deteta kod srodnika, hranitelja ili staratelja (što podrazumeva da srodnik ili hranitelj preduzmu starateljsku dužnost i celoživotnu posvećenost detetu, a ne prosto smeštaj u tim okruženjima);

- usvojenje deteta;
- drugi stalni životni aranžman mlade osobe kroz osamostaljenje.

Određeno je da je, u slučajevima kada je dete izdvojeno od roditelja, prvi cilj stalnosti povratak kući, roditeljima (kod jednog roditelja ili kod oba roditelja), osim:

- ako dete nema žive roditelje ili su roditelji nepoznati ili se sa njima ne može stupiti u kontakt posle potrage od najmanje šest meseci;
- ako su roditelji dali saglasnost za usvojenje deteta;
- ako su roditelji zloupotrebili roditeljsko pravo ili grubo zanemarili roditeljske dužnosti tako da je primereno potpuno lišenje roditeljskog prava;
- ako za dete nije moguće obezbediti bezbedno okruženje uz roditelja, u razumnom vremenskom periodu (najduže dve godine) uz primenu svih dostupnih usluga socijalnih i drugih službi u zajednici.

Stalnost za dete nije nedefinisano stanje, plan ili smeštaj u „pogodnu“ hraniteljsku porodicu, niti je to nastojanje da dete ima stabilne porodične odnose i okruženje sve dok ne dostigne punoletstvo. Reina Sančez (2004) ukazuje na to da je stalnost višedimenzionalni koncept sa najmanje tri noseće dimenzije:

- relacionalna stalnost (ljubav, emocionalna podrška, pripadanje, bezbednost, stabilnost i doživotna posvećenost kontinuitetu odnosa);
- fizička stalnost (porodična nega, stalna raspoloživost i „dobrodošlost“ u domu, stalna sigurnosna mreža i „sigurna luka“) i
- zakonska stalnost (zakonski odnosi roditelja i dece, usvojenje, starateljstvo i sl.).

Stalnost dakle podrazumeva da se pronađe i podrži doživotna porodica za dete. Za dete koje je izdvojeno od svojih bioloških roditelja, planiranje stalnosti treba da počne u veoma ranoj fazi smeštaja, da bude vođeno potrebama deteta i uz najveće moguće učešće deteta, odnosno mlade osobe, da bude usmereno na porodicu, kulturno-kompetentno, kontinuirano i da mu se pristupi sa najvećom pažnjom i hitnošću, s obzirom na detetov doživljaj vremena (Cahn & Johnson, 1993; Žegarac, 2004; Festinger, 2008; Fahlberg, 2012). Što je dete mlađe, potrebno je brže i promišljenije doneti odluku o stalnosti i obezbediti resurse za njeno sprovođenje kako bi dete što pre ostvarilo stalnost u okruženju koje pruža i bezbednost i dobrobit.

Centri za socijalni rad u partnerstvu sa drugim službama u zajednici i u ime šire zajednice imaju zakonska ovlašćenja te profesionalnu i moralnu odgovornost da za svako dete na smeštaju pronađu porodicu koja će obezbediti stalne porodične odnose, stabilnost, kontinuitet, doživljaj doživotnog pripadanja i prihvaćenosti. Stalnost treba da doprinese fizičkoj, zakonskoj i emocionalnoj bezbednosti i sigurnosti u kontekstu porodičnih odnosa i da omogući istovremene odnose privrženosti sa više brižnih i zainteresovanih odraslih osoba.

Stalnost se može postići unutar porodičnih odnosa koji omogućavaju bezbedno, stabilno i kompetentno roditeljstvo, безусловnu ljubav i doživotnu podršku i porodični status regulisan zakonom. Stalnost može biti rezultat očuvanja porodice, povratka deteta biološkim roditeljima, starateljstva ili usvojenja od srodnika ili bliske osobe, odnosno druge emocionalno zainteresovane i posvećene odrasle osobe (Freundlich and Avery, 2006).

Stalnost je cilj, a nakon izdvajanja dece ponovno ujedinjenje porodice je primarni, ali ne i jedini od mogućih ciljeva stalnosti. Za decu koja se iz bilo kog razloga ne mogu vratiti u roditeljsku porodicu, dostizanje stalnosti u okviru srodničke porodice postaje prvi izbor umesto „poslednjeg utočišta“ (Ingram, 1996; Terling-Watt, 2001). Srodnici se koriste kao alternativa nesrodničkom porodičnom smeštaju, za obezbeđenje privremenog smeštaja deci dok roditelji ne budu u stanju da im osiguraju bezbednost i odgovarajuću negu i staranje. Pored te osnovne funkcije, srodnici predstavljaju i potencijalni stalni smeštaj za decu čiji roditelji nisu u stanju da preuzmu staranje o detetu, te u tom pogledu predstavljaju jedinstven i dragocen resurs, posebno za decu starijeg uzrasta.

Da bi se podstaklo što brže dostizanje stalnosti za decu na smeštaju u brojnim sistemima zaštite dece, zakonom je uvedena metodologija konkurentnog planiranja (Žegarac, 2002; Bell, 2003; Louisell, 2009), koja podrazumeva istovremeni rad na dva paralelna, konkurentna plana:

- rad na ponovnom ujedinjenju porodice, dok se istovremeno razvija alternativni plan stalnosti za dete;
- paralelno, a ne sekvencionalno planiranje (gde se npr. na usvojenju deteta radi tek kada „prođe neko vreme“ bez fokusiranih aktivnosti ili kada prođu višegodišnji pokušaji da se dete vrati biološkim roditeljima);
- mešavina rada na slučaju u okviru pristupa usmerenog na porodicu i zakonskih strategija koje su usmerene na dostizanje uvremenjene reunifikacije, dok se istovremeno donosi konkurentan plan stalnosti za slučaj da reunifikacija ne uspe;
- smatra se da konkurentno planiranje ne predstavlja „brzu traku“ za usvajanje, već podrazumeva postupke koji treba da ubrzaju dostizanje stalnosti za dete.

Smatra se da je stalnost za dete ili mladu osobu dostignuta ukoliko se dete vratilo u sigurne uslove u roditeljskoj porodici, ukoliko ga usvoje srodnici ili bliske osobe, ukoliko je stabilno smešteno kod srodnika ili bliskih osoba koji su mu ujedno i zakonski staratelji te ukoliko ga usvoje podobne osobe u odgovarajućoj zakonskoj proceduri.

U drugim slučajevima, stalnost se dostiže ukoliko je mlada osoba bezbedno smeštena u nekom drugom alternativnom životnom okruženju koje podržava emancipaciju, kao što su raznovrsni nadgledani nezavisni životni aranžmani u tzv. „kući na pola puta“, stanovovima u zajednici gde im je obezbeđeno stanovanje uz podršku i sl. (Nollan, 2000; McNaught & Onkeles, 2004). Do uvođenja

„drugog planiranog stalnog životnog aranžmana“ kao opcije stalnosti (*Another Planned Permanent Living Arrangement – APLA*) za mlade na smeštaju za koje nije bilo moguće ili kod kojih je propušteno planiranje reunifikacije, usvojenja, smeštaja kod srodnika ili staratelja, došlo je iz potrebe da se uvaži realnost da jedan broj mladih na smeštaju ostaje u dužem vremenskom periodu. Ovim mladim osobama je stoga potrebno olakšati tranziciju ka odrasloj dobi i samodovoljnosti nakon napuštanja zaštite (Hardin, 2002; Freundlich and Avery, 2006). Emancipacija je odgovarajuća opcija stalnosti za neke mlade osobe ukoliko podrazumeva povezanost sa posvećenim, zainteresovanim odraslim osobama koje tim mladim osobama mogu biti podrška tokom osamostaljivanja i u kasnijem životu (Nollan, 2000; Casey Family Services & Children's Defense Fund, 2005). Pri tome se naglašava značaj pripreme za napuštanje zaštite, što podrazumeva učenje veština samostalnog života, samozastupanja, dugoročnog planiranja i povezivanja sa odgovornim i posvećenim odraslima koji daju mentorsku podršku odgovornom odrastanju i nezavisnom životu mlade osobe.

Pravilnikom CSR je definisano sledeće:

” Ako se cilj ne može dostići kroz smeštaj i stalni životni aranžman kod srodnika, usluge i intervencije će se usmeriti na formiranje mreže značajnih osoba, kako bi se detetu, odnosno mladoj osobi obezbedio osećaj pripadnosti i podrška kroz život“
(čl. 72, st. 3).

Za mlade osobe koje usled ometenosti ili invaliditeta ne mogu da se emancipuju tako da dosegnu punu samostalnost, stanovanje uz podršku ili neko drugo stabilno i dugotrajno porodično ili porodicoliko okruženje (kao što je dugotrajni smeštaj u hraniteljsku porodicu ili mala domska zajednica) može imati značenje stalnosti. To je moguće ukoliko takav smeštaj predstavlja stabilan resurs podrške i pruža, ako ne zakonske, onda svakako emocionalne i relacione aspekte stalnosti (Sanchez, 2004).

Postoje i druga tumačenja stalnosti za dete. Tako Sincler et al. (2005) ukazuju na četiri načina za označavanje nekog životnog aranžmana kao „stalnog“:

- „objektivna stalnost“ – kada dete ima stabilan smeštaj koji će verovatno trajati tokom njegovog detinjstva i koji će verovatno „obezbediti podršku ukoliko mu je potreban smeštaj nakon 18. godine“ (str. 17);
- „subjektivna stalnost“ – odnosi se na doživljaj pripadanja koji je dete razvilo;
- „dobijena stalnost“ – kada se svi uključeni odnose prema porodici kao prema trajnoj zajednici;
- „sporazumna stalnost“ – odnosi se na način življenja porodice koji je usaglašen između njenih članova.

Osećaj pripadanja (subjektivne stalnosti), što je osnovni cilj koji se želi dostići planiranjem stalnosti, ne proizilazi automatski iz ostala tri određenja stalnosti (Becket et al., 2013). Objektivna stalnost, mada sama po sebi nije dovoljna,

predstavlja preduslov za stabilan subjektivni doživljaj sigurnosti i pripadanja. Ovim kategorijama stalnosti Becket et al. (2013) priključuju i tzv. „nameravanu stalnost“, koja se odnosi na specifičnu nameru da se detetu obezbedi dom tokom detinjstva i odrastanja, što se poslednjih nekoliko godina u Velikoj Britaniji naziva „stalnim porodičnim smeštajem“, mada u životu može doći i do obrta i drugačijeg ishoda.

Ova razmatranja se oslanjaju na kritičko sagledavanje raširenog razumevanja koncepta stalnosti (Thoburn, 2010) te na zapažanja da pojedine intervencije za dostizanje stalnosti mogu da prekinu odnose privrženosti koje su deca razvila u hraniteljskim porodicama (Ward et al., 2010; Harwin et al., 2003). Takođe, značajan broj savremenih autora naglašava da se porodični smeštaj nekritički favorizuje u odnosu na rezidencijalni (Thoburn, 2009). Tako Utting (citiran u Madge, 1994) navodi da rezidencijalni smeštaj može biti prvenstveni, najbolji ili jedini izbor kada dete ne želi da ide u hraniteljsku porodicu ili kada je u rezidencijalnoj instituciji moguće obezbediti da braća i sestre budu zajedno na smeštaju.

Stalnost je potrebna detetu da bi se obezbedilo da dete ima „sigurnu, stabilnu porodicu koja ga voli i koja će ga podržavati tokom detinjstva i nakon toga“ (Department for Children, Schools & Families, 2010:12), dok se od 2008. godine u Velikoj Britaniji dugotrajni porodični smeštaj smatra „važnim putem ka stalnosti“ (isto:11; Schofield et al., 2010; Schofield and Ward, 2011). Međutim, brojne teškoće onemogućavaju da se ovaj pristup dosledno konceptualizuje, zbog mešanja koncepta stabilnosti smeštaja i koncepta stalnosti, nejasne uloge bioloških roditelja i nejasnoće da li se ovim obezbeđuje „stabilan“ smeštaj (dugogodišnji, neprekinuti smeštaj u čije odražavanje se ulaže do 18. godine deteta) ili stalnost za dete koja podrazumeva mnogo više od stabilnog mesta stanovanja do punoletstva.

Tokom poslednje dve decenije XX veka brojne zemlje su se suočile sa time da, i pored opšte posvećenosti filosofiji planiranja stalnosti, veliki broj dece ostaje dugo na „privremenom smeštaju“ te da veliki broj dece i dalje nije usvojen (Festinger, 2008). Usvojeni su novi zakoni koji su ustanovili nedvosmislene vremenske rokove za donošenje odluka za decu na smeštaju (npr. 1997. u SAD i pokrajini Kvebeku u Kanadi, zatim 2002. u Engleskoj i Velsu). Noviji pristupi planiranju stalnosti se usmeravaju na decu i mlade kojima porodica i sistem zaštite nisu uspeli da obezbede tzv. „relacionu stalnost“. Prema istraživanjima Đine Samuels (2009), mladi koji su bili na porodičnom smeštaju, nezavisno od drugih životnih okolnosti, obično imaju psihološki doživljaj „ambivalentnog gubitka“ u vezi sa svojom biološkom porodicom. Usvojenje (a posebno tzv. „zatvoreno usvojenje“, u kome se prekidaju sve veze između deteta i bioloških roditelja ili srodnika) ne rešava nužno ovaj doživljaj. Zakonske i biološke definicije „porodice“ se ne preklapaju automatski sa onim što mlade osobe definišu kao svoju porodicu. Ova i druga istraživanja su ukazala praktičarima na potrebu da usmere aktivnosti na stvaranje sigurne zakonske i emocionalne baze za decu i mlade na smeštaju, koja će im omogućiti da razviju pozitivan višeporodični identitet.

Posete stručnih radnika

Brojna istraživanja su pokazala da postoji pozitivna korelacija između redovnog i osmišljenog kontakta, odnosno pozitivnog odnosa između stručnog radnika (voditelja slučaja) i deteta na smeštaju, sa jedne strane, i brojnih indikatora bezbednosti, stalnosti i dobrobiti deteta, sa druge strane (Freundlich and Avery, 2006; NRCPCF, 2007), što obuhvata:

- obezbeđenje usluga kako bi se deca zaštitila kod kuće i preveniralo izdvajanje;
- upravljanje rizikom od povrede ili štete koja može biti naneta detetu;
- postavljanje ciljeva stalnosti;
- dostizanje ponovnog ujedinjenja (reunifikacije) sa roditeljima ili smeštaja kod srodnika koji ujedno postaju i staratelji ili usvojitelji deteta;
- smeštaj sa braćom i sestrama;
- očuvanje veza dece sa značajnim osobama dok su na hraniteljskom smeštaju;
- održavanje odnosa deteta sa roditeljima;
- blagovremenu procenu potreba, prevenciju teškoća i obezbeđenje usluga detetu i porodici;
- uključivanje deteta i roditelja u planiranje;
- zadovoljavanje obrazovnih i zdravstvenih potreba te potreba mentalnog zdravlja deteta.

U literaturi koja se bavi socijalnim radom sa decom velika pažnja se posvećuje karakteristikama odnosa deteta i zaduženog radnika. Smatra se (Jones, 2003; Ferguson, 2011) da dobar odnos sa detetom može da uspostavi radnik koji pokazuje:

- **iskrenost** (što znači da je realan, autentičan i što podrazumeva kongruentno verbalno i neverbalno izražavanje, spontano i neodbrambeno ponašanje stručnog radnika),
- **empatiju** (pokazivanje razumevanja, povezivanje sa osećanjima, prepoznavanje neverbalnih signala, razmatranje onoga što je važno detetu, pokazivanje želje da se razumeju osećanja deteta) i
- **poštovanje** (pokazivanje posvećenosti, toplina i brižnost u komunikaciji, odsustvo kritiziranja i osuđivanja, ohrabrivanje i odobravanje klijentove rezilijentnosti).

Lefevre (2010) je na osnovu nalaza različitih istraživanja sumirao kvalitete koje deca cene kod socijalnih radnika i drugih profesionalnih pomagača:

- otvorenost, pristupačnost, osoba sa kojom se lako razgovara;
- osoba koja nije arogantna niti suviše formalna;
- sposobnost da se pridruži i deci i odraslima;
- sposobnost da se razume način na koji se deca ponašaju i kako razmišljaju;
- dobar slušalac;
- smisao za humor;

- veština u smirivanju uznemirenih osoba;
- ne osuđuje druge i nastoji da ih razume.

Pravilnikom o radu centara za socijalni rad su definisani zahtevi u pogledu kontakata sa korisnikom (čl. 76). Tu se precizira da sa detetom koje prima usluge van svoje kuće (to je dete na smeštaju, nezavisno od tipa smeštaja) kontakt podrazumeva najmanje jedan neposredni kontakt tokom prvog meseca od izdvajanja iz porodice, a nakon toga najmanje tri puta godišnje. Definisano je i da se deo kontakata sa detetom obavezno odvija nasamo, a bar jednom godišnje to podrazumeva i opservaciju mesta gde dete živi, kao i da se svi kontakti voditelja slučaja sa korisnikom beleže na odgovarajućem mestu u Dosijeu korisnika (u Listu praćenja kontakata i rada na slučaju). Uz to, decu posećuju i savetnici za porodični smeštaj u skladu sa Pravilnikom o hraniteljstvu (2008).

Stabilnost smeštaja

„Stabilnost“ odnosno „nestabilnost“ smeštaja nije jednostavno operacionalizovati (Pecora, 2010). U različitim zemljama postoje prilične razlike u vezi sa životnom situacijom koja se označava kao „smeštaj“. Obično se kao smeštaj ne računa predahsmeštaj. U zemljama u kojima postoji dosta bekstava iz smeštaja i povrataka kući javljaju se teškoće u pogledu trenutka od koga se računa da je došlo do prekida smeštaja. Nenadgledani i neformalni smeštaj sa srodnicima ili prijateljima porodice, kao i smeštaj kod startelja, obično se ne prati i ne razmatra kao smeštaj deteta, jer logika sistema socijalne zaštite ne prati uvek logiku životne situacije deteta.

Za svaki sistem socijalne, odnosno dečije zaštite važno je da prati stabilnost smeštaja dece. Raznovrsna istraživanja (Sinclair et al., 2008; Thoburn, 2009b; Pecora, 2010) dosledno pokazuju da je potrebno obezbediti što veću moguću stabilnost smeštaja, jer tako možemo da:

- minimalizujemo bol i traumu kod deteta, pošto prekid smeštaja izaziva neizmeran doživljaj gubitka sa kojim se dete suočava kada iznova i iznova prekida odnose sa ljudima oko sebe;
- olakšamo detetu da uspostavi odnose privrženosti i da se umanje posledice poremećaja emocija i ponašanja kod dece;
- smanjimo menjanje škola i unapredimo školski uspeh dece; deca koja su u manjoj meri menjala smeštaj imala su bolji školski uspeh, a među dečacima je bila manja stopa delinkvencije (Ryan & Testa, 2005);
- obezbedimo razvoj celovite podrške za nezavisan život i kasnije uspešno funkcionisanje u odrasloj dobi;
- maksimalizujemo kontinuitet usluga, umanjimo stres kod hranitelja i smanjimo troškove usluga i programa.

Promena smeštaja je povezana sa prekidima u pružanju usluga i stresom kod hranitelja koji potom često napuštaju hraniteljstvo. Takođe, promena smeštaja troši i vremenske resurse radnika koji se mogu bolje upotrebiti. Veća stabilnost smeštaja povećava verovatnoću da će dete uspostaviti mrežu socijalne podrške i dugotrajnu, pozitivnu vezu sa bar jednom brižnom i odgovornom odraslom osobom.

Rowe i saradnici (1984), u nastojanju da objasne kretanje dece kroz sistem smeštaja, navode tri vrste kretanja:

- prijem i otpust,
- smisleno, ciljem usmereno kretanje unutar sistema smeštaja (kada je, na primer, cilj da se obezbedi privremeni smeštaj) i
- neplanirane prekide smeštaja, kada su smeštaji trajali kraće nego što je to bilo potrebno detetu.

Utvrđena je povezanost ovih različitih vrsta kretanja deteta kroz sistem smeštaja (otпуст se češće dešava u ranoj fazi) sa uzrastom dece te karakteristikama i tipom smeštaja. Adolescenti će se u većoj meri nego deca mlađeg uzrasta kretati kroz sistem smeštaja zbog problema u ponašanju. Takođe, smeštaji sa kratkoročnim ciljevima su u većoj meri uspešni nego oni sa dugoročnim ciljevima.

Kako navode Sinclair i drugi (2008), nalazi istraživanja su uglavnom nesistematični i često neuporedivi, pa nedostaju jasni istraženi dokazi o efektima smeštaja na decu i različitim pristupima menadžmentu u smeštaju dece. Savremeni pristupi naglašavaju da ne postoji univerzalan „pravilan“ pristup, već da svaka organizacija odnosno služba koja pruža usluge socijalne zaštite treba da se prilagodi u skladu sa svojom veličinom, tehnologijom i prirodom okruženja u kome funkcioniše.

Metodološki izazovi u praćenju (ne)stabilnosti smeštaja su brojni, a ukazaćemo samo na neke od mogućih:

- pouzdanije su longitudinalne ili retrospektivne studije;
- dilema da li pratiti momenat na smeštaju ili kompletno iskustvo deteta sa socijalnom zaštitom;
- da li se prati način na koji je radila jedna služba ili se opredeliti za praćenje različitih pružalaca usluga;
- planirani i neplanirani premeštaji;
- promena detetovog okruženja u okviru jedne ustanove često se ne računa kao promena smeštaja, mada se sa stanovišta deteta radi upravo o tome (npr. premeštanje odojčeta ili malog deteta sa jednog odeljenja na drugo odeljenje ustanove, gde su druga deca, negovatelji, raspored prostorija i stvari, ili premeštaj deteta iz jedne u drugu zgradu, ponekad u drugom delu grada u okviru ustanove koja ima više objekata za rezidencijalni smeštaj i sl.);
- koje kriterijume treba koristiti kada se beleže promene kako bi se promena u životnoj situaciji označila kao pozitivna ili negativna (šta predstavlja najbolji izbor, „best fit“, za dete, odnosno koji premeštaj vodi bliže cilju stalnosti);

- komplikacija restriktivnosti, pošto za neke adolescente odlazak u malu domsku zajednicu može biti „restriktivniji“, ali pogodniji smeštaj;
- varijable funkcionisanja deteta pre smeštaja obično se ne mere, a mogu uticati na stopu promene smeštaja.

Sumirajući nalaze različitih istraživanja, Sinclair i drugi su zaključili kako izgleda da uspešna baza u sistemu smeštaja zavisi od toga da li dete prihvata i razume razloge zašto je na smeštaju i prethodnog iskustva deteta, pa neka deca lakše, a neka teže uspostavljaju poverenje u odnosima sa novim ljudima. Zatim, bitan je i kvalitet aktuelnih odgajatelja deteta (uključujući i roditelje, tamo gde je to slučaj) i kako se dete slaže sa njima, kao i stepen u kome se dete oseća zadovoljno i komforno u vezi sa učestalošću i načinom kontakta sa roditeljima, braćom i sestrama i drugim članovima porodice, te kako se dete snalazi u školi. Od uticaja je i ponašanje deteta, kao i kapaciteti odgajatelja da usmeravaju njegovo ponašanje. Značajna je i aktuelna faza u smeštaju deteta i način na koji dete vidi svoju budućnost.

” *Uspešnost socijalnog rada izgleda zavisi od sposobnosti socijalnih radnika da realno procene ove faktore, da utiču na njih i rade na onim pojedinačnim aspektima slučaja koje dete i njegova porodica žele da menjaju*“
(Sinclair et al., 2008:195).

Sistem smeštaja u socijalnoj zaštiti „delimično funkcioniše kao filter“ (Sinclair et al., 2008: 117). Ukoliko se dete uopšte vrati kući, roditeljima, to se najčešće dešava brzo, u prvih nekoliko meseci posle izdvajanja. Ukoliko do toga ne dođe, sistem obezbeđuje tzv. „sekvence smeštaja“. Deca se kreću od jednog ili više kratkoročnih smeštaja do onih sa dugoročnim ciljevima. Proučavanje dužine trajanja poslednjeg smeštaja može da pruži mnogo pouzdaniju sliku o stabilnosti smeštaja. Razlozi za promenu smeštaja su brojni, a kao najčešći navode se:

- **logični razlozi** – postoji potreba za urgentnim, kratkotrajnim smeštajem na početku detetove „karijere“ na smeštaju kako bi se obezbedilo vreme za planiranje odgovarajućih usluga (slični razlozi se javljaju nakon prekida prethodnog smeštaja, kada je potreban dalji smeštaj deteta);
- **teškoće pri uparivanju** – one najčešće nastaju na početku smeštaja deteta (ili nakon neočekivanog prekida smeštaja), zatim prilikom smeštaja braće i sestara i dece iz manjinskih etničkih grupa, odnosno dece koja imaju probleme sa emocijama ili probleme u ponašanju, zahtevaju dodatnu negu i sl.;
- **vreme potrebno da se aranžira usvojenje** – neka deca se nalaze na smeštaju dve do tri godine pre usvajanja;
- **drugi praktični razlozi** – neki planovi zahtevaju niz smeštaja (na primer, može biti potrebno da dete boravi sa roditeljima u rezidencijalnom centru za procenu pre nego što se uputi na procedure vezane za usvajanje);

- **reakcije na životne događaje** – neplanirani prekidi smeštaja mogu voditi do planova za smeštaj u rezidencijalnu ustanovu ili „pripremu za dugotrajni smeštaj“, u nadi da će dete biti u stanju da se adaptira;
- **implicitna politika** – moguće je, kako navodi Sinclair (2008), da vlasti ne žele istinski da obezbede stabilan dom za decu tražioce azila i sl.

Rad na reunifikaciji – ponovnom ujedinjenju porodice

Pinkerton (1994) daje model za razumevanje reunifikacije dece na smeštaju i njihovih roditelja, odnosno srodnika. Istraživanja ukazuju na to da se delotvorna praksa reunifikacije razmatra sa stanovišta:

- procene, donošenja odluka i planiranja usluga;
- usluga koje su obezbeđene detetu i porodici;
- rada na slučaju (posebno koordinacije i monitoringa, podrške, edukativnih i savetodavnoterapijskih aktivnosti sa decom, roditeljima, srođnicima i hraniteljima u različitim fazama smeštaja i procesa reunifikacije).

Procena i pružanje usluga se obezbeđuju simultano tokom rada na slučaju, dok se procena dopunjuje, a plan revidira u skladu sa potrebama deteta i porodice. Proces rada na slučaju ukazuje na sledeće bitne momente donošenja odluka i odgovarajuće dileme koje treba rešiti u radu koji je usmeren na reunifikaciju deteta i porodice:

1. Pre smeštaja

- Koja vrsta smeštaja u najvećoj meri odgovara potrebama ovog deteta i porodice?
- Koji će praktični aranžman za smeštaj deteta biti najmanje traumatičan (prvenstveno za dete, ali i za roditelje) i u kom aranžmanu postoji najveća verovatnoća da će usmeravati praksu ka povratku deteta kući?
- Koji smeštaj najviše odgovara detetu: neformalni ili formalni smeštaj kod srodnika, smeštaj u hraniteljsku porodicu, smeštaj u dom, smeštaj u zdravstvenu ustanovu, u internat, smeštaj sa roditeljem?
- Kakav aranžman kontakata deteta i članova biološke porodice je prikladan i kako ga organizovati da bi se obezbedila reunifikacija?

2. Tokom smeštaja

- Da li dete može bezbedno da posećuje roditelje i srodnike u porodičnom domu?
- Da li postoje odgovarajući uslovi da se na ovom smeštaju zadovolje potrebe za održavanjem odnosa deteta sa roditeljima?

- Da li je potrebna odluka suda za sprovođenje ovih aktivnosti ili su neophodni nalozi suda vezani za mere zaštite deteta (npr. zabrana prilaska ili kontakta, nadgledani kontakt i sl.)?
- Da li dalja procena ukazuje na to koja će opcija stalnosti u najvećoj mogućoj meri odgovoriti na potrebe i najbolje interese deteta?
- Koji je „paket usluga“ (praktična i finansijska pomoć, emocionalna podrška, terapija) potreban različitim članovima porodice, detetu i novom odgajatelju deteta kako bi se obezbedila uspešna reunifikacija, odnosno dostizanje nekog drugog utvrđenog cilja stalnosti?

3. Kada započne rad na reunifikaciji i u prvo vreme nakon povratka deteta kući

- Koji je paket materijalnih i drugih usluga, podrške i tretmana potreban detetu i porodici?
- Šta je kratkoročni i dugoročni rezervni plan ukoliko se pokaže da povratak kući, roditeljima ili srođnicima nije u najboljem interesu deteta?
- Kakav monitoring i nadzor nad praksom roditeljstva treba sprovesti ukoliko postoji zabrinutost za bezbednost deteta?
- Koje uloge treba da preuzmu različiti akteri koji učestvuju u pružanju podrške porodici?
- Da li je određen voditelj slučaja koji je odgovoran za obezbeđenje usluga, sačinjavanje plana i prilagođavanje plana potrebnim promenama?
- Kakav je aranžman kontakta deteta potreban da bi se osigurala bezbednost u slučajevima kada dete živi sa jednim roditeljem ili sa srođnicima?

4. Kada je dete u roditeljskoj kući

- U svakom momentu se može doneti odluka da dete nije bezbedno ili da mu nisu zadovoljene potrebe.

Odluka da se dete vrati u roditeljsku porodicu se može doneti u bilo koje vreme kada voditelj slučaja u saradnji sa timom i supervizorom odredi da je postignut odgovarajući napredak, odnosno da su otklonjeni ili u dovoljnoj meri ublaženi problemi i okolnosti koji su doveli do smeštaja deteta (Jones, 1998; Kimberlin, 2009). Tada treba pokrenuti odgovarajuće sudske postupke (uglavnom za vraćanje roditeljskog prava) i izložiti pred sudom rezultate procene koji treba da naglase suštinske okolnosti koje potkrepljuju povratak deteta kući:

- da je roditelj sarađivao u sprovođenju plana usluga;
- aktuelne okolnosti vezane za bezbednost deteta;

- kontakte roditelja i deteta i drugih značajnih osoba (redovnost, učestalost, zapažanja o kvalitetu kontakata i načina na koji roditelj prati instrukcije stručnih radnika i potrebe deteta, ponašanje deteta u vezi sa kontaktima);
- detetovo gledište, dobrobit i najbolje interese.

Raznovrsna istraživanja ukazuju na to da kod dece koja su na smeštaju provela duže od dve ili tri godine postoji veći rizik da se neće vratiti u biološku porodicu, odnosno da se time uvećava mogućnost da reunifikacija bude neuspešna. Ponekad se deca vrate u roditeljsku porodicu jer je došlo do prekida smeštaja usled nekog događaja, pa dete odbija da ponovo ode na smeštaj u drugu porodicu ili ustanovu. Nekada do reunifikacije dolazi usled promenjenih okolnosti u životu roditelja (npr. novi partner sa kojim se roditeljstvo uspešno odvija, prekid veze koja je bila obeležena nasiljem i sl.).

Kao što Wulczyn (2004:14) naglašava:

” Reunifikacija deteta nije jednokratni događaj, to je proces koji uključuje reintegraciju deteta u porodično okruženje koje se možda značajno promenilo od vremena kada je dete izdvojeno iz porodice.“

Kao model donošenja odluka za reunifikaciju posebno je pogodna **porodična konferencija** ili **porodično donošenje odluka** (neki od postojećih pristupa su „family group conference“ i „family group decision-making“). Ovaj model je prvobitno razvijen na Novom Zelandu na osnovu kulturne prakse donošenja odluka u aboridžinskoj zajednici. Danas se ovaj model primenjuje u brojnim zemljama, dok je u Srbiji prisutan i projektno se podržava od 2010. godine (Žegarac, 2002; Helland, 2005; AHA, 2010).

Izdvajanje deteta i smeštaj van roditeljskog doma stvara prostor za prekid odnosa deteta i roditelja, te je održavanje kontakata sa roditeljima osnovni način za održavanje veza privrženosti (*attachment*) tokom ove separacije (Hess, 2003; Poulin, 1992). Roditelji i deca koji su u stanju da održavaju stabilan i jak odnos privrženosti tokom boravka deteta na smeštaju moći će u većoj meri da neguju konstruktivne odnose privrženosti nakon reunifikacije, što može da podrži uspešan emocionalni razvoj deteta i pozitivan odnos roditelja i deteta. Time se predupređuje mogućnost da dete ponovo dođe u situaciju da mu je neophodan smeštaj. Više studija je ukazalo na to da veći broj i intenzitet kontakata roditelja i dece na smeštaju uvećava mogućnost reunifikacije (Delfabbro et al., 2002; Leathers, 2002).

Kontakti roditelja i dece su najvažniji indikator na osnovu koga voditelj slučaja može da odredi da li je dete spremno da se vrati u roditeljsku porodicu. Propuštanje dolaska ili nedolazak roditelja na zakazane posete je rani indikator da do reunifikacije verovatno neće doći. Po pravilu, kontakti od nadgledanih vremenom prerastaju u nenadgledane. Tokom nadgledanih poseta, ali i na osnovu evaluacije nenadgledanih kontakata, voditelj slučaja prati redovnost kontakata i interakciju roditelja i deteta tokom posete.

Neka istraživanja upućuju na zaključak da iskustva koja roditelji i deca na smeštaju imaju tokom poseta i potreba za podrškom posetama variraju u zavisnosti od prethodnog kvaliteta odnosa privrženosti roditelja i deteta, odnosa sa hraniteljima ili drugim odgajateljima, mesta na kome se odvijaju posete, kao i od toga da li su posete nadzirane ili ne (Haight et al., 2003; Leathers, 2002).

Kada se deca mlađeg uzrasta vraćaju u roditeljsku porodicu nakon dužeg smeštaja sa stanovišta detetovog osećaja za vreme (Žegarac, 2004; Fahlberg, 2012), obično su uspostavljeni odnosi privrženosti sa hraniteljima. Tada je roditeljima ili srođnicima neophodna pomoć da razumeju teškoće u ponašanju deteta, odnosno da neka ponašanja deteta ne tumače kao nedostatak zahvalnosti ili ljubavi. Kod dece koja su doživela višestruke smeštaje problemi u ponašanju su obično intenzivniji, što ih čini ranjivijim za ponovno zlostavljanje i odbacivanje. U ovim situacijama potreban je adekvatan paket podrške detetu i porodici, sa jasno definisanim i koordinisanim aktivnostima (Sinclair et al., 2008; Brandon i Thoburn, 2008). Hranitelji mogu da odigraju značajnu ulogu u reunifikaciji deteta sa biološkom porodicom, pruže podršku roditeljima i detetu, predahsmeštaj i sl. (Thorpe et al., 2005). Kada su u pitanju starija deca, koja napuštaju zaštitu nakon punoletstva, različita istraživanja ukazuju na to da socijalni radnici imaju značajnu ulogu u premošćavanju teškoća i konflikata mlade osobe sa porodicom porekla, čak i kada mlada osoba ne namerava da živi sa svojim srođnicima (Stein and Munro, 2008).

Procena bezbednosti domaćinstva roditelja je od krucijalnog značaja za donošenje odluke o povratku deteta kući. Pitanja bezbednosti obuhvataju procenu rizika od budućeg zlostavljanja i pokazatelje o tome šta se promenilo u domaćinstvu roditelja. Značajni su i podaci o ponašanju roditelja koje doprinosi bezbednosti domaćinstva za dete, te da li je roditelj u stanju da obezbedi adekvatno vođstvo i granice detetu (korišćenjem nenasilnih disciplinskih tehnika). Razmatra se i da li je roditelj u stanju da se stara o detetu i da svakodnevno obezbeđuje adekvatne stambene uslove, ishranu, finansijsku sigurnost, stimulaciju, nadzor i negu.

Deca koja se ne mogu vratiti kod roditelja ili ne mogu da ostvare stalnost u srodničkoj starateljskoj porodici predstavljaju dobre kandidate za usvajanje. Neke okolnosti umanjuju mogućnost deteta da bude usvojeno:

- kada je dete starijeg uzrasta adaptirano u hraniteljskoj porodici, u kojoj ipak nema mnogo verovatnoće da će dete ostvariti stalnost (praksa usvajanja deteta na smeštaju od strane hranitelja u Srbiji nije razvijena; ima čak indicija da je profesionalci obeshrabruju te da nisu razvijena niti podržana odgovarajuća zakonska i praktična rešenja);
- to što dete ne želi da bude usvojeno (prema PZ, čl. 98., dete starije od 10 godina daje saglasnost na usvojenje).

Sa godinama i sve većim uzrastom, šanse deteta da bude usvojeno sve su manje. U domaćoj praksi je usvajanje čak i dece školskog uzrasta (da ne pominjemo adolescente) sporadično, jer usvajanje u našem sistemu porodičnopravne i socijalne

zaštite nije u dovoljnoj meri centrirano na dete. Socijalne službe ne ulažu praktično nikakve napore da regrutuju i obuče potencijalne usvojiteljske porodice koje bi obezbedile pogodan dom i celoživotnu posvećenost deci starijeg uzrasta.

Mada ne postoje sistematska istraživanja ovog fenomena, podaci i uvidi u praksu pokazuju da je inicijativa na strani potencijalnih usvojitelja, uglavnom parova bez potomstva, koji se u srednjim godinama opredeljuju za usvajanje. Izgleda da njihovu fantaziju o usvajanju „sasvim malog, zdravog deteta, pripadnika dominantne etničke grupe“ sistem i stručni radnici zdušno podržavaju, a sve to uprkos velikom broju dece koja dugo ostaju na smeštaju, bez stvarne šanse da se ponovo ujedine sa svojom biološkom porodicom i bez obzira na najbolje interese dece koju sistem socijalne zaštite treba da štiti.

Mada smeštaj u srodničku porodicu može biti najbolje praktično rešenje za ostvarivanje stalnosti za dete (jer obezbeđuje kontinuitet porodičnog života), sa stanovišta deteta, život sa srođnicima može biti veoma različit od reunifikacije sa biološkim roditeljima. Međutim, realnost života brojne dece je da je formalni ili neformalni smeštaj sa srođnicima često najstabilniji i najstalniji životni aranžman u njihovom iskustvu. Podrška srodničkoj porodici treba da prati promene u potrebama prema fazama životnog ciklusa porodice i deteta. Treba pažljivo razmotriti pitanja u vezi sa emocionalnim i finansijskim implikacijama kod bioloških roditelja, srođnika i deteta. Srođnici su veoma vredan resurs, te je neophodan sistematičan i promišljen pristup u definisanju njihove sve veće uloge kako bi bili delotvoran izvor podrške za dete.

Smatra se (Fraser et al., 1996; Jones, 1998; Barth et al., 2005) da povratak deteta kući nije indikovano u sledećim situacijama:

- kada je roditelj prethodno usmrtio ili osakatio drugo dete ili učestvovao u tome;
- kada je roditelj ozbiljno povredio dete ili učestvovao u tome.

Takođe se smatra da nema mnogo razloga da deca mlađa od trinaest godina ne ostvare stalnost kroz reunifikaciju ili usvajanje.

Za decu stariju od 13 godina koja se ne mogu vratiti kući i koja ne mogu ili ne žele da budu usvojena može se razmotriti smeštaj kod srođnika (koji ujedno vrši starateljsku dužnost). Kada ovi ciljevi nisu dostižni uprkos preduzetim sistematskim naporima ili ukoliko nisu u najboljem interesu deteta, potrebno je evaluirati sve značajne odnose mlade osobe. Time se osvetljavaju druge mogućnosti, koje stvarno ili potencijalno mogu obezbediti kontinuitet odnosa i podrške mladoj osobi za vreme stupanja u doba odraslosti. U takve mogućnosti spadaju:

- nastavak srodničkog smeštaja ili hraniteljskog smeštaja koji je snažno posvećen obezbeđenju doma za mladu osobu do pune emancipacije (osamostaljenja);
- podeljeni model roditeljstva u kome biološki roditelji i srođnici ili hranitelji aktivno učestvuju u podeli odgovornosti roditeljstva za mladu osobu sa težim fizičkim ili psihičkim invaliditetom (Barth and Price, 2005);

- priprema za nezavisan život ili stanovanje uz podršku za one koji ne mogu da žive nezavisan život (kada je to primereno, mladi koji se pripremaju za nezavisan život treba da dobiju podršku da razviju odnos sa bar jednom odgovornom odraslom osobom koja će obezbediti savete i podršku tokom prvih godina odraslog života).

Za voditelja slučaja, jedna od najvećih prepreka u postizanju reunifikacije je rad sa velikim brojem roditelja koji imaju probleme sa hroničnom zloupotrebom psihoaktivnih supstanci ili sa duševnim oboljenjima (Wulczyn, 2004). U trenutku kada porodica u kojoj roditelji imaju ovakve probleme stupi u kontakt sa sistemom socijalne zaštite, njihov problem je najčešće već dugo prisutan i uvrežen, te ga je teško tretirati.

Literatura

- American Humane Association (2010) *Guidelines for Family Group Decision Making in Child Welfare*.
<http://www.americanhumaneassociation.net/assets/pdfs/children/fgdm/guidelines.pdf>
 posećeno 23.11. 2012.
- Argent, H. (2004) *What is Contact? A Guide for Children*. BAAF: London.
- Barth, R., & Price, A. (2005) Shared Family Care: Child protection and family preservation. In J. Scott & H. Ward (Eds.), *Safeguarding and promoting the well-being of children, families and communities* (pp. 197–227). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Beckett, C., Pinchen, I, and McKeigue, B. (2013) Permanence and ‘Permanence’: Outcomes of Family Placements. *British Journal of Social Work* 1–18
- Behnam, N. (2008) *Agencies, communities and children: A report of the Interagency Learning Initiative: Engaging communities for children's well being*. Washington, DC: U.S. Agency for International Development.
- Bell, W. (2003) Memorandum: Family-based concurrent planning for youth with goals of independent living: Finding permanent, nurturing family connections. New York: The City of New York, Administration for Children's Services.
- Bentovim, A., Cox A., Bingley Miller, L., and Pizzey, S (2009) *Safeguarding Children Living with Trauma and Family Violence. Evidence-Based Assessment, Analysis and Planning Interventions*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Berg, I. K., & Kelly, S. (2000) *Building solutions in child protective services*. New York: W.W. Norton.
- Beyer, M. (2008) Visit Coaching: Building on Family Strengths to Meet Children's Needs. *Juvenile and Family Court Journal*, 59: 47–60.
- Bilson, A. (2010) *The Development of Gate-Keeping functions in Central and Eastern Europe and the CIS. Lessons from Bulgaria, Kazakhstan and Ukraine*, UNICEF and University of Central Lancashire
<http://www.ceecis.org/ccc/CCCregional.php> , posećeno 12.03.2013.

- Bilson, A. and Cox, P. (2007) Caring about poverty. Alternatives to institutional care for children in poverty. *Journal of Children and Poverty*, 13:1, 37–55
- Brandon, M. and Thoburn, J. (2008) Safeguarding Children in the UK: a longitudinal study of services to children suffering or likely to suffer significant harm 13(4) *Child and Family Social Work* 365–377
- Bronfenbrenner, U. (1979) *The Ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brown, J., Nolan, M., & Davies, S. (2001) Who's the expert? Redefining lay and professional relationships. In M. Nolan, S. Davies & G. Grant (Eds.) *Working with older people and their families*. Buckingham: Open University Press.
- Browne K.D., Hamilton-Giachritsis C., Chou S., Johnson R., Agathonos-Georgopoulou H., Anaut M., Herczog M., Keller-Hamela M., Klimackova A., Leth I., Mulheir G., Ostergren M. and Stan, V. (2004) *Identifying good practices in the deinstitutionalisation of children under five years from European institutions*. (European Union Daphne Programme, Final Project Report No. 2003/046/C), EU/WHO/University of Birmingham, Birmingham, England: University Centre for Forensic and Family Psychology.
- Browne, K. (2009) *The Risk of Harm to Young Children in Institutional Care*. Save the children, UK. http://www.crin.org/docs/The_Risk_of_Harm.pdf, posećeno 15. 02. 2012.
- Bunn, A. (2013) Signs Of Safety In England: An NSPCC commissioned report on the Signs of Safety model in child protection, http://www.nspcc.org.uk/Inform/research/findings/signs-of-safety-pdf_wdf94939.pdf, posećeno 12. 06. 2013.
- Cahn, K., & Johnson, P. (1993) Critical issues in permanency planning: An overview. In K. Cahn & P. Johnson (Eds.), pp. 1–12.
- Casey Family Services & Children's Defense Fund. (2005) *Background on Question #4: "Another planned permanent living arrangement."* Discussion draft prepared for Permanency Symposium, January 24, 2005.
- Cleaver H. (2000) *Fostering Family Contact*, London, The Stationery Office.
- Corbett, T. (2006) The role of social indicators in an era of human service reform in the United States. In A. Ben-Arieh, & R. M. Goerge (Eds.), *Indicators of children's well-being: Understanding their role, usage and policy influence* (pp. 3–20). Dordrecht: Springer.
- Corby, B. (2000) *Child Abuse: Towards a knowledge base*. 2nd edition. Baltimor: Open University Press.
- Davis, C. S. (2005) *A future with hope: The social construction of hope, help, and dialogic reconciliation in a children's community mental health system of care*. Unpublished doctoral dissertation, University of South Carolina.
- Davis, C. S., Mayo, J., Sikand, K., Kobres, M., Dollard, N. (2007) A Typology and Narrative Illustration of procedures for Following a Strengths-Based Approach in a Children's Community Mental Health System of Care. 19th Annual Conference Proceedings – A System for Care for Children's Mental Health: Expanding the Research Base.
- Davis, I., Landsverk, J., Newton, R. & Ganer, W. (1996) Parental visiting and foster care unification. *Children and Youth Services Review* 18 (4/5).

- Delfabbro, P., Barber, J., & Cooper, L. (2002) The role of parental contact in substitute care. *Journal of Social Service Research*, 28(3), 19–39.
- Department for Children, Schools and Families (2010) *Working together to safeguard children: A guide to inter-agency working to safeguard and promote the welfare of children*. Nottingham: Crown copyright
<http://publications.dcsf.gov.uk/default.aspx?PageFunction=productdetails&PageMode=publications&ProductId=DCSF-00305-2010>, posećeno 03. 12. 2012.
- Department of Child Protection (2011) *Signs of Safety: Child Protection Practice Framework*, 2nd edition, Perth: DCP, posećeno 25.05. 2013.
- DoH (2000) *Framework for the Assessment of Children in Need and their Families*.
www.dh.gov.uk/en/Publicationsandstatistics/Publications/PublicationsPolicyAndGuidance/DH_4003256, posećeno 15.12. 2012.
- Doolan, M., Nixon, P., & Lawrence, P. (Eds). (2004) *Growing up in the care of relatives or friends: Delivering best practice for children in family and friends care*. London: Family Rights Group.
- Dunst, C. J., Trivette, C.M. & Deal, A. G. (1994a) Enabling and empowering families, In C. J. Dunst, C. M. Trivette, & A.G. Deal (Eds.) *Supporting and strengthening families: Methods, strategies, and practices*, Vol. 1, pp. 115–131. Cambridge, MA: Brookline Books.
- Dunst, C., Trivette, C., & Johanson, C. (1994b) Parent-professional collaboration and partnerships. In C. J. Dunst, C. M. Trivette & A. G. Deal (Eds.), *Supporting and strengthening families: Methods, strategies and practices* (Vol. 1, pp. 197–211). Cambridge, MA: Brookline Books.
- Fahlberg, V. (1979) *Attachment and separation*. Michigan Department of Social Services.
- Fahlberg, V. (2012) *A Child's Journey through Placement*. London: Jessica Kingsley.
- Fanshel, D. and Shinn, E. (1978) *Children in foster care: A longitudinal investigation*. New York: Child welfare League of America.
- Farmer E. and Parker R. (1991) *Trials and Tribulations: Returning Children from Local Authority Care to their Families*, London, HMSO.
- Farmer E., Sturgess W. and O'Neill T. (2008) *The Reunification of Looked After Children with their Parents: Patterns, Interventions and Outcomes*, Report to the Department for Children, Schools and Families, School for Policy Studies, University of Bristol.
- Ferguson, H. (2011) *Child Protection Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Festinger, T. (2008) The influence of an adoption experiment on social policy, in A. Schlonsky and D. Lindsey. *Child welfare research: Advances for practice and policy*. New York: Oxford University Press.
- Fiermonte, C., & Renne, J. (2002). *Making it Permanent*. Washington, DC: ABA
- Fluke, J., Goldman, P., Shriberg, J., Hillis, S., Yun, K., Allison, S., & Light, E. (2012) Systems, strategies, and interventions for sustainable longterm care and protection of children with a history of living outside of family care. *Child Abuse and Neglect: The International Journal*, 36 (10) 722–731.
- Fraser, M.W., Walton, E., Lewis, R. E., Pecora, P. J., & Walton, W. K. (1996) An experiment in family reunification: Correlates of outcomes at one-year follow-up. *Children and Youth Services Review*, 18(4/5), 335–361

- Freundlich, M., & Avery, R. J. (2006) Transitioning from congregate care: Preparation and outcomes. *Journal of Child & Family Studies*, 15, 501–518.
- Hardin, M. (2002) *Improving permanency hearings: Sample court reports and orders*. Washington, DC: American Bar Association, Center on Children and the Law.
- Harwin, J., Owen, M., Locke, R. and Forrester, D. (2003) *Making Care Orders Work*. London: TSO.
- Helland, J. (2005) *Family Group Conferencing Literature Review*. International Institute for Child Rights and Development, University of Victoria.
<http://oia.uvic.ca/?q=node/947> , posećeno 23. 11. 2012.
- Hepworth, D. H., Rooney, R. H., Dewberry Rooney, G., Strom-Gottfried, K., & Larsen, J. (2010) *Direct social work practice: Theory and skills* (8th ed.). Belmont, CA: Brooks/Cole.
- Hess, Peg McCartt (2003) *Visiting Between Children in Care and Their Families: A Look at Current Policy*. New York: The National Resource Center for Family-Centered Practice and Permanency Planning, Hunter College School of Social Work. Dostupno na www.hunter.cny.edu/socwork/nrcfcpp, posećeno 18. 07. 2013.
- Holland, S. (2011) *Child and Family Assessment in Social Work Practice*, 2nd edition. London: Sage Publications.
- Horwath, J. (2009) *The Child's World: The Comprehensive Guide to Assessing Children in Need*. 2nd edition. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Ingram, C. (1996) Kinship care: From last resort to first choice. *Child Welfare*, 75(5), 550–566.
- Jones, D. (2003) *Communicating with Vulnerable Children*. London: Gaskell.
- Jones, L. (1998) The Social and Family Correlates of Successful Reunification of Children in Foster Care. *Children and Youth Services Review*, Vol. 20. No. 4. pp. 305–323.
- Jordan, L. and Lindley, B. (eds.) (2006) *Special Guardianship: What does it offer children who can not live with their parents?* London: Family Rights Group.
- Kane, R. A., Penrod, J. D., Davidson, G., Moscovice, I., & Rich, E. (1991) What cost case management in longterm care? *Social Service Review*, 65(2), 281–303.
- Keigher, S. M. (2000) Communication in the Evolving World of Case Management. *Health and Social Work*, 25, 227–231.
- Kimberlin, S. E., Anthony, E. K., Austin, M. J. (2009) Re-entering foster care: Trends, evidence, and implications. *Children and Youth Services Review* 31 471–481.
- Krane, J. and Davies, L. (2000) Mothering and child protection practice: rethinking risk assessment, *Child & Family Social Work*, Volume 5, Issue 1, 35–45.
- Kuhnle, K. and Elis, T. (2002) The importance of parent-child relationships: What attorneys need to know about the impact of separation. *Florida Bar Journal*, 76 (9).
- Kuzmanović, B. i sar. (2002) *Deca bez roditeljskog staranja*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Leathers, S. (2002) Parental visiting and family reunification: Could inclusive practice make a difference? *Child Welfare Journal*, 81(4), 595–616.
- Leathers, S. (2003) Parental visiting, conflicting allegiances, and emotional and behavioural problems among foster children. *Family Relations*, 52(1), 53–63.

- Lefevre, M. (2010) *Communicating with Children and Young People: Making a Difference*. Bristol: Policy Press.
- Lietz, C.A. (2011) Theoretical adherence to family centered practice: Are strengths-based principles illustrated in families' descriptions of child welfare services? *Child and Youth Services Review*, 33, 888–893.
- Lonne, B., Parton, N., Thomson, J. & Harries, M. (2009) *Reforming Child Protection*. Routledge, London.
- Louisell, M. L. (2009) *Achieving Permanency: Guidelines for Expectations of County Child Welfare Staff*. California Permanency for Youth Project. National Resource Center for Foster Care and Permanency Planning.
- Lutz, L. L. (2005) *Preventing the Triangulation of the Triangle of Support*. The National Resource Center for Family-Centered Practice and Permanency Planning, Hunter College School of Social Work.
- Macaskill, C. (2002) *Safe Contact? Children in Permanent Placement and Contact with their Birth Relatives*. Russell House Publishing: Dorset.
- Madge, N. (1994) *Children and Residential Care in Europe*. London: National Children's Bureau.
- McDonald, C and Coventry, L. (2009) Uses and abuses of case management: A critical analysis of contemporary practices u E. Moore (ed.) *Case Management for Community Practice*, Oxford University Press, Melbourne, pp. 414–435.
- McNaught, K., & Onkeles, L. (2004) *Improving outcomes for older youth: What judges and attorneys need to know*. Tulsa, OK: National Resource Center for Youth Development.
- McWey, L.M. & Mullis, A.K. (2004) Improving the Lives of Children in Foster Care: The Impact of Supervised Visitation, *Family Relations*, 53(3), 293–300.
- Mennen, F. E. & O'Keefe, M. (2005) Informed decisions in child welfare: The use of attachment theory. *Children and Youth Services Review*, 27 (2005) 577–593.
- Morrow, G., & Malin, N. (2004) Parents and professionals working together: Turning the rhetoric into reality. *Early Years: An International Journal of Research and Development*, 24, 163–177.
- MRSP (2006) Mere za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite, akt broj 560-03-619/2006-14 od 3. 11. 2006. godine. Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije.
- Munro, E. (2011) *The Munro Review of Child Protection: Final Report – A child-centered system*. London: Department for education.
- Naleppa, M. J., & Reid, W. J. (2000) Integrating case management and brief-treatment strategies: A hospital-based geriatric program. *Social Work in Health Care*, 31(4), 1–23.
- National Resource Center for Permanency and Family Connections, Barinbaum, R. (2007) *Information Packet: Child, Youth and Family Involvement in Case Planning*, posećeno 23. 11. 2012.
- Neil, E. & Howe, D. (2004) *Contact in Adoption and Permanent Foster Care*. British Association of Adoption & Fostering: London.
- Nollan, K. A. (2000) What works in independent living preparation for youth in out-of-home care. In M. P. Kluger, G. Alexander, & P. A. Curtis (Eds.) *What works in child welfare* (pp. 195–204). Washington, DC: Child Welfare League of America Press.

- Palmer, S. E. (1996) Placement stability and inclusive practice in foster care: An empirical study. *Children and Youth Services Review*, 18(7), 589– 601.
- Payne, M. (2005) *Modern social work theory* (3rd ed.). Chicago: Lyceum Books.
- Pecora, P. J., Kessler, R. C., Williams, J., Downs, A. C., English, D.J., & White, J. & O'Brien, K. (2010) *What works in family foster care? Key components of success from the Northwest foster care alumni study*. New York and Oxford, England: Oxford University Press.
- Pecora, P., Whittaker, J. K., Maluccio, A. N., and Barth, R. P. with Plotnick, R. D. (2000) *The child welfare challenge: Policy, practice, and research* (2nd ed.) New York: Child Welfare League Press.
- Pinkerton J. (1994) *In Care at Home: Parenting, the State and Civil Society*. Aldershot: Avebury.
- Porodični zakon (2005) *Službeni glasnik RS, br. 18/05*.
- Poulin, J. (1992) Kin visiting and the biological attachment of long-term foster children. *Journal of Social Service Research*, 15, 65–79.
- Prasad, N. (2011) *Decision Making Principles Around Contact Visits: A Literature Review*. Parramatta: Research & Program Development Social Justice Unit, Uniting Care Children, Young People and Families.
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad. *Službeni glasnik RS, br. 59/2008 i 37/2010*.
- Pravilnik o hraniteljstvu (2008) *Službeni glasnik RS, br. 36/2008*
- Reisch M., & Sommerfeld, D. (2003) Interorganizational relationships among nonprofits in the aftermath of welfare reform. *Social Work*, 48(3), 307–319.
- Rowe, J., Cain, H., Hundleby, M. & Keane, A. (1984) *Long-term foster care*. London: Batsford.
- Rowe, J. and Lambert, L. (1973) *Children Who Wait*. London: Association of British Adoption Agencies.
- Saleebey, D. (2006) Introduction: Power in the people. In D. Saleebey (Ed.), *The strengths perspective in social work practice* Boston: Pearson Education, Inc. 1–24.
- Saleebey, D. (2004) The power of place: Another look at the environment. *Families in Society* 85(1), 7–16.
- Saleebey, D. (2002) *The strengths perspective in social work practice* (3rd ed.). New York: Allyn & Bacon.
- Saleebey, D. (1996) The strengths perspective in social work practice: extensions and cautions, *Social work* 41, 296–305.
- Samuels, G.M. (2009) Ambiguous loss of home: The experience of familial (im)permanence among young adults with foster care backgrounds, *Children and Youth Services Review*, 31, 1229–1239.
- Sanchez, R. M. (2004) *Youth perspectives on permanency*. San Francisco: California Permanency for Youth Project.
- Save the Children UK (2009) *Keeping children out of harmful institutions: Why we should be investing in family-based care*.
<http://www.savethechildren.org.uk/resources/online-library/keeping-children->

- out-of-harmful-institutions-why-we-should-be-investing-in-family-based-care, posećeno 15. 12. 2012.
- Schofield, G. and Ward, E. (2011) *Understanding and working with parents of children in long-term fostercare* London: Jessica Kingsley
- Schofield, G., Moldestad, B. Hojer, I., Ward, E., Skilbred, I., Young, J. and Havik, T. (2010) Managing loss and a threatened identity: experiences of parents of children growing up in foster care, the perspectives of their social workers and implications for practice *British Journal of Social Work*, 41, 74–92.
- Scott, D., Neill, C. & Minge, A. (2005) *Contact between Children in Out-Of-Home Care and their Birth Families: A Review Of Literature*. NSW Department of Community Services: Sydney.
- Sen, R. & Broadhurst, K. (2011) Contact between Children in Out-Of-Home Placements and their Family and Friends Networks: A Research Review, *Child and Family Social Work*, 1–12, Blackwell Publishing Ltd.
- Seratić, I. (2013) Istorijat zaštite djece bez roditeljskog staranja u Srbiji: istorijski razvoj porodičnog i domskog smještaja. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, seminarski rada sa Master studija socijalnog rada.
- Sen, R. & Broadhurst, K. (2011) Contact between Children in Out-Of-Home Placements and their Family and Friends Networks: A Research Review, *Child and Family Social Work*, 1–12, Blackwell Publishing Ltd.
- Sinclair, I., Baker, C., Lee, J. and Gibbs, I. (2008) *The pursuit of permanence: a study of the English care system*. London, Jessica Kingsley.
- Sinclair, I. (2005) *Fostering Now: Messages from Research*, Jessica Kingsley Publishers: London.
- Strategija razvoja socijalne zaštite (2005) *Službeni glasnik RS, broj 108/05*.
- Taplin, S. (2005) *Is All Contact between Children in Care and their Birth Parents 'Good' Contact?* Sydney: NSW Department of Community Services.
- Terling-Watt, T. (2001) Permanency in Kinship Care: An Exploration of Disruption Rates and Factors Associated with Placement Disruption, *Children and Youth Services Review*, Vol. 23, No. 2, pp. 111–126.
- Thoburn, J. (2009) International Contexts and Comparisons, in Schofield, G., and Simmonds, J. (eds.) *The child placement handbook: Research, policy and practice*. pp. 83–101. London: BAAF.
- Thoburn, J. (2010) Achieving stability and belonging for children in out-of-home care: The search for “what works” across national boundaries, *International Journal of Child and Family Welfare*, 12(1–2), pp. 34–48.
- Thorpe R., Klease C. and Westerhuis D. (2005) *Foster Carers' reflections on working with a child's natural family; Implications for education, training and support*. Paper presented at 3rd International CROCCS Conference, Mackay, /August.
<http://pandora.nla.gov.au/tep/56368>, posećeno 14. 01. 2013.
- Turnbull, A. P., & Turnbull, H. R. (1986) *Families, professionals and exceptionality: A special partnership*. Columbus, OH: Merrill Publishing.

- Turnell, A. (2009) *Introduction to the Signs of Safety*, Perth: Resolutions Consultancy.
- Turnell, A. and Essex, S. (2006) *Working with denied child abuse: the resolutions approach*. Buckingham: Open University Press.
- United Nations Children's Fund (2009a) *Progress for children: A report card on child protection*. [http://www.unicef.org/protection/files/Progress_for_Children-No.8EN_081309\(1\).pdf](http://www.unicef.org/protection/files/Progress_for_Children-No.8EN_081309(1).pdf), posećeno, 14. 01. 2013.
- United Nations Children's Fund (2009b) *UN Guidelines for the Alternative Care of Children*, <http://issssi.org/2009/assets/files/guidelines/ANG/Guidelines%20for%20the%20Alternative%20Care%20of%20Children%20.pdf>, posećeno 14. 01. 2013.
- United Nations Children's Fund (2013) *Children under the age of three in formal care in Eastern Europe and Central Asia: A rights-based regional situation analysis*. http://www.unicef.org/UNICEF_Report_Children_Under_3_FINAL.pdf, posećeno 10. 01. 2013.
- United Nations Children's Fund and World Bank Group (2003) *Changing Minds, Policies And Lives: Improving Protection Of Children In Eastern Europe And Central Asia, Redirecting Resources To Community-Based Services*. UNICEF Innocenti Research Centre.
- United Nations Children's Fund Serbia and Ministry of Labour, Employment and Social Policy, (2009) *Comprehensive Plan of Transformation of Residential Institutions for Children 2009–2013*. Project: 'Transforming Residential Institutions for Children and Developing Sustainable Alternatives', Belgrade.
- Veljić, M. (1977) *Društvena zaštita dece bez roditeljskog staranja*, Beograd: Institut političkih nauka.
- Vidanović, I. (1996) *Istorijat porodičnog smeštaja dece i omladine*. U: Zbornik radova II, socijalni rad i socijalna politika, Beograd: Fakultet političkih nauka. str. 245–259.
- Ward, H., Brown, R., Westlake, D. and Munro, E. (2010) *Infants Suffering, or Likely to Suffer, Significant Harm: A Prospective Study (Research brief)*, London, Department of Education, available online at www.education.gov.uk/publications, posećeno 12. 10. 2013.
- Williamson, J., & Greenberg, A. (2010) *Families not orphanages*. Better Care Network Working Paper, <http://www.crin.org/docs/Families%20Not%20Orphanages.pdf>, posećeno 15. 11. 2012.
- Williamson, J., & Greenberg, A. (2010) *Families not orphanages*. Better Care Network Working Paper, <http://www.crin.org/docs/Families%20Not%20Orphanages.pdf>, posećeno 15. 11. 2012.
- Wulczyn, F. (2004) *Family Reunification*, *The Future of Children* 14:1 pp. 95–113 www.hunter.cuny.edu/socwork/nrcfcpp, posećeno 15. 11. 2012.
- Wulczyn, F., Daro, D., Fluke, J., Feldman, S., Glodek, C., & Lifanda, K. (2010) *Adapting a systems approach to child protection: Key concepts and considerations*. New York, NY: UNICEF.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta (Službeni list SFRJ – dodatak: Međunarodni ugovori, broj 15/90 i Službeni list SRJ – dodatak: Međunarodni ugovori, broj 4/96 i 2/97.
- Žegarac, N. (2004) *Deca koja čekaju: Izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*. Beograd: Centra za prava deteta i Save the Children UK.

- Žegarac, N. (2011) Dete sa smetnjama u razvoju u sistemu socijalne zaštite. U: M. Mitić (ur.) *Deca sa smetnjama u razvoju – potrebe i podrška*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu, 47–55.
- Žegarac, N. (2011) Dete sa smetnjama u razvoju u sistemu socijalne zaštite. U: M. Mitić (ur.) *Deca sa smetnjama u razvoju – potrebe i podrška*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu, 47–55.
- Žegarac, N. i Vujović, R (2011) Intervencije centra za socijalni rad u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja, U: Išpanović-Radojković, V. (ur.) *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja – Primena opšteg protokola*, Beograd: Centar za prava deteta 99–193.

II DEO Istraživanje
uzroka smeštaja,
procesa
donošenja
odluka i ishoda
za decu na
porodičnom i
rezidencijalnom
smeštaju

Metodološke osnove istraživanja

Nevenka Žegarac
i Marko Milanović

Svrha i ciljevi istraživanja

Period na koji se odnosi istraživanje (jun 2006 – jun 2011. godine) značajan je jer obuhvata vreme intenzivnih reformskih aktivnosti u sistemu socijalne zaštite Srbije. Porodični zakon je usvojen 2005. godine, kao i osnovna strateška dokumenta (prvenstveno SRSZ), što je podstaklo brojne projekte i aktivnosti koje se odnose na deinstitucionalizaciju i razvoj usluga u zajednici. Uz to, promenjene su značajne procedure u socijalnoj zaštiti usled donošenja Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, razvoja hraniteljstva (Pravilnik o hraniteljstvu, 2008) te uvođenja metoda i procedura vođenja slučaja u centrima za socijalni rad (Pravilnik o standardima, normativima i organizaciji centara za socijalni rad, 2008).

Ova studija nastoji da doprinese boljem razumevanju faktora koji su povezani sa ulaskom dece u sistem smeštaja u socijalnoj zaštiti Srbije te da sagleda prednosti i nedostatke intervencija i usluga koje mogu da preveniraju izdvajanje deteta iz biološke porodice, kao i onih koje podstiču ponovno ujedinjenje porodice. Studija takođe treba da pruži saznanja o ishodima zaštite dece na smeštaju i da ukaže kako se može poboljšati kvalitet zaštite dece na smeštaju. Istraživanje nastoji da ukaže i na druge oblasti u kojima je potrebna reforma sistema zaštite dece u skladu sa aktuelnim nastojanjima Ministarstva rada i socijalne politike, Evropske komisije i Fonda za decu Ujedinjenih nacija.

Postoje indicije da u Srbiji određene grupe dece, npr. deca sa invaliditetom i romska deca, u većoj meri koriste usluge smeštaja u sistemu socijalne zaštite. Takođe su prisutne indicije da je siromaštvo glavni uzrok za izdvajanje dece iz roditeljskih porodica. Zapažen je porast broja dece na smeštaju, i to dece koja su zlostavljana i zanemarivana te dece čiji roditelji imaju probleme u mentalnom zdravlju ili probleme sa zloupotrebom supstanci. Sve te promene u profilu dece u sistemu socijalne zaštite u Srbiji imaju raznovrsne implikacije u pogledu

kompetencija stručnih radnika i drugog osoblja, kompetencija hraniteljskih porodica, profilisanja usluga podrške i saradnje sa službama iz drugih sektora. Izuzetno je važno da se bolje razume profil dece u sistemu socijalne zaštite kako bi se analizirale okolnosti i davale preporuke za unapređenje procesa donošenja odluka u skladu sa najboljim interesima deteta, i to u svim fazama rada: prilikom procene potreba, planiranja, implementacije, ponovnog pregleda, napuštanja zaštite i primene pravnih mera zaštite.

Prateći karakteristike na tri nivoa sistema (dete, porodica i zajednica), ovo istraživanje nastoji da odgovori na sledeća pitanja:

1. Kako deca u Srbiji ulaze u sistem smeštaja u socijalnoj zaštiti i šta su uzroci za to?
2. Da li se sve mogućnosti i opcije za zaštitu dece pažljivo procenjuju? Ako ne, zašto je tako?
3. Da li se koristi kombinacija konkretnih (materijalnih) i savetodavno-educativnih, savetodavno-terapijskih i dnevnih usluga pomoći i podrške pre nego što se donese formalna odluka o izdvajanju deteta iz roditeljske porodice?
4. Da li se pre opcije da dete ode u hraniteljsku porodicu istražuje mogućnost smeštaja kod srodnika, a opcija hraniteljstva pre donošenja odluke o institucionalizaciji?
5. Da li se u različitim centrima za socijalni rad procedure primenjuju na isti način? Ako ne, zašto?
6. Da li su standardi prakse na istom nivou? Ako ne, zašto i šta se može učiniti da se standardi unaprede?
7. Šta su specifični kratkoročni rezultati za decu u različitim oblicima zaštite – na srodničkom smeštaju, hraniteljskom smeštaju, u institucijama?

Specifične ciljeve istraživanja „Praćenje uzroka, procesa donošenja odluka i ishoda za decu u sistemu socijalne zaštite“ u tom smislu čine:

Dublje razumevanje uzroka koji doprinose da deca budu na smeštaju u sistemu socijalne zaštite;

1. Sagledavanje profila dece na smeštaju u socijalnoj zaštiti;
2. Formulisanje preporuka za unapređenje procesa donošenja odluka u pogledu razvoja intervencija koje preveniraju izdvajanje deteta iz porodice i sprovođenja individualizovanih planova usluga i mera za dete i porodicu;
3. Obezbeđivanje informacija za sistem praćenja podataka kako bi se potpunije sagledao profil dece u socijalnoj zaštiti;
4. Postavljanje osnova za kontinuirano praćenje dece na smeštaju kako bi se tokom vremena omogućilo sistemsko praćenje ishoda zaštite dece na smeštaju.

Razlozi na osnovu kojih stručnjaci donose odluke o porodičnom i rezidencijalnom smeštaju dece nisu dovoljno poznati niti jasni, što se ogleda i u načinu dokumentovanja uzroka koji su zabeleženi u vreme ulaska deteta u sistem

zaštite (Rzepnicki & Johnson, 2005; Sinclair et al., 2008; Harris & Hackett, 2008; Thoburn, 2009b; Baumann et al., 2011; Munro, 2011). Pored opštih znanja o faktorima koji doprinose ranjivosti i riziku da dete bude izmešteno iz roditeljske porodice (na ličnom i porodičnom nivou, odnosno na nivou zajednice), izostaje sistematski uvid u to kako se donose odluke na individualnom nivou te kako ovi procesi doprinose ulasku deteta na porodični ili rezidencijalni smeštaj i dostizanju stalnosti za dete.

Ovo istraživanje se zasniva na pretpostavci da faktore koji su vezani za proces donošenja odluka (prema Baumann et al., 2011, to su faktori slučaja, faktori organizacije, spoljni faktori i faktori vezani za samog donosioca odluka) treba zajednički razmotriti kako bi se bolje razumeo njihov doprinos ishodima za decu koja koriste različite vrste smeštaja. Imajući u vidu kompleksnost problema, istraživanje je takođe dizajnirano sa aspiracijom da postavi osnove za longitudinalno istraživanje, tako da se profil dece, procedure i ishodi zaštite dece prate tokom vremena.

Od istraživanja se generalno očekuje da poboljša razumevanje uzroka zbog kojih deca ulaze u sistem zaštite, da kreira preporuke za unapređenje procedura donošenja odluka, unapređenje procesa procene i planiranja i da doprinese razvoju usluga podrške porodici kako bi se sprečio ulazak dece u formalni sisteme zaštite i omogućilo ponovno ujedinjenje porodice u skladu sa Konvencijom o pravima deteta i Semernicama Ujedinjenih nacija za alternativno staranje.

Od istraživanja se takođe očekuje da pruži uvid u promene u zaštiti dece koje su uvedene kroz pristup vođenja slučaja. Pored toga, na osnovu rezultata istraživanja formulisane su odgovarajuće preporuke o funkcionisanju sistema socijalne zaštite, koje ukazuju na mehanizme za povećanje efikasnosti u centrima za socijalni rad i drugim organizacijama socijalne zaštite, kao i na potrebu da se usaglase standardi rada širom zemlje. Važno je istaći da ovo istraživanje ima potencijal da postavi osnove za dalja istraživanja koja će se periodično ponavljati (npr. na svakih 3–5 godina), čime će se omogućiti praćenje profila dece na smeštaju u socijalnoj zaštiti tokom vremena.

Dizajn istraživanja

Istraživačka metodologija obuhvata različite kvalitativne i kvantitativne metode:

1. Obradu podataka iz baze MRSP za kompletnu populaciju dece smeštane u hraniteljske porodice, srodničke porodice i institucije u posmatranom periodu;
2. Analizu sadržaja dosijea dece na smeštaju (uzorkovani iz cele populacije);
3. Polustrukturirani intervjui i dubinski intervjui sa decom, hraniteljima, drugim starateljima, voditeljima slučaja i drugim stručnim radnicima, na poduzorku;
4. Fokus grupe sa stručnim radnicima CSR o procesu donošenja odluka.

Instrumenti

Podaci iz Informacionog sistema MRSP o deci na smeštaju predstavljaju izvod iz baze podataka ministarstva koja je kreirana prvenstveno za potrebe plaćanja prava i usluga iz socijalne zaštite. Ova baza se popunjava tako što uputni centar za socijalni rad šalje elektronski popunjene obrasce sa osnovnim ličnim podacima i podacima koji definišu parametre važne za finansiranje usluge. Lični podaci obuhvataju ime i prezime korisnika, JMBG, mesto rođenja, nacionalnost, maternji jezik, bračno stanje, zanimanje, školsku spremu, poslovnu sposobnost, podatke o broju članova porodice, podatke o srodnicima u vezi sa obavezom izdržavanja te podatke o imovini i prihodima koji su značajni za plaćanje usluge. Ovi podaci se nalaze u Obrascu S-1, koji se zvanično zove „Zahtev za ostvarivanje prava na smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili u drugu porodicu“. Mada je u pitanju „Zahtev“, u praksi ovaj obrazac ne popunjava korisnik, već neko od službenika CSR, i to tek kada se dovrši procedura kojom se korisnik upućuje u ustanovu ili na porodični smeštaj. Uz ovaj obrazac, Informacionom sistemu MRSP dostavlja se Obrazac S-2-U („Rešenje“), u kome se određuje učešće korisnika i srodnika u troškovima smeštaja, a u slučaju porodičnog smeštaja daju se i podaci o smeštaju braće i sestara u istu porodicu. Obrazac S-3 („Upitnik za podatke o korisniku i kategoriji smeštaja“) pored osnovnih identifikacionih podataka sadrži i šifre o „kategoriji smeštaja“ i o ustanovi u koju se smešta korisnik.

Ove kategorije su takođe definisane radi regulisanja plaćanja (cene su definisane u odnosu na kategoriju korisnika i kategoriju smeštaja). Kada su u pitanju kategorije smeštaja za decu i omladinu, deca se razvrstavaju po uzrastu (do 3 godine, predškolski uzrast od 3 do 7 godina, zatim osnovnoškolski, srednjoškolski i visokoškolski uzrast), sa naznakom da li se radi o smeštaju u dom ili porodičnom smeštaju. Posebno se „kategorije“ smeštaj za decu obolelu od autizma, decu oštećenog sluha, umereno i teže ometenu decu i decu teško ometenu u razvoju.

Podaci o „kategoriji korisnika“ nam daju određeni uvid o deci koja su na smeštaju. Deca tzv. „normalnog mentalnog i psihofizičkog razvoja“ podeljena su u sledeće kategorije:

- do 3 godine starosti,
- predškolski uzrast,
- osnovnoškolski uzrast,
- srednjoškolski uzrast,
- visokoškolski uzrast,
- ostale kategorije.

Deca korisnici smeštaja sa smetnjama u razvoju („ometena u razvoju“) u Informacionom sistemu MRSP vode se kao:

- deca obolela od autizma,
- deca oštećenog sluha,

- slepa deca,
- umereno mentalno ometena deca,
- teže mentalno ometena deca,
- teško mentalno ometena deca,
- deca sa teškim telesnim smetnjama,
- višestruko ometena deca,
- ostale kategorije.

Na posebnom obrascu se, za potrebe informacionog sistema, prikupljaju podaci o porodici u koju se smešta korisnik (Obrazac S-5), i to identifikacioni podaci o licu koje pruža uslugu porodičnog smeštaja, broj tekućeg računa, školska sprema i podatak o zdravstvenom osiguranju. Iz baze ministarstva se može videti da li je dete smešteno u srodničku ili profesionalnu hraniteljsku porodicu samo na osnovu načina plaćanja, jer srodnici koji su obveznici izdržavanja deteta po Porodičnom zakonu (baba i deda, brat i sestra deteta) ne ostvaruju naknadu za rad hranitelja.¹ Tako u bazi ministarstva ostaju nevidljivi srodnici kao što su tetke, stričevi, ujaci i sl., koji takođe mogu biti hranitelji detetu. U obezbeđivanju srodničkog smeštaja, babe i dede dece imaju ubedljivu prevlast u odnosu na ostale srodnike, komparativno, aktuelno i istorijski. Baza podataka MRSP se može smatrati pouzdanom kada su u pitanju osnovni pokazatelji o broju, polu i uzrastu dece na smeštaju, te o vrsti smeštaja (donekle u vezi sa srodničkim i profesionalnim hraniteljskim smeštajem) i dužini boravka na smeštaju. Bliži funkcionalni podaci iz ove baze o deci na smeštaju (čak i neki opštijeg, demografskog karaktera, npr. etnička pripadnost, maternji jezik, broj članova porodice i sl., kao i podaci o drugim srodnicima koji se mogu javiti kao hranitelji detetu na smeštaju) koji nisu bitni za finansiranje prava mogu se uzeti samo sa rezervom.

Podaci iz dosijea korisnika na reprezentativnom, stratifikovanom i slučajnom uzorku dece smeštene u posmatranom periodu prikupljeni su protokolom koji je posebno konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Protokol se sastojao iz sledećih delova:

- I Osnovnog upitnika koji je imao sedam celina (Identifikacioni podaci; Prijava slučaja i kontakt sa detetom; Karakteristike deteta i porodice; Aktivnosti i mere preduzete pre smeštaja; Smeštaj deteta; Aktivnosti nakon smeštaja; Aktuelno stanje deteta; Procena vođenja dokumentacije i percepcija voditelja slučaja),
- II Aneksa I koji je pratio Okolnosti promene/prekida smeštaja i koji se popunjavao za svaki naredni smeštaj deteta,

1 Prema Rešenju Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike br. 401-00-92/2013-12/6 od 12. 6. 2013. godine, naknada za rad hranitelja je iznosila 15.122,36 dinara za jedno dete, a za smeštaj dvoje i više dece (po detetu) 9.306 dinara. Naknade su nešto uvećane kod dece sa smetnjama u razvoju. Vidi: http://www.paragraf.rs/statistika/12_stat_new.htm, posećeno 12. 06. 2013.

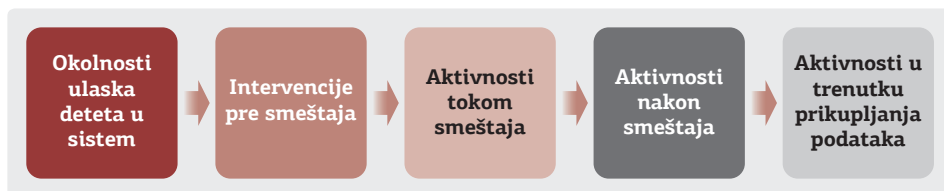
III Aneksa II koji se bavio Pripremom za napuštanje zaštite / osamostalji-
vanje – za decu i mlade starije 14 godina,

IV Aneksa III koji je prikupljao podatke o deci i mladima koji su u posma-
tranom periodu napustili zaštitu.

Protokolom za prikupljanje podataka nastojali smo da iz dosijea korisnika –
dece i mladih na smeštaju u sistemu socijalne zaštite – prikupimo informacije o:

- različitim okolnostima pod kojima dete ulazi u sistem (Ko je prijavio slučaj/ uputio dete u CSR; Razlog upućivanja deteta u CSR; Posebne okolnosti u vezi sa odzivom CSR);
- uslovima i okolnostima života deteta, roditelja i porodice (Stručna sprema i radni status roditelja; Zaposlenost; Struktura porodice; Prisustvo bolesti/invaliditeta kod roditelja; Odsustvo roditelja prilikom prvog kontakta sa CSR; Uslovi života deteta pre ulaska u sistem), kao i o karakteristikama dece prilikom ulaska u sistem (Školovanje; Prisustvo zlostavljanja i zanemarivanja deteta; Prisustvo problema u ponašanju i emocionalnih problema; Postojanje psihijatrijske dijagnoze, invaliditeta ili zdravstvenih problema deteta);
- intervencijama koje je CSR preduzimao pre smeštaja deteta (Kontaktiranje drugog roditelja i srodnika; Razlog zašto dete nije smešteno kod srodnika; Podrška porodici pre izdvajanja; Priprema za izdvajanje; Uključenost roditelja/odgajatelja u proces izdvajanja deteta);
- aktivnostima tima centra za socijalni rad tokom smeštaja deteta (Uzrast deteta u vreme prvog smeštaja; Razlog prvog izdvajanja; Vrsta smeštaja; Opština prvog smeštaja; Udaljenost od mesta življenja; Smeštaj sa braćom i sestrama; Smeštaj druge braće i sestara; Regulisanje kontakata planom usluge; Odluka o zabrani/ograničenju kontakata; Održavanje kontakata sa porodicom, srođnicima i značajnim osobama; Način održavanja kontakata; Obrazloženje načina održavanja kontakata);
- aktivnostima centra nakon smeštaja (Preduzete mere OS; Regulisanje starateljstva nad detetom; Pokretanje postupaka pred sudom; Preduzete sudske odluke/mere; Određivanje cilja stalnosti; Posete stručnih radnika tokom prve godine smeštaja deteta; Praćenje deteta na porodičnom smeštaju; Traženje saglasnosti ministarstva za smeštaj deteta u ustanovu; Preispitivanje odluke o smeštaju; Zapažanja vezana za prvi smeštaj; Razlozi za prekid prvog smeštaja; Naredni smeštaji i razlozi za njihov prekid);
- aktuelnom stanju deteta i aktuelnim aktivnostima CSR (Promene cilja stalnosti; Regulisanje i održavanje kontakata sa roditeljima, braćom i sestrama i srođnicima; Način održavanja kontakata i obrazloženje načina održavanja kontakata).

SLIKA 1. Podaci o detetovom putu kroz sistem koji su prikupljeni istraživanjem

U kvalitativnom delu istraživanja organizovane su dve fokus grupe sa voditeljima slučaja, supervizorima i rukovodiocima službi za decu i mlade iz dva centra za socijalni rad, u Centru za socijalni rad Šabac i u odeljenju Palilula Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu. U radu fokus grupa je učestvovalo 14 stručnih radnika (po sedam u svakoj grupi), a grupe bile su gotovo potpuno polno homogene, jer je o svojim gledištima i iskustvima diskutovalo 13 stručnih radnica.

Percepcija stručnih radnika je ispitivana u okviru tzv. ekologije donošenja odluka (Fluke et al., 2010; Baumann et al., 2011). To je model koji proces donošenja odluka posmatra kao složenu interakciju različitih uticaja na sam proces i njegove ishode. Uticaji su definisani u okviru:

1. faktora slučaja,
2. faktora organizacije,
3. spoljnih faktora i
4. faktora vezanih za samog donosioca odluka.

Diskusija u fokus grupama je bila organizovana oko unapred pripremljenih scenarija – tri vinjete koje su razvijene za potrebe ovog istraživanja i prikazuju nekoliko tipičnih situacija vezanih za zaštitu dece. Vinjete su sukcesivno predstavljene učesnicima, o njima se diskutovalo, a tokom diskusije su varirani različiti faktori vezani za slučaj, organizaciju, spoljne okolnosti i donosioc odluka kako bi se osvetlio njihov uticaj na donošenje odluka.

Fokus grupe su, uz pribavljenu saglasnost učesnika, snimane diktafonom, a potom u celosti transkribovane. U transkriptima su učesnici označeni šiframa u cilju poverljivosti. Odgovori stručnih radnika centra su obrađeni pomoću tematske analize.

Iskustva mladih na smeštaju i njihova percepcija sopstvenih snaga, kao i percepcija njihovih odgajatelja i voditelja slučaja ispitivani su **metodom dubinskog, polustrukturiranog intervjua**. U pet teritorijalno raspoređenih gradova Srbije, koji su inače prethodno bili obuhvaćeni kvantitativnim istraživanjem (Subotica, Beograd, Šabac, Kruševac i Niš), održani su intervjui sa 16 mladih osoba korisnika smeštaja, 15 odgajatelja (hranitelja, srodnika hranitelja ili vaspitača intervjuisanih mladih osoba) i 11 voditelja slučaja tih mladih osoba. Intervjui sa odgajateljima i voditeljima slučaja obavljeni su uz izričitu saglasnost intervjuisanih mladih osoba.

Uzorak mladih osoba je formiran iz osnovnog uzorka istraživanja, iz koga su u odabranim gradovima birane mlade osobe uzrasta od 14 do 18 godina. U početnom uzorku je iz osnovnog uzorka istraživanja odabrano 21 mladih osoba, od kojih je 9 bilo nedostupno istraživačima u toku terenskog dela istraživanja. Kako u osnovnom uzorku istraživanja u posmatranim gradovima nije bilo mladih tog uzrasta na rezidencijalnom smeštaju, za potrebe kvalitativnog istraživanja napravljen je nameran i prigodan uzorak od četiri mlade osobe koji su bili na rezidencijalnom smeštaju u Beogradu. Konačni uzorak za intervju sa mladima obuhvatio je šestoro mladih na srodničkom porodičnom smeštaju, šestoro na profesionalnom porodičnom, odnosno hraniteljskom smeštaju i četvero mladih na rezidencijalnom smeštaju.

Intervjue su obavljali stručni i posebno obučeni istraživači, a tematske celine za razgovor sa mladima su bile organizovane u sledećim oblastima:

1. životne okolnosti/aranžman – aktuelni i prošli,
2. staranje o sebi,
3. iskustvo sa školom i odnos prema školovanju,
4. osećaj identiteta – percepcija sebe,
5. ciljevi i planovi,
6. lokus kontrole i traženje pomoći,
7. socijalna kompetencija i emocionalna regulacija,
8. odnosi sa drugima – aktuelni i prošli,
9. mreže podrške, važne grupe i prihvatanje,
10. percepcija sistema socijalne zaštite,
11. percepcija sebe za 5–10 godina,
12. orijentacija ka budućnosti.

Intervju za odgajatelje i voditelje slučaja je istražio nekoliko tematskih celina vezanih za percepciju snaga i iskustava mlade osobe u sistemu socijalne zaštite. Tematske celine se delimično preklapaju sa temama iz intervju sa mladim osobama na smeštaju kako bi se uporedilo njihovo viđenje u određenim oblastima:

1. lične karakteristike mlade osobe,
2. aktuelna organizacija života,
3. mreže podrške i odnosi sa drugima,
4. percepcija dobiti od socijalne zaštite koju ima mlada osoba i percepcija sopstvenog doprinosa,
5. škola i karijera mlade osobe,
6. percepcija budućnosti mlade osobe i priprema za napuštanje zaštite.

Procedura

Za prikupljanje podataka iz dosijea angažovani su saradnici, studenti master i doktorskih studija socijalnog rada, sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Saradnici su prošli dvodnevnu obuku za prikupljanje podataka

iz dosijea i dobili pisano uputstvo i zaduženje za konkretnu opštinu, odnosno opštine predviđene uzorkom. Imena dece i mladih čiji su dosijei ušli u uzorak šifrirana su radi obezbeđenja poverljivosti, a od njihovih staratelja dobijena je saglasnost za učešće u istraživanju. Podaci su prikupljeni u periodu mart–maj 2012. godine na teritoriji Republike Srbije.²

U kvalitativnom delu istraživanja učestvovali su posebno obučeni intervjueri i moderatori fokus grupa, takođe studenti master i doktorskih studija socijalnog rada na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Terenski deo kvalitativnog istraživanja obavljen je u periodu maj–jul 2013. godine.³

Nakon terenskog rada na prikupljanju podataka istraživači su sačinjavali izveštaj u kome su opisivali dešavanja vezana za organizaciju ispitivanja (komunikacija sa centrima za socijalni rad, prostor, transport i odziv) i za kontakt sa ispitanicima (motivacija, komunikacija, nejasna pitanja i potreba ispitanika za povratnom informacijom). Opis se odnosio na ono što se dogodilo, način na koji je ispitanik reagovao i na utisak istraživača o tom događaju. Na kraju su istraživači na osnovu terenskog iskustva davali predloge te ukazivali na dodatne potrebe i plan daljih aktivnosti.

Uzorak kvantitativnog istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja formiran je stratifikovani i slučajni uzorak dosijea iz populacije 5155 dece i mladih uzrasta do 18 godina koji su od 1. 6. 2006. do 31. 5. 2011. bili smešteni u srodničke hraniteljske porodice, hraniteljske porodice i ustanove za smeštaj dece i omladine u okviru sistema socijalne zaštite. Uzorak dosijea stratifikovan je po regijama Srbije bez Kosova (Beograd, Zapadna i Centralna Srbija, Južna i Istočna Srbija, Vojvodina).

Na osnovu broja korisnika u regiji određena je veličina uzorka po svakoj regiji, a zatim su na slučajan način uzorkovani centri za socijalni rad u okviru svake regije, pri čemu je verovatnoća izvlačenja CSR ponderisana brojem korisnika po CSR. Nakon kreiranja uzorka centara, na slučajan način je u okviru svakog centra izabran određen broj dosijea koji su ušli u konačni uzorak. Na ovaj način

-
- 2 Saradnici-istraživači koji su prikupljali podatke za kvalitativni deo istraživanja su diplomirani socijalni radnici, studenti master studija socijalnog rada i masteri socijalnog rada: Ljiljana Skrobić, Bojana Pucarević, Branka Ilić, Miloš Kostić, Anđela Veselinović, Miroslava Karadžić, Maja Radosavljević, Sandra Perić, Milka Petronijević, Filip Birčanin, Aleksandra Petrović, Nikola Vida, Gordana Dobrosavljević, Marija Vučinić, Kristina Vidak, Jelena Cvetinović, Vladimir Paunović, Sofija Nakić, Milica Jelić, Suzana Mihajlović i Marija Petrović.
 - 3 Fokus grupe sa stručnim radnicima centara za socijalni rad i intervju sa mladima na smeštaju, njihovim odgajateljima i voditeljima slučaja vodili su masteri socijalnog rada Anita Burgund, Marija Vučinić i Filip Birčanin, a tokom pripreme instrumenata učestvovali su i Marina Pantelić, Marko Milanović i doc. dr Jasna Hrnčić.

dobijen je uzorak koji obuhvata ukupno 358 dosijea dece i mladih na smeštaju iz 29 CSR (3 CSR iz Beograda, 10 CSR iz Zapadne i Centralne Srbije, 8 CSR iz Istočne i Južne Srbije te 8 CSR iz Vojvodine), što čini 7,0% ukupnog broja dosijea dece koja su smeštena u okviru sistema socijalne zaštite u periodu od juna 2006. godine do juna 2011. godine. Tokom prikupljanja podataka izgubljeni su dosijei iz jednog centra, tako da konačni uzorak iznosi 347 slučajeva.

Prikupljeni su podaci iz sledećih CSR: Apatin (3), Vršac (16), Kanjiža (11), Nova Crnja (4), Novi Sad (36), Ruma (9), Sremska Mitrovica (14), Subotica (36), Bajina Bašta (3), Velika Plana (5), Kragujevac (13), Kraljevo (15), Kruševac (19), Novi Pazar (5), Požega (4), Jagodina (13), Čičevac (2), Šabac (14), Veliko Gradište (1), Vranje (8), Knjaževac (8), Kuršumlija (6), Medveđa (3), Niš (36), Smederevo (6), Pirot (19), Voždovac (17), Lazarevac (12) i Palilula (20).

U zavisnosti od veličine centra, broj dosijea je varirao od 1 do 36, a u proseku je analizirano 12 dosijea po centru.

Ukoliko uporedimo uzorak i populaciju (videti Tabelu 1), videćemo da ne postoje značajna odstupanja po važnim kriterijumima: polu, uzrastu, MNRO statusu i vrsti invaliditeta, vrsti smeštaja i napuštanju zaštite.

TABELA 1. Prikaz strukture uzorka i populacije

KARAKTERISTIKE	Populacija iz baze MRSP %	Uzorak izabrani %
Ženski	48,9	48,0
Muški	51,1	52,0
0-2	25,2	24,1
3-6	19,1	21,6
7-10	20,1	22,4
11-14	19,8	16,5
15-16	10,4	11,8
17-18	5,3	3,6
Nije kategorisan kao MNRO	81,8	81,3
Kategorisan kao MNRO	8,6	9,2
Umereno mentalno ometena	1,4	0,6
Teže mentalno ometena	1,2	1,4
Teško mentalno ometena	1,1	0,6
Višestruko mentalno ometena	1,2	1,7
Oštećenog sluha	0,6	0,6
Autizam	0,2	0,3
Ostale kategorije	3,7	4,5
Srodničko hraniteljstvo	14,0	12,0
Hraniteljstvo	76,4	77,7
Ustanove	9,6	9,5
Nema informacija	1,7	0,8
Izašli iz smeštaja	22,6	22,1
I dalje na smeštaju	77,4	77,9
Srbi	70,9	67,3
Mađari	4,3	4,7
Romi	17,3	19,3
Ostali	7,4	8,7

Rezultati analize podataka iz baze Ministarstva rada i socijalne politike

Marko Milanović
i Nevenka Žegarac

Trendovi ulaska i napuštanja smeštaja u sistemu socijalne zaštite dece

U periodu od 1. 6. 2006. do 31. 5. 2011. ukupno 5155 dece uzrasta do 18 godina ušlo je na smeštaj (rezidencijalni, hraniteljski ili srodnički), a 22,6% ove dece (N=1163) u datom periodu je i napustilo sistem socijalne zaštite (Tabela 1).

TABELA 1. Broj i procenat dece/mladih koji su ušli na smeštaj u sistemu socijalne zaštite i napustili ga, po godinama

	1.6. – 31. 12. 2006.		2007.		2008.		2009.		2010.		1. 1. – 31. 5. 2011.		Ukupno	
	N	%*	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Ulazak	469	9,1	926	18,0	1030	20,0	1103	21,4	1175	22,8	452	8,8	5155	100,0
Napuštanje	26	2,2	130	11,2	228	19,6	257	22,1	341	29,3	180	15,5	1162	100,0

* % u odnosu na sumu korisnika u redu.

Uočljiv je trend povećanja broja dece korisnika koja ulaze na smeštaj u sistemu socijalne zaštite u posmatranom periodu (Slika 7). Isto tako, možemo da uočimo da postoji i **sezonski obrazac ulaska dece, sa povećanim ulaskom dece u sistem tokom jula i septembra, a umereno i tokom marta**. Postoji i **trend povećanja broja korisnika koji napuštaju smeštaj**. To je očekivano s obzirom na to da se povećavaju i broj dece koja su ušla i dužina boravka na smeštaju¹ (Slika 7). **Najveća stopa izlaska sa smeštaja je u avgustu, a najniža u martu**, što verovatno sledi kalendar školske godine.

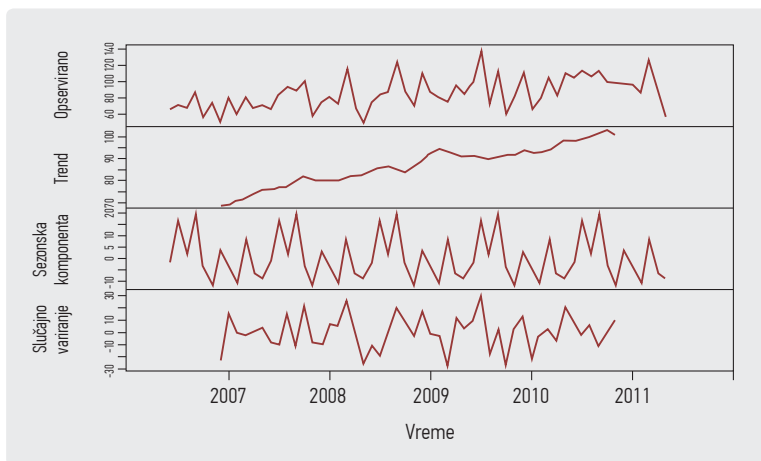
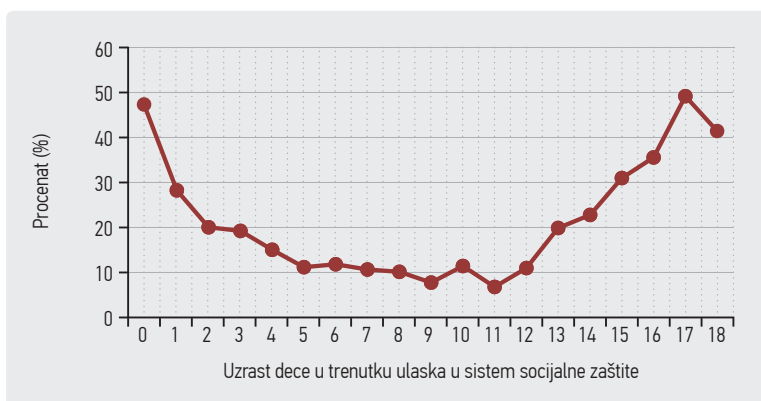
Rezultati hi-kvadrat testa ukazuju na to da postoji statistički značajna povezanost stepena izlaska dece iz sistema i njihovog uzrasta u trenutku ulaska. **Najveće šanse za izlazak sa smeštaja imaju deca koja su smeštena na uzrastu od 0 do 2 godine i deca starija od 15 godina** (Tabela 2).

TABELA 2. Povezanost uzrasta dece u trenutku ulaska na smeštaj u sistemu socijalne zaštite i stepena izlaska sa smeštaja (1. 6. 2006 – 31. 5. 2011)

	Ostali		Izašli	
	N	%	N	%
0–2	839	64,6	459	35,4
3–6	846	85,9	139	14,1
7–10	936	90,2	102	9,8
11–14	866	84,7	157	15,3
15–16	359	67,1	176	32,9
17–18	145	52,7	130	47,3

Procenat dece koja su izašla sa smeštaja u sistemu socijalne zaštite detaljnije je prikazan na Slici 8. Tu vidimo da je **stopa izlaska dece sa smeštaja najniža za decu od 5 do 12 godina**. Deca na nižem uzrastu imaju veću šansu da budu usvojena, dok starija deca napuštaju smeštaj u sistemu socijalne zaštite tek kada napune 18 godina.

1 Podaci o broju dece koja su izašla iz sistema smeštaja odnose se samo na decu koja su u datom periodu ušla u sistem, a ne na svu decu koja su date godine izašla iz sistema.

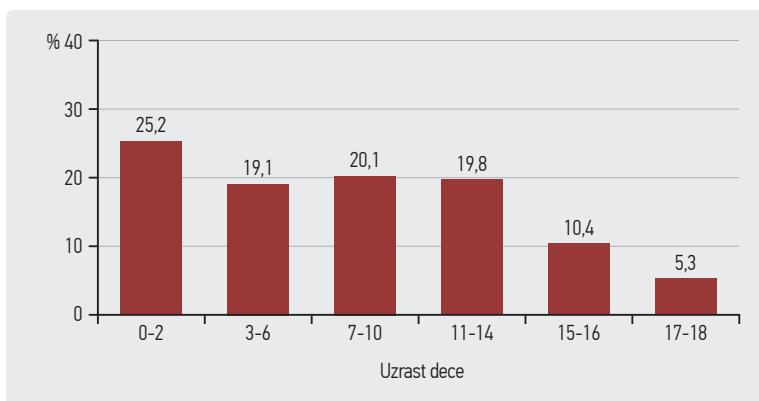
SLIKA 1. Ulazak dece iz sistema smeštaja – dekompozicija vremenske serije**SLIKA 2.** Procenat dece koja su izašla sa smeštaja u sistemu socijalne zaštite prema uzrastu u trenutku prvog smeštaja

Osnovne karakteristike dece na smeštaju

► **UZRAST DECE U TRENUTKU PRVOG SMEŠTAJA.** U posmatranom periodu, prosečan uzrast dece i mladih u trenutku ulaska na smeštaj je 7 godina i 9 meseci ($M=7.78$; $SD=5.57$). Raspon se kreće od 0 meseci do 18 godina. Na Slici 9 prikazana je struktura dece na osnovu uzrasta u trenutku smeštaja. Rezultati hi-kvadrat testa upućuju na to da ne postoji povezanost uzrasta dece i godine ulaska u sistem, $\chi^2(25, N=5154)=34.01$, $p=.11$, te je struktura dece koja ulaze u sistem smeštaja u socijalnoj zaštiti stabilna po uzrastu.

Jedna četvrtina dece (26,1%) ušla je na smeštaj na uzrastu od 0 do 2 godine života, a nešto manje njih na uzrastu od 3 do 14 godina (od 19,1% do 20,1%). Broj dece koja su ušla na prvi smeštaj u sistemu socijalne zaštite u uzrasnoj grupi od 15 godina do punoletstva značajno pada u odnosu na druge uzrasne grupe.

SLIKA 3. Struktura dece po uzrastu u trenutku ulaska na smeštaj u sistemu socijalne zaštite (1. 6. 2006 – 31. 5. 2011)

► **STRUKTURA DECE PO POLU.** U posmatranom periodu na smeštaj je u sistemu socijalne zaštite primljen približno isti broj dece oba pola, 51,1% muškog i 48,9% ženskog pola. Rezultati hikovadrat testa pokazuju da ne postoji statistički značajna razlika u strukturi dece po polu u zavisnosti od godine ulaska deteta na smeštaj, $\chi^2(5, N=5155)=8,06$, $p=.15$.

► **BRJ DECE PO CENTRU ZA SOCIJALNI RAD.** Podaci o broju dece koja su na smeštaju u okviru sistema socijalne zaštite prikazan je po jedinicama lokalne samouprave i regijama Srbije na tri načina:

1. broj dece koja su smeštena tokom posmatranog petogodišnjeg perioda;
2. broj stanovnika na koji se smešta jedno dete godišnje;
3. broj dece koja se smeštaju na 10.000 dece.

U Srbiji bez Autonomne Pokrajine Kosova i Metohije, **na 6945 stanovnika (po popisu iz 2011. godine) u okviru sistema socijalne zaštite na smeštaj godišnje uđe jedno dete.** Podatak o tačnom broju dece u Srbiji se ne može dobiti na osnovu podataka iz popisa². Ukoliko pretpostavimo da je raspodela dece po uzrastima od 15 do 19 godina uniformna, onda se u Srbiji **jedno dete godišnje na**

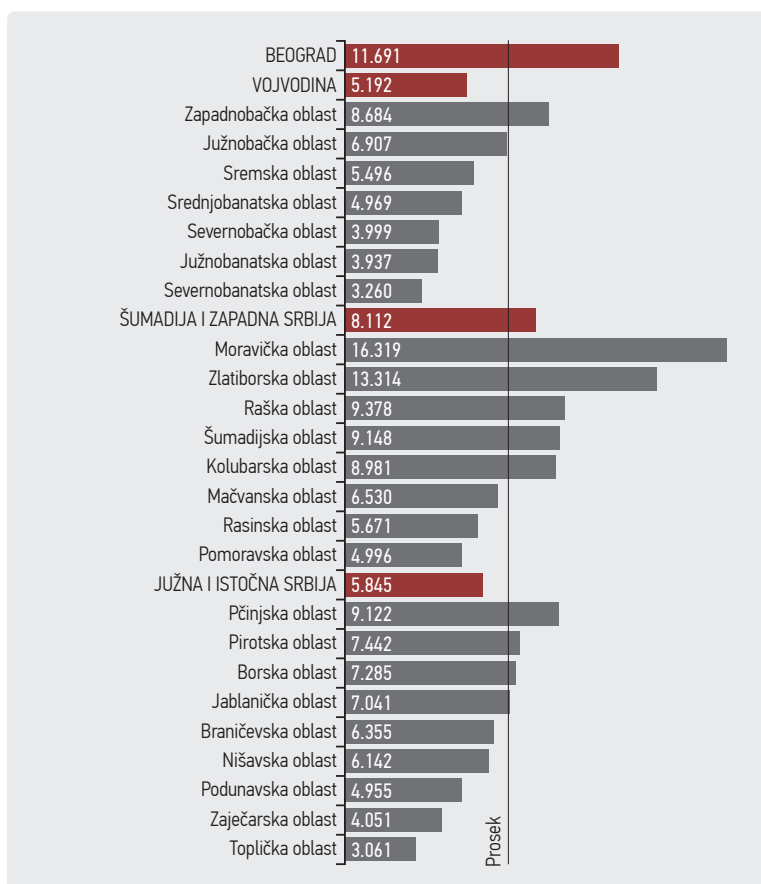
2 Metodologija RZS je takva da beleži broj dece i mladih na uzrastu od 15 do 19 godina u datoj starosnoj grupi, pa se ne može dobiti podatak o broju dece (0–18), već se on može samo proceniti.

1298 dece upućuje na rezidencijalni ili porodični smeštaj u okviru sistema socijalne zaštite, što je približno 8 (preciznije 7,7) na 10.000 dece.

Kapaciteti centara za socijalni rad se određuju na osnovu broja stanovnika, te je uputno dati grafički prikaz odnosa broja stanovnika i broja dece. Između centara za socijalni rad postoje velike razlike u stopi smeštaja dece (Slika 5 i Tabela 3)

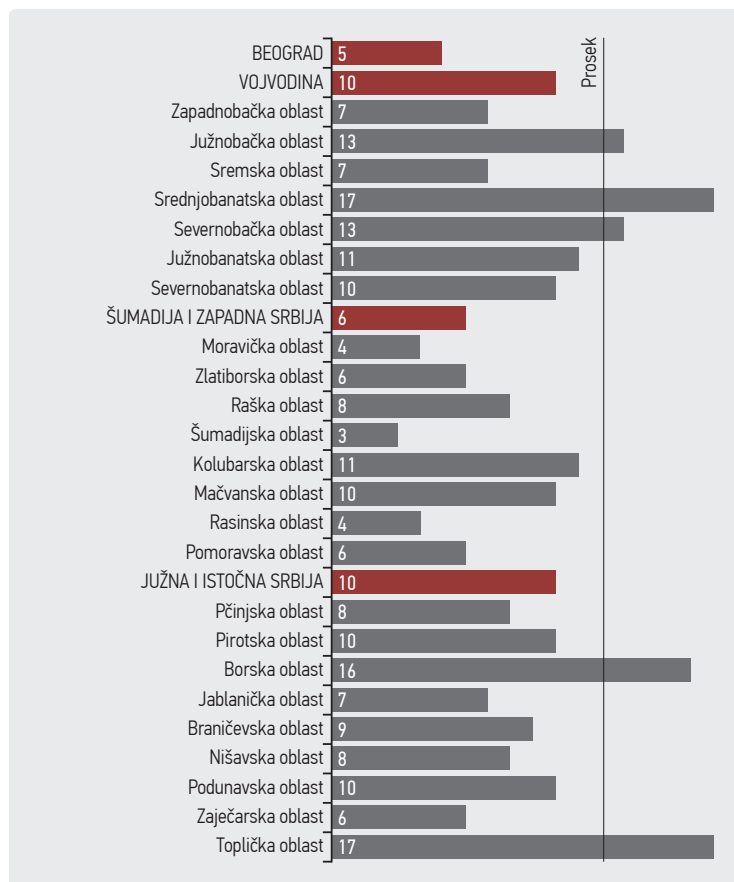
Podaci prikazani u Tabeli 3 ukazuju na to da u jedinicama lokalne samouprave Crna Trava, Novi Kneževac, Žitorađa, Srbobran, Kanjiža, Medveđa i Kovačica deca znatno češće odlaze na smeštaj nego u drugim opštinama. Istovremeno, usluge smeštaja za decu se u drugim jedinicama lokalne samouprave znatno ređe koriste, npr. u Lajkovcu, Gornjem Milanovcu, Čajetini, Ljuboviji, Kladovu, Novom Beogradu, Tutinu, Sjenici, Velikom Gradištu, Ljigu, Surčinu i Vladičinom Hanu.

SLIKA 4. Učestalost smeštaja dece prema broju stanovnika na koji se u sistemu socijalne zaštite smesti jedno dete godišnje (po administrativnim regionima i oblastima, 1. 6. 2006 – 31. 5. 2011)

Razvijene zemlje danas uglavnom imaju pouzdane podatke o deci mlađoj od 18 godina na smeštaju i ti podaci ukazuju na značajne varijacije (74 na 10.000 u Nemačkoj, 102 u Danskoj i Francuskoj, 66 u SAD, 55 u Engleskoj i 58 u Australiji, vidi Thoburn, 2009a; Thoburn, 2009b). Nije jednostavno upoređivati i tumačiti ove podatke, jer se u pojedinim zemljama svaka epizoda smeštaja deteta tokom godine računa odvojeno. Ponekad se podaci za decu koja se nalaze na različitim oblicima smeštaja prikazuju odvojeno. Na godišnjem nivou (prema Thoburn, 2009b), tokom 2005. godine u SAD je smeštano 42 dece na 10.000 dece mlađe od 18 godina, u Švedskoj 32, Danskoj 30, Engleskoj 23, Nemačkoj 22 i Norveškoj 13.

SLIKA 5. Učestalost smeštaja dece prema broju dece koja su u sistem socijalne zaštite smeštena na 10.000 dece (po administrativnim regionima i oblastima, 1. 6. 2006 – 31. 5. 2011)

Kada sagledamo stanje po regionima i administrativnim oblastima, najveći broj dece na 10.000 dece ide na smeštaj iz Topličke i Srednjobanatske (17), Borske (16) i Severnobačke oblasti (13). Najmanji broj smeštaja je prisutan u Šumadijskoj (3), te u Rasinskoj i Moravičkoj oblasti (4).

TABELA 3. Prikaz broja dece, broja stanovnika i broja stanovnika po detetu koje je na smeštaju u sistemu socijalne zaštite (po jedinicama lokalne samouprave, 1. 6. 2006 – 31. 5. 2011)³

	Broj dece	Broj dece na 10.000 dece	Broj stanovnika na 1 dete		Broj dece	Broj dece na 10.000 dece	Broj stanovnika po detetu
Ada	24	16	3497	Beograd – Vračar	18	4	15406
Aleksandrovac	17	7	7804	Beograd – Zemun	51	3	16303
Aleksinac	63	14	4084	Beograd – Zvezdara	46	3	16088
Alibunar	36	19	2747	Beograd – Surčin	10	2	21006
Apatin	15	6	9551	Blace	11	11	5312
Arandelovac	25	6	9216	Bogatić	22	8	6563
Arilje	9	5	10403	Bojnik	8	7	6921
Babušnica	9	11	6811	Boljevac	16	16	4020
Bač	17	13	4162	Bor	39	9	6174
Bačka Palanka	21	4	13181	Bosilegrad	5	7	7979
Bačka Topola	38	13	4377	Brus	13	9	6267
Bački Petrovac	16	13	4157	Bujanovac	12	5	7726
Bajina Bašta	18	8	7234	Čačak	32	3	17939
Batočina	7	6	8399	Čajetina	2	2	36815
Bečej	45	12	4134	Ćićevac	12	14	3936
Bela Crkva	25	15	3457	Čoka	19	19	2997
Bela Palanka	15	15	4017	Crna Trava	13	171	639
Beočin	12	7	6513	Ćuprija	36	14	4169
Beograd – Barajevo	30	12	4506	Despotovac	11	6	10452
Beograd – Čukarica	50	3	17903	Dimitrovgrad	3	4	16760

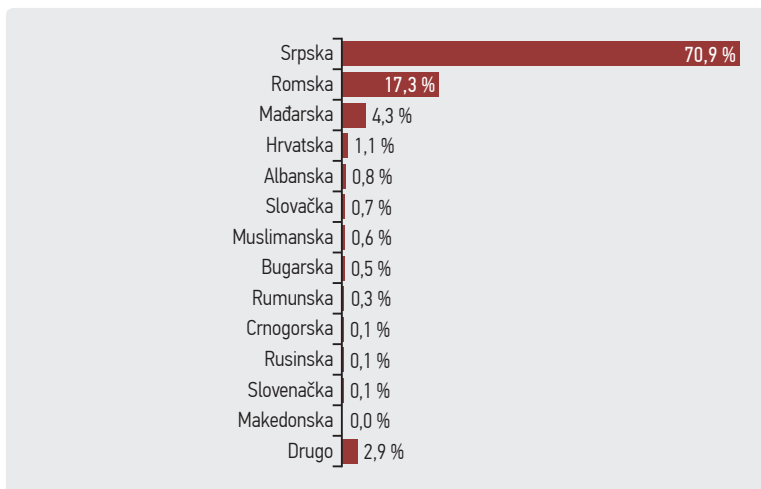
3 Za Novu Varoš ne postoje podaci o broju dece na smeštaju.

	Broj dece	Broj dece na 10.000 dece	Broj stanovnika na 1 dete		Broj dece	Broj dece na 10.000 dece	Broj stanovnika po detetu
Beograd – Grocka	65	8	6415	Doljevac	10	6	9221
Beograd – Lazarevac	48	8	6065	Gadžin Han	11	22	3799
Beograd – Mladenovac	43	9	6169	Golubac	2	3	20403
Beograd – Novi Beograd	31	2	34210	Gornji Milanovac	5	1	44438
Beograd – Obrenovac	90	13	3968	Indija	33	8	7152
Beograd – Palilula	76	5	11223	Irig	8	9	6698
Beograd – Rakovica	34	3	15943	Ivanjica	20	7	8012
Beograd – Savski Venac	16	5	12081	Jagodina	84	12	4238
Beograd – Sopot	11	6	9181	Kanjiža	56	24	2232
Beograd – Stari Grad	18	6	13350	Kikinda	57	11	5204
Beograd – Voždovac	64	5	12278	Kladovo	3	2	34392
Knjić	4	4	17756	Odžaci	17	7	8881
Knjaževac	42	19	3679	Opovo	5	5	10475
Koceljeva	21	18	3132	Osečina	15	15	4190
Kosjerić	4	4	15104	Pančevo	128	11	4775
Kovačica	55	22	2296	Paraćin	58	12	4678
Kovin	30	9	5621	Pećinci	21	11	4685
Kragujevac	87	5	10199	Petrovac na Mlavi	28	11	5415
Kraljevo	98	8	6355	Pirot	35	7	8273
Krupanj	5	3	17398	Plandište	9	9	6297
Kruševac	127	11	5017	Požarevac	48	8	7716
Kučevo	16	13	4841	Požega	24	9	6143
Kula	30	8	7194	Preševo	2	5	7665
Kuršumlija	30	16	3169	Priboj	7	3	19376
Lajkovac	1	1	76705	Prijepolje	12	3	15297
Lapovo	11	16	3503	Prokuplje	62	14	3519
Lebane	27	12	4037	Rača	5	5	11475
Leskovac	75	5	9597	Raška	15	7	8227
Ljig	3	3	21217	Ražanj	9	13	5076
Ljubovija	2	2	36060	Rekovac	9	12	6095

	Broj dece	Broj dece na 10.000 dece	Broj stanovnika na 1 dete		Broj dece	Broj dece na 10.000 dece	Broj stanovnika po detetu
Loznica	54	7	7295	Ruma	45	9	6016
Lučani	8	5	13034	Šabac	95	9	6071
Majdanpek	10	6	9090	Sečanj	9	8	7379
Mali Idoš	13	11	4587	Senta	37	17	3103
Mali Zvornik	7	6	8926	Šid	22	7	7735
Malo Crniće	21	21	2720	Sjenica	5	1	25248
Medveđa	16	22	2280	Smederevo	104	10	5170
Merošina	5	4	13916	Smederevska Palanka	60	13	4173
Mionica	8	6	8914	Sokobanja	8	7	9988
Negotin	33	12	5588	Sombor	46	6	9301
Niš	196	8	6578	Srbobran	40	24	2032
Nova Crnja	19	20	2690	Sremska Mitrovica	69	9	5781
Novi Bečej	43	19	2773	Sremski Karlovci	9	12	4846
Novi Kneževac	32	30	1755	Stara Pazova	85	14	3853
Novi Pazar	34	2	13642	Subotica	181	14	3877
Novi Sad	179	5	9377	Surdulica	11	5	9211
Svilajnac	15	7	7797	Vladičin Han	5	3	20938
Svrljig	10	11	7112	Vladimirovci	22	14	3930
Temerin	23	8	6136	Vlasotince	14	5	10596
Titel	23	15	3381	Vranje	42	6	9855
Topola	20	10	5552	Vrbas	25	6	8390
Trgovište	10	21	2573	Vrnjačka Banja	8	3	17083
Trstenik	20	6	10747	Vršac	82	17	3123
Tutin	5	1	30770	Žabalj	30	10	4296
Ub	32	11	4535	Žabari	11	12	4986
Užice	26	4	15003	Žagubica	12	12	5202
Valjevo	38	5	11882	Zaječar	80	17	3659
Varvarin	23	15	3863	Žitište	28	18	2998
Velika Plana	36	9	5636	Žitorada	45	28	1808
Veliko Gradište	4	3	21949	Zrenjanin	89	8	6894

► **STRUKTURA DECE PO ETNIČKOJ PRIPADNOSTI.** Prema podacima koji postoje u informacionom sistemu ministarstva, najveći broj dece je srpske etničke pripadnosti, zatim romske,⁴ a znatno manje mađarske (4,3%), dok su deca ostalih etničkih grupa zastupljena sa oko 1% ili manje (Slika 6).

SLIKA 6. *Etnička pripadnost dece i mladih na smeštaju u sistemu socijalne zaštite*

Karakteristike smeštaja

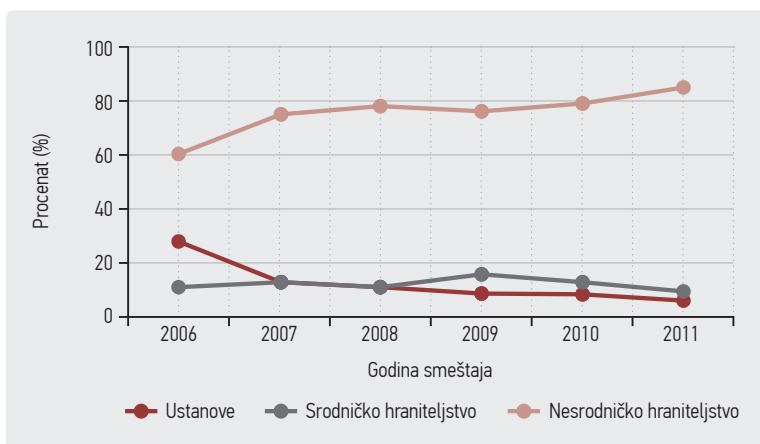
Od 5155 dece koja su, prema podacima MRSP, u periodu od 1. 6. 2006. do 31. 5. 2011. godine smeštena u ustanove socijalne zaštite ili na porodični smeštaj, oko tri četvrtine smešteno je u nesrodničke hraniteljske porodice, dok je u srodničke porodice i institucije smešteno nešto više od po 10% dece (Tabela 4). Za jedan broj dece i mladih u bazi ministarstva nema podataka o uputnom centru za socijalni rad, ali se iz baze vidi da su u pitanju mentalno nedovoljno razvijene osobe koje su smeštene u institucije (u Tabeli 4 su označeni kao MNRO bez uputnih podataka). Pošto nismo mogli da dobijemo podatke o uputnom centru, podaci o ovim korisnicima nisu korišćeni pri formiranju uzorka, već su samo prikazivani sa podacima iz baze ministarstva.

4 Podaci o broju romske dece koje je obezbedio informacioni sistem MRSP i romske dece iz uzorka koji je kreiran za potrebe ovog istraživanja komentarisani su u poglavlju „Deca Romi na domskom i porodičnom smeštaju u Srbiji“.

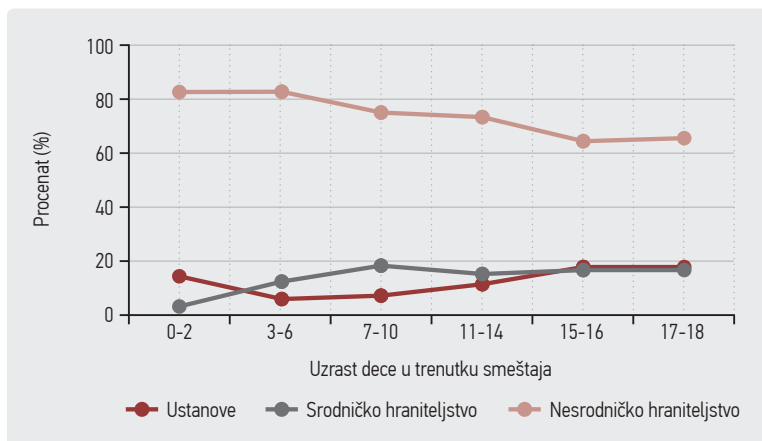
TABELA 4. Učestalost različitih vrsta smeštaja

	N	%
Institucije - ukupno	584	11,3
Institucije	496	9,6
MNRO bez uputnih podataka	88	1,7
Srodničko hraniteljstvo	634	12,3
Nesrodničko hraniteljstvo	3937	76,4
Ukupno	5155	100

► **VRSTA SMEŠTAJA PO POSMATRANIM GODINAMA.** Na osnovu hi-kvadrat testa uočavamo statistički značajnu povezanost vrste smeštaja i godine smeštaja, $\chi^2(10, N=5155)=178.74, p<.01$, *Cramer's V* iznosi .13. Od 2006. do 2011. godine raste procenat dece smeštene u nesrodničko (profesionalno) hraniteljstvo, a blago opada procenat dece koja su smeštene u srodničko hraniteljstvo. Broj dece smeštene u institucije naglo opada iz 2006. u 2007. godinu, a zatim se zadržava na konstantnom nivou (Slika 7).

SLIKA 7. Vrsta smeštaja dece po posmatranim godinama smeštaja

► **VRSTA SMEŠTAJA I UZRAST DECE U TRENUTKU SMEŠTAJA.** Postoji statistički značajna povezanost vrste smeštaja i uzrasta deteta u trenutku smeštaja u sistemu socijalne zaštite, $\chi^2(10, N=5154)=248.57, p<.01$, *Cramer's V* iznosi .16. Na Slici 8 se vidi da sa povećanjem uzrasta dece opada udeo dece smeštene u nesrodničke hraniteljske porodice, a blago raste udeo dece smeštene u srodničke hraniteljske porodice i institucije.

SLIKA 8. Vrsta smeštaja dece prema uzrastu dece u trenutku smeštaja

Zaključak: trendovi i dostignuća reformi socijalne zaštite dece u Srbiji 2006–2011.

Tokom intenzivnog perioda reformi koji je produkovao i aktivirao više strateških i akcionih dokumenta, zakonskih i podzakonskih akata usmerenih na izgradnju mehanizama za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja i podršku deinstitucionalizaciji, **došlo je do značajnih promena u broju i strukturi dece na smeštaju, kao i u vrsti smeštaja na koji se deca upućuju.** U periodu od 1. juna 2006. do 31. maja 2011. u okviru sistema socijalne zaštite na smeštaj je upućeno 5155 dece. **Uočljiv je trend povećanja broja dece koja ulaze na smeštaj – kada, na primer, poredimo broj smeštaja 2007. i 2010. godine, taj broj je porastao za nešto više od jedne četvrtine (26,9%).** Ova **ekspanzija broja dece na javnom staranju se posebno odnosi na decu najmlađeg uzrasta** – četvrtina ove dece su novorođenčad (uzrasta od 0 do 2 godine), koja predstavljaju najbrojniju uzrasnu grupu. Na smeštaj najređe ulaze deca, odnosno mladi od 15 ili više godina.

Smeštaj je do 31. 5. 2011. napustilo 22,6% ($N=1163$) dece koja su u posmatranom periodu upućena na smeštaj. **Najveće šanse za „napuštanje zaštite“ imaju deca uzrasta od 0 do 2 godine (35,4%),** tj. ona koja najčešće ulaze na smeštaj, a potom deca i mladi stariji od 15 godina, posebno oni od 17 i 18 godina (47,3% njih je napustilo smeštaj). **Najmanje šanse za napuštanje smeštaja imaju deca školskog uzrasta, od 5 do 12 godina.** To upućuje na zaključak da **deca koja jednom uđu u sistem dugo ostaju u njemu. Ukoliko se hitno ne poradi na povratku deteta u roditeljsku porodicu ili na drugim rešenjima koja obezbeđuju stalnost, deca dugo ostaju „zaglavljena“ u**

sistemu, i to bez stvarne šanse da se primene neke za decu pogodnije alternative, sve do vremena kada kao mlade osobe ostaju bez mogućnosti ili sa malo mogućnosti za dalju podršku sistema socijalne zaštite i biološke porodice u osamostalivanju i stupanju u mlado odraslo doba.

Rezultati upućuju na zaključak da **u Srbiji na smeštaj ulazi 8 na 10.000 dece**. Uočljivo je da ovaj broj **znatno varira po regionima i opštinama, i to od 1 do 30 na 10.000 dece, po regionima od 3 do 18 na 10.000 dece**. Posebno visok udeo dece na smeštaju imaju pojedine opštine i regioni u Vojvodini (naročito Srednjobanatska i Severnobačka oblast), te Borska i Toplička oblast u Južnoj i Istočnoj Srbiji. Istovremeno, najmanji broj dece na smeštaj se upućuje iz Šumadije i Zapadne Srbije. To svedoči o **neujednačenoj praksi centara za socijalni rad** u Srbiji, o (ne)pristupačnosti resursa za podršku porodici i resursa za smeštaj dece, kao i o načinu na koji centri razvijaju i koriste raspoložive resurse zajednice.

Podaci informacionog sistema MRSP ukazuju na to da se na smeštaj gotovo **podjednako upućuju dečaci i devojčice**, kao i da je najveći broj smeštene dece **srpske (70,9%), zatim romske (17,4%), a znatno manje mađarske (4,3%) etničke pripadnosti**.

Tokom perioda intenzivnih reformi socijalne zaštite dece, došlo je do **ekspanzije porodičnog smeštaja i značajnih uspeha u prevenciji smeštaja dece u rezidencijalne institucije, kao i u deinstitutionalizaciji**. Upadljiv je pad broja dece koja ulaze na rezidencijalni smeštaj, počevši od 2000. godine, kada je u institucijama na smeštaju bilo 2672 dece, pa sve do 2011, kada je u institucijama boravilo 1128 dece⁵, što je za oko 57% manje dece u institucijama. Nagli pad broja dece u institucijama dešavao se od 2005. do 2008. godine, uz istovremenu ekspanziju porodičnog smeštaja. Takođe, **konstantno raste broj dece i mladih sa smetnjama u razvoju koja su smeštena u hraniteljske porodice**. Od 2005. godine taj broj je preko 2 puta veći, dok istovremeno opada broj dece i mladih sa smetnjama u razvoju na rezidencijalnom smeštaju. Ipak, **deca sa smetnjama su i danas neproporcionalno zastupljena u rezidencijalnim institucijama**.

U periodu koji je pokriven ovim istraživanjem, **najveći broj dece je upućen na smeštaj u hraniteljske porodice, i to 88,7%**, dok su ostala deca upućena na domski (rezidencijalni smeštaj). Uočljivo je, međutim, da je **udeo dece na srodničkom porodičnom smeštaju izrazito nizak** – u bazi ministarstva postoji podatak da je kod srodnika koji su prihvatili dužnosti hranitelja smešteno svega 12,3% dece, što je znatno manje nego u brojnim drugim zemljama za koje postoje uporedivi podaci. Dakle, ekspanzija porodičnog smeštaja se prvenstveno odnosi na profesionalno (nesrodničko) hraniteljstvo, na koje je iz posmatrane populacije upućeno 76,4% dece.

5 Podaci Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije, 2011.

Postoje **značajne veze između vrste smeštaja i uzrasta deteta u trenutku smeštaja**. U profesionalne (nesrodničke) hraniteljske porodice uglavnom ulaze novorođenčad i mala deca, dok sa porastom uzrasta dece opada udeo dece smeštene u nesrodničke hraniteljske porodice, a blago raste udeo dece smeštene u srodničke hraniteljske porodice i institucije. To pokazuje, između ostalog, da **deca sa izgrađenim porodičnim odnosima u većoj meri ostaju u porodičnom okruženju**, što može biti pokazatelj za rad centara za socijalni rad sa biološkim porodicama i one dece koja su smeštena u nesrodničke hraniteljske porodice.

Uzorak dece na smeštaju – rezultati istraživanja

Nevenka Žegarac,
Anita Burgund
i Marko Milanović

Karakteristike uzorka

Reprezentativni uzorak je obuhvatio 347 dece na smeštaju. Uzorak dece je **uravnotežen po polu**, tako da 50,1% uzorka čine ispitanici muškog pola ($N=174$), a 49,6% ženskog pola ($N=172$).¹

Raspon uzrasta ispitanika u trenutku kontakta dece sa centrom za socijalni rad kreće od 1 do 17 godina. Prosečna starost dece u trenutku kontakta iznosi oko šest godina ($M=5.52$, $SD=4.67$), kao i u trenutku smeštaja ($M=6.18$, $SD=4.96$). U vreme kada je obavljen terenski deo istraživanja uzrast dece kretao se od 2 do 23 godine, a prosečna starost dece iznosila je 11 godina ($M=11.03$, $SD=6.18$). Korisnici su **najčešće srpske** (53,6%) i **romske** (26,5%) nacionalnosti, dok je zastupljenost pripadnika ostalih etničkih grupa manja od 5%. **Kod 11,0% korisnika ne postoji podatak o etničkoj pripadnosti.**

U nastavku teksta sledi prikaz rezultata prikupljenih iz dosijea korisnika u centrima za socijalni rad koji su ušli u uzorak dece na smeštaju. Prikupljeni su podaci o karakteristikama korisnika, porodice i situacije te o aktivnostima centara u procesu donošenja odluka za decu i mlade od trenutka ulaska u sistem socijalne zaštite do poslednjeg izveštaja koji je bio dostupan u dosijeu deteta.

1 Za jednog korisnika nije dat podatak o polu (0,3%).

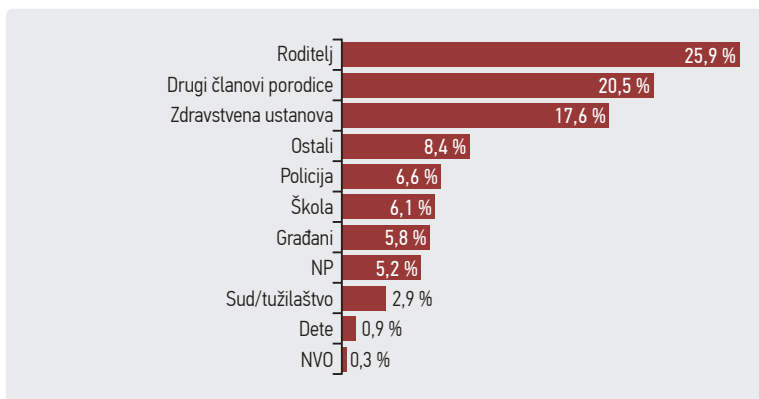
Prijava slučaja i prvi kontakt sa detetom

PRIJAVA SLUČAJA

Uпитnikom su beleženi akteri koji su prijavili slučaj vezan za dete koje je potom nadležni CSR uputio na smeštaj. Ova informacija ukazuje na način ulaska u sistem i često prvi kontakt deteta i porodice sa centrom za socijalni rad i sistemom socijalne zaštite. Prvi kontakt može da ostvari značajan uticaj na dalji proces donošenja odluka u opredeljivanju za intervencije koje centar i drugi organi i službe preduzimaju u procesu zaštite deteta.

Roditelji se javljaju kao prvi podnosioci nekog od zahteva vezanog za ostvarivanje prava i korišćenje usluga socijalne zaštite **u jednoj četvrtini slučajeva iz uzorka** (25,9%) koji su kasnije rezultirali smeštajem deteta (Slika 1.). Osim roditelja, **drugi članovi porodice** su se javljali za pomoć CSRa kod 20,5% posmatrane dece i mladih. Zapravo, prve prijave centru od porodice deteta stižu u tek nešto manje od polovine slučajeva (46,4%). **Zdravstvene ustanove** prijavile su centru svega 17,6% dece koja su kasnije ušla na rezidencijalni ili porodični smeštaj. Ostatak prijava dolazi od policije (6,6%), škole (6,1%), građana (5,8%), suda ili tužilaštva (2,9%), a najređe od same dece (0,9%), nevladinih organizacija (0,3%) i ostalih aktera (8,4%).

SLIKA 1. Prvi podnosilac prijave ili zahteva centru za socijalni rad

Od 8,4% „ostalih“ odgovora, 12 prijava je podneo CSR iz druge opštine (3,4%), 4 prijave su podneli radnici centra po službenoj dužnosti (1,2%), dok se u po jednom slučaju javljaju mesna kancelarija, Ministarstvo rada i socijalne politike, Poverenik komesarijata za izbeglice, predstavnik UNHCR, predškolska ustanova, prihvatilište, romski asistent, Ambasada Savezne Republike Nemačke i Crveni krst, uz jednu anonimnu prijavu.

U otvorenoj formi u protokolu su beleženi izvodi iz dosijea u vezi sa posebnim okolnostima u vezi sa odzivom CSR na prijavu. Ove okolnosti mahom ilustruju situacije u kojima deca i porodice ulaze u sistem socijalne zaštite. Na pitanje koje se tiče posebnih okolnosti u vezi sa odzivom centra, najčešći odgovor se odnosio na to po čijoj prijavi je CSR reagovao (63 od 149 odgovora); odgovori pokazuju da su prijavu uputili roditelji, baba, deda, rođaci (stric, ujak), komšije, patronažna služba, škola, zdravstvene ustanove (najčešće porodilišta), policija, CSR iz druge opštine.

Veliki broj opisa se odnosi na okolnosti (bolest, siromaštvo, nasilje u porodici) u kojima su se našli dete i porodica:

- ” Dete je napustila majka. Otac zbog bolesti ne može da brine o njoj. Baka koja živi sa njom je postavljena za staratelja, a zatim za hranitelja“.
- ” Porodica je primala dodatak za tuđu negu i pomoć, a potom je otac podneo zahtev za smeštaj deteta – samohrani roditelj, lošeg zdravlja, brine o šestoro dece“.

Jedan broj odgovora ukazuje na napuštanje dece sa smetnjama u razvoju odmah nakon rođenja:

- ” Dete je ostavljeno u porodilištu zato što je ustanovljeno da ima Daunov sindrom“.
- ” Majka napustila dete po rođenju, dete smešteno u dom Kolvekka“.

Kao čest opis okolnosti kontakta CSR sa detetom i porodicom koji je vodio ka smeštaju deteta beleži se da se porodica od ranije nalazi na evidenciji centra (33 od 149 odgovora odnosno 22,2% dobijenih odgovora, što je 9,6% u odnosu na ceo uzorak). Kao razlozi za prethodni kontakt navođeni su: materijalna pomoć (MOP/NSP, dodatak za tuđu negu i pomoć, jednokratna novčana pomoć), savetodavna pomoć (pomoć prilikom traženja posla) i tzv. poremećeni porodični odnosi (uključujući pojavu nasilja među intimnim partnerima ili druge oblike nasilja u porodici, alkoholizam, zloupotrebu PAS, razvod, zlostavljanje ili zanemarivanje dece, korektivni nadzor, psihijatrijske poremećaje).

- ” 2004. godine majka se obratila za MOP, a dve godine kasnije majka želi da dâ dete na usvajanje“.
- ” Porodica je od ranije korisnik MOP-a. Prijavu je podnela baka zato što su deca u riziku pošto im se majka drogira, a otac je bio na služenju kazne u zatvoru, gde je i umro od predoziranja. Majka je drugo dvoje dece napustila i dala saglasnost da se smeste u ustanovu“.
- ” Dete upućeno u ustanovu odmah nakon rođenja. Porodica ranije koristila MOP i ranije poznata centru“.

” Otac devojčice je u CSR naočigled zaposlenih izbo majku nožem, nakon čega je umrla. Pre toga postojale su prijave o nasilju u porodici i dogovor o sporazumnom razvodu braka“.

RAZLOG PODNOŠENJA PRIJAVE – UPUĆIVANJA DETETA U CSR

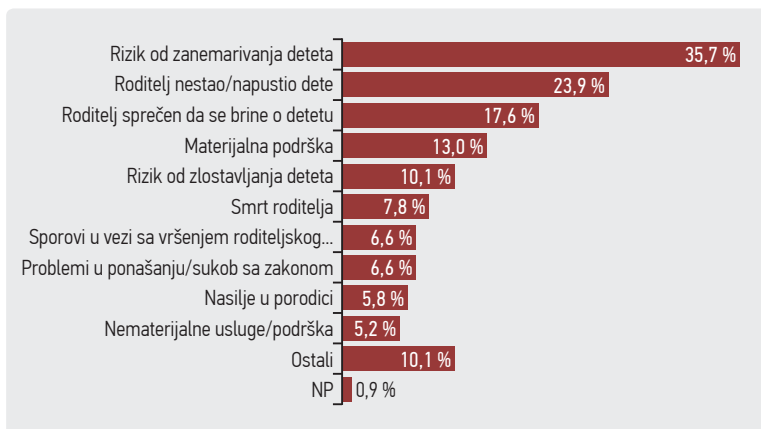
Razlozi za podnošenje prijave, odnosno upućivanje deteta u centar za socijalni rad predstavljaju početnu tačku oko koje se pokreće rad na slučaju. Oni su obično rezultat spleta okolnosti koje predstavljaju okidač za porodicu, CSR ili druge službe u zajednici da pokrenu intervencije socijalne i porodičnopravne zaštite.

Nakon saznanja o slučaju, prilikom prijema se popunjava Prijemni list na osnovu podataka iz razgovora, priložene dokumentacije, kao i provere da li je slučaj ranije bio na evidenciji centra, pa se na osnovu raspoloživih podataka određuje prioritet postupanja i slučaj upućuje radniku odgovornom za procenu. Slučaj se upućuje radniku zaduženom za procenu ukoliko sadržaj podneska odgovara opisu sledećih situacija:

1. fizičko, emocionalno, seksualno zlostavljanje i zanemarivanje dece;
2. kada dete nema roditelje, odnosno kada roditelji ili staratelji nisu u stanju da se brinu o detetu;
3. kada dete ispoljava probleme u ponašanju;
4. kada posebne potrebe dece za negom prevazilaze mogućnosti njihovih porodica;
5. kada se roditelji spore oko načina nege dece i staranja o deci.²

Među razlozima za upućivanje deteta u CSR dominira rizik od zanemarivanja – 35,7% (Slika 2), dok je u 23,9% slučajeva razlog upućivanja to što je roditelj nestao ili napustio dete. Takođe, kao značajni razlozi navode se i ovi: roditelj sprečen da se brine o detetu (17,6%), rizik od zlostavljanja deteta (10,1%), ostalo (10,1%). Prema ovim podacima, **deca najčešće ulaze u sistem ukoliko roditelji nisu u stanju da se brinu o njima, bilo da je u pitanju zanemarivanje, napuštanje ili ostavljanje deteta ili sprečenost (76%), dok je za 13,0% dece zabeleženo da su upućena na smeštaj nakon što su njihovi roditelji tražili materijalnu podršku.**

2 Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, čl. 46.

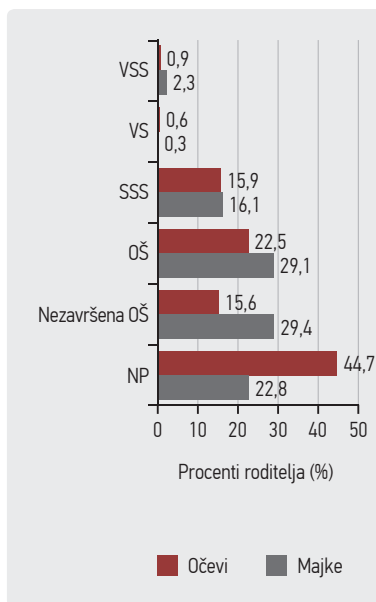
SLIKA 2. Razlog upućivanja deteta u CSR na osnovu podneska

Karakteristike roditelja dece na smeštaju

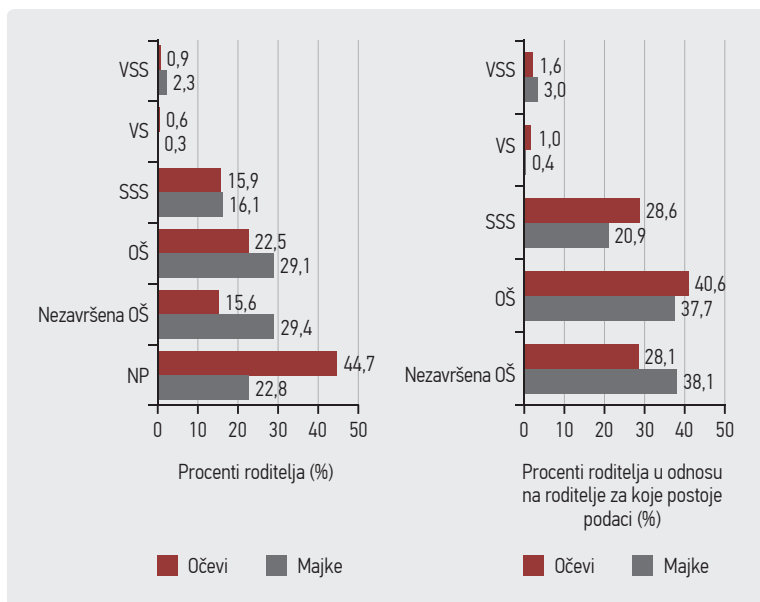
Kako bi se potpunije sagledala slika porodičnih okolnosti dece koja su u posmatranom periodu smeštena u okviru sistema socijalne zaštite, razmatrane su različite socijalno-demografske i socijalno-psihološke karakteristike roditelja. Karakteristike roditelja zabeležene na početku rada na slučaju obuhvataju stručnu spremu, radni status te bolest, odnosno invaliditet roditelja.

► **STRUČNA SPREMA RODITELJA.** Obrazovna struktura roditelja prikazana je posebno za očeve i majke. Kako u dokumentaciji nedostaje veliki broj podataka koji se odnose na obrazovanje roditelja (za očeve 44,7% i za majke 22,8%), ograničena je mogućnost generalizacije podataka. Ipak, da bi se stekao što bolji uvid u obrazovnu strukturu roditelja, obrazovna struktura je prikazana i u odnosu na ceo uzorak dece (Slika 3) i samo za decu za čije roditelje postoji informacija o stepenu obrazovanja (Slika 4).

SLIKA 3. Obrazovna struktura roditelja (N=347)

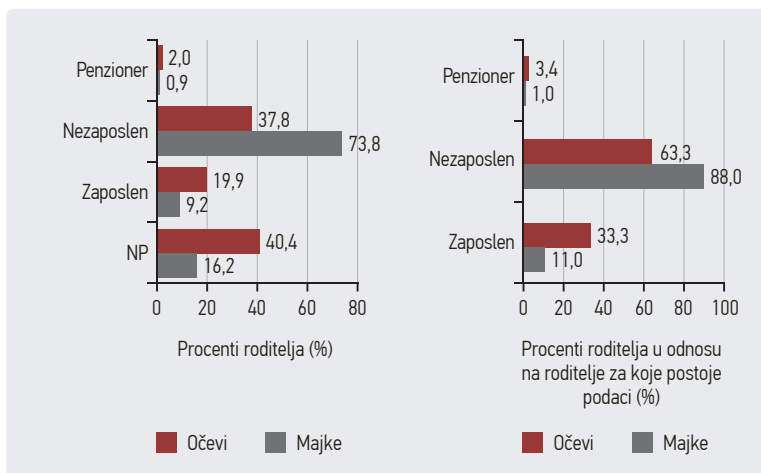
SLIKA 4. Obrazovna struktura roditelja za roditelje kod kojih postoje informacije o obrazovanju (N_m=268; N_o=192)

Kada rezultate uporedimo sa obrazovnom strukturom opšte populacije (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji, 2011), opažamo da je **obrazovanje roditelja dece na smeštaju niže od proseka**. Među roditeljima dece na smeštaju ima manje onih sa srednjom, višom i visokom stručnom spremom, a više onih sa završenom osnovnom i nezavršenom osnovnom školom. Osnovnoškolsko obrazovanje je najčešći nivo obrazovanja ovih roditelja. Kod roditelja dece na smeštaju (za koje u dosijeu korisnika u centru za socijalni rad ima podataka), 40,6% očeva i 37,7% majki ima završenu osnovnu školu kao najviši stepen obrazovanja. Istovremeno, 28,1% očeva i 38,1% majki nema završenu osnovnu školu.

► **RADNI STATUS RODITELJA.** Na Slici 5 prikazan je radni status roditelja po polu za ceo uzorak. Broj nedostajućih podataka o radnom statusu visok je kao i za obrazovanje, pa podaci nedostaju za 40,4% očeva i 16,2% majki. Na Slici 6 su prikazani samo izdvojeni podaci za decu kod koje postoje podaci o radnom statusu oca ili majke.

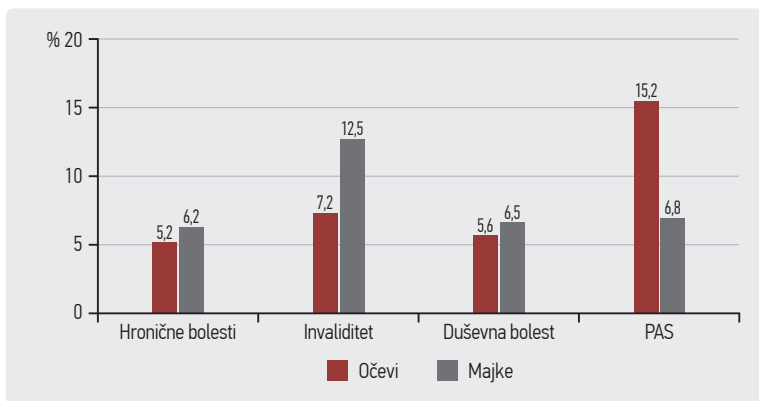
SLIKA 5. Radni status očeva i majki (N=347)

SLIKA 6. Radni status očeva i majki kod kojih postoje podaci o radnom statusu (N_m=291, N_o=207)

Podaci ukazuju na **visoku nezaposlenost roditelja dece na smeštaju**. Od onih kod kojih su poznati podaci o radnom statusu, nezaposleno je 63,3% očeva i 88,0% majki dece na smeštaju. Očevi su znatno češće zaposleni nego majke.

► **TEŠKOĆE U FUNKCIONISANJU RODITELJA DECE NA SMEŠTAJU.** Na Slici 7 prikazana je zastupljenost različitih teškoća u funkcionisanju roditelja dece na smeštaju o kojima postoje informacije. U teškoće spadaju hronične bolesti, invaliditet, duševno oboljenje i zloupotreba psihoaktivnih supstanci. Kada su u pitanju očevi dece iz uzorka, 97 očeva je centru za socijalni rad nepoznato ili ne priznaje očinstvo, tako da u ovom pogledu podaci postoje za 250 dece. Istovremeno, podaci ne postoje za 10 majki, tako da ukupan broj majki o kojima postoje informacije iznosi 337.

SLIKA 7. Zastupljenost hroničnih bolesti i invaliditeta kod roditelja

Psihoaktivne supstance, prema podacima iz dosijea, zloupotrebljava 6,8% majki i 15,2% očeva, dok su **duševna oboljenja** zabeležena kod 6,5% majki i 5,6% očeva. Istovremeno, **invaliditet** je zabeležen kod 12,5% majki i 7,2% očeva.

Za 61,1% majki i 62,4% očeva u dosijeima dece nema podataka o prisustvu teškoća u funkcionisanju, što može značiti da one nisu prisutne, ali i da su roditelji nepoznati ili da ova oblast (hronične bolesti i invaliditet) nije istražena tokom procene.

► **ODSUSTVO RODITELJA PRILIKOM PRVOG KONTAKTA SA CSR.** Nastojali smo da saznamo okolnosti života dece u trenutku prvog kontakta sa centrom za socijalni rad. Prema dostupnim podacima, nešto manje od polovine dece (46,1%) živelo je sa jednim ili oba roditelja u trenutku prvog kontakta sa CSR ($N=160$). Svega 13,8% dece je živelo sa oba roditelja ($N=48$), 22,5% dece živelo je samo sa majkom ($N=78$), a 9,8% dece samo sa ocem ($N=34$).

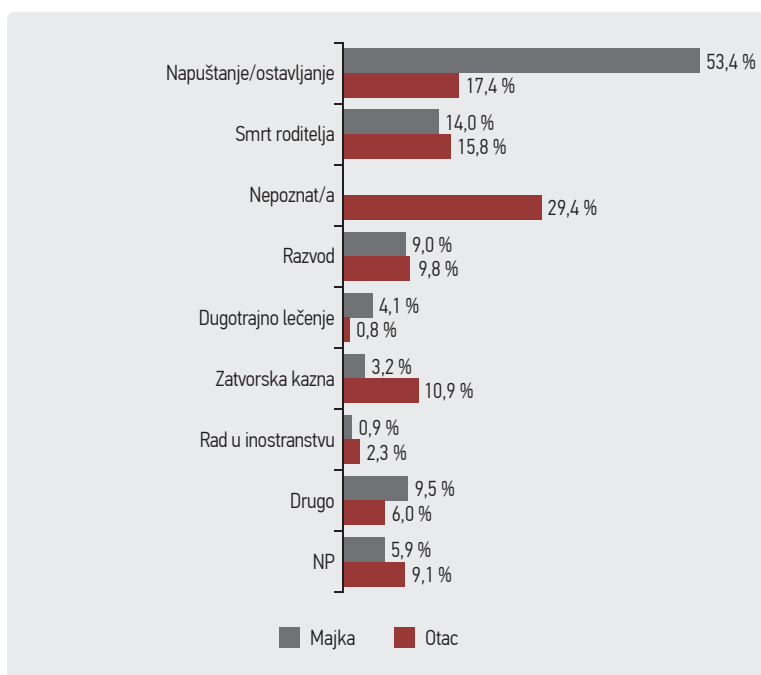
Ukoliko izolovano posmatramo koji je roditelj bio prisutan u svakodnevici deteta, možemo da zaključimo da je, u trenutku kontakta sa CSR, 36,3% dece živelo sa majkom, dok je 23,6% živelo sa ocem (Tabela 1.)

TABELA 1. Prisustvo roditelja u trenutku kontakta sa CSR

	Prisutan/na		Odsutan/na	
	N	%	N	%
Majka	126	36,3	221	63,7
Otac	82	23,6	265	76,4

Kada posmatramo **razloge odsustva roditelja**, uočavamo da je **najčešći razlog odsustva majki napuštanje ili ostavljanje deteta (53,4%)**, dok je 14,0% majki preminulo (Slika 8). **Kada nije prisutan otac, kod 29,4% dece se kao razlog javlja to što otac ili ne priznaje očinstvo ili je nepoznat.** Potom slede napuštanje ili ostavljanje deteta (17,4%), smrt oca (15,8%) i služenje zatvorske kazne (10,9%).

SLIKA 8. Razlozi za odsustvo roditelja, majki (N=221) i očeva (N=265) koji su odsutni u trenutku prvog kontakta deteta sa CSR

Uslovi života deteta pre smeštaja

TIP NASELJA I USLOVI STANOVANJA

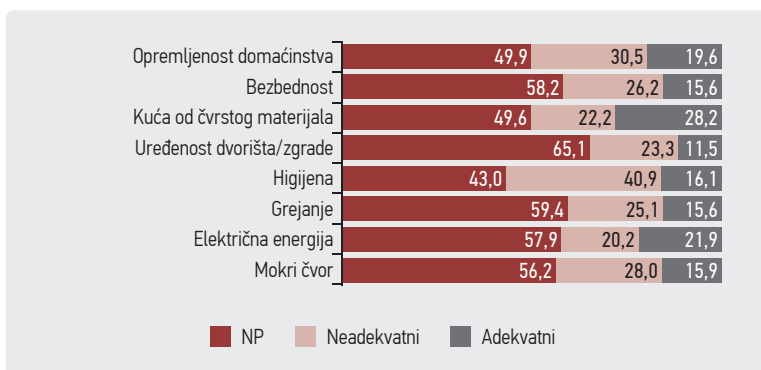
Najveći procenat dece iz uzorka potiče iz gradske sredine (41,8%), a potom iz seoske (29,1%). Najmanje dece je živelo u prigradskim naseljima (12,7%). U 16,4% slučajeva u dosijeu deteta ne postoji podatak o tipu naselja u kome je živeala porodica deteta.

U vezi sa uslovima stanovanja posmatrane su sledeće kategorije značajne za procenu potreba, teškoća, snaga i rizika deteta i porodice: opremljenost

domaćinstva, bezbednost, da li je kuća od čvrstog materijala, uredenost dvorišta odnosno zgrade, higijena stana, da li postoje grejanje, električna energija i mokri čvor u domaćinstvu.

U 54,9% slučajeva nema podataka po svim ponuđenim kategorijama. Tamo gde postoje podaci, **kod nešto manje od polovine ispitanika je kao neadekvatna ocenjena higijena domaćinstva (40,9%),** zatim opremljenost domaćinstva (30,5%) te mokri čvor (28%) (vidi Sliku 9).

SLIKA 9. Uslovi stanovanja porodice pre ulaska deteta u sistem

S obzirom na broj podataka koji nedostaju, izgleda da u značajnom procentu nisu prikupljeni podaci o uslovima života deteta u domaćinstvu. Najviše podataka nedostaje o uredenosti dvorišta ili zgrade (63,4%), o grejanju (59,1%) i o bezbednosti (57,6%). Kod više od četvrtine ispitanika je kao adekvatno ocenjeno to što je kuća od čvrstog materijala (28,2%), kao i postojanje električne energije (21,9%).

Mada specifični podaci o uslovima života deteta nisu prisutni kod više od polovine slučajeva, u dosijeima uglavnom postoji **globalna procena uslova u kojima stanuju dete i porodica** u trenutku prve intervencije centra za socijalni rad. Ovaj podatak ne postoji kod 17,6% dece. **Uslovi života su u gotovo polovini slučajeva procenjeni kao neadekvatni (49,3%),** a kod 15,3% kao minimalni, odnosno zadovoljavajući. Svega 17,6% dece je, prema proceni voditelja slučaja, živelo u dobrim ili optimalnim uslovima.

Osim kvantitativnih, prikupljeni su i kvalitativni podaci koji se odnose na opis uslova života od strane stručnih radnika. U odgovorima se pominje podstarski status (7 od 87 odgovora), česta promena mesta boravka (5 odgovora), a najviše odgovora ukazuje na loše uslove stanovanja i težak život porodica koje su nastojale da se staraju o svojoj deci:

- ” Izrazito nehidijenski uslovi, prisustvo glodara u kući. Roditelji sakupljači sekundarnih sirovina“.
- ” Nebezbedni uslovi – neprilagođeno stepenište, nezaštićene elektroinstalacije“.
- ” Jedno od poslednjih staništa bila je šupa u centru grada, bez vode i struje, sa polomljenim krovom i puno otpadnog materijala.“

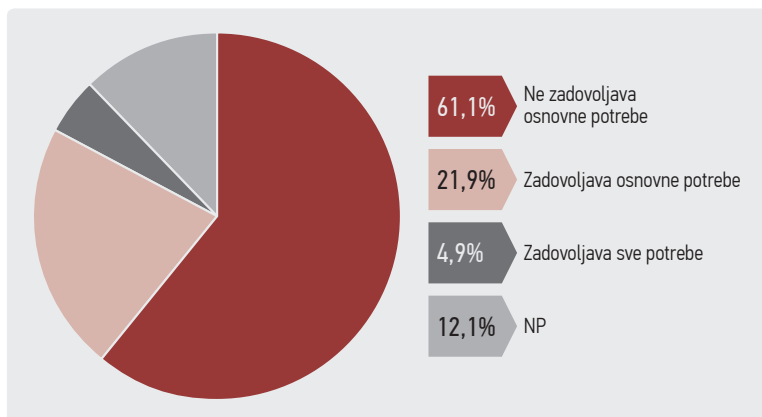
Radi bližeg sagledavanja uslova života dece, prikupljeni su i podaci o tome da li su deca živela u nehidijenskom, odnosno neformalnom naselju. Na osnovu podataka iz dosijea, **8,9% dece iz uzorka je živelo u nehidijenskom, odnosno neformalnom naselju**. Za više od polovine ispitanika (55,0%) postoji podatak koji upućuje na zaključak da dete i porodica nisu živeli u nehidijenskom naselju. Indikativno je i da o ovim okolnostima *izostaju podaci u 35,4% slučajeva* (Tabela 2).

TABELA 2. Život u nehidijenskom, odnosno neformalnom naselju

	N	%
NP	123	35,4
Ne	191	55
Da	31	8,9
Miss.	2	0,6
Ukupno	347	100

MATERIJALNI STATUS PORODICE DETETA

Porodice dece koja su u posmatranom periodu upućena na smeštaj karakterišu siromaštvo i nemogućnost zadovoljavanja osnovnih potreba. Prema oceni radnika centara za socijalni rad, **skoro dve trećine porodica (61,1%) svojim prihodima ne zadovoljava osnovne potrebe** (Slika 10). Osnovne potrebe zadovoljava tek malo više od petine porodica (21,9%), dok sve potrebe zadovoljava svega 4,9% porodica dece iz uzorka. U ovoj oblasti podaci nedostaju za 12,1% ispitanika.

SLIKA 10. Materijalni status porodice deteta

Karakteristike dece prilikom prvog kontakta sa CSR

Karakteristike deteta su posmatrane u okviru sledećih oblasti:

1. Školovanje deteta, što obuhvata pohađanje škole, uspeh u školovanju i vrstu škole;
2. Zlostavljanje i zanemarivanje deteta, što obuhvata nasilje nad detetom, odnosno zlostavljanje deteta, trajanje nasilja odnosno zlostavljanja, zanemarivanje deteta, trajanje zanemarivanja i podatak da li je dete žrtva trgovine decom;
3. Probleme u ponašanju i emocionalne probleme deteta, uključujući njihovo prisustvo i trajanje;
4. Psihijatrijska dijagnoza (postojanje i vrsta), prisustvo invaliditeta deteta (vrsta i utvrđeni stepen invaliditeta) i posebni zdravstveni problemi deteta.

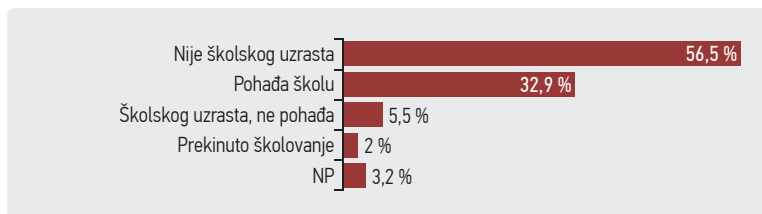
Ove karakteristike su posmatrane prilikom ulaska deteta u sistem i na osnovu poslednjeg izveštaja, kako bi se pratila promena koja je eventualno nastala kod deteta tokom smeštaja u sistemu socijalne zaštite. U narednom delu teksta su prikazane karakteristike deteta na početku intervencije centra za socijalni rad i rada na slučaju, a potom i podaci sa poslednje procene.

ŠKOLOVANJE DETETA

Kako je u posmatranom periodu smešten veliki broj dece niskog kalendarskog uzrasta, više od polovine ispitanika (56,5%) na početku rada nije bilo školskog uzrasta, dok je jedna trećina njih (32,9%) pohađala školu. Oko **7,5% dece je**

bilo školskog uzrasta, a nije išlo u školu, odnosno prekinulo je školovanje (Slika 11). Od sedmero dece koja su prekinula školovanje, za svega troje u dosijeu postoji podatak u kom razredu su napustili školu (po jedno dete u I, II i IV razredu).

SLIKA 11. Pohađanje škole

Podaci o školskom uspehu deteta na početku intervencije centra postoje za 49,1% dece, dok za preostalih 50,9% dece koja su školskog uzrasta ne postoji ovaj podatak (Tabela 3).

TABELA 3. Školski uspeh

	N	%
Nedovoljan	6	5,3
Dovoljan	9	7,9
Dobar	16	14,0
Vrlo dobar	16	14,0
Odličan	9	7,9
NP	58	50,9
Ukupno	114	100,0

Najveći broj dece koja pohađaju školu ide u redovnu školu (83,3%), u specijalnu školu ide 9,6% dece, a u posebno odeljenje pri redovnoj školi 1,8%. Za 5,3% dece nije bilo podataka o vrsti škole koju pohađaju.

Među posebnim zapažanjima, odnosno okolnostima u vezi sa pohađanjem škole, istraživači su iz dosijea korisnika beležili okolnosti vezane za probleme u ponašanju deteta, smetnje u razvoju, neadekvatne resurse zajednice i sistemske prepreke za školovanje deteta, edukativno i fizičko zanemarivanje i napuštanje škole. U daljem tekstu date su neke karakteristične beleške istraživača, koje su oni napravili na osnovu pregleda dosijea korisnika.

► **PROBLEMI U PONAŠANJU DETETA**

- ” Devojčica je ponavljala prethodni razred, prebačena je u drugo odeljenje, ali je očekivani efekat izostao. Devojčica je u jakom otporu, ne želi nikoga da sluša, iritabilna je i impulsivna, odbija saradnju“.
- ” Pošao u školu sa zakašnjenjem, upadljiv u školskoj sredini, često izostaje sa nastave, kasni na prvi čas, povremeno agresivan, remeti nastavu, dolazi neuredan u školu. Školsko postignuće nije u skladu sa potencijalima“.

► **DETE SA SMETNJAMA U RAZVOJU**

- ” Dete po drugi put kreće u prvi razred zbog toga što nije savladalo gradivo“.
- ” Dete je učenik drugog razreda specijalnog odeljenja. Dete putuje do škole i zapisano je da dosta skita na putu do škole“.

► **NEDOSTATAK RESURSA I SISTEMSKE PREPREKE U ZAJEDNICI ZA ŠKOLOVANJE DETETA**

- ” Dečak je u Nemačkoj završio dva razreda OŠ. Postoje problemi oko redovnog pohađanja nastave zbog nedostatka odgovarajuće dokumentacije“.
- ” Dete nije redovno pohađalo nastavu u zimskom periodu zbog problema sa prevozom“.

► **EDUKATIVNO ZANEMARIVANJE**

- ” Dečak redovno pohađa školu. Prema rečima učiteljice postoji solidan intelektualni potencijal, ali u školu dolazi bez pribora, sa mokrim sveskama, i vidi se da sa njim kod kuće niko ne radi“.
- ” Devojčica je zbog majčinog alkoholizma edukativno zapuštena. Devojčica je prebačena u specijalnu školu pošto je tetka preuzela brigu o njoj“.

► **FIZIČKO ZANEMARIVANJE**

- ” Loš uspeh u školi, obnovila VI razred. Povučena, socijalno izolovana, higijenski zapuštena“.
- ” Iz izveštaja škole – dete je izolovano iz grupe zbog loše higijene. Uz podršku učitelja savladava gradivo. Saradnja majke sa školom ne postoji“.

► **NAPUŠTANJE ILI PREKID ŠKOLOVANJA**

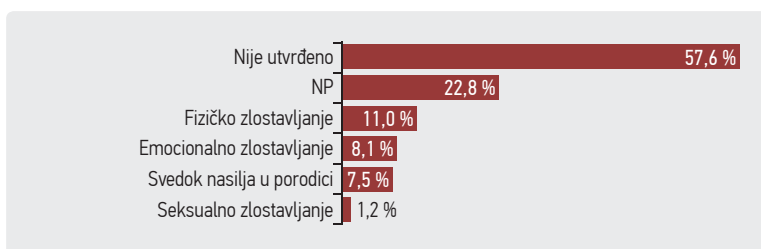
- ” Dete uz očevu podršku napustilo dalje školovanje“.
- ” Dete pauziralo jednu godinu u školi, nakon preseljenja“.

ZLOSTAVLJANJE I ZANEMARIVANJE DETETA

U oblasti posebnih problema koji pogađaju dete prikupljali smo podatke o izloženosti deteta pojedinim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja, saznanjima centara za socijalni rad o trajanju zlostavljanja odnosno zanemarivanja u trenutku inicijalne intervencije centra te o tome da li je dete bilo žrtva trgovine ljudima.

Prema podacima iz dosijea korisnika, **19,3% dece iz uzorka pogađa jedna ili više formi nasilja** ($N=67$) – **11,0% dece je trpelo fizičko**, **8,1% dece emocionalno zlostavljanje**, dok je za **7,5% dece zabeleženo da su bili svedoci nasilja u porodici**, odnosno nasilja među intimnim partnerima. Seksualno zlostavljanje je na početku rada na slučaju zabeleženo kod 1,2% dece koja su smeštena u okviru sistema socijalne zaštite u posmatranom periodu (Slika 12).

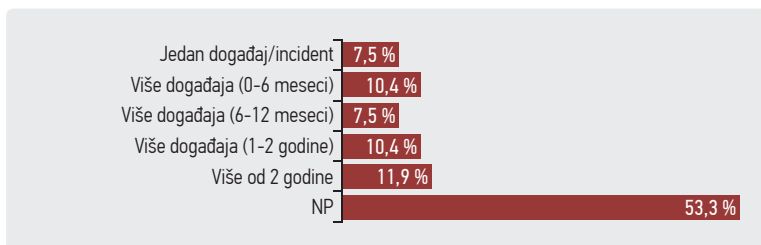
SLIKA 12. Prisustvo pojedinih vrsta zlostavljanja deteta na početku rada na slučaju

Nijedna od posebnih formi nasilja, odnosno zlostavljanja nije utvrđena ni zabeležena u ranoj fazi rada sa detetom i porodicom kod više od polovine dece (57,6%). Uočljivo je da za 22,8% ispitanika nema podataka o prisustvu, odnosno odsustvu nasilja.

Što se tiče dece kod koje je utvrđeno da postoji neka forma nasilja, kod polovine (53,3%) nije poznato niti zabeleženo koliko je nasilje trajalo (Slika 13), dok je **većina dece za koju je zabeležena dužina trajanja nasilja pretrpela više događaja u dužem vremenskom periodu pre nego što su ta deca došla u kontakt sa sistemom socijalne zaštite.**

SLIKA 13. Trajanje nasilja/zlostavljanja

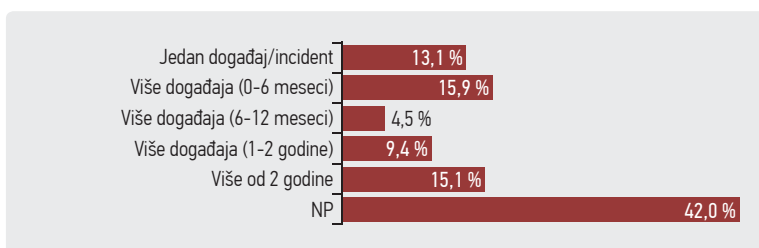
Zanemarivanje dece je, prema podacima centara, znatno više zastupljeno od zlostavljanja – kod **70,9%** dece iz uzorka prisutan je jedan ili više posebnih podoblika zanemarivanja (N=245). Kao najčešći podoblik, kod više od trećine ispitanika, javlja se **napuštanje** (uključujući i ostavljanje) deteta (35,8%), zatim slede **neadekvatan nadzor** (32,3%) te **zdravstveno i fizičko zanemarivanje** (31,1%) (Slika 14). Zastupljeni su praktično svi podoblici zanemarivanja i oni se izgleda revnosnije beleže nego oblici zlostavljanja dece. U 19,9% slučajeva postoji podatak da zanemarivanje nije utvrđeno, a u 8,9% slučajeva nema podataka ni da je zanemarivanje prisutno ni da nije prisutno, što je znatno manje nego kod ostalih stanja koja pogađaju dete.

SLIKA 14. Učestalost podoblika zanemarivanja dece

Kod nešto manje od polovine ispitanika kod kojih je utvrđeno zanemarivanje nema podataka o trajanju zanemarivanja (42,0%). Prema saznanjima centra, u pitanju je bio jedan incident u svega 13,1% slučajeva zanemarivanja. U 15,9% slučajeva zanemarivanje traje do 6 meseci, dok su kod **29,0% zanemarene dece, prema podacima iz dosijea, u pitanju višestruki događaji i hronične forme zanemarivanja** u dužem vremenskom periodu (Slika 15).

SLIKA 15. Trajanje zanemarivanja

Prema podacima iz dosijea korisnika, svega petoro dece iz uzorka (1,4%) označeno je kao žrtve trgovine decom.

PROBLEMI U PONAŠANJU, EMOCIONALNI I ZDRAVSTVENI PROBLEMI DETETA

Kako bismo došli do bližih saznanja o problemima i potrebama dece na smeštaju u sistemu socijalne zaštite, prikupili smo podatke iz dosijea i o posebnim manifestacijama problema u ponašanju, emocionalnim teškoćama dece i trajanju tih teškoća. I u ovoj oblasti nedostaje veliki broj podataka: kod nešto manje od trećine dece (29,7%) nema podataka o simptomima problema u ponašanju, dok kod nešto više od polovine dece (52,2%) postoji podatak da nisu prisutni problemi u ponašanju (Slika 16.).

Tamo gde su **zabeleženi neki problemi u ponašanju (kod 18,2% dece)**, oni se prvenstveno odnose na skitnju i bekstvo od kuće (6,3%), krađe (5,5%), bežanje iz škole (5,2%), laganje (5,2%), napade besa (5,2%), dok su najređe beleženi promiskuitetno ponašanje (0,3%), samopovređivanje (0,9%) i erotizovano ponašanje (1,2%).

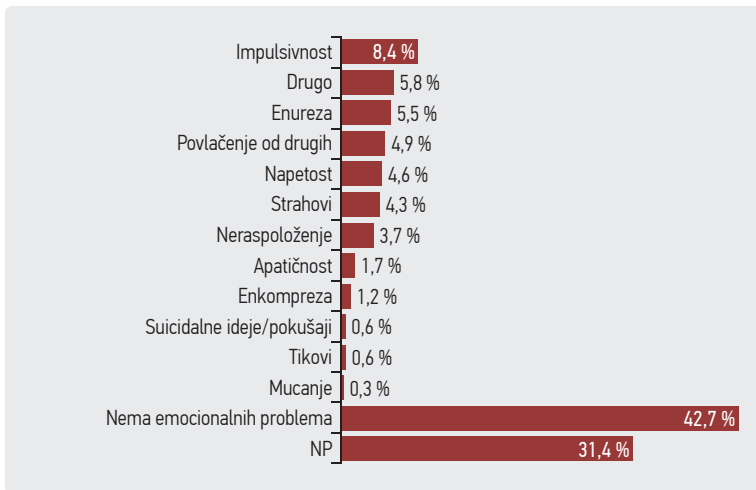
SLIKA 16. Učestalost problema u ponašanju dece na početku rada na slučaju

Od 18,2 % dece kod koje su zabeleženi problemi u ponašanju, svega kod nešto više od polovine (9,9%) postoje podaci o trajanju problema u ponašanju. Najčešće su u pitanju višestruki incidenti koji se javljaju u periodu dužem od 6 meseci (5,8%).

Kada su u pitanju simptomi emocionalnih problema kod dece, ovi *podaci ne postoje kod skoro trećine (31,4%) ispitanika*, dok je kod 42,7% dece zabeleženo da nema tih problema (Slika 17). Tamo gde su zabeleženi **emocionalni problemi** na samom početku rada na slučaju (**oko četvrtina dece iz uzorka**), ukazuje se na impulsivnost (8,4%), enurezu (5,5%) i strahove (4,3%), dok su tikovi, mucanje i suicidalne ideje ili pokušaji najređe beleženi (od 0,3 do 0,6%).

SLIKA 17. Učestalost emocionalnih problema dece na početku rada na slučaju

Prikupili smo i podatke o postojanju duševnih oboljenja, odnosno verifikovanih psihijatrijskih dijagnoza kod dece na samom početku rada centra za socijalni rad sa detetom i porodicom. Prema podacima iz dosijea, *kod skoro dve trećine ispitanika (61,1%) nema beležaka koje se odnose na postojanje, odnosno nepostojanje psihijatrijskih poremećaja*, dok je kod trećine dece (33,4%) zabeleženo da nema tih problema. Kod ukupno **5,5% dece iz uzorka utvrđena je jedna ili više psihijatrijskih dijagnoza**. Među zabeleženim problemima najčešće se javlja hiperaktivni poremećaj (1,4%), dok su poremećaji pažnje, ponašanja, raspoloženja, navika i autizam prisutni u po 0,6% slučajeva. Psihотиčni poremećaj je zabeležen kod samo jednog deteta iz uzorka (0,3%), a ni za jedno dete iz uzroka ne postoje zabeleške da je dijagnostikovao PTSP ili anksiozni poremećaj.

Invaliditet je na samom početku rada sa detetom **zabeležen kod oko šestine dece** (16,7%, $N=58$). Deca sa invaliditetom uglavnom imaju intelektualne smetnje (7,5%) i višestruku ometenost (5,5%) (Tabela 4). Na početku rada na slučaju nije bilo kategorisano 13,3% dece kod koje je zabeležena intelektualna ometenost, dok su ostala deca uglavnom kategorisana kao lako ometena ($N=26$, 7,5%), kao umereno i teže ometena po 0,9% dece ($N=3$), a 1,4% dece je kategorisano kao teško ometeno dete ($N=5$).

TABELA 4. Vrsta invaliditeta/smetnji u razvoju dece na početku rada na slučaju

	N	%
Nije prisutna	289	83,3
Telesni invaliditet	4	1,2
Intelektualne smetnje	26	7,5
Oštećenje sluha	5	1,4
Oštećenje vida	1	0,3
Višestruka ometenost	19	5,5
Drugo	2	0,6
NP	1	0,3
Ukupno	347	100,0

Čak četvrtina dece na početku rada (24,8%, N=86) ima zabeležene zdravstvene probleme koji najčešće zahtevaju posebnu ili dodatnu negu. Tu spadaju alergijske reakcije, različiti deformiteti, hipotonična muskulatura, artrezijska anusa, hepatitis, crevni paraziti, anemija, hernija, upala pluća, dijabetes, dulicheplalila dystonia, epilepsija, oftalmološki problem, ne kontroliše sfinkter, zastoj u rastu, hidrocefalus congenitu, apstinencijalni sindrom, neurofibromatoza, perinatalna asfikacija, aspiracija mekonijuma, srčane smetnje i sl.

U formi otvorenog odgovora istraživači su iz dosijea korisnika beležili druga zapažanja o ponašanju, obrascima vezivanja ili teškoćama deteta. Odgovori se mogu grupisati u nekoliko kategorija:

1. OBRASCI VEZIVANJA (36 od 162 odgovora), gde su najčešća zapažanja o vezanosti deteta za roditelje, braću i sestre, članove uže i šire porodice (baka, deka, tetka, stric) i hranitelje te o načinima na koji dete uspostavlja odnose sa drugim ljudima.

- ” Deca su vezana i upućena jedna na druge, razvoj u donjoj granici, emotivna vezanost za majku“.
- ” Deca se lako vezuju za nepoznate osobe, ne pokazuju privrženost u odnosu na roditelje“.
- ” Otvoren, spontan, lako uspostavlja kontakte, saradljiv, emotivno vezan za brata i sestru“.
- ” U odnosu na mlađe sibilinge se postavlja zaštitnički. Sa starijom sestrom je preuzela brigu o njima. Voli da dominira“.

2. SOCIJALNO FUNKCIONISANJE. Jedan broj zapažanja (36 od 162 odgovora) odnosi se na socijalno funkcionisanje deteta, a najčešće se navode problemi u ponašanju kao što su skitnja, bežanje od kuće, kršenje pravila, problemi u školi,

agresivnost, izolovanost, krađa, impulsivnost, tuča, promiskuitet, ili osobine ličnosti kao što su otvorenost, saradljivost, komunikativnost, nesigurnost, strah, nepoštovanje autoriteta, apatičnost i slično.

- ” Od problema u ponašanju navode se česti konflikti sa vršnjacima, otimanje užine drugoj deci, neopravdani izostanci iz škole, sklonost lažima. Ne zaostaje u razvoju sa vršnjacima, ali je već poprimio crte vaspitne zapuštenosti i zanemarenosti koja se svakim danom sve više ispoljava“.
- ” Od samog početka škole dete pokazuje upadljivo i neprimereno ponašanje što se manifestuje kroz agresivnost, tuče, neprihvatanje školskih pravila, krađu, maltretiranje druge dece. Problemi postoje i na obrazovnom planu – nema radne navike, loš uspeh, ima problem sa pažnjom i koncentracijom“.
- ” Dete je introvertno, u nepoznatim situacijama je sklon ljubomornom ponašanju. Ima strah od oca i nazivao ga je zver“.
- ” Dete je opisano kao problematično, hiperaktivno i sa problemima u školi. Uzimalo novac iz domaćinstva majke, nakon čega mu je ona zabranila da dolazi kod nje. Novac zarađivao prodavajući švercovanu robu, spavao u kamionima, na ulici“.
- ” Ne poštuje autoritet, pravila ne razume i ne pridržava ih se. Prema starijima se često odnosi bez poštovanja, ulazi u verbalne duele“.

3. ZDRAVSTVENI I HIGIJENSKI STATUS. Jedan broj odgovora (16 od 162) odnosi se na zdravstveno stanje deteta, što obuhvata psihosomatske probleme, zastoj u rastu, probleme u govoru, Daunov sindrom i nerazvijene higijenske navike deteta:

- ” Dečak još uvek nosi pelene, govor nije razvijen, bio je vašljiv, prljav, neuredan“.
- ” Dete ne reaguje na zvukove, teško ga je dovesti u budno stanje, hrani se preko nazogastrične sonde“.
- ” Dete otežano govori jer ima zdravstveni problem na nescima u vidu rascepa. Nerazvijenih je higijenskih navika“.
- ” U stresnim situacijama kod deteta dolazi do psihosomatskih smetnji (glavobolja, problemi sa varenjem)“.

Intervencije centra za socijalni rad pre smeštaja deteta

Protokolom smo prikupili podatke iz dosijea dece na smeštaju o tome u kojoj meri su stručni radnici CSR istraživali mogućnosti i pružali podršku da dete ostanu sa jednim ili oba roditelja, što se smatra najmanje restriktivnim rešenjem po

dete i porodicu, te su u tom smislu ispitivane intervencije pomoći i podrške koje su dobili dete i porodica pre izdvajanja deteta, potom pokušaji da se dete smesti kod drugog roditelja (ukoliko dete nije živelo kod oba roditelja) i kod srodnika, kao i priprema deteta i roditelja za izdvajanje iz porodice.

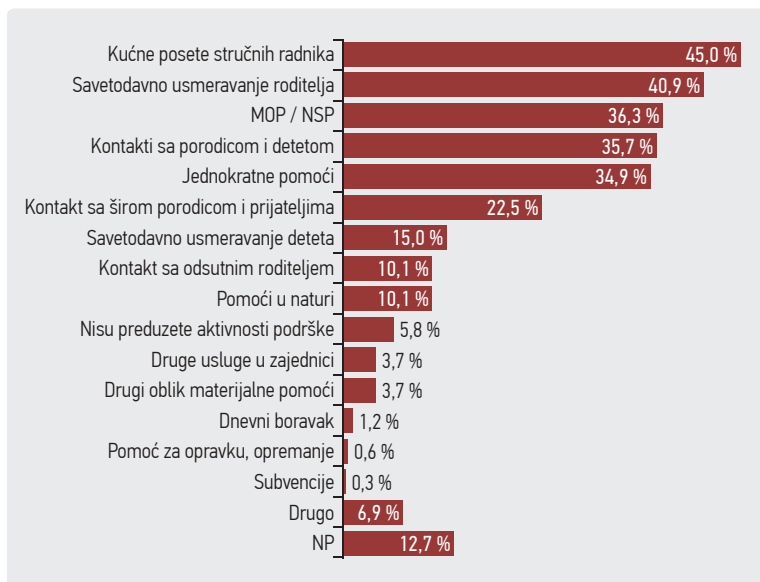
PODRŠKA CSR DETETU I PORODICI PRE IZDVAJANJA

Od 347 ispitanih slučajeva dece na smeštaju, u 12,7% slučajeva ($N=44$) u dosijeu korisnika nema informacija da je bilo kakva podrška pružena detetu i porodici pre izdvajanja deteta, a u 5,8% slučajeva zabeleženo je da nisu preduzimane nikakve mere podrške. Ovo upućuje ne to da **kod gotovo 1/5 porodica (18,5%) nisu preduzimane mere za jačanje porodice.**

Od preduzetih mera podrške, najčešće su one koje podrazumevaju kontakt roditelja i deteta sa stručnim radnicima centra: kućne posete stručnih radnika (45,0%), savetodavno usmeravanje roditelja (40,9%) i, znatno ređe, savetodavno usmeravanje deteta (11,8%) (Slika 18). O kvalitetu, osmišljenosti i delotvornosti tih mera ne može se zaključivati na osnovu naših rezultata, mada ima jakih indicija da se u stvari radi o kontaktu sa stručnim radnicima koji se tiče procesa procene potreba, snaga i rizika deteta, porodice i zajednice.

Znatno ređe su preduzimani drugi oblici nematerijalne pomoći detetu i porodici koji imaju za cilj očuvanje porodice i uključivanje šire porodične mreže: kontakt sa širom porodicom i prijateljima je zabeležen u svega 22,5% slučajeva ($N=78$), a kontakt sa odsutnim roditeljem je ostvaren u 10,1% slučajeva. Usluge podrške u zajednici su se veoma retko koristile na ovoj populaciji dece i porodica: svega 1,2% dece je koristilo dnevni boravak, a 3,7% druge usluge u zajednici, što se uglavnom odnosi na posredovanje centra pri upisu i dobijanju subvencija u oblasti predškolskog obrazovanja za decu i na upućivanje roditelja na ustanove mentalnog zdravlja.

Konkretna, **materijalna pomoć** sreće se nešto češće, ali ipak pokriva tek nešto više od **1/3 uzorka: 36,3% porodica** ($N=126$) koristilo je osnovnu novčanu naknadu za pomoć siromašnim porodicama – materijalno obezbeđenje porodice, odnosno novčanu socijalnu pomoć, kako se zove po novom zakonu (u daljem tekstu: MOP, odnosno NSP), u 34% slučajeva se intervenisalo jednokratnom pomoći, dok je pomoć u naturi imalo prilike da koristi svega 10,1% porodica. Pomoć za opravku ili opremanje domaćinstva i subvencije su ovoj populaciji bile sporadično dostupne (0,6% i 0,3%).

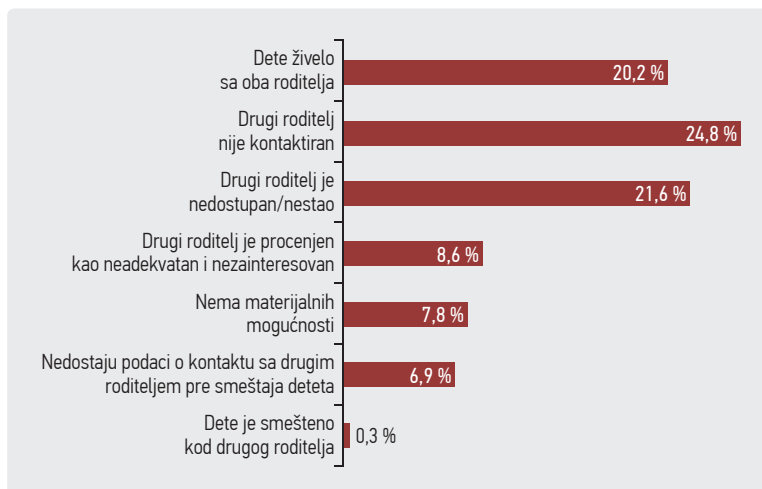
SLIKA 18. Podrška detetu i porodici pre izdvajanja

KONTAKT SA RODITELJEM KOJI NIJE ŽIVEO SA DETETOM

Prilikom prvog kontakta CSR sa detetom i porodicom, svega 13,8% dece je živelo sa oba roditelja. Ukoliko nastanu okolnosti koje ugrožavaju dete, npr. ako roditelj koji se starao o detetu ne može više da se neposredno stara o njemu ili ako taj roditelj ugrožava dete, prva intervencija centra za socijalni rad podrazumeva nastojanje da se stupi u kontakt sa drugim roditeljem kako bi on preuzeo brigu o detetu, ukoliko je to u interesu deteta. Međutim, prema našim rezultatima, u čak 24,8% slučajeva nije bilo kontakta sa drugim (poznatim) roditeljem kako bi preduzeo brigu o detetu, a u 6,9% slučajeva nedostaju podaci o kontaktu sa drugim roditeljem, tako da **stručni radnici centra nisu kontaktirali sa drugim roditeljem deteta u približno jednoj trećini slučajeva** (Slika 19).

Kontakta sa drugim roditeljem je bilo u 25,9% slučajeva, ali je uglavnom procenjivano da je taj roditelj neadekvatan (9,2%), nezainterosovan (8,6%) i da nema materijalnih mogućnosti (7,8%). Najmanji broj dece (0,3%) zapravo odlazi kod drugog roditelja nakon prvog izdvajanja iz porodice.

Kod oko 1/5 slučajeva (21,6%) drugi roditelj je radnicima centra bio nedostupan ili je nestao, zatim je bio nepoznat (najčešće otac) ili je bio na izdržavanju zatvorske kazne.

SLIKA 19. Kontakt sa drugim roditeljem

UKLJUČIVANJE SRODNIKA U PROCES ZAŠTITE DETETA

Tokom rada sa detetom i porodicom, „centar će zajedno sa drugim službama u lokalnoj zajednici i članovima porodice preduzeti razumne napore da dete ostane sa roditeljima, da se preduprede ili otklone okolnosti zbog kojih dete može da bude izmešteno iz porodice, ili će preduzeti sve napore da se steknu uslovi za povratak deteta u porodicu“ (čl. 70, st. 3 Pravilnika o CSR). Planiranje usluga i mera se zasniva na principu najmanje restriktivnog okruženja (*isto*, čl. 70, st. 5), što podrazumeva da se srodnička mreža koristi kao prevashodni resurs za smeštaj deteta koje privremeno ili u dužem vremenskom periodu ne može da ostane sa svojim roditeljima.

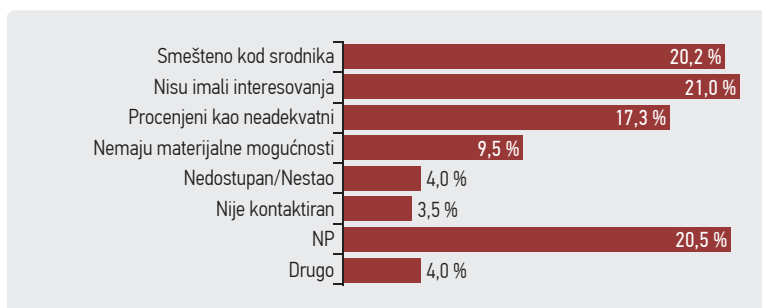
Od ukupno 347 dece iz uzorka, **svoga 20,17% njih (N=70) prilikom prvog smeštaja otišlo je kod srodnika** (bez obzira na to da li je u pitanju bio privremeni – kratkoročni smeštaj, neformalni ili formalni smeštaj, odnosno smeštaj sa zasnivanjem hraniteljstva ili bez zasnivanja hraniteljstva).

Prema podacima iz dosijea dece, u 19,1% slučajeva ne postoje podaci o tome zašto dete nije smešteno kod srodnika niti da li je bilo kontakata sa srodnicima. Istovremeno, u 3,5% slučajeva postoji podatak da nije bilo kontakata sa srodnicima, tako da se zapravo **u 23,7% slučajeva smeštaj deteta ili dece iz porodice kod srodnika nije ni razmatrao** (Slika 20).

U određivanju da li su srodnici adekvatni da prihvate dete, centar za socijalni rad razmatra faktore kao što su uslovi u domaćinstvu srodnika, da li su ranije bili osuđivani, istoriju zlostavljanja i zanemarivanja dece, zloupotrebu supstanci, sposobnost i spremnost da zaštite decu od roditelja ili prethodnih odgajatelja, kao i spremnost na saradnju u izradi i sprovođenju plana usluga za dete i porodicu.

Tamo gde se razmatrala mogućnost smeštaja deteta kod srodnika, u 21,0% slučajeva je procenjeno da srodnici nisu zainteresovani da prihvate dete, u 17,3% slučajeva su srodnici procenjeni kao neadekvatni, dok je u 9,5% slučajeva procenjeno da oni nemaju materijalnih mogućnosti da se staraju o svojim mlađim rođacima. U svega 4,0% slučajeva srodnici su označeni kao nedostupni ili nestali.

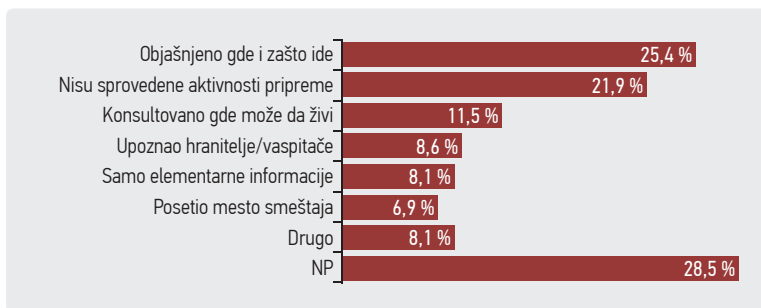
SLIKA 20. Zastupljenost razloga zbog kojih dete nije smešteno kod srodnika

PRIPREMA ZA IZDVAJANJE DETETA

U našem uzorku, kod čak 38,9% ($N=135$) dece nije rađena priprema pre izdvajanja, odnosno ne postoje nikakvi podaci o tome u dosijeu korisnika. Priprema za izdvajanje najčešće nije rađena u slučajevima kada je dete smešteno ili već boravilo kod srodnika te kod dece niskog kalendarskog uzrasta, najčešće kod novorođenih beba koje su faktički u prvim mesecima života iz zdravstvene ustanove smeštene u okviru sistema socijalne zaštite. Smeštaj u srodničku porodicu svakako ima svoje specifičnosti i kada je u pitanju priprema dece za smeštaj, što ne znači da uglavnom unapred poznata sredina za dete ne zahteva pripremu deteta i drugih uključenih na nove okolnosti. Na osnovu prikupljenih podataka nije sasvim jasno koji je procenat dece starije od šest meseci otišao u nepoznatu sredinu bez ikakve pripreme.

Kod 49,3% dece je rađena neka vrsta pripreme za izdvajanje. U tim situacijama je u 25,4% slučajeva detetu objašnjeno gde i zašto ide, a u 8,1% slučajeva detetu su date samo elementarne informacije. Dete je znatno ređe konsultovano gde bi moglo da živi (u 11,5% slučajeva), a hranitelje i vaspitače je upoznao u 8,6% slučajeva, dok je najmanji broj dece (6,9%) imao priliku da poseti mesto budućeg boravka pre smeštaja (Slika 21).

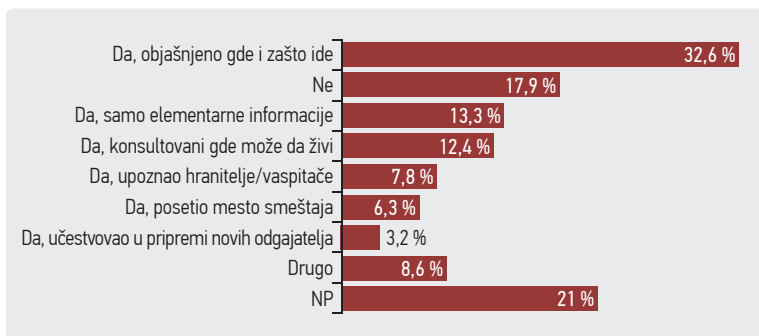
SLIKA 21. Zastupljenost različitih postupaka pripreme deteta za izdvajanje

Ukoliko se dete izdvaja iz roditeljske porodice nakon neodložne intervencije, dobra praksa zahteva da se sastanak radi izrade plana usluga (uglavnom prvog, početnog plana) zakaže što ranije, u roku od 48 sati. Planiranje treba da obuhvati biološke roditelje, dostupne srodnike i bliske prijatelje porodice, hranitelje, odnosno vaspitače iz ustanove, predstavnike drugih službi koje treba da obezbede ili već pružaju neke usluge detetu i porodici i dete, odnosno dete u skladu sa uzrastom i sposobnošću za učešće (čl. 68 Pravilnika o CSR). Svrha sastanka je da se uključi što je moguće više ljudi koji mogu da pruže podršku roditeljima i detetu i da se roditeljima jasno stavi do znanja da je vreme za reunifikaciju ograničeno.

U situacijama kada se dete prvi put izdvaja iz roditeljske porodice, voditelj slučaja u susretu sa roditeljima daje potpune informacije o procesu procene i planiranja, nadležnostima organa starateljstva i postupcima za vršenje roditeljskog prava koji će se preduzeti pred sudom, o očekivanjima od roditelja i o vremenskim rokovima i ograničenjima.

Kada je u pitanju **učesće roditelja**, odnosno dotadašnjih odgajatelja u procesu izdvajanja deteta, u 1/5 slučajeva (21,0%) ne postoje podaci o tome, a u **17,9% slučajeva zabeleženo je da podrška pre izdvajanja nije pružena**.

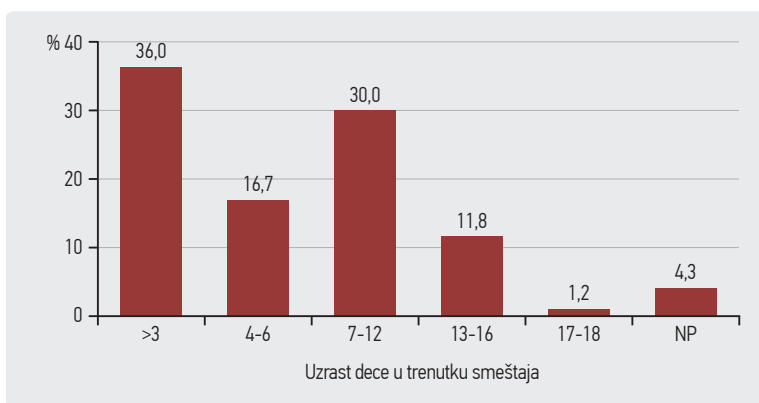
Od slučajeva kada je pružena podrška, u 32,6% slučajeva roditelju je objašnjeno zašto i gde dete ide, a u 12,4% slučajeva roditelj je konsultovan gde dete može da živi. Prema zabeleškama iz dosijea, elementarne informacije su date u 13,3% slučajeva, dok su roditelji učestvovali u pripremi novih odgajatelja u svega 4,0% slučajeva.

SLIKA 22. Učešće roditelja/odgajatelja u proces izdvajanja deteta

Aktivnosti i mere CSR preduzete tokom smeštaja

UZRAST DETETA TOKOM PRVOG SMEŠTAJA

Najveći broj dece je upućen na smeštaj na uzrastu manjem od 3 godine (36%), potom na uzrastu 7–12 godina (30%), a najmanje na smeštaj ulaze stariji adolescenti uzrasta 17–18 godina (1,2%).

SLIKA 23. Uzrast deteta prilikom smeštaja

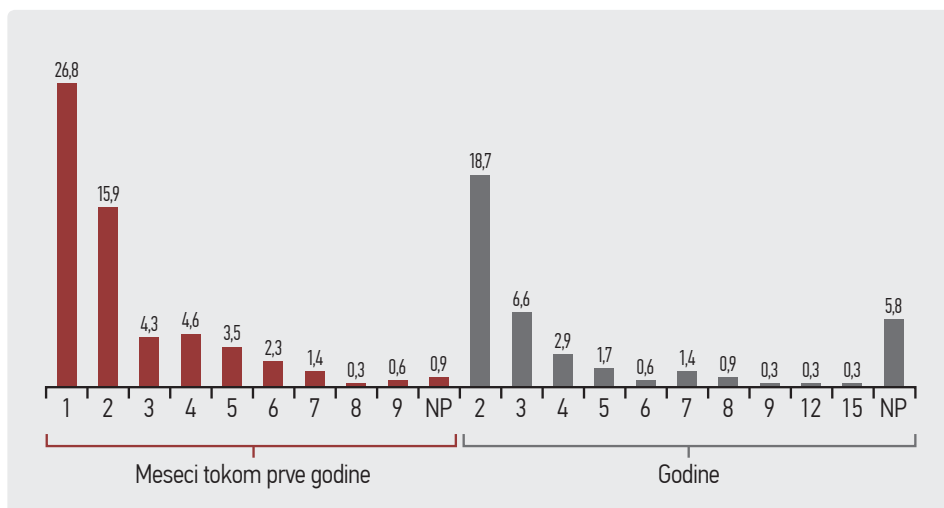
Kada je pitanju smeštaj sasvim male dece (mlađe od 2 godine, odnosno 24 meseca, kojih je u uzorku 21,6%), prosečan uzrast za smeštaj odojčadi je 6 meseci ($M=5.82$, $SD=5.89$), s tim što se upadljivo najveći broj dece smešta u prva tri meseca života (11,2%).

VREME OD PRVOG KONTAKTA DO SMEŠTAJA DETETA

Veoma je značajno sagledati vreme koje je centar za socijalni rad posvetio radu sa porodicom pre nego što je dete izdvojeno. Iz našeg uzorka, **60,5% dece je smešteno tokom prve godine rada centra** sa detetom i porodicom.

Najveći broj dece je smešten tokom prvog meseca rada CSR sa porodicom (26,8%). Tokom prva dva meseca rada sa detetom i porodicom izdvojeno je nešto manje od polovine dece (42,7%). Nešto manje od 1/5 dece (18,7%) izdvojeno je iz roditeljske, odnosno druge primarne porodične sredine tokom druge godine rada centra sa detetom i porodicom. Procenat porodica koje su bile poznate centru i sa kojima su preduzimane intervencije tokom 3 i više godina pre izdvajanja deteta čini tek 15,0% uzorka (Slika 24).

SLIKA 24. Vreme od prvog kontakta CSR sa detetom i porodicom do prvog smeštaja

Drugim rečima, **kada posmatramo decu koja su smeštena tokom prve godine, njih 71,7% je smešteno tokom prva dva meseca od prijave**, odnosno od prvih saznanja centra za socijalni rad o detetu i porodici.

Rezultati hi-kvadrat testa ukazuju na to da ne postoji razlika u uzrastu dece koja su smeštena tokom prva dva meseca i dece koja su smeštena tokom prve godine rada sa detetom i porodicom. **Postoji statistički značajna i velika razlika u uzrastu dece koja su izdvojena tokom prve godine od trenutka kontakta sa CSR i dece izdvojene nakon prve godine od prvog kontakta**, $\chi^2(3, N=324)=17.72$, $p<.01$. Cramer's V iznosi .23. **Deca koja se izdvajaju kasnije starija su od dece koja se izdvajaju tokom prve godine** (Tabela 6).

TABELA 5. *Uzrast deteta i vreme od prvog kontakta sa CSR do prvog smeštaja/izdvajanja deteta iz porodice*

	Tokom prve godine ³				Ukupno tokom prve godine		Tokom druge godine i više ⁴	
	Smeštaj tokom prva dva meseca		Smeštaj nakon više od dva meseca					
	N	%	N	%	N	%	N	%
0-3	20	13,6	3	5,2	23	11,1	6	5,2
4-6	33	22,4	13	22,4	46	22,1	8	6,9
7-12	49	33,3	18	31,0	67	32,2	48	41,4
13 i više	45	30,6	24	34,8	72	34,6	54	46,6
Ukupno	147	100,0	58	100,0	208	100,0	116	100,0

Statistički značajne razlike postoje kod dece s obzirom na pol, vreme intervencija centra te s obzirom na to ko je prijavio slučaj. Upadljivo je da nisu nađene statistički značajne razlike u razlozima za izdvajanje dece između dece koja su smeštena tokom prva dva meseca od prvog kontakta sa CSR i ostale dece smeštene tokom prve godine rada na slučaju, $\chi^2(4, N=207)=8.82$, $p=.07$, *Cramer's V* iznosi .21. Ipak, pošto je značajnost marginalna, a *Cramer's V* je visok, ove razlike treba detaljnije ispitati.

3 Za 5 korisnika ne postoji informacija o broju meseci koji je protekao tokom prve godine od trenutka prijema do smeštaja (2,4%).

4 Za 23 korisnika ne postoje tačni podaci o dužini boravka i uzrastu (6,6%).

TABELA 6. Intervencije koje je CSR preduzimao pre izmeštanja deteta i vreme od prvog kontakta do izdvajanja deteta iz porodice

	Ukupno tokom prve godine				Tokom druge godine i više			
	Ne		Da		Ne		Da	
	N	%	N	%	N	%	N	%
NP	181	86,2	29	13,8	107	91,5	10	8,5
Nisu preduzete aktivnosti podrške	193	91,9	17	8,1	115	98,3	2	1,7
MOP/NSP	131	65,4	79	37,6	79	67,5	38	32,5
Jednokratna pomoć	154	73,3	56	26,7	60	51,3	57	48,7
Pomoć u naturi	193	91,9	17	8,1	101	86,3	16	13,7
Pomoć za opravku, opremanje	209	99,5	1	0,5	116	99,1	1	0,9
Subvencije	209	99,5	1	0,5	117	100,0	0	0,0
Drugi oblik materijalne pomoći	202	96,2	8	3,8	112	95,7	5	4,3
Savetodavno usmeravanje roditelja	120	57,1	90	42,9	69	59,0	48	41,0
Savetodavno usmeravanje roditelja	193	91,9	17	8,1	93	80,2	23	19,8
Kućne posete stručnih radnika	116	55,2	94	44,8	59	50,4	58	49,6
Kontakti sa porodicom i detetom	136	64,8	74	35,2	68	58,6	48	41,4
Kontakt sa odsutnim roditeljem	191	91,0	19	9,0	102	87,2	15	12,8
Kontakt sa širom porodicom i prijateljima	158	75,6	51	24,4	92	78,6	25	21,4
Dnevni boravak	207	99,0	2	1,0	115	98,3	2	1,7
Druge usluge u zajednici	203	96,7	7	3,3	111	94,9	6	5,1
Drugo	198	94,3	12	5,7	106	90,6	11	9,4

Postoji statistički značajna razlika u vezi sa etničkom pripadnošću između dece koja su smeštena tokom prve godine rada i one koja su smeštena nakon tog perioda, $\chi^2(2, N=301)=12.42$, $p<.01$, Cramer's V iznosi .20. **Rezultati upućuju na to da je nešto više romske dece i dece drugih nacionalnosti izdvojeno tokom prve godine od prvog kontakta sa CSR u odnosu na decu srpske nacionalnosti** (Tabela 7).

TABELA 7. Etnička pripadnost deteta i vreme od prvog kontakta sa CSR do izdvajanja deteta iz porodice

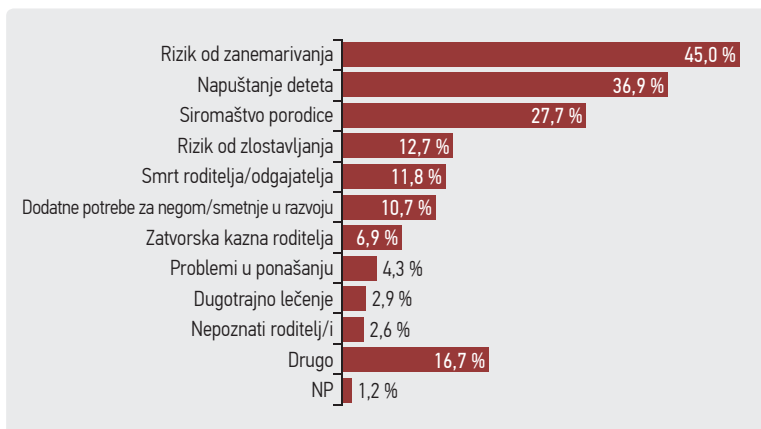
	Tokom prve godine ⁵				Ukupno tokom prve godine		Tokom druge godine i više	
	Smeštaj tokom prva dva meseca		Smeštaj nakon više od dva meseca					
	N	%	N	%	N	%	N	%
Srpska	70	51,5	29	52,7	101	52,1	78	72,9
Romska	43	31,6	21	38,2	64	33,0	20	18,7
Drugo	23	16,9	5	9,1	29	14,9	9	8,4
Ukupno	136	100,0	55	100,0	194	100,0	107	100,0

Kada sagledamo povezanost vremena koje je proteklo od prvog kontakta CSR sa detetom i porodicom do smeštaja deteta i vrste intervencija koje je CSR preduzimaо pre izmeštanja deteta iz porodice, uočavamo da **porodice kod kojih su deca izdvojena tokom prve godine značajno češće nisu bile predmet nikakvih intervencija CSR**. Kod ovih porodica nisu preduzete aktivnosti podrške ($\chi^2(1,N=327)=5.60$, $p<.05$, *Cramer's V* iznosi .13) i one su značajno češće koristile jednokratnu pomoć ($\chi^2(1,N=327)=16.16$, $p<.01$, *Cramer's V* iznosi .22.). Takođe, sa ovim porodicama se značajno češće koristilo savetodavno usmeravanje roditelja, $\chi^2(1,N=326)=9.56$, $p<.01$, *Cramer's V* iznosi .17.

RAZLOZI ZA IZDVAJANJE DETETA IZ PORODICE

Kao **dominantan razlog** za prvo izdvajanje deteta iz roditeljske porodice u dosijeima korisnika se navodi rizik od zanemarivanja (45,0%), zatim napuštanje deteta (36,9%), a potom i siromaštvo porodice u (27,7%). U 10,7 % slučajeva deca se izdvajaju usled **dodatne potrebe za negom**, odnosno smetnji u razvoju deteta (Slika 25).

Manje prisutni razlozi su: rizik od zlostavljanja (12,7%), smrt roditelja ili odgajatelja (11,8%) i drugi razlozi (16,7%), npr. kada roditelji ne mogu da brinu o detetu zbog sopstvenih zdravstvenih problema (povreda, hospitalizacija, mentalna ometenost) ili su u pitanju poremećeni porodični odnosi sa prisutnim nasiljem u porodici, posebno nasiljem među intimnim partnerima.

SLIKA 25. Razlozi za prvo izdvajanje deteta iz porodice

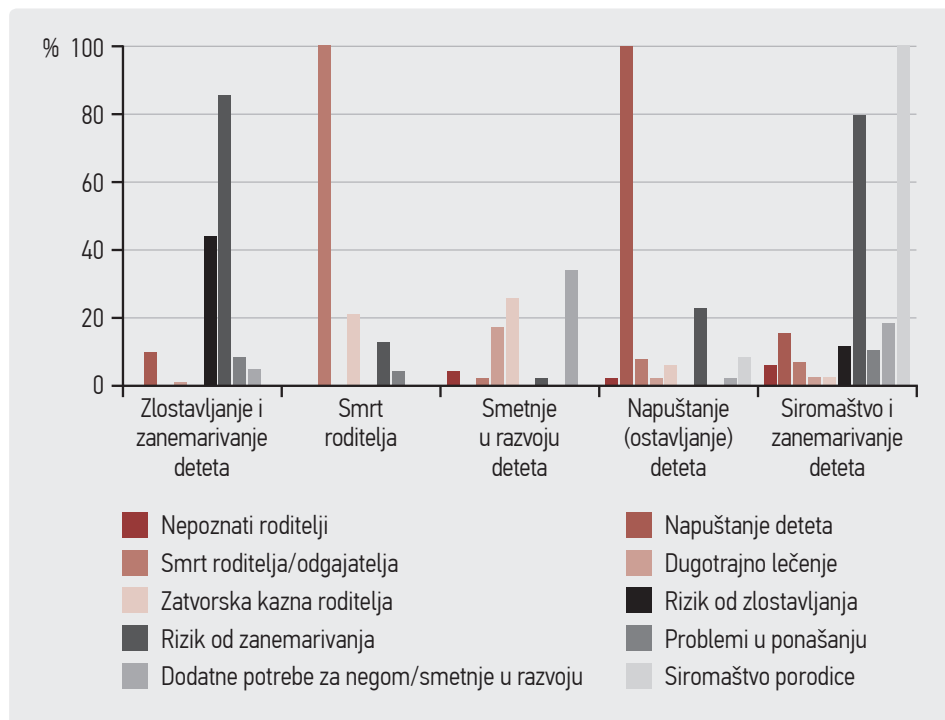
Na osnovu analize latentnih klasa možemo razlikovati 5 grupa razloga za izdvajanje deteta iz porodice (Tabela 8 i Slika 26):

1. **Zlostavljanje i zanemarivanje deteta** (23,6%). Za ovu grupu je karakterističan najviši stepen rizika od zlostavljanja te visok stepen zanemarivanja i u odnosu na ostale grupe. Zlostavljanje se javlja samo u ovoj grupi i, u manjoj meri, u petoj. Zanimljivo je da u ovoj grupi nije zastupljeno siromaštvo.
2. **Smrt roditelja** (6,9%). Ovaj razlog nije povezan sa ostalim razlozima, odnosno smrt roditelja dovodi do izdvajanja i onda kada ne postoje drugi rizici.
3. **Smetnje u razvoju deteta** (13,5%) uz sprečenost roditelja koji su na izdržavanju zatvorske kazne ili na dugotrajnom lečenju.
4. **Napuštanje (ostavljanje) deteta** (30,5%). Ovu grupu odlikuje napuštanje (ostavljanje) deteta od strane roditelja, sprečenost roditelja koji su na izdržavanju zatvorske kazne i siromaštvo porodice.
5. **Siromaštvo i zanemarivanje deteta** (25,4%). U ovoj grupi su zastupljeni i problemi u ponašanju deteta te, u manjoj meri, dodatne potrebe za negom / smetnje u razvoju deteta.

TABELA 8. Grupe razloga za smeštaj dece

Grupa	Razlozi za smeštaj	N	%
1	Zlostavljanje i zanemarivanje deteta	82	23,6
2	Smrt roditelja	24	6,9
3	Smetnje u razvoju deteta	47	13,5
4	Napuštanje (ostavljanje) deteta	106	30,5
5	Siromaštvo i zanemarivanje deteta	88	25,4

SLIKA 26. Grupe razloga za smeštaj

Posmatranjem razlika u intervencijama koje je centar za socijalni rad preduzeo pre izdvajanja deteta i razloga za izdvajanje deteta zapažamo značajne razlike u korišćenju novčane pomoći, i to osnovne novčane naknade – materijalnog obezbeđenja porodice, odnosno novčane socijalne pomoći (MOP/NSP), $\chi^2(4, N=346)=11.41$, $p<.05$, Cramer's V iznosi .18, i jednokratne pomoći, $\chi^2(4, N=346)=16.43$, $p<.01$, Cramer's V iznosi .22 (Tabela 9).

TABELA 9. Intervencije koje je CSR preduzimao pre izmeštanja deteta i razlozi za izdvajanje deteta iz porodice

	Zlostavljanje i zanemarivanje		Smrt roditelja		Smetnje u razvoju		Napuštanje		Zanemarivanje i siromaštvo	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
MOP/NSP	33	40,2	4	16,7	14	30,4	33	31,1	42	47,7
Jednokratna pomoć	31	37,8	5	20,8	8	17,4	34	32,1	43	48,9

Centri za socijalni rad koriste raspoloživa materijalna davanja najviše u situacijama kada su razlozi za izdvajanje deteta *zanemarivanje i siromaštvo, odnosno zlostavljanje i zanemarivanje, a značajno manje u slučajevima napuštanja ili ostavljanja deteta i kada se deca sa smetnjama u razvoju upućuju na smeštaj*. Važno je sagledati i vreme intervencije centra za socijalni rad od prvog kontakta do izdvajanja deteta iz porodice u svetlu razloga za izdvajanje deteta. Međutim, ne postoji razlika u brzini izdvajanja deteta iz porodice (u smislu vremena proteklog između prvog kontakta i upućivanja deteta na smeštaj) kod različitih razloga za izdvajanje dece. Na osnovu hi-kvadrat testa uočavamo da razlike ne postoje ni kod neodložnog izdvajanja, $\chi^2(4, N=207)=3.37$, $p=.50$, ni u slučajevima kada je centar za socijalni rad sa porodicom radio godinu dana pre izdvajanja deteta, $\chi^2(4, N=347)=2.96$, $p=.57$.

TABELA 10. Razlozi za izdvajanje deteta iz porodice i vreme od prvog kontakta sa CSR do prvog smeštaja

	Tokom prve godine ⁶				Ukupno tokom prve godine		Tokom druge godine i više	
	Smeštaj tokom prva dva meseca		Smeštaj nakon više od dva meseca					
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zlostavljanje i zanemarivanje	26	17,6	18	30,5	44	21,0	35	29,9
Smrt roditelja	13	8,8	1	1,7	15	7,1	8	6,8
Deca sa smetnj. u razvoju	25	16,9	5	8,5	31	14,8	12	10,3
Napuštanje	45	30,4	17	28,8	63	30,0	35	29,9
Siromaštvo i zanemarivanje	39	26,4	18	30,5	57	27,1	27	23,1
Ukupno	148	100,0	59	100,0	210	100,0	117	100,0

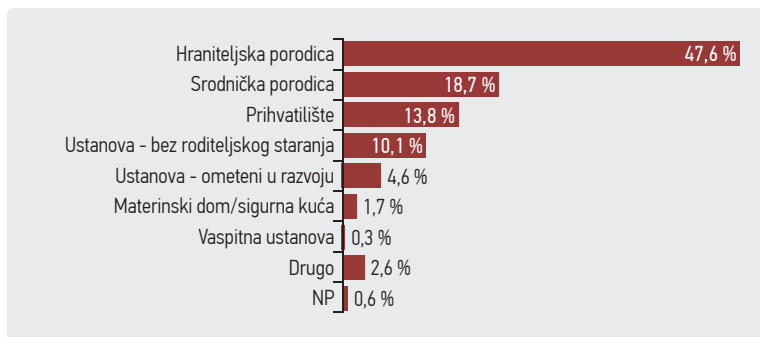
VRSTA SMEŠTAJA I UDALJENOST OD MESTA STANOVANJA RODITELJA

Kao prvi smeštaj u **47,6% slučajeva se određuje hraniteljska porodica**, potom srodnička porodica (18,7%), zatim prihvatilište (13,8%) i, najzad, ustanova za decu bez roditeljskog staranja (10,1%).

6 Za 3 korisnika ne postoji informacija o broju meseci koji je protekao tokom prve godine od trenutka prijema do smeštaja (1,4%).

Deca se pri prvom smeštaju upućuju u ustanove za ometene u razvoju u 4,6% slučajeva, dok su se materinski dom ili sigurna kuća, koji obezbeđuju smeštaj majke sa detetom ili decom i time predstavljaju (naj)manje restriktivan oblik smeštaja, koristili u 1,7% slučajeva iz uzorka.

SLIKA 27. Tip prvog smeštaja dece u sistemu socijalne zaštite Srbije

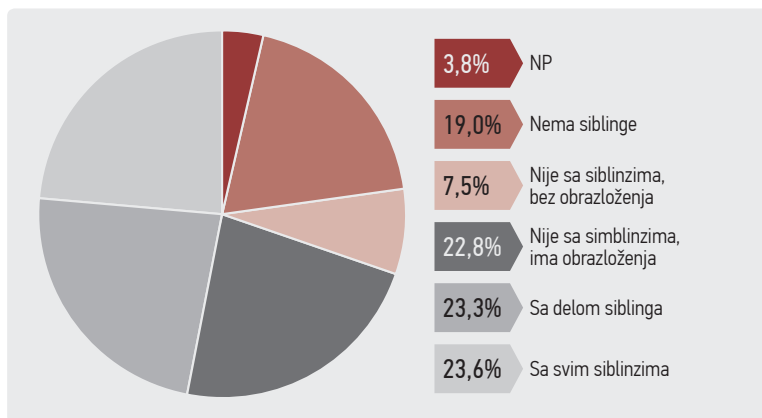

Prilikom prvog smeštaja deca se **najčešće smeštaju u istoj opštini** (73,2%). Od toga 64,3% dece ostaje u istom mestu, dok se 19,9% seli u obližnje mesto udaljeno do 50 km, a 6,3% dece u mesto udaljeno do 100 km. To znači **da prilikom prvog izdvajanja 33% dece školskog uzrasta treba da promeni školu**. Prema našim podacima, tokom prvog izdvajanja deteta 3,5% dece se seli dalje od 200 km od kuće.

SMEŠTAJ SA BRAĆOM I SESTRAMA

Jedno od osnovnih prava deteta je pravo na porodični život i očuvanje kontakta sa članovima porodice. Smatra se da je osnovno pravilo kod izmeštanja dece zajednički smeštaj braće i sestara, kad god je to moguće i kada nije suprotno interesima deteta (United Nations Children's Fund, 2009b). Prema našim rezultatima, **deca su smeštena sa svom braćom i sestrama u 23,6% slučajeva, a sa delom sibringa (23,3%)**.

Od ukupnog broja dece, 19% nema braću i sestre, dok za 10% dece u dosijeu korisnika ne postoji obrazloženje ili razlog zašto nisu smešteni sa sibrinzima.

SLIKA 28. Smeštaj sa braćom i sestrama

Kada su u pitanju razlozi zašto dete nije smešteno sa braćom i sestrama, najčešći odgovori su da su braća i sestre sa jednim od roditelja, bilo da nemaju probleme ili se radi o polubratu ili polusestri, mada *uglavnom ne postoji nikakvo objašnjenje*. Drugi razlog po zastupljenosti je da su ostala braća i sestre u drugim hraniteljskim porodicama ili kod drugih srodnika. Samo u dva slučaja zabeleženo je da sva braća i sestre nisu mogli da budu smešteni u istu hraniteljsku porodicu jer ih je bilo puno. U ostale razloge spadaju napuštanje zaštite od strane sibilinga (zbog punoletstva) ili smeštaj u drugu ustanovu.

REGULISANJE KONTAKATA PLANOM USLUGA

Uprkos jasnim zakonskim određenjima, **kod 62,0% dece plan kontakata nije regulisan**, čime se krši osnovno pravo deteta. Ipak, prema podacima iz dosijea korisnika, **kontakte održava 61,4% dece**. Od 38,6% dece koja ne održavaju kontakte, odluka o zabrani kontakata postoji svega u pet slučajeva (1,4%). Ta zabrana je u dva slučaja sudska, a u tri privremena odluka organa starateljstva.

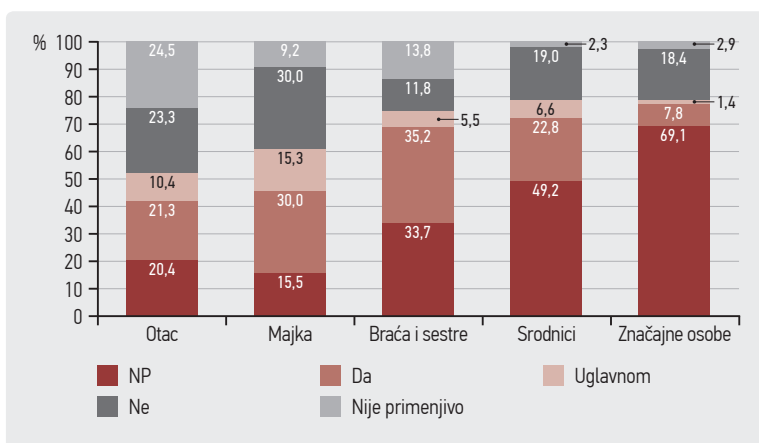
TABELA 11. Odluka o zabrani ili ograničenju kontakata

	N	%
Održava kontakte	213	61,4
Nema odluke - ne održava kontakte	112	32,3
Sudska odluka o zabrani	2	0,6
Sudska odluka o ograničenju	2	0,6
Odluka OS o ograničenju	3	0,9
Drugo	7	2
NP	8	2,3

U oblasti održavanja kontakata, nedostaje veliki broj podataka u dosijeima dece. Najčešće izostaju podaci o održavanju kontakata deteta sa značajnim osobama (67,0%) i srodnicima (47,8%).

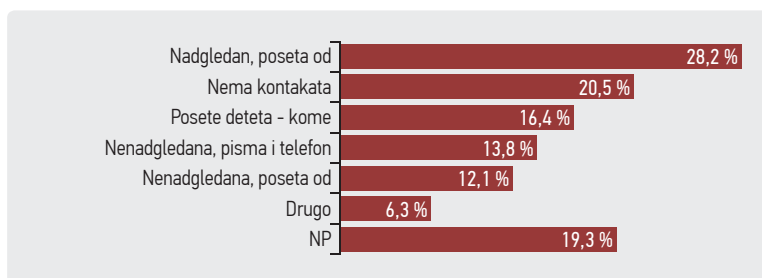
Deca i mladi na smeštaju **najčešće održavaju kontakt sa siblizima (35,2%), a zatim sa majkom (30%) i ocem (21,3%).**

U 30% slučajeva je zabeleženo da deca nemaju kontakt sa majkom, a u 23,3% slučajeva sa ocem. Ovo pitanje nije primenljivo kod 24,5% dece za oca (jer je preminuo, nestao ili napustio dete), a kod 13,8% dece za braću i sestre (jer ih dete nema).

SLIKA 29. Održavanje kontakta sa porodicom i drugim značajnim osobama

U 19,3% slučajeva nedostaju podaci o načinu održavanja kontakata. Kontakt je najčešće nadgledan (28,2%), a zatim su po zastupljenosti prisutni kontakti u vidu poseta deteta roditeljima ili drugima (16,4%). Nenadgledanih poseta roditelja i srodnika detetu ima u 12,1% slučajeva. Nenadgledani kontakt putem telefona, pisma ili slično održava 13,8% dece.

SLIKA 30. Način održavanja kontakta deteta sa bliskim osobama

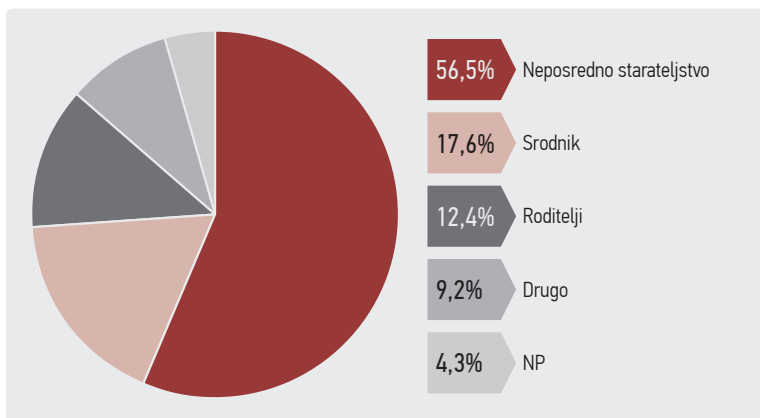

PREUZETE MERE ORGANA STARATELJSTVA

Prema podacima iz dosijea, u gotovo 2/3 slučajeva (74,6%) od raspoloživih mera organa starateljstva preuzeta je mera stavljanja deteta pod starateljstvo, a organ starateljstva je pokrenuo neki od postupaka pred sudom u 19,3% slučajeva. Kod 15,9% dece doneta je privremena mera – rešenje o izdvajanju deteta – nakon neodložne intervencije, dok u 16% slučajeva nedostaju podaci o merama koje su organi starateljstva preuzeli. Ovo ukazuje na to da je odmah nakon izdvajanja ili u prvih par meseci nakon toga 89,6% dece stavljeno pod starateljstvo.

Mere preventivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava centri za socijalni rad koristili su vrlo retko kod ove grupe dece – u svega 3,17% slučajeva (N=11), a još ređe su koristili mere korektivnog nadzora po PZ, čl. 80 (meru upozorenja u 0,6% slučajeva i meru upućivanja u ustanovu specijalizovanu za savevanje i posredovanje u porodičnim odnosima u 2,3% slučajeva).

Kako je veliki broj dece koja su izdvojena iz porodice stavljen pod starateljstvo, interesovalo nas je ko je bio zadužen ulogom staratelja u ovako delikatnim okolnostima. Prema dobijenim rezultatima, **u više od polovine slučajeva obuhvaćenih uzorkom (56,5%) neposredno starateljstvo nad detetom preuzeo je organ starateljstva, a srodnici su postavljeni za staratelja u 17,6% slučajeva.** Pod odgovorom „drugo“ (9,2%) kao staratelji su najčešće navođeni hranitelji (7,58%).

SLIKA 31. Starateljstvo nad detetom – ko vrši dužnost staratelja

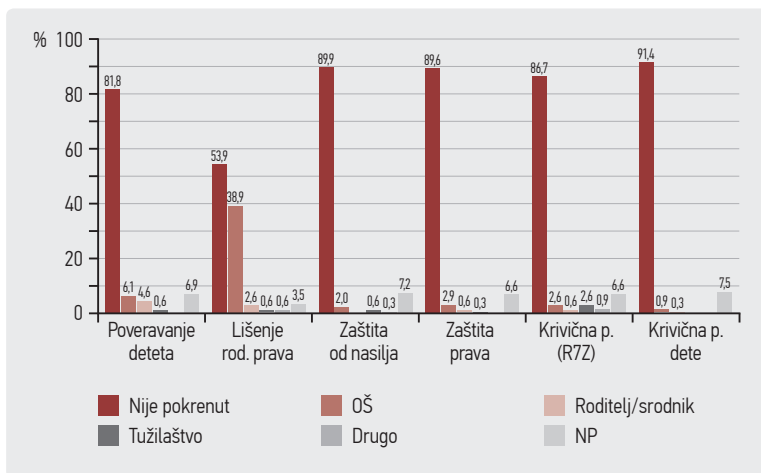
POSTUPCI PRED SUDOM

U posmatranom uzorku dece na smeštaju, **postupak za (potpuno ili delimično) lišavanje roditeljskog prava pokreće se najčešće od svih postupaka (u 42,7% slučajeva)**, a zatim sledi postupak za poveravanje deteta jednom roditelju, odnosno vršenje roditeljskog prava od strane jednog roditelja (u 11,3% slučajeva).

Znatno su ređi ostali postupci pred parničnim sudom: postupak za zaštitu od nasilja u porodici je pokrenut u svega 2,9% slučajeva, a postupak za zaštitu prava deteta u 3,8% slučajeva. Ukupno, **za nešto više od polovine dece (55,3%) pokrenut je neki od mogućih postupaka pred sudom koji treba da obezbedi zaštitu prava deteta**. Za manje od četvrtine dece (24,2%) pokrenuto je više postupaka pred sudom.

Krivična prijava se takođe retko podnosi: protiv roditelja, odnosno drugog zlostavljača podneta je u 6,7% slučajeva, a protiv deteta u svega 1,1% slučajeva (Slika 32).

SLIKA 32. Ko je pokrenuo pojedine postupke pred sudom

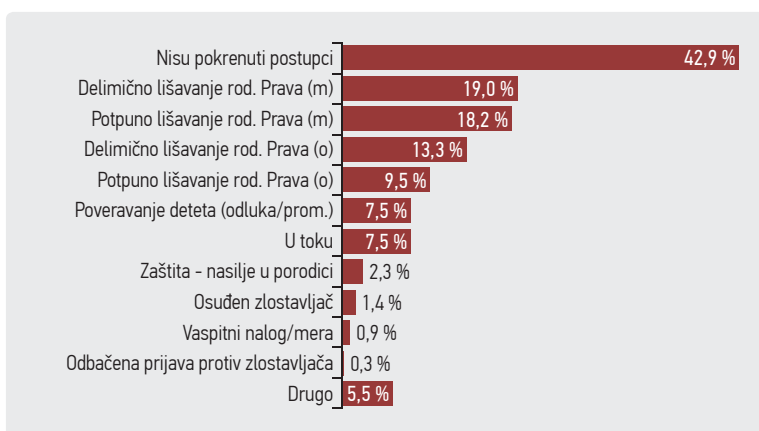
Postupke za lišavanje roditeljskog prava (91,21% pokrenutih postupaka) i za poveravanje deteta (53,84%) **najčešće pokreće centar za socijalni rad**, odnosno organ starateljstva. Roditelji i srodnici se kao pokretači postupka pojavljuju samo sporadično, i to uglavnom u postupcima za poveravanje deteta za način vršenja roditeljskog prava koji treba da utvrdi sa kojim roditeljem će dete živeti (41,02% pokrenutih postupaka za poveravanje deteta). Tužilaštvo se samo marginalno pojavljuje kao pokretač raznovrsnih postupaka pred sudom, osim kod krivične prijave protiv roditelja, odnosno drugog zlostavljača, gde se pojavljuje jednako kao i organ starateljstva – u po 2,6% slučajeva (Slika 32 i Tabela 12).

TABELA 12. Pokretanje postupaka pred sudom

	Poveravanje deteta		Lišavanje rod. prava		Zaštita od nasilja u por.		Zaštita prava deteta		Krivična prijava (rod./zlost.)		Krivična prijava dete	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Nije pokrenut	284	81,8	187	53,9	312	89,9	311	89,6	301	86,7	317	91,4
OS	21	6,1	135	38,9	7	2,0	10	2,9	9	2,6	3	0,9
Roditelj/srodnik	16	4,6	9	2,6	0	0,0	2	0,6	2	0,6	1	0,3
Tužilaštvo	2	0,6	2	0,6	2	0,6	1	0,3	9	2,6	0	0,0
Drugo	0	0,0	2	0,6	1	0,3	0	0,0	3	0,9	0	0,0
NP	24	6,9	12	3,5	25	7,2	23	6,6	23	6,6	26	7,5

Od 55,6 % dece za koju je pokrenut neki od postupaka pred sudom, kod 7,5% (N=26) postupci su u vreme terenskog dela istraživanja još uvek bili u toku. Sud se uglavnom opredeljavao za delimično (18,2%) i potpuno (19,0%) lišavanje roditeljskog prava majke te delimično (13,3 %) i potpuno (9,5%) lišavanje roditeljskog prava oca. Mera zaštite od nasilja u porodici je izrečena kod 2,3% dece iz uzorka. Zlostavljač je u krivičnom postupku osuđen u 1,4% (N=5) od 23 pokrenuta slučaja (što čini 6,7% pokrenutih krivičnih prijava protiv roditelja i drugih zlostavljača).

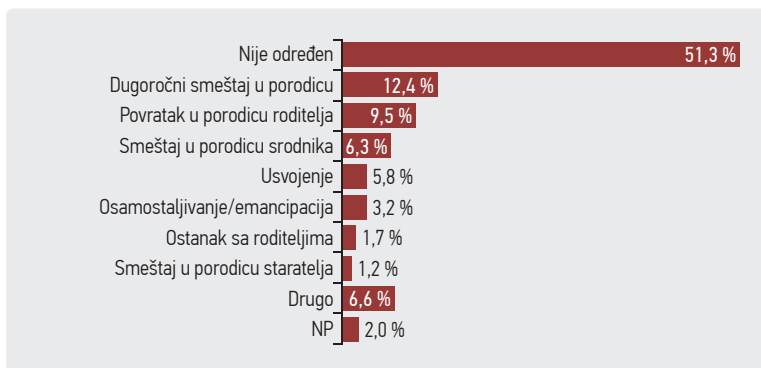
SLIKA 33. *Sudske mere i odluke*

PLANIRANJE STALNOSTI ZA DETE U RANOJ FAZI RADA NA SLUČAJU

Podaci dobijeni pregledom dosijea uzorka dece na smeštaju ukazuju na to da **za polovinu dece iz uzorka tokom prvog smeštaja i u zakonskom roku nije određen cilj stalnosti (51,3%)**. Kada postoji beleška o cilju stalnosti, najčešće je u pitanju ono što zapravo nije cilj stalnosti – u 12,4% slučajeva se kao cilj stalnosti navodi „dugoročni smeštaj u hraniteljsku porodicu“, pri čemu nisu u pitanju mlade odrasle osobe koje ne mogu da se osposobe za samostalan život.

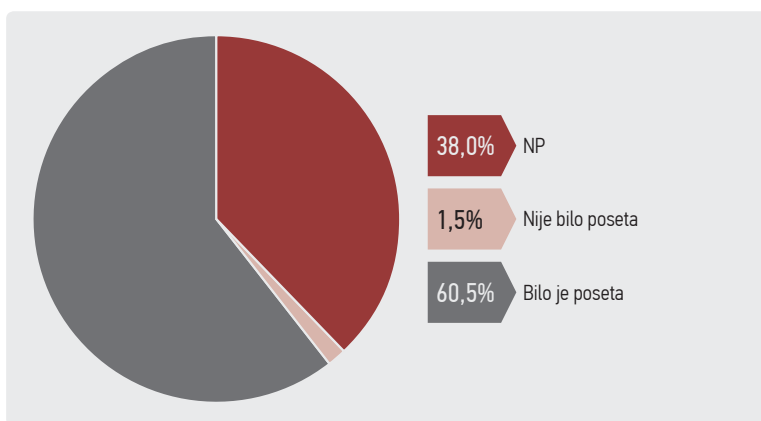
Povratak u porodicu roditelja se kao cilj navodi u manje od 10% slučajeva (9,5%), a smeštaj u porodicu srodnika (uz starateljski aranžman), kao naredni poželjan cilj stalnosti, u svega 6,3% slučajeva. Usvojenje se kao cilj stalnosti planira kod prvog smeštaja za 5,8% dece, dok se osamostaljivanje (emancipacija) pominje kod svega 3,2% dece iz uzorka.

SLIKA 34. Ciljevi stalnosti za decu na smeštaju prema planu stalnosti

POSETE STRUČNIH RADNIKA

Prema podacima iz dosijea dece iz uzorka, u 60,5 % slučajeva je zabeležena poseta stručnih radnika detetu na smeštaju tokom prve godine smeštaja. To pokazuje **da poseta voditelja slučaja tokom prve godine smeštaja nije bilo za 39,5% dece na smeštaju.**

U polovini slučajeva u kojima je bilo poseta voditelja slučaja deci na smeštaju nedostaju podaci o broju poseta. Tamo gde podaci postoje, najčešće je bilo od 1 do 4 posete (33%).

SLIKA 35. Posete stručnih radnika u prvoj godini smeštaja deteta

Tokom prvog smeštaja 239 dece je smešteno u hraniteljsku porodicu (srodničku ili profesionalnu). Kod dece koja su tokom prvog smeštaja smeštena u hraniteljsku porodicu, decu su, osim voditelja slučaja, prema beleškama iz dosijea deteta, tokom prve godine smeštaja pratili i posećivali i savetnici za hraniteljstvo (u 81,6% slučajeva dece na formalnom porodičnom smeštaju).

STABILNOST SMEŠTAJA

Prilikom prikupljanja podataka za procenu stabilnosti smeštaja opredelili smo se za retrospektivne preglede smeštaja dece u vremenskom okviru od pet godina (jun 2006 – jun 2011). Nastojali smo da u što većoj meri pratimo kompletno iskustvo deteta sa socijalnom zaštitom, što olakšava centralna pozicija centra za socijalni rad u sistemu socijalne zaštite. Takođe smo pokušali da „uhvatimo“ podatke o planiranim i neplaniranim, formalnim i neformalnim smeštajima dece, ukoliko je o njima bilo ikakvih beležaka u dosijeu korisnika. Prikupljali smo podatke o stanju, potrebama, problemima i snagama deteta na početku rada na slučaju i prema poslednjim izveštaju.

U našem istraživanju se, za svako dete koje je prekinulo prvi smeštaj, popunjavao poseban aneks upitnika. Za svaku pojedinačnu promenu smeštaja popunjen je poseban aneks kojim smo nastojali da pratimo broj, razloge i vrstu smeštaja deteta. Istraživači su imali pisano uputstvo da kod razloga prekida prethodnog smeštaja zaokruže jedan ili više relevantnih odgovora. Ovde se nije odgovaralo na pitanje „Gde je dete otišlo nakon prekida smeštaja?“ nego na pitanje „Zašto, iz kog razloga je prekinut smeštaj?“.

Razlozi su definisani tako da prate različite okolnosti koje vode pozitivnom (proaktivnom) kretanju dece ka cilju stalnosti (razlozi 2–5, 15 i 16), nasuprot negativnom (reaktivnom) odgovoru sistema koji interveniše u „iznudici“. To je obično reakcija na nepovoljan odnosno nepredviđen događaj ili, u drugom slučaju, reakcija na prethodne propuste u blagovremenom rešavanju situacije. Smeštaj deteta se tada prekida i dete se obično upućuje na naredni smeštaj. Zbog toga smo isključili prekid urgentnog smeštaja, koji po prirodi stvari zahteva prekid, a ne može se oceniti da li ima proaktivne ili reaktivne ciljeve. Razlozi za prekid smeštaja su definisani na sledeći način:

0. **nema podataka** – kada je dete prekinulo smeštaj, a nije zabeležen razlog za to;
1. **prekid urgentnog smeštaja** – kada je dete bilo smešteno u prihvatilište, pa iz prihvatilišta otišlo na drugo mesto, nezavisno od toga da li se vratilo roditeljima ili je otišlo u ustanovu, kod srodnika ili hraniteljsku porodicu i sl.
2. **povratak roditeljima** – kada se dete vratilo kod jednog ili oba roditelja nakon smeštaja, nezavisno od razloga za to;
3. **ujedinjenje sa braćom i sestrama** – kada je dete premešteno na drugo mesto gde će moći da živi zajedno sa braćom i sestrama ili da bude u njihovoj neposrednoj blizini, nezavisno od toga da li se vratilo roditeljima ili

- je otišlo u ustanovu, kod srodnika ili hraniteljsku porodicu i sl.;
4. **smeštaj kod srodnika** – kada je dete bilo smešteno u ustanovu, hraniteljsku (nesrodničku) porodicu ili kod drugih srodnika, pa je doneta odluka da pređe da živi kod srodnika;
 5. **usvojenje** – kada je dete izašlo sa smeštaja jer je dobilo usvojitelje;
 6. **problemi u ponašanju deteta** – kada je dete ispoljavalo probleme u ponašanju tokom smeštaja, usled čega je odlučeno da treba da promeni mesto, a ponekad i vrstu smeštaja;
 7. **bekstvo deteta** – kada je dete pobešlo sa smeštaja i nije se više vraćalo na isti smeštaj, odnosno kada je upućeno na drugi smeštaj nakon bekstva;
 8. **potrebe školovanja** – kada je dete prekinulo smeštaj zbog školovanja (upisa u srednju ili neku specijalizovanu školu);
 9. **transformacija institucija** – kada je dete prekinulo smeštaj u konkretnoj instituciji zato što ona smanjuje kapacitete ili se zatvara;
 10. **promene u hraniteljskoj porodici** – iz dosijea dece beležene su okolnosti koje su se promenile, koje su doprinele prekidu smeštaja (npr. smrt hranitelja, razvod, bolest i sl.);
 11. **neodgovarajući uzrast za smeštaj u ustanovi** – kada je dete preraslo ustanovu u koju je smešteno, jer ta ustanova prima decu manjeg uzrasta (npr. Stacionar Centra za zaštitu dece i omladine prima decu do 3 godine, Dom „Kolevka“ u Subotici prima decu do 7. godine života i sl.); ovde su obuhvaćena deca koja su prerasla predviđeni uzrast za smeštaj u konkretnu ustanovu te su upućena na drugi smeštaj;
 12. **žrtva zlostavljanja tokom smeštaja** – kada je dete doživelo zlostavljanje tokom smeštaja, pa je zaključeno da treba da promeni mesto smeštaja. Ovo se nije zaokruživalo ako je npr. dete bilo žrtva zlostavljanja tokom smeštaja, a nije otišlo sa tog konkretnog smeštaja. Naznake o doživljenom zlostavljanju u tom slučaju su upisivane kod pitanja o drugim okolnostima, među zapažanjima na konkretnom smeštaju i sl.;
 13. **ugrožavanje bezbednosti drugih** – kada je dete svojim ponašanjem ugrozilo bezbednost druge dece i odraslih na smeštaju, usled čega je zaključeno da treba da prekine smeštaj u konkretnoj ustanovi ili hraniteljskoj porodici (npr. fizički ili seksualni napadi, tuče, podmetanje požara i sl.);
 14. **odluka suda o upućivanju na zavodsku meru** – kada je dete prekinulo smeštaj tako što je sudskom odlukom upućeno u zavod za vaspitanje omladine ili u vaspitno-popravnu ustanovu;
 15. **program za samostalni život/stanovanje uz podršku** – kada je mlada osoba prekinula smeštaj i potom upućena iz ustanove ili hraniteljske porodice na poseban program za samostalni život, stanovanje uz podršku, kuću na pola puta i sl.;
 16. **emancipacija/osamostaljenje** – kada je mlada osoba napustila zaštitu, prekinula smeštaj i nastavila da živi bez posebne podrške ili uz minimalnu podršku sistema socijalne zaštite;

17. **suicid** – kada je dete ili mlada osoba izvršila samoubistvo tokom smeštaja;
18. **smrt korisnika** – kada su dete odnosno mlada osoba preminuli tokom smeštaja;
19. **drugo** – druge značajne okolnosti koje su doprinele prekidu smeštaja.

► **BROJ PREKIDA SMEŠTAJA.** Za 204 dece iz uzorka postoji podatak da je došlo do prekida prvog smeštaja (58,0%), dok 143 nije promenilo smeštaj (41,2%). Za 43 dece kod koje je zabeleženo da je došlo do prekida smeštaja nema podataka koji se odnose na razlog promene smeštaja i vrstu smeštaja nakon prekida. Zbog toga ne možemo pouzdano da tvrdimo da li je uopšte došlo do izlaska iz sistema ili su ta deca i dalje na smeštaju, odnosno da li su u trenutku istraživanja bila na nekom narednom smeštaju.

Dakle, za 162 dece postoji podatak o razlogu za promenu smeštaja, za 43 postoji podatak da je došlo do prekida smeštaja, ali ne postoje ostali specifični podaci, pa se ne može utvrditi šta se zbilja desilo, a kod 142 dece nije došlo do promene prvog smeštaja. Kada posmatramo broj promena smeštaja, 32,6% dece od ukupnog broja ispitanika promenilo je smeštaj dva puta, a 14,0% tri ili više od tri puta (Tabela 13). Najveći broj promena smeštaja kod dece iz uzorka iznosi 7 smeštaja.

TABELA 13. Broj smeštaja dece

Broj smeštaja	N	%
1	143	41,2
2	113	32,6
3	31	8,9
4	6	1,7
5	6	1,7
6	5	1,4
7	1	0,3
NP	42	12,1
Ukupno	347	100,0

Glavna tendencija prilikom promene je prelazak iz ostalih vrsta smeštaja u hraniteljstvo. Tako je na primer 79,1% dece iz prihvatilišta prešlo na profesionalno hraniteljstvo, a tek 4,7% na srodničko hraniteljstvo. Zanimljivo je da je tokom prve godine u profesionalne hraniteljske porodice premešteno i 41,2% dece koja su prilikom prvog smeštaja bila u srodničkim hraniteljskim porodicama.

Među decom koja nisu menjala prvi smeštaj veliki je broj dece koja su prilikom prvog smeštaja upućena hraniteljske ili srodničke porodice, i to čak 88,8% dece (Tabela 14). Kod dece koja su imala prekid prvog smeštaja u posmatranom

periodu, tek je 47,5% prvobitno smešteno u profesionalne hraniteljske ili srodničke hraniteljske porodice, a veliki broj je prvobitno smešten u prihvatilišta i ustanove za decu bez roditeljskog staranja. Dalje, tek polovina dece koja su smeštena u profesionalnim hraniteljskim porodicama i ostala je u njima, a 63,1% dece koja su smeštena u srodničke hraniteljske porodice ostalo je na prvobitnom smeštaju.

TABELA 14. Mesto prvog smeštaja i promene smeštaja

	Nema promene smeštaja		Nejasni podaci		Prekid smeštaja	
	N	%	N	%	N	%
Hraniteljska porodica	85	59,9	20	47,6	60	37,0
Srodnička porodica	41	28,9	7	16,7	17	10,5
Ustanova za decu bez roditeljskog staranja	4	2,8	6	14,3	25	15,4
Ustanova za decu ometenu u razvoju	10	7,0	1	2,4	5	3,1
Vaspitna ustanova	0	0,0	0	0,0	1	0,6
Prihvatilište	1	0,7	4	9,5	43	26,5
Materinski dom / sigurna kuća	0	0,0	2	4,8	4	2,5
Drugo	1	0,7	1	2,4	7	4,3
NP	0	0,0	2	2,4	0	0,0
Ukupno	142	100	43	100	162	100

Posle prvog smeštaja, 30 dece je napustilo zaštitu tako što su se vratili roditeljima (8,6%) ili su dobili usvojitelje (2,3%, N=8), a jedno dete je preminulo. Deca koja nisu menjala smeštaj bila su na prvom smeštaju u nesrodničkoj hraniteljskoj porodici (30,0%, N=104), u srodničkoj hraniteljskoj porodici (13,8%, N=48), a u 20 slučajeva u ustanovama za smeštaj dece (5,8%).

► **RAZLOZI ZA PREKID SMEŠTAJA.** Najčešći razlozi za **prekid prvog smeštaja** jesu prekid urgentnog smeštaja (40,1%), povratak dece u roditeljsku porodicu (18,5%) i promene u hraniteljskoj porodici (9,3%). Među razlozima za prekid prvog smeštaja ima neznatno više reaktivnih razloga: 51 dete je promenilo prvi smeštaj iz reaktivnih razloga, a 48 dece iz proaktivnih razloga.⁷

7 Kao što je ranije u tekstu pomenuto, u „proaktivne“ smo ubrojali razloge 2–5, 15 i 16, dok su ostali razlozi označeni kao „reaktivni“ (što obuhvata i razloge označene kao „drugo“). Prekid urgentnog smeštaja nije uzet u obzir ovom prilikom, usled očekivanog kratkog trajanja i teškoće da se definiše da li on ima proaktivan ili reaktivan karakter.

Među razlozima za **prekid drugog smeštaja** javljaju se promene u hraniteljskoj porodici (20,4%), povratak roditeljima (16,3) i „drugo“ (32,7%) dece. Proaktivni razlozi za prekid drugog smeštaja se navode kod 13, a reaktivni kod 30 dece. Prilikom promene trećeg smeštaja, pored navedenih razloga javljaju se i problemi u ponašanju deteta.

Kada je u pitanju **prekid trećeg smeštaja**, troje dece je imalo probleme u ponašanju, tri prekida se odnose na prekid urgentnog smeštaja, a četvero dece imalo je promene u hraniteljskoj porodici. Po jedno dete imalo je kao razlog prekida povratak roditeljima, ugrožavanje bezbednosti drugih i emancipaciju. Osmoro dece je promenilo smeštaj iz drugog razloga (od otvorenih odgovora se navodi da je dete samo napustilo hraniteljsku porodicu, da je hraniteljica preminula, da ga je policija našla na ulici bez nadzora ili da je hraniteljstvo prekinuto na drugi način). Proaktivni razlozi za prekid trećeg smeštaja se navode kod 4 dece, a reaktivni kod 16 dece.

Kada je u pitanju **promena četvrtog smeštaja**, problemi u ponašanju su razlog promene kod dvoje dece, po jedno dete je pobeglo sa smeštaja ili promenilo smeštaj zbog potreba školovanja, a kod jednog deteta je došlo do promena u hraniteljskoj porodici. Kod sedmoro dece navode se drugi razlozi (kod dvoje dece je neophodno specijalizovano hraniteljstvo, kod troje je kao razlog naveden smeštaj u hraniteljsku porodicu, a jedna hraniteljica je imala kod sebe previše dece po novim standardima, pa je jedno dete izmešteno). Za prekid četvrtog smeštaja ne navode se proaktivni razlozi, a reaktivni se javljaju kod 12 dece.

Kod **promene petog smeštaja**, dvoje dece je promenilo smeštaj zbog povratka roditeljima, dvoje zbog bekstva, a dvoje zbog promena u hraniteljskoj porodici (2 proaktivna i 4 reaktivna razloga). **Šesti smeštaj** je promenilo jedno dete (zbog problema u ponašanju).

Dakle, razlozi za promenu smeštaja dece su uglavnom reaktivni; proaktivni razlozi se javljaju 67 puta, gotovo upola manje nego reaktivni, koji su se pojavili u 114 situacija. Takođe, proaktivni razlozi se javljaju uglavnom prilikom promene prvog smeštaja, a njihov broj kasnije naglo opada, dok udeo reaktivnih razloga raste sa brojem smeštaja.

TABELA 15. Razlozi za prekid prilikom prva tri smeštaja*

	Promena prvog		Promena drugog		Promena trećeg	
	N	%	N	%	N	%
NP	6	3,7	0	0,0	0	0,0
Prekid urgentnog smeštaja	65	40,1	4	8,2	3	16,7
Povratak roditeljima	30	18,5	8	16,3	1	5,6
Ujedinjenje sa braćom i sestrama	4	2,5	0	0,0	0	0,0
Smeštaj kod srodnika	6	3,7	2	4,1	0	0,0
Usvojenje	8	4,9	3	6,1	0	0,0
Problemi u ponašanju deteta	6	3,7	5	10,2	3	16,7
Bekstvo deteta	2	1,2	1	2,0	0	0,0
Potrebe školovanja	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Transformacija institucije	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Promene u hraniteljskoj porodici	15	9,3	10	20,4	4	22,2
Neodgovarajući uzrast za smeštaj	4	2,5	1	2,0	0	0,0
Žrtva zlostavljanja tokom smeštaja	0	0,0	2	4,1	0	0,0
Ugrožavanje bezbednosti drugih	1	0,6	0	0,0	1	5,6
Upućivanje na zavodsku meru	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Program za samostalni život/stanovanje uz podršku	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Emancipacija/osamostaljenje	0	0,0	0	0,0	1	5,6
Suicid	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Smrt korisnika	1	0,6	0	0,0	0	0,0
Drugo	22	13,6	16	32,7	8	44,4

* Kod neke dece se javlja više razloga, a procenti po razlozima su računati u odnosu na broj dece koja su promenila prvi smeštaj

► **TRAJANJE SMEŠTAJA.** Kada sagledavamo trajanje pojedinih smeštaja, **prvi smeštaj** je, u posmatranom vremenskom okviru, prosečno **trajao 12,79 meseci** ($SD=14,78$). Istovremeno, sedmero dece iz uzorka je na prvom smeštaju boravilo duže od 5 godina.

Prosečno trajanje **drugog smeštaja iznosi 14,97 meseci** ($SD=15,92$).

Prosečno trajanje **trećeg smeštaja je 7,80 meseci** ($SD=6,97$).

Dužina **četvrtog smeštaja u proseku iznosi 13,00 meseci** ($SD=9,45$), pri čemu je jedan od smeštaja trajao 54 meseca, pa zbog značajnog odstupanja od grupe nije uračunat u meru proseka.

Peti smeštaj je kod 3 korisnika trajao kraće od pola godine, a kod dva oko dve godine, dok za jednog korisnika ne postoji podatak.

TABELA 16. Vrsta smeštaja nakon prekida prvog smeštaja

Vrsta smeštaja	Drugi		Treći		Četvrti		Peti		Šesti ⁸	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Prihvatište	5	1,4	7	2,0	2	0,6	2	0,6	0	0,0
Ustanova za smeštaj dece bez roditeljskog staranja	5	1,4	2	0,6	1	0,3	0	0,0	0	0,0
Ustanova za smeštaj dece ometene u razvoju	2	0,6	1	0,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Hraniteljska porodica	100	28,8	27	7,8	10	2,9	8	2,3	2	0,6
Srodnička porodica	10	2,9	2	0,6	1	0,3	0	0,0	0	0,0
Vaspitna ustanova	0	0,0	1	0,3	1	0,3	1	0,3	0	0,0
Materinski dom / sigurna kuća	0	0,0	2	0,6	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Drugo	36	10,4	7	2,0	2	0,6	0	0,0	3	0,9

► **VRSTA NAREDNOG SMEŠTAJA.** Nakon prekida prvog smeštaja, deca koja ostaju u zaštiti najčešće odlaze u hraniteljske porodice (28,8%, $N=100$), deset puta češće nego u srodničke (2,9%, $N=10$), ili idu na „drugo“ neidentifikovano mesto (1,4%, $N=36$). Čini se i da kod svakog narednog smeštaja stručni radnici nastoje da pronađu novu hraniteljsku porodicu za dete.

► **UZRAST DECE I BROJ PROMENA SMEŠTAJA.** Rezultati analize varijanse, sa brojem promena smeštaja kao nezavisnom varijablom i uzrastom deteta kao zavisnom varijablom, upućuju na to da ne postoji statistički značajna povezanost uzrasta dece i broja promena smeštaja $F(2,341)=2.18$, $p=.12.$, tako da su **mlađa deca izložena promenama smeštaja u istom broju kao i starija deca i mladi.**

► **ETNIČKA PRIPADNOST DECE I BROJ PROMENA SMEŠTAJA.** Za potrebe ove analize, etničku pripadnost smo posmatrali kao kategoričku varijabla sa kategorijama: Srbi, Romi i ostalo, pošto su to najzastupljenije etničke grupe dece u uzorku. Rezultati hi-kvadrat testa upućuju na to da ne postoji statistički značajna povezanost broja promena smeštaja i etničke pripadnosti dece, $\chi^2(4,319)=1.90$, $p=.76$.

8 Dete iz uzorka koje je „dospelo“ do sedmog smeštaja smešteno je tada u hraniteljsku porodicu.

► **POVRATAK RODITELJIMA – UZRAST, INVALIDITET I ETNIČKA PRIPADNOST.** Nakon smeštaja, 38 dece se vratilo u roditeljske porodice (10,9%). Srpske nacionalnosti je nešto manje od dve trećine dece koja su se vratila u porodice ($N=19$, 61,4%), dok je jedna četvrtina dece romske etničke pripadnosti ($N=8$, 25,8%). U porodice se vratilo jedno dete albanske i jedno dete bugarske nacionalnosti, dok za 9 dece nema podataka o etničkoj pripadnosti. Struktura etničke pripadnosti dece koja su se vratila u roditeljsku porodicu nakon smeštaja ne razlikuje se značajno od uzorka.

Od 38 dece koja su se vratila u roditeljsku porodicu, 13 je mlađe od 3 godine (34,2% dece koja su se vratila), dok su ostala deca ravnomerno raspoređena po uzrastima.

Trideset i dvoje dece koja su se vratila roditeljima nema smetnje u razvoju ili invaliditet (84,2%), dok 6 ima (15,8%). Po ovom obeležju nema razlika u odnosu na decu koja se nisu vratila u roditeljsku porodicu.

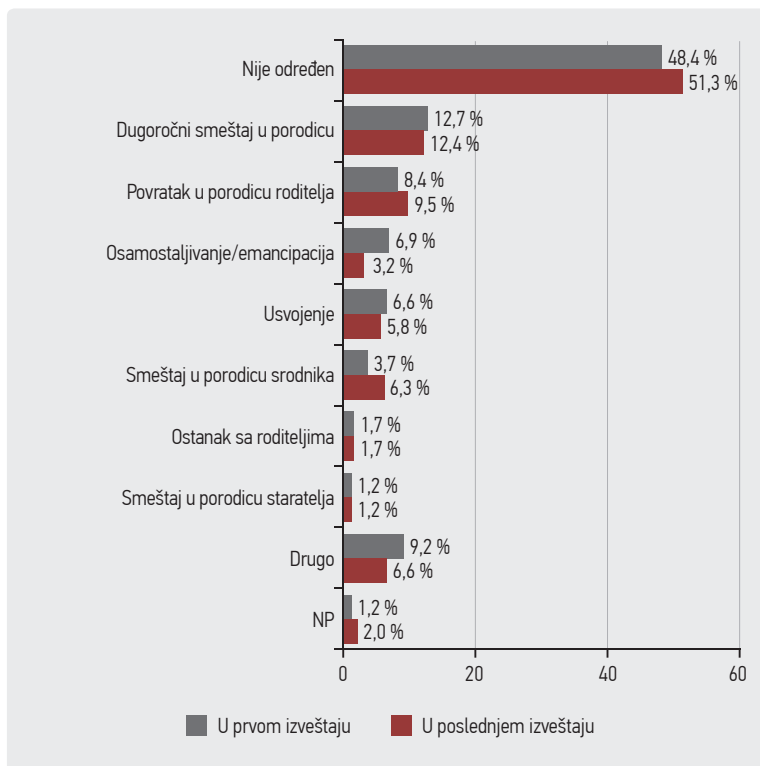
► **USVOJENJE – UZRAST, INVALIDITET I ETNIČKA PRIPADNOST.** Tek 11 dece iz uzorka je usvojeno (3,2%). Osmoro dece je usvojeno tokom prvog smeštaja, a troje tokom drugog. Usvojeno je 9 dece srpske, jedno dete hrvatske i jedno dete nepoznate etničke pripadnosti. U trenutku ulaska na smeštaj, 10 od ukupno 11 dece koja su kasnije usvojena bilo je mlađe od godinu dana, a jedno je imalo dve godine. Što se tiče uzrasta u kome su deca usvojena, troje dece je usvojeno tokom prve godine života, 4 tokom druge, a po jedno tokom treće, četvrte i pete godine. Od smeštaja do usvojenja deteta je proteklo najmanje 9, a najviše 46 meseci ($M=22.64$, $SD=13.34$).

Aktuelne aktivnosti CSR (prema poslednjem izveštaju)

ODREĐIVANJE CILJA STALNOSTI U POSLEDNJEM PLANU

U prvom izveštaju, odnosno planu, u 48,4% slučajeva nije bilo zabeleški u odeljku plana u kome treba odrediti cilj stalnosti (Slika 36). U ostalim slučajevima kao cilj (koji ne obezbeđuje stalnost) najčešće se navodio dugoročni smeštaj u (hraniteljsku) porodicu (12,7%), a od mogućih ciljeva stalnosti javljaju se povratak u porodicu roditelja (8,4%), osamostaljivanje, odnosno emancipacija (6,9%) i usvojenje (6,6%), zatim sledi smeštaj u porodicu srodnika (3,7%), ostanak sa roditeljima (1,7%) i smeštaj u porodicu staratelja (1,2%). Druge formulacije cilja stalnosti koje nisu obuhvaćene navedenim postoje kod 9,2% dece i najčešće se odnose na praćenje hraniteljske i starateljske zaštite. Ostale formulacije obuhvataju regulisanje pravnog statusa, smeštaj u ustanovu, zaštitu interesa deteta, zaštitu u novoj porodici uz održavanje veze sa srođnicima i ostanak u domu za lica mentalno ometena u razvoju.

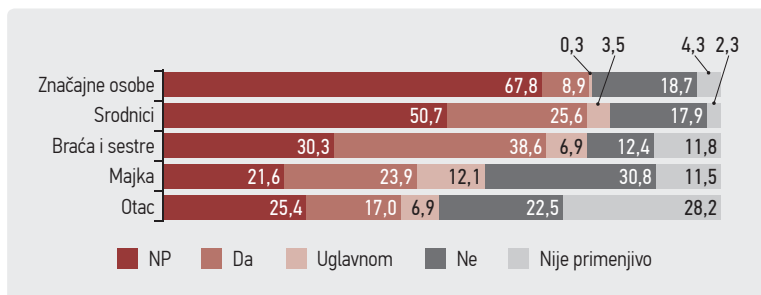
SLIKA 36. Određivanje cilja stalnosti za dete

Kod 134 dece postoje informacije o cilju stalnosti (39,6%) i na početku smeštaja i u poslednjem izveštaju. Pri tome je za 28,7% dece cilj stalnosti promenjen, dok je za ostalu decu ostao isti kao i prvi put kada je određen.

Regulisanje kontakta je prema poslednjem planu usluga obavljeno je u 30,3% slučajeva, dok u znatno većem procentu (65,7%) ono nije predviđeno planom. Tako **vremenom blago opada broj dece za koju postoji regulisan plan kontakata** – nakon prvog smeštaja, za 34,9% dece je planiran i osmišljavan kontakt sa roditeljima, braćom i sestrama, srodnicima i drugim članovima porodice, a za 30,3% dece postoji regulisan plan kontakta u poslednjem izveštaju.

SLIKA 37. Održavanje kontakata sa porodicom i značajnim drugim osobama po poslednjem izveštaju

Prema poslednjem izveštaju, 22,5% dece ne održava kontakt sa ocem, 30,8% sa majkom, 12,4% sa braćom i sestrama, 17,9% sa srodnicima. Takođe, 18,7% dece ne održava kontakt sa drugim značajnim osobama. Istovremeno, održavanje kontakta nije primenljivo sa ocem u 28,2%, majkom 11,5%, braćom i sestrama 11,8%, srodnicima 2,3% i značajnim osobama u 4,3% slučajeva.

Kada su u pitanju kontakti koje su deca održavala u trenutku prikupljanja podataka na terenu, najčešće je očuvan kontakt sa braćom i sestrama (38,6% redovno, a 6,9% uglavnom), a potom sa srodnicima (25,6% redovno, a 3,5% uglavnom).

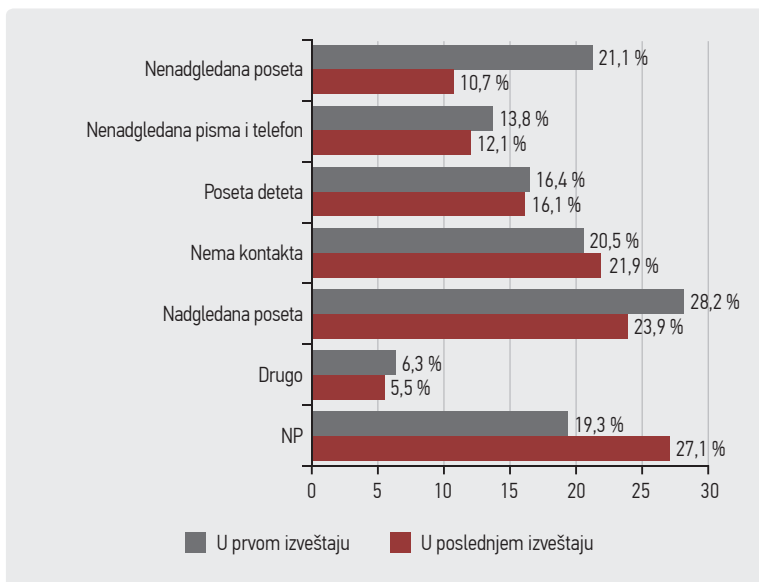
Po zastupljenosti, dalje su prisutni kontakti sa majkom (23,9% redovno, a 12,1% uglavnom) i ocem (17% redovno, a 6,9% uglavnom). Najmanje su zastupljene druge značajne osobe u životu deteta (8,9% redovno, a 0,3% uglavnom), što ukazuje i na propuste u izgradnji mreže podrške za dete koje inače nema razdužene kontakte sa roditeljima i srodnicima.

NAČIN ODRŽAVANJA I OBRAZLOŽENJE KONTAKTA

Za 27,5% dece i mladih u poslednjem izveštaju nema podataka o načinu održavanja kontakata, a 21,9% dece nema kontakata.

Od 51,0% dece koja su ostvarila kontakte, nadgledane posete imalo je 13,5% dece, a nenadgledane posete roditelja, srodnika ili druge bliske osobe imalo je 10,7% dece iz uzorka. Nenadgledanu komunikaciju putem pisma i telefona imalo je 12,1% dece na smeštaju, dok je 16,1% dece i mladih odlazilo nekome u posetu. Nasuprot tome, za 83,9% dece nije zabeleženo da su ikada otišli u posetu roditeljskom domu, srodnicima ili braći i sestrama (ili prethodnom hranitelju).

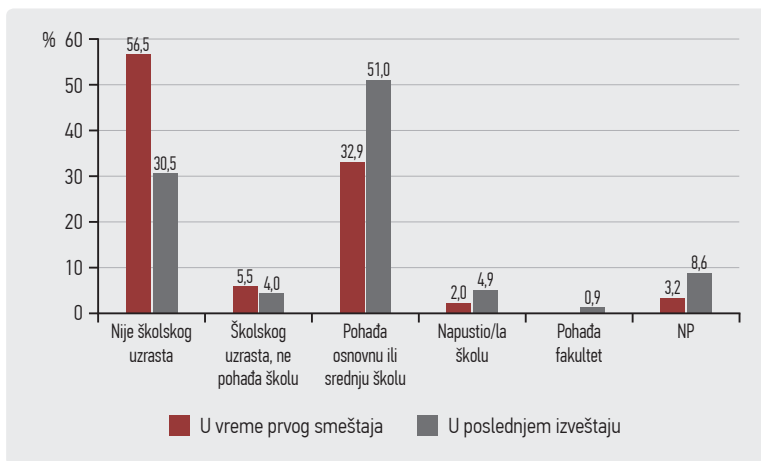
Kada se upoređi način održavanja kontakata deteta sa roditeljima i srodnicima na početku smeštaja i prema poslednjem izveštaju, uočavamo da **dolazi do blagog smanjenja broja nenadgledanih poseta** (sa 28,2% na 22,3%), ali i da nema upadljivih promena u ostalim oblicima održavanja kontakata. Uočljivo je i da je tokom boravka dece na smeštaju dolazilo do *povećanja broja podataka o načinu održavanja kontakata dece sa rodbinom i bliskim osobama koji nedostaju* (sa 19,3% na 27,1%).

SLIKA 38. Način održavanja kontakata

ŠKOLOVANJE DETETA NA SMEŠTAJU

U odeljku o školovanju deteta predstavljeni su različiti parametri o školovanju deteta na početku rada na slučaju i prema poslednjem izveštaju o stanju i potrebama deteta. O efektima sistema socijalne zaštite u domenu školovanja dece možemo da zaključujemo iz sledećih podataka:

- Za koliko dece školskog uzrasta u sistemu socijalne zaštite nema podataka u trenutku ulaska u sistem i u poslednjem izveštaju?
- Pohađanje škole: koliko dece koja su bila školskog uzrasta u trenutku smeštaja, a nisu pohađala školu prema poslednjem izveštaju, pohađa školu?
- Koliko je dece školskog uzrasta prekinulo školovanje?
- Koliko dece ima bolji školski uspeh sada nego u trenutku ulaska u sistem?

SLIKA 39. Pohadanje škole za decu u vreme prvog smeštaja i u poslednjem izveštaju

► **POHAĐANJE ŠKOLE.** Tokom boravka na smeštaju u sistemu socijalne zaštite struktura dece se značajno (i očekivano) promenila, tako što je veliki broj dece tokom boravka krenuo u školu u vreme kada su ta deca dostigla odgovarajući uzrast. U trenutku prvog smeštaja, 67,6% dece koja su pohađala školu išlo je u niže razrede osnovne škole (I–IV razred), 24,3 % dece je pohađalo više razrede osnovne škole (V–VIII razred), a bilo je i 8,1% srednjoškolaca. Prema poslednjem stanju, 46,8% dece pohađa jedan od prvih četiri razreda osnovne škole, u višim razredima osnovne škole je 32,2% dece, a srednju školu pohađa 21,2% dece.

Na Slici 39 mogu se uočiti i dve značajne stvari koje nisu očekivane:

- u poslednjem izveštaju podaci o školovanju nedostaju za veći broj dece nego u prvom (3,2% u prvom, a 8,6% u poslednjem);
- udeo dece koja su napustila školu ili koja su školskog uzrasta, a nisu pošla u školu, gotovo je na istom nivou kao i na početku rada sa detetom.

Posebno nas je interesovalo šta se kasnije dešavalo sa decom koja su na početku rada bila isključena iz sistema obrazovanja (nisu pošla u školu iako su školskog uzrasta ili su napustila školovanje). Od 19 dece školskog uzrasta koja nisu pohađala školu u trenutku prvog kontakta, osmoro je upisalo školu, šestoro i dalje nije išlo u školu, a jedna mlada osoba je upisala fakultet. Troje dece koja su u vreme prijema prethodno već prekinula školovanje pošlo je u školu tokom smeštaja, a ostalo četvoro dece je i dalje bilo van obrazovnog sistema.

Od dece koja su u trenutku prvog kontakta išla u školu 9,7% je prekinulo školovanje tokom boravka na smeštaju; još 4,1% dece koja nisu bila školskog uzrasta tokom prvog kontakta došlo do uzrasta za školu, ali u nju još nisu bili krenuli prema podacima iz poslednjeg izveštaja.

► **ŠKOLSKI USPEH.** Podatak o uspehu u školovanju u trenutku ulaska deteta u sistem postoji za 49,1% dece koja pohađaju školu. Ovaj podatak je zabeležen u poslednjem izveštaju za 60,5% dece na smeštaju koja pohađaju školu.

Za svega 39 dece imamo podatke u uspehu i prilikom prvog kontakta i u poslednjoj proceni. Lošiji uspeh u školi nego u vreme prvog smeštaja ima, prema poslednjem izveštaju, 28,2% dece ($N=11$). Istovremeno, 38,5% dece ima isti uspeh kao u trenutku ulaska u sistem, a 33,3% ($N=15$) dece ima bolji uspeh kasnije nego u trenutku prvog smeštaja.

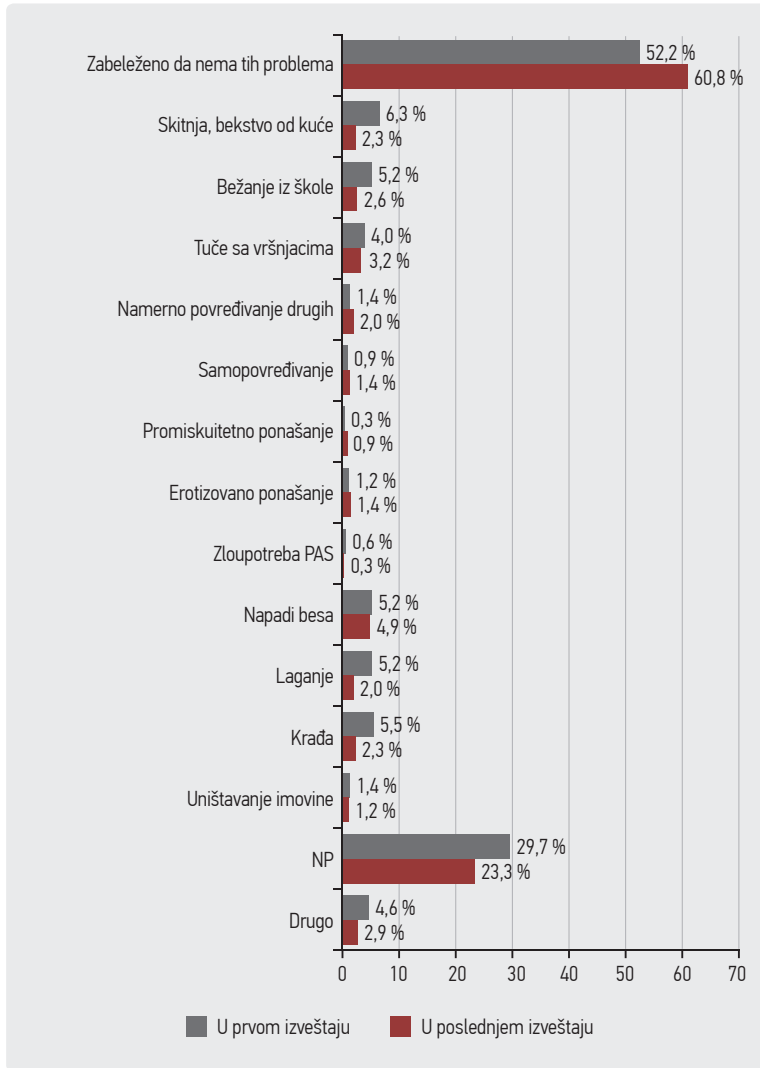
► **VRSTA ŠKOLE.** Za 5,3% dece iz uzorka nemamo podataka o vrsti škole koju dete pohađa. Od dece koja su ušla u školski sistem, 83,3% pohađa redovnu školu, odnosno fakultet, 9,6% pohađa specijalnu školu, a 1,8% dece posebno odeljenje pri redovnoj školi.

OKVIR 1. Školovanje deteta u vreme smeštaja i prema poslednjem izveštaju

Školovanje deteta	
U vreme prvog smeštaja	U poslednjem izveštaju
Nema podataka o pohađanju škole – 3,2%	Nema podataka o pohađanju škole – 8,6%
Nema podataka o školskom uspehu – 50,9% dece koja idu u školu	Nema podataka o školskom uspehu – 39,5% dece koja idu u školu
Nije školskog uzrasta – 56,5%	Nije školskog uzrasta – 30,5%
Napustilo školu – 2,0%	Napustilo školu – 4,9%
Školskog uzrasta (7–18), a van sistema obrazovanja $N=26$	Školskog uzrasta (7–18), a van sistema obrazovanja $N=31$

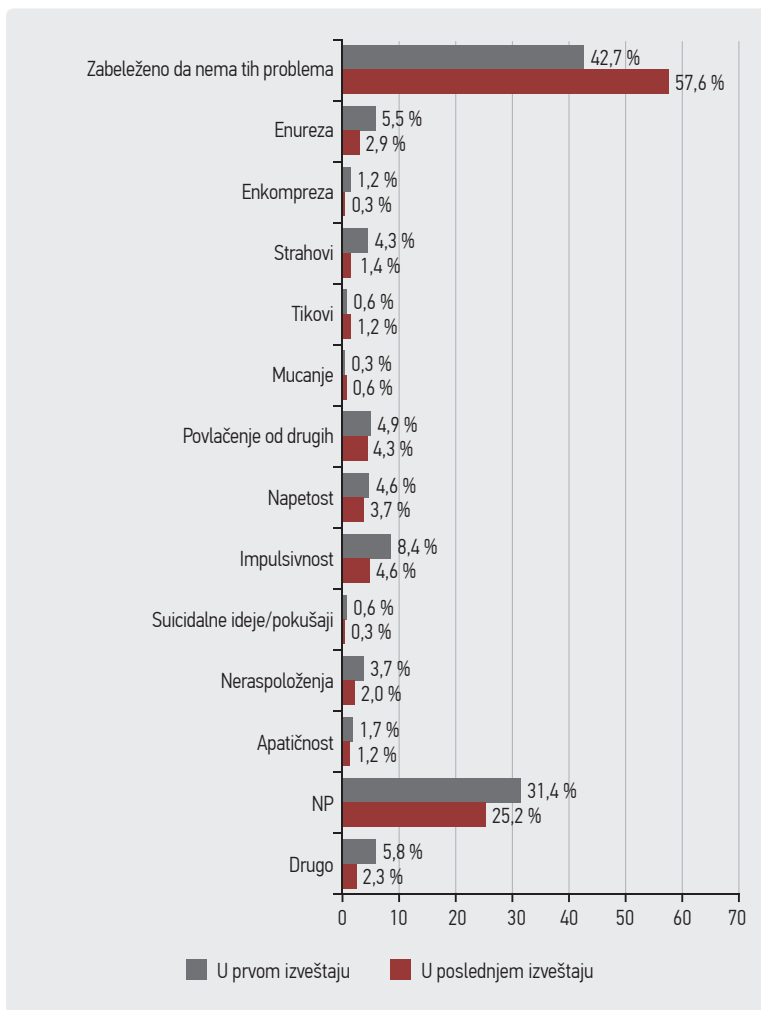
PROBLEMI U PONAŠANJU, EMOCIONALNI I ZDRAVSTVENI PROBLEMI DETETA

Prema podacima prikazanim na Slici 40, uočljivo je da **problemi u ponašanju dece na smeštaju vremenom variraju**. Tako su u blagom opadanju skitnja i bekstva od kuće (6,3% u prvom i 2,3% u poslednjem izveštaju), bežanje iz škole (5,2% i 2,6%), krađe (5,5% i 2,3%) i laganje (5,2% i 2%). Pri tome, *nedostaje veliki broj podataka (29,7% u prvom i 23,3% u poslednjem izveštaju)*. Retko se beleži i trajanje problematičnog ponašanja, a kada postoji trag o tome, onda se obično ne radi o izolovanim incidentima, nego o ponovljenim oblicima ponašanja koji se javljaju u dužem vremenskom periodu (6 meseci do 2 i više godina).

SLIKA 40. Problemi u ponašanju dece u trenutku ulaska u sistem i u poslednjem izveštaju

OKVIR 2. Problemi u ponašanju dece u vreme smeštaja i prema poslednjem izveštaju

Problemi u ponašanju	
U vreme prvog smeštaja	U poslednjem izveštaju
Nema podataka – 29,7%	Nema podataka – 23,3%
Zabeleženo da ne ispoljava probleme u ponašanju – 52,2%	Zabeleženo da aktuelno ne ispoljava probleme u ponašanju – 60,8%
Skitnja, bekstva od kuće (6,3%), krađe (5,5%), bežanje iz škole (5,2%), laganje (5,2%), napadi besa (5,2%) i drugo (4,6%)	Napadi besa (4,9%), tuča sa vršnjacima (3,2%), bežanje iz škole (2,6%), skitnja, bekstvo od kuće i krađa (po 2,3%)
Trajanje nije utvrđeno – 55%	Trajanje nije utvrđeno – 59,7%
Nema podataka – 34%	Nema podataka – 30%
Trajanje do 2 godine – 7,3%, duže od 2 godine – 1,7%	Trajanje do 2 godine – 6,3%, duže od 2 godine – 1,4%

SLIKA 41. Emocionalni problemi dece u trenutku ulaska u sistem i u poslednjem izveštaju

Kada razmatramo podatke o **emocionalnim problemima dece** u vreme prvog smeštaja i prema poslednjem izveštaju, čini se da oni **ostaju uglavnom stabilni tokom vremena provedenog na smeštaju**. Zabeleženo je opadanje ispoljavanja simptoma impulsivnosti (8,4% u prvom i 4,6% u poslednjem izveštaju), enureze (5,5% i 2,7%) i strahova (4,3% i 1,4%). Simptomi kao što su povlačenje, napetost, neraspoloženja, mucanje i slično pokazali su se kao rezistentniji. Pri tome, *i ovde nedostaje veliki broj podataka* – 31,4% u prvom i 26,2% u poslednjem izveštaju.

OKVIR 3. Emocionalni problemi dece u vreme smeštaja i prema poslednjem izveštaju

Emocionalni problemi	
U vreme prvog smeštaja	U poslednjem izveštaju
Nema podataka – 31,4%	Nema podataka – 26,2%
Zabeleženo da nema emocionalnih problema – 42,7%	Zabeleženo da nema emocionalnih problema – 57,6%
Impulsivnost – 8,4%, enureza – 5,5%, povlačenje – 4,9%, strahovi – 4,3%, napetost – 3,7%	Impulsivnost – 4,6%, povlačenje – 4,3%, napetost – 3,7%, enureza – 2,9%, strahovi – 1,4%

Prema dosijeima dece na smeštaju obuhvaćene uzorkom, u prvom izveštaju nema podataka o psihijatrijskim poremećajima u 61,1% slučajeva, a u poslednjem izveštaju u 51,1% slučajeva.

Postojanje nekog psihijatrijskog poremećaja zabeleženo je na početku rada za 7,3% dece, a za 9,7% dece u poslednjem izveštaju. Među zabeleženim problemima, na početku rada se najčešće javlja hiperaktivni poremećaj (1,4%), koji je u gotovo istoj meri zastupljen i u poslednjem izveštaju (1,2%), dok su poremećaji pažnje, ponašanja, raspoloženja i navika te autizam zabeleženi za po 0,6% dece. Prema poslednjem izveštaju, porastao je udeo dece sa dijagnostikovanim poremećajem ponašanja (2,0%), a neznatno udeo dece sa poremećajem raspoloženja (0,9%).

Psihotični poremećaj je zabeležen kod samo jednog deteta iz uzorka (0,3%) u oba vremenska preseka. U poslednjem izveštaju za jedno dete iz uzorka postoji zabeleška da je utvrđena dijagnoza posttraumatskog stresnog poremećaja, a za još jedno dete da je utvrđen anksiozni poremećaj.

Invaliditet deteta je ispitivan u trenutku ulaska u sistem i u poslednjem izveštaju da bi se prikupili podaci o načinu na koji se prate promene u stanju dece sa invaliditetom koja ulaze u sistem smeštaja u socijalnoj zaštiti. U trenutku smeštaja invaliditet je utvrđen kod 16,4% dece, dok je za još 1,8% to utvrđeno tokom boravka na smeštaju. Najviše su zastupljene intelektualne smetnje (7,5% u prvom, a 10,1% u poslednjem izveštaju) i višestruka ometenost (5,5% i 4,6%). Pri tome je kod oko 24,8% dece u vreme smeštaja i kod 10,0% dece u poslednjem izveštaju zabeleženo prisustvo zdravstvenih stanja i problema koji uglavnom zahtevaju dodatnu ili intenzivnu negu (alergije, anemije, srčane mane, epilepsija, narušen hormonalni status, hepatitis C, strabizam, retki sindromi i sl.).

Diskusija i zaključak

Detaljniji podaci o karakteristikama dece i porodica, okolnostima smeštaja i intervencijama centra tokom rada na slučaju prikupljeni su strukturiranim Protokolom za prikupljanje podataka iz dosijea korisnika na reprezentativnom, stratifikovanim i slučajnom uzorku od 347 dece iz 29 centara za socijalni rad.

Deca koja su upućena na smeštaj došla su u kontakt sa centrom za socijalni rad prvenstveno tako što su njihovi roditelji tražili pomoć od centra (25,9%), odnosno tako što su drugi članovi porodice tražili neku intervenciju pomoći ili zaštitu za dete (20,5%). Dakle, **gotovo polovina dece „ulazi u sistem“ tako što njihova porodica traži pomoć od centra ili ukazuje na neadekvatne okolnosti života deteta.** Upadljivo je da se **službe u zajednici, posebno zdravstvene i obrazovne ustanove i policija,** koje prema Opštem protokolu za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2005) i brojnim drugim zakonskim aktima imaju obavezu da izveštavaju centar za socijalni rad o deci izloženoj rizicima, **znatno manje javljaju kao podnosioci prve prijave.** Zdravstvene ustanove imaju najveći udeo prijava iz zajednice (radi se o svega 17,6% svih prijava), ali se te prijave uglavnom odnose na novorođenčad ili malu decu koju su roditelji napustili ili ostavili.

U prilog tome govore i podaci o razlozima za podnošenje zahteva ili prijave centru. Deca koja su nakon prijave ili zahteva upućena na smeštaj najčešće dolaze u kontakt sa sistemom socijalne zaštite **kada roditelji nisu u stanju da brinu o njima, bilo da je u pitanju rizik od zanemarivanja, napuštanje ili ostavljanje, odnosno kada su roditelji sprečeni da se staraju o njima (76%). Istovremeno, 13,0% roditelja je od centra tražilo materijalnu podršku pre nego što su njihova deca upućena na smeštaj.**

Ovi nalazi ukazuju na to da su **zanemarivanje dece,** a naročito napuštanje, odnosno ostavljanje deteta, i **siromaštvo** (verovatno u kombinaciji) glavni okidači za intervenciju centra za socijalni rad koja uvodi dete na smeštaj.

Upadljiv je podatak da je u 23,9% slučajeva razlog za prijavu centru to što je **roditelj nestao ili napustio dete.** To ukazuje na **potrebu razvoja preventivnih usluga i usklađenog delovanja prvenstveno socijalnih i zdravstvenih službi u zajednici** koje bi blagovremeno identifikovale i pružale materijalnu i psihosocijalnu podršku i usmeravanje trudnicama izloženim rizicima koji mogu dovesti do napuštanja ili ostavljanja deteta, kao i podršku nakon porođaja i prvih meseci života deteta.

Za roditelje dece koja su upućena na smeštaj nedostaje veliki broj osnovnih podataka koji ukazuju na njihove odlike, pri čemu upadljivo veći broj podataka izostaje za očeve nego za majke. Prema raspoloživim podacima, roditelji dece imaju obrazovanje niže od prosečnog (osnovno obrazovanje nema nešto manje od trećine očeva i 38,1% majki za koje postoje podaci) i uglavnom su nezaposleni (63,3% očeva i 88,0% majki). Zloupotreba alkohola i droga je zabeležena kod 15,2% očeva i 6,8% majki, duševna oboljenja kod oko 6% roditelja, a invaliditet kod 12,5% majki i 7,2% očeva.

Dve trećine dece je tokom prvog kontakta sa CSR živelo sa jednim ili oba roditelja. Najčešći razlog odsustva majki je napuštanje ili ostavljanje deteta (53,4%), a kod nešto manje od trećine dece otac je nepoznat ili ne priznaje očinstvo. Takođe, 10,9% očeva je u vreme smeštaja deteta bilo na odsluženju zatvorske kazne.

Porodice dece na smeštaju su suočene sa siromaštvom i ozbiljnim teškoćama u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba. Mada i u ovoj oblasti nedostaje veliki broj podataka, upadljivo je da su uslovi života kod polovine porodica procenjeni kao neadekvatni, što uz one čiji su uslovi ocenjeni kao minimalni, čini tek nešto manje od dve trećine porodica. Prema ocenama stručnih radnika centara, preko 60% porodica ne uspeva da prihodima zadovolji osnovne potrebe, a samo 5% porodica nema materijalne probleme.

Više od trećine dece iz uzorka (36%) smešteno je na uzrastu ispod 3 godine, a čak 11,2% faktički odmah po rođenju, odnosno u prva tri meseca života. Smetnje u razvoju (uglavnom intelektualne i višestruke) zabeležene su kod oko 17% dece, dok je gotovo trećina dece u vreme smeštaja imala zdravstvene probleme koji najčešće zahtevaju posebnu ili dodatnu negu.

Po podacima i procenama centara, **zanemarivanje dece je znatno više zastupljeno od zlostavljanja** – kod 70,9% dece iz uzorka je zabeležen jedan ili više posebnih podoblika zanemarivanja. Kao najčešći podobljici, kod više od trećine ispitanika, javljaju se **napuštanje (i ostavljanje) deteta, neadekvatan nadzor te zdravstveno i fizičko zanemarivanje**, pri čemu su uglavnom prisutni višestruki oblici hroničnog zanemarivanja. Kod petine dece je zabeleženo da su bili izloženi jednoj ili više formi zlostavljanja, a obično se radi o višestrukim oblicima i ponovljenim događajima.

Podaci o posebnim teškoćama nedostaju za više od polovine dece, pa u dosijeima beleške o problemima u ponašanju postoje kod 18,2% dece kojoj je procenjeno ponašanje, dok se beleške o emocionalnim problemima i psihijatrijskim poremećajima sreću ređe.

Intervencije centra za socijalni rad pre izdvajanja deteta svrstavaju se u korpus preporučenih prethodnih intervencija koje imaju za cilj da podrže ostanak deteta u porodici kad god je to moguće. Rezultati ukazuju na to da gotovo kod polovine porodica takve mere nisu preduzimane, a da stručni radnici centra tokom kontakata (verovatno onih koji se odvijaju prilikom procene potreba) nastoje da savetodavno usmeravaju roditelje, dok sa decom, širom porodicom i drugim značajnim osobama znatno manje kontaktiraju. **Materijalna (konkretna) pomoć je korišćena kod oko trećine porodica, dok se pomoć u naturi i naročito namenska pomoć za opravku i opremanje domaćinstava gotovo sporadično koriste.** Ovakva struktura intervencija centara iznenađuje s obzirom na izuzetno nepovoljan materijalni status porodica i izrazito loše uslove stanovanja koji su, prema navodima radnika centara, ugrožavali dete. **Svega 5% dece i porodica je bilo upućeno na neke usluge u zajednici kao mere podrške i radi prevencije izdvajanja.**

Čini se da centar za socijalni rad nastoji da pruži pomoć i podršku za ostanak deteta u porodici tokom nedovoljno dugog vremenskog perioda (60,5% dece je smešteno tokom prve godine rada, a od toga preko 70% u prva dva meseca posle prvog kontakta sa centrom). Pri tom se, **izgleda, ne koriste u dovoljnoj meri resursi porodične mreže deteta kako bi se obezbedilo najmanje**

restriktivno okruženje. Često se dešava da nema kontakta sa drugim roditeljem ili srođnicima deteta ili se oni procenjuju kao „neadekvatni“, „nezainteresovani“ ili „bez materijalnih mogućnosti“ (gotovo polovina srođnika). Ove nalaze je potrebno pažljivo razmotriti jer, prema njima, centar za socijalni rad nije stupio u kontakt sa 1/3 srođnika dece na smeštaju. Uprkos tome, rezultati ovog istraživanja sugerišu da je **potrebno i moguće povećati udeo dece na srođničkom smeštaju pružanjem materijalnih, psihosocijalnih i drugih odgovarajućih usluga.**

Takođe, kod gotovo **40% dece i roditelja nije obavljena priprema za izdvajanje**, a kada jeste, priprema se obično sastojala u objašnjavanju detetu i roditelju gde i zašto dete ide. Zabeleženo je da su roditelji ili dotadašnji odgajatelji deteta u samo 5% slučajeva učestvovali u pripremi novih odgajatelja za smeštaj deteta, što je strategija koja je prepoznata kao najbolji način da se detetu olakšaju separacija i tranzicija i da se izgradi odnos saradnje svih uključenih strana (Mitchell and Kuczynski, 2010; Farmer et al., 2008; Fahlberg, 1991).

Razlozi za izdvajanje dece upućuju na kumulaciju različitih faktora, među kojima dominiraju zanemarivanje dece i siromaštvo. Rezultati analize latentnih klasa ukazuju na pet grupa razloga. Među grupama razloga dominiraju napuštanje ili ostavljanje (30,5%), siromaštvo i zanemarivanje (25,4%) te zlostavljanje i zanemarivanje (23,6%). Oko 13% dece odlazi na smeštaj prvenstveno zbog smetnji u razvoju, a oko 7% nakon smrti roditelja.

Kada posmatramo intervencije centra pre izdvajanja i razloge za izdvajanje deteta, uočavamo statistički značajne razlike u korišćenju materijalnih davanja. **Centri za socijalni rad materijalna davanja koriste najpre u situacijama kada su razlog za izdvajanje deteta zanemarivanje i siromaštvo, odnosno zlostavljanje i zanemarivanje, a znatno manje u slučajevima napuštanja ili ostavljanja deteta, odnosno kada se na smeštaj upućuju deca sa smetnjama u razvoju.** Pri tome, ne postoji razlika u vremenu koje centar posvećuje radu sa porodicom (pre izdvajanja) kod različitih razloga za izdvajanje dece. Dakle, **vreme koje centar za socijalni rad posvećuje intervencijama za očuvanje porodice nije povezano za razlozima za izdvajanje dece.**

Nešto manje od **dve trećine dece na prvi smeštaj odlazi u istu opštinu, a prilikom prvog izdvajanja trećina dece školskog uzrasta treba da promeni školu.** Polovina dece je na prvom smeštaju zajedno sa braćom i sestrama (od toga polovina sa svima njima, a druga polovina sa delom sibliinga). Pri tom se za oko 10% slučajeva u dosijeu ne obrazlaže zašto deca nisu na smeštaju zajedno sa braćom i sestrama.

Oko 60% dece nema regulisan plan kontakta sa roditeljima, srođnicima i drugim značajnim osobama. Približno isti procenat dece te kontakte ipak održava, uglavnom sa delom srođnika, dok su sudske odluke o regulisanju ili zabrani kontakta minorno zastupljene. **Praksa regulisanja i podsticanja kontakata roditelja i deteta očigledno nije zaživela ni u radu centara za socijalni rad ni u praksi sudova.** Čini se da **sudovi, bez obzira na to da li postoji**

adekvatan predlog centra ili ne, ovu oblast ostavljaju neregulisanom i time umanjuju mogućnosti dece za reunifikaciju, a ne pomažu ni u dostizanju drugih stalnih rešenja za dete.

U literaturi se navodi da već tokom prvih par meseci voditelji slučaja mogu da procene namerava li roditelj da napreduje prema stvaranju uslova da se dete vrati kući. Porodice koje pokazuju snažnu želju da vrate decu kući obično odmah počinju da koriste usluge koje im se nude i redovno posećuju svoju decu, te se smatraju dobrim kandidatima za reunifikaciju (Lutz, 2005).

Teško je, međutim, očekivati od roditelja kojima se, kao u našim uslovima, ne nudi gotovo nikakva pomoć, kojima su značajno redukovani ili otežani kontakti sa detetom (smeštajem dece na udaljeno mesto, ograničavanjem kontakta u prvo vreme nakon smeštaja, nadgledanim kontaktima u centrima za socijalni rad, nejasnim instrukcijama kakva očekivanja zapravo postoje prema roditelju i sl.) da, faktički bez ikakve podrške, savladaju sve prepreke i izazove koji stoje na povratku deteta kući. **A prepreke za povratak deteta kući su zaista velike da bi ih roditelji samostalno prevladali: siromaštvo, loši stambeni uslovi, nedostatak roditeljskih veština, hronične bolesti, pojačane potrebe deteta za negom, socijalna izolacija, problemi mentalnog zdravlja itd.**

Mere organa starateljstva uglavnom se odnose na stavljanje deteta pod starateljstvo (kod 2/3 dece, pri čemu kod više od polovine dece starateljstvo neposredno vrši OS) i pokretanje postupaka pred sudom (kod oko 1/5 dece). Pred sudom se najčešće pokreće postupak za (potpuno ili delimično) lišavanje roditeljskog prava (42,7%), a znatno ređe se pokreću ostali postupci za zaštitu prava deteta. Rešenje o izdvajanju deteta nakon neodložne intervencije je kao privremena mera OS doneto kod 15,9% dece, dok se tzv. mere preventivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava veoma retko koriste kod ove dece i porodica. **Izgleda da se mere koje stoje na raspolaganju organu starateljstva koriste sporadično i neadekvatno te da se relativno brzo prelazi na izdvajanje deteta i „prebacivanje loptice“ na teren suda.** Sa druge strane, čini se da **sud veoma usko tumači svoja ovlašćenja vezana za intervencije u oblasti vršenja roditeljskog prava**, što je oblast koja zahteva detaljnija istraživanja.

Kod polovine dece na smeštaju cilj stalnosti nije određen u predviđenom roku. Kod dece kod koje je cilj stalnosti određen, u 12,4% slučajeva kao cilj stalnosti navodi se „dugotrajni smeštaj u hraniteljsku porodicu“, što zapravo nije cilj stalnosti. Ovo ukazuje na prevashodnu **nameru stručnih radnika centra za socijalni rad da detetu obezbede stabilan smeštaj u porodičnom okruženju, ali bez strategije za osiguranje stalnosti.** Takođe, kod manje od 10% dece se predviđa povratak u roditeljsku porodicu, što dopunjuje nalaze o **defanzivnoj strategiji centara u pogledu reunifikacije porodice i nalaženja drugih stalnih rešenja za dete.** Osim toga, ovo svedoči i o **nedovoljnom poznavanju koncepta stalnosti i njegovog značaja za dete, a donekle i o pesimističnoj projekciji sopstvenih mogućnosti i ishoda za dete.**

Uvođenje novih standarda vođenja slučaja u zaštiti dece podrazumevalo je regulisanje kontakata voditelja slučaja, koji su posebno definisani za decu na smeštaju. Rezultati ukazuju na to da gotovo **40% dece nije imalo kontakt sa zaduženim voditeljem slučaja tokom prve godine smeštaja**. Čini se da su voditelji slučaja kontakte „prepuštali“ savetnicima za hraniteljstvo, za koje postoji beleška da su tokom prve godine smeštaja posetili oko 80% dece, pri čemu je evidentno da se nije razvilo shvatanje kako je to nedvosmislena i neprenosiva obaveza voditelja slučaja, koja predstavlja još jedan od zaštitnih mehanizama za dostizanje dobrobiti deteta.

Stabilnost smeštaja je posebno izazovno pitanje za sve sisteme zaštite dece. **Prvi smeštaj je prekinulo više od polovine dece koja su u posmatranom periodu ušla na smeštaj (58%)**. Pri tom je osnovna tendencija prelazak iz ostalih vrsta smeštaja u hraniteljstvo (i to profesionalno, nesrodničko). Čini se da je hraniteljstvo „cilj“ smeštaja, a da je **prioritet stručnog radnika da obezbedi hraniteljsku porodicu za dete**. Deca iz uzorka su **najčešće jednom ili dva puta menjala smeštaj**, a najveći broj je 7 smeštaja. Deca se vraćaju u roditeljsku porodicu ili idu na usvojenje uglavnom nakon prvog smeštaja, dok je kod drugog ili trećeg prekida smeštaja dominantni razlog neka (neočekivana) promena u hraniteljskoj porodici, a nakon trećeg za svaki naredni smeštaj upadljivo rastu problemi u ponašanju deteta kao prvenstveni razlog za promenu smeštaja. Dakle, **među razlozima za prekid smeštaja dominiraju oni koji su reaktivni** (114), odnosno oni razlozi koji su usloveli neplanirano donošenje odluka da se dete „negde“ smesti, jer prethodni smeštaj nije trajao onoliko koliko je detetu bilo potrebno. Proaktivni razlozi, oni koji usmeravaju dete bliže cilju stalnosti i povoljnijim ishodima smeštaja u skladu sa Smernicama UN za alternativni smeštaj dece (UNICEF 2009), zastupljeni su gotovo upola manje (javljaju se 67 puta). Upadljivo je i da se **proaktivni razlozi javljaju uglavnom prilikom promene prvog smeštaja, a potom naglo opadaju, dok udeo reaktivnih razloga raste sa svakim narednim smeštajem**.

Veoma mali broj dece iz uzorka (38) vratio se nakon smeštaja u roditeljske porodice, što je znatno manje u odnosu na dostupne uporedive podatke (Sinclair et al., 2008; Thoburn, 2009). Pri tom je upadljivo da su se **u roditeljsku porodicu uglavnom vraćala deca mlađeg uzrasta**. Izrazito mali broj dece iz uzorka je usvojen (11), pri čemu je desetoro od te dece ušlo na smeštaj na uzrastu manjem od godinu dana. Od toga je svega troje dece usvojeno u prvoj godini života. Nalazi ukazuju na **spore, detetu neprilagođene procedure za usvajanje i izgleda teško dostižne ili komplikovane kriterijume odnosno standarde koje dete koje ne živi sa svojom porodicom treba da dostigne kako bi steklo usvojiteljsku porodicu**. Potrebna su detaljnija istraživanja o karakteristikama dece koja su usvojena u Srbiji poslednjih nekoliko godina, zakonskim procedurama i stručnim postupcima kako bi se utvrdile moguće prepreke za blagovremenu identifikaciju dece koja stalnost mogu da dostignu usvojenjem. Značajno je razmotriti i razviti načine za sprovođenje procedura koji omogućavaju

da postupci traju što kraće, u skladu sa detetovim doživljajem vremena (Fahlberg, 1991; Žegarac, 2004). Takođe je **značajno razmotriti mogućnosti i strategije za usvajanje dece starijeg uzrasta.**

Nalazi o definisanom cilju stalnosti u prvom i poslednjem planu ukazuju na to da je **kod neznatno većeg broja dece cilj stalnosti definisan u poslednjem planu** (48,4% u prvom i 51,3% u poslednjem planu ili izveštaju). Pri tome je cilj stalnosti promenjen kod gotovo 30% dece (od one dece za koju postoji podatak). Planiranje kontakata vremenom blago opada (sa 34,9% na 30,3% regulisanih kontakata u poslednjem planu). Čini se da **kontakti deteta sa roditeljima, srođnicima i bliskim osobama vremenom delimično atrofiraju, jer su prepušteni stihiji i inicijativi roditelja i deteta.**

Školovanju dece na smeštaju se izgleda ne poklanja dovoljna pažnja u centrima za socijalni rad. Nedostaju podaci o školskom uspehu i pohađanju škole za upadljivo veliki broj dece, a uočava se tendencija da jedan procenat srednjoškolske omladine napušta školovanje tokom smeštaja. Zanimljivo je da je taj procenat gotovo istovetan sa udelom dece školskog uzrasta koja nisu pohađala školu pre smeštaja.

Upadljivo je i da se u dosijeima dece na smeštaju **često ne beleže emocionalni problemi i problemi u ponašanju kod dece**, odnosno da nema podataka o dobrostanju dece u ovom pogledu. Podataka kojih nema u prvom izveštaju najčešće nema ni u poslednjem. Istovremeno, ono što se beleži najčešće ukazuje na **očekivana razvojna pomeranja simptoma** sa onih koji su karakteristični za jedan razvojni period na one koji se obično vezuju za naredni razvojni period. Tako se vremenom **smanjuje broj simptoma** kao što su laganje, krađa, skitnja, bekstvo od kuće i iz škole, mucanje i tikovi. Istovremeno, kod dece na smeštaju **raste broj simptoma** koji spadaju u probleme ponašanja, npr. erotizovano i promiskuitetno ponašanje, samopovređivanje i namerno povređivanje drugih, i onih koji spadaju u emocionalne probleme, npr. enureza, enkompreza, strahovi, povlačenje, napetost, suicidalne ideje ili pokušaji, neraspoloženja i apatičnost. Na **istom nivou** ostaju napadi besa i uništavanje imovine. To govori **da se teškoće dece na smeštaju ne prate sistematski niti se na njih sistematski reaguje.** Verovatno se radi o **neprepoznavanju ili minimalizovanju teškoća dece** da se izbore sa okolnostima separacije, tranzicije, izgradnje identiteta, sa problemima u održavanju privrženosti i sa drugim očekivanim i neočekivanim teškoćama koje su karakteristične za decu različitog uzrasta izdvojenu iz roditeljskih porodica.

Nalazi upućuju **na nedostatak preventivnih usluga te usluga za očuvanje i povratak deteta u porodicu, potom na zanemarivanje, ostavljanje dece, siromaštvo i nasilje u porodici kao glavne razloge za smeštaj dece u posmatranom periodu, na reaktivne strategije u zaštiti dece – „spasavanje“ nasuprot očuvanju porodice** (Pecora et al., 2010; Nelson et al., 2009; Žegarac, 2004, Tracy et al., 1991), **kao i na spektar (nedovoljno prepoznatih) problema sa kojima se suočavaju deca na smeštaju**, što šalje jasne smernice za donosiocel odluka i kreatore politike u oblasti zaštite dece.

Literatura

- Fahlberg, V. I. (1991) *A child's journey through placement*. Indianapolis, IN: Perspectives Press,
- Farmer E., Sturgess W. and O'Neill T. (2008) *The Reunification of Looked After Children with their Parents: Patterns, Interventions and Outcomes*, Report to the Department for Children, Schools and Families, School for Policy Studies, University of Bristol.
- Lutz, L. L. (2005) *Preventing the Triangulation of the Triangle of Support*, The National Resource Center for Family – Centered Practice and Permanency Planning, Hunter College School of Social Work.
- Mitchell, M. B. and Kuczynski, L. (2010) Does anyone know what is going on? Examining children's lived experience of the transition into foster care, *Children & Youth Services Review* pp. 437–444.
- Nelson, K., Walters, b. Schweitzer, D. Blythe, B. J. & Pecora, P. J. (2009) *A Ten-Year Review of Family Preservation Research: Building the Evidence Base*. Casey family program.
- Pecora, P. J., Kessler, R. C., Williams, J., Downs, A. C., English, D. J., & White, J. & O'Brien, K. (2010) *What works in family foster care? Key components of success from the Northwest foster care alumni study*. New York and Oxford, England: Oxford University Press.
- Porodični zakon (2005) *Službeni glasnik RS, br. 18/05*.
- Sinclair, I., Baker, C., Lee, J. and Gibbs, I. (2008) *The pursuit of permanence: a study of the English care system*. London, Jessica Kingsley.
- Thoburn, J. (2009) *Reunification of children in out-of-home care to birth parents or relatives: a synthesis of the evidence on processes, practice and outcomes*. Expertise für das Projekt: Pflegekinderhilfe in Deutschland, Deutsches Jugendinstitut.
- Tracy, E. M., Haapala, D. A., Kinnet, J. & Pecora, P. J. (eds.) (1991) *Intensive Family Preservation Services: An Instructional Sourcebook*, Cleveland, Ohio. Mandel School of Applied Social Sciences.
- UNICEF (2009) *UN Guidelines for the Alternative Care of Children*, <http://iss-ssi.org/2009/assets/files/guidelines/ANG/Guidelines%20for%20the%20Alternative%20Care%20of%20Children%20.pdf>, posećeno 14. januara 2013.
- Vlada Republike Srbije (2005) Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, <http://www.minrzs.gov.rs/doc/porodica/zlostavljanje/Opsti%20protokol%20zlostavljanje%20i%20zanemarivanje%20deca.pdf>, posećeno 12. 5. 2013.
- Žegarac, N. (2004) *Deca koja čekaju – izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*. Beograd, Save the children UK, Centar za prava deteta.

III DEO Bliži pogled:
neka pitanja
kvaliteta staranja

Deca Romi na smeštaju u sistemu socijalne zaštite u Srbiji

Nevenka Žegarac,
Marija Vučinić
i Marko Milanović

Zastupljenost manjinskih grupa dece u socijalnoj zaštiti

U poslednje dve decenije poraslo je interesovanje istraživača za pitanja zastupljenosti i karakteristike položaja dece pripadnika manjinskih grupa na smeštaju u sistemu socijalne zaštite. Rezultati istraživanja ukazuju na prezastupljenost određenih rasnih i etničkih grupa u odnosu na njihovu zastupljenost u opštoj populaciji (vidi McRoy, 2005; Derezotes, Poertner, & Testa, 2005; Hill, 2005, 2006; Casey-CSSP Alliance for Racial Equity, 2006). Ovaj fenomen je globalno prisutan i globalno se prepoznaje, iako stepen prezastupljenosti znatno varira u različitim zemljama i regionima. Osim povećanog udela dece pripadnika manjinskih grupa u ukupnom broju dece na smeštaju, utvrđeno je i da su ishodi smeštaja kod njih znatno nepovoljniji nego kod dece iz većinskih grupa. Deca iz manjinskih etničkih grupa češće menjaju smeštaj, dobijaju manje podrške, duže ostaju u sistemu i za njih postoji manja verovatnoća da će biti usvojena ili da se ponovo ujediniti sa svojim porodicama (Lu, 2004). Deca iz manjinskih grupa takođe imaju manje kontakata sa voditeljima slučaja, slabiji pristup uslugama u zajednici i u većem procentu se upućuju u kaznene ili vaspitno-popravne ustanove (Courtney et al., 1996; McRoy, 2004).

Kulturna raznolikost pokreće problemsko pitanje u kojoj meri aktivnosti zaštite dece mogu biti etnički relativne. Neki aspekti staranja o detetu koji je

prihvaćen kao standardni može biti irelevantan za određenu kulturu, ali je pitanje da li profesionalac to uvek treba da prihvati? (Munro, 2002). Postoje problemi u tolerisanju različitih načina oblačenja i ishrane. Međutim, pravo pitanje je kako treba pravilno postupati sa razlikama koje aktivno nameće dominantna etnička grupa. Različiti stavovi o disciplinovanju dece, ulozi žene, jednoroditeljskim porodicama, o načinima na koji se ulazi u brak ili o homoseksualnosti stvaraju mnoštvo problema koji nemaju jednostavna rešenja. Kao što navodi Džil Korbin (1991), neka društva nastoje da uvažavaju vrednosne sisteme ljudi, ali da istovremeno i sva deca imaju isti nivo zaštite.

Komitet za prava deteta UN (u daljem tekstu: Komitet) i brojne romske organizacije već godinama ukazuju na teškoće u ostvarivanju prava i na specifična pitanja vezana za zaštitu romske dece širom Evrope. Oni upozoravaju na preveliku zastupljenost romske dece na smeštaju u sistemima socijalne zaštite, kao i na to da su ova deca na smeštaju uglavnom zbog siromaštva porodice. Mnoga romska deca ostaju na smeštaju u dužim vremenskim periodima, naročito deca sa smetnjama i ona koja su ušla na smeštaj u veoma ranom uzrastu. Podaci Komiteta pokazuju da je oko polovina romske dece koja su izdvojena iz porodica smeštena u rezidencijalne institucije te da su aktivnosti koje se preduzimaju za povratak ove dece u roditeljsku ili biološku porodicu nedovoljne i sporadične (Committee on the Rights of the Child, 2006).

Pitanja zastupljenosti i tretmana manjinskih grupa u oblasti zaštite dece proučavaju se kao pojave disproporcionalnosti i dispariteta (Hill, 2006; Fulke et al., 2010; Myers, 2010).

Disproporcionalnost je rezultat poređenja zastupljenosti jedne grupe u određenom okruženju sa zastupljenošću te iste grupe u drugom okruženju. Na primer, tokom 2009. godine u SAD je bilo oko 14% afroameričke dece u opštoj populaciji, a 30% u populaciji dece na smeštaju. Kada podelimo zastupljenost dece na smeštaju sa zastupljenošću u opštoj populaciji (30/14), dobijamo broj koji možemo nazvati stepenom disproporcionalnosti (u ovom slučaju 2,14). To znači da su afroamerička deca oko dva puta više zastupljena na smeštaju nego u opštoj populaciji. U ovom tekstu terminom disproporcionalnost označavamo razlike u zastupljenosti dece određene rasne i etničke pripadnosti u konkretnoj zemlji i njihove zastupljenosti u sistemu socijalne zaštite, tj. **nejednaku zastupljenost**.

Termin **disparitet** ili **nejednako postupanje** podrazumeva nejednak tretman pripadnika rasnih ili etničkih manjinskih grupa u odnosu na one koji ne pripadaju ovim grupama. Nejednako postupanje (disparitet) vidljivo je u različitim segmentima – u procesu donošenja odluka, tretmanu, uslugama ili resursima. Na primer, verovatnoća da će se romsko dete nakon smeštaja vratiti roditeljima u prvih šest meseci u poređenju sa verovatnoćom da će dete srpske, mađarske ili neke druge etničke grupe vratiti roditeljima može da ukaže na disparitet, odnosno na razlike među posmatranim grupama. Disparitet se može javiti u svakom delu sistema i u svim fazama rada na slučaju, a dovodi do ukupne disproporcionalnosti u sistemu (Texas Department of Family and Protective Services,

2010). Rasna i etnička disproporcionalnost i disparitet u sistemu socijalne zaštite predstavljaju kompleksne fenomene koji proizilaze iz istorijskih, teorijskih, epidemioloških, socio-ekonomskih i političkih trendova koji oblikuju određeni sistem socijalne zaštite.

Rezultati istraživanja koja su sprovedena u Bugarskoj, Češkoj, Slovačkoj, Italiji (ERRC, 2011), Mađarskoj (ERRC, 2007) i Rumuniji (ERRC, 2011) ukazuju na dve osnovne grupe faktora koji doprinose ulasku romske dece u sistem smeštaja i njihovoj prekomernoj zastupljenosti: faktori vezani za situaciju porodice i faktori koji se odnose na sistem socijalne zaštite.

Porodica u najvećoj meri doprinosi pozitivnom razvoju dece, i to kada koristi resurse zajednice da bi obezbedila emocionalnu toplinu, poverenje, negu, podršku i stimulatívno okruženje za decu. Kvalitet porodičnih odnosa određuju brojni faktori, uključujući dobrobit svakog člana porodice, porodičnu kulturu i vrednosti, životne uslove, socijalnu koheziju zajednice i inkluziju porodice u društvo. Ovi faktori mogu podržati razvoj deteta ili dovesti do rizika i ugroziti bezbednost i razvoj (Duncan and Brooks-Gunn, 2000). Rasprostranjena diskriminacija Roma u svim sferama života, uz vekovno iskustvo višestruke marginalizacije i u interakciji sa strukturnim siromaštvom, snažno utiče na porodične faktore koji doprinose zastupljenosti romske dece u zaštiti.

Romske porodice u Istočnoj i Centralnoj Evropi su u velikoj meri pogođene siromaštvom i izrazito lošim materijalnim uslovima života (nezaposlenost, zaduženost, veličina i struktura domaćinstva i neadekvatni uslovi stanovanja). Život članova romskih porodica je obeležen neželjenim trudnoćama, katkad napuštanjem dece još u porodilištima ili na odeljenjima dečijih bolnica, neredovnim pohađanjem škole, ranim prekidom školovanja i migracijama. Rasprostranjenost zlostavljanja dece nije dovoljno ispitana u romskoj populaciji, a ima mišljenja da je ovaj faktor relativno malo prisutan kao razlog za smeštaj romske dece u institucije (ERRC, 2011).

Faktori sistema socijalne zaštite proizilaze iz kumulativnog dejstva nepreciznih i kulturno determinisanih definicija „ugroženosti“ ili „odgovarajućih uslova za razvoj“ iz zakona koji regulišu zaštitu dece, a koje stručni radnici često subjektivno tumače. Potrebno je sagledati i uticaj predrasuda i uočenu tendenciju nekih profesionalaca da Rome smatraju odgovornim za njihovu nepovoljnu životnu situaciju. Važna su i pitanja kapaciteta usluga za zaštitu dece, odnosno slabe dostupnosti preventivnih programa. Ovi faktori doprinose i niskoj stopi re-unifikacije romske dece na smeštaju sa biološkim porodicama, pošto je romskim porodicama znatno teže da se brinu o deci zbog siromaštva, nedostupnosti usluga i marginalizacije. Takođe, znatno je teže naći usvojioce za decu Rome, tako da veliki broj dece koja jednom uđu na smeštaj ostaje „zaglavljen“ u sistemu, što sve doprinosi nesrazmerno velikom broju romske dece u zaštiti.

Hill (2006) ukazuje da su koreni disproporcionalnosti i dispariteta kompleksni i da se često međusobno prepliću te daje četiri glavna objašnjenja za ove fenomene:

1. disproportionalne i nejednake potrebe dece i porodica pripadnika manjinskih grupa;
2. rasno zasnovane predrasude i diskriminacija u sistemu socijalne zaštite i u drugim sistemima;
3. procesi i resursi u okviru sistema socijalne zaštite i
4. geografski kontekst (npr. region, država, opština i karakteristike susedstva).

On smatra da ovi faktori dobrim delom objašnjavaju varijabilnost u zastupljenosti i korišćenju usluga porodica iz manjinskih grupa u sistemu socijalne zaštite, što je uočeno i u različitim istraživanjima rasne ili etničke disproportionalnosti i dispariteta.

U skladu sa ovim pristupima treba razvijati razumevanje pitanja zašto i kako romska deca ulaze na smeštaj u sistem socijalne zaštite, koji faktori utiču na prag za pokretanje intervencije, kako se donose odluke tokom rada na slučaju te šta su ishodi kod romske dece na smeštaju u sistemu socijalne zaštite. Odgovori na ova pitanja mogu da ukažu na to postoji li kod romske dece na smeštaju u Srbiji disproportionalnost kao posledica nejednakog postupanja u odnosu na decu drugih nacionalnosti.

Karakteristike romskog stanovništva u Srbiji

ZASTUPLJENOST ROMSKOG STANOVNIŠTVA U SRBIJI

Prema Popisu stanovništva iz 2011. godine, u Srbiji žive 108.193 Roma. Najveći broj Roma živi na teritoriji Južne i Istočne Srbije, gde Romi čine 3% stanovništva, što je dva puta više od proseka u Srbiji. Romi po brojnosti predstavljaju treću manjinu, posle Mađara i Bošnjaka. Romsko stanovništvo u Srbiji čine Romi koji su tu rođeni, oni koji su izbegli (raseljeni) sa teritorije Kosova i Metohije 1999. godine i oni koji su se u Srbiju vratili prema sporazumu o readmisiji, uglavnom iz zemalja Zapadne Evrope. Ovakva struktura romske populacije predstavlja izazov za sistem socijalne zaštite. Prema raspoloživim podacima, veliki broj raseljenih Roma i onih koji su vraćeni prema sporazumu o readmisiji slabo zna ili ne zna srpski jezik (United Nations Children's Fund, 2011).

Rezultati svih popisa od 1948. do 2011. godine smatraju se nepouzdanim kada je reč o romskom stanovništvu, s obzirom na to da veliki broj Roma još uvek nema lična dokumenta i da je prisutna tzv. „etnička mimikrija“, odnosno prikrivanje nacionalne pripadnosti, što je karakteristično za etnički diskriminirane grupe. Antić (2005), na osnovu nedovoljno definisanih sekundarnih izvora, navodi da u Srbiji živi između 450.000 i 500.000 Roma, što je gotovo pet puta više od broja dobijenog popisom. U istraživanju „Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji“ (u kojem su identifikovana romska naselja u kojima živi najmanje 15 porodica ili 100 ljudi, vidi Jakšić i Bašić, 2002),

popisana su 593 naselja u kojima je živeo 247.591 Rom, i to 201.353 starose-deoca i 46.238 raseljenih lica. Kako nisu obuhvaćena manja romska naselja ni Romi koji ne žive u romskim naseljima, autori procenjuju da istraživanjem nije obuhvaćeno oko 30% romskog stanovništva. Na ovaj način procenjen broj Roma koji žive u Srbiji iznosi oko 370.000, što je tri puta više od broja koji je dobijen popisom iz 2011. godine.

STRUKTURA ROMSKE PORODICE I UDEO DECE U ROMSKOM STANOVNIŠTVU

Romske porodice imaju u proseku 5 članova, a više od polovine porodica (57,9%) ima decu školskog uzrasta (Jakšić, Bašić, 2002). Studija MICS4 (United Nations Children's Fund, 2011)¹ iznosi podatak o 78,2% romskih porodica sa decom, pri čemu 47,5% od ukupnog broja porodica ima decu mlađu od 5 godina. Ovo istraživanje je tokom 2010. godine realizovano na slučajnom i sistematskom uzorku zasnovanom na popisu iz 2002. godine. Uzorak je sačinjen iz populacije koju čini 46% romskih domaćinstava iz zajednica u kojima živi više od 17 romskih porodica. Prema Jakšiću i Bašiću (2002) deca do 7 godina čine 23,8% romskog stanovništva, a deca od 7 do 16 godina 21,59%; dakle, prema ovim autorima, 45,4% romskog stanovništva čine deca uzrasta do 16 godina. Slična procena dobijena je i na osnovu istraživanja MICS4, kojim je utvrđeno da deca čine 39,9% romskog stanovništva, a deca uzrasta 0–4 godine 14,4%.

U Srbiji, u opštoj populaciji, deca čine oko 17,6% stanovništva, a deca uzrasta 0–4 godina 4,6%, tako da u romskoj populaciji ima oko dvostruko više dece nego u opštoj populaciji. Većina romske dece (81,8%) živi sa oba roditelja, 8,1% živi samo sa majkom, 3,6% živi samo sa ocem, 4,4% ne živi ni sa jednim roditeljem, a za 2,1% nema podataka. Prema studiji MICS4, 67% dece uzrasta 2–14 godina bilo je bar jednom izloženo nekoj vrsti psihičkog ili fizičkog nasilja, a 6,1% dece teškom fizičkom kažnjavaju, što je preko tri puta više u odnosu na decu iz opšte populacije (United Nations Children's Fund, 2011).

1 Istraživanje je realizovao Zavod za statistiku Republike Srbije 2010. godine uz finansijsku i tehničku podršku UNICEF-a. MICS je internacionalno istraživanje domaćinstava kojim se procenjuju glavni indikatori položaja dece i žena, tako da se može pratiti napredak zemalja u postizanju Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDG). Istraživanje MICS je u Srbiji realizovano u okviru četvrtog kruga testiranja (MICS4).

USLOVI ŽIVOTA ROMSKIH PORODICA U SRBIJI

Prema navodima Jakšića i Bašića (2002), 43,5% naselja koja su oni popisali u svom istraživanju jesu tzv. „slamovi“, „nehigijenska“ ili „neformalna“ naselja (naselja koja nemaju komunalnu infrastrukturu, gde su objekti neuslovni i građeni od improvizovanog materijala), 44% naselja je pretežno uređeno (postoji deo infrastrukture, najčešće se nelegalno koriste struja i voda, a obično nema kanalizacije), dok je 11% naselja potpuno uređeno. U 36,4% naselja objekti su podignuti od čvrstog materijala i imaju odgovarajuću komunalnu infrastrukturu, pri čemu ovakvih naselja najviše ima u ruralnim sredinama. Romske porodice uglavnom nemaju adekvatne uslove za održavanje lične higijene dece – sanitarni čvor sa toaletom u kući ima tek 30% romskih porodica, a kupatilo 40% porodica.

Za Rome u Srbiji nije karakterističan nomadski način života, pošto je 85,0% porodica označeno kao stalno stanovništvo posmatranih naselja i u periodu pre 1991. godine. Najviše novih stanovnika u romskim naseljima (8,1%) pojavilo se posle proterivanja srpskog i nealbanskog stanovništva sa Kosova i Metohije. Ipak, tek 5% porodica ima stanarsko pravo, dok 58,3% romskih porodica sebe smatra vlasnikom prostora u kojem stanuje.

OBRAZOVANJE ODRASLIH I DECE

U 70,4% romskih domaćinstava u Srbiji barem jedna odrasla osoba ima osnovno obrazovanje, a tek 16,4% romskog stanovništva ima srednje obrazovanje (MICS4, 2010), što je znatno nepovoljnija obrazovna struktura nego u opštoj populaciji.

Prema istraživanju koje su sproveli Jakšić i Bašić (2002), nešto manje od polovine romske dece (48,4%) redovno pohađa školu, 6,6% je pohađa povremeno, 17,1% ne pohađa školu, a za 27,9% nije moglo da se utvrdi da li pohađaju školu ili ne. Izveštaj Svetske banke iz 2005. godine (Reingold et al., 2005) navodi da 35% romske dece od 7 do 20 godina starosti u Srbiji nije nikada pohađalo školu, u poređenju sa 2% dece iz opšte populacije. Nešto povoljniji su pokazatelji iz nedavne studije MICS4, gde se navodi da 88,5% romske dece školskog uzrasta pohađa školu, a 68,1% romske dece koja završe osnovnu školu upiše prvi razred srednje škole.

Mada je u Srbiji školovanje zvanično besplatno, ono je povezano sa povelikim „skrivenim“ izdacima (za knjige, školski pribor, odeću, obuću, osiguranje i dr.), koje mnogi roditelji romske dece ne mogu da pokriju. Škole i predškolske ustanove su često udaljene od romskih naselja, deca imaju lošija obrazovna postignuća zbog nepoznavanja jezika i nepodsticajnog okruženja. Takođe, prema podacima Svetske banke iz 2005. godine (Bodewig i Sethi, 2005), u Srbiji je svega 7% romske dece uzrasta od 3 do 7 godina išlo u predškolske ustanove, u poređenju sa 34% dece iz opšte populacije.

MATERIJALNI POLOŽAJ ROMSKIH PORODICA

Više od polovine romskih domaćinstava (60,5%) živi u siromaštvu, u poređenju sa 6% domaćinstava iz opšte populacije (Bodewig i Sethi, 2005). Romi u Srbiji su najsiromašnija etnička manjina, koja ima i veliki udeo među ekstremno siromašnima. Prema Bodvigu i Setiju (2005), 9,8% domaćinstava u romskim naseljima u Srbiji može se označiti kao ekstremno siromašno, u poređenju sa 0,2% iz opšte populacije.

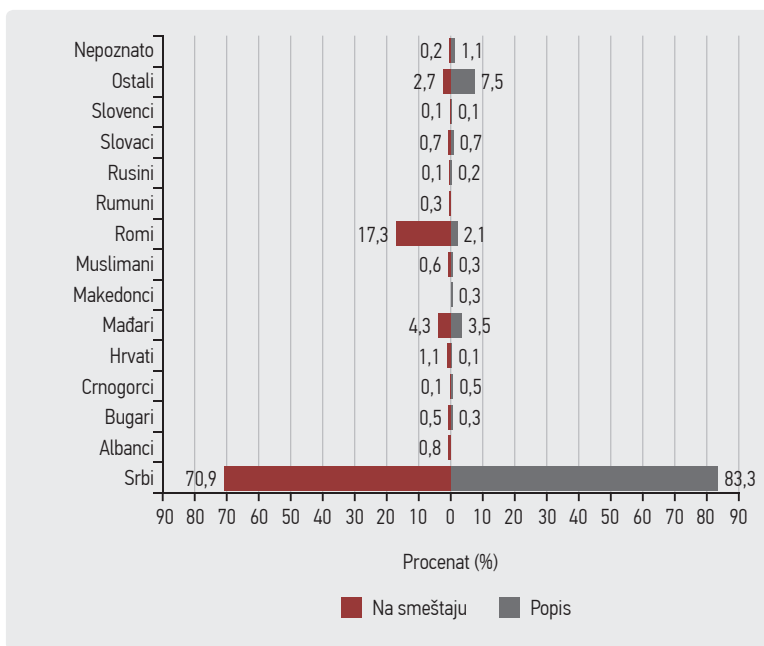
Jakšić i Bašić (2002) navode da je tek 18,6% odraslih u romskim porodicama bilo zaposleno, a da je prihode od penzije koristilo 5,6% porodica. Istovremeno, u susedskim neromskim porodicama je bilo zaposleno 54,5% odraslih, a penziju je primalo 19,4% porodica. Dakle, skoro četvrtina romskih porodica (24,2%) imala je neki stalni izvor prihoda od plata i penzija. Istovremeno, oko tri puta više neromskih susedskih porodica (73,9%) imalo je stalni izvor prihoda. Socijalnu pomoć ili dečji dodatak, prema podacima ovog istraživanja, primalo je tek 18,3% romskih porodica.

Nezaposlenost je kod Roma tri puta veća nego u opštoj populaciji i oni su, prema različitim procenama, šest do deset puta više zastupljeni u grupi siromašnijih nego ostalo stanovništvo, najčešće imaju nisko plaćene i nestabilne poslove, kao i brojnije porodice od pripadnika opšte populacije. Ove okolnosti (uz uočen problem pristupa javnim socijalnim uslugama u oblasti obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite) i „prepreke u pogledu dostupnosti koje su prouzrokovane široko rasprostranjenim neregistrovanjem, kao i odsustvom znanja i nepoznavanjem jezika, diskriminacijom i siromaštvom“ (Bodewig i Sethi, 2005:6) daju sliku izrazite socijalne isključenosti romskog stanovništva u Srbiji.

Deca Romi na smeštaju: analiza nacionalne baze podataka socijalne zaštite

Prema podacima Informacionog sistema MRSP, u periodu od juna 2006. do maja 2011. godine, 894 dece romske nacionalnosti je ušlo na smeštaj u okviru sistema socijalne zaštite Srbije. To čini 17,3% dece koja su, prema podacima iz baze podataka ministarstva, ušla na porodični ili domski smeštaj u ovom periodu (Slika 1). Podatak o smeštanju 17,3% romske dece u posmatranom periodu po svemu sudeći potcenjuje udeo ove dece, jer se zasniva na izvodu iz baze podataka ministarstva, koja je kreirana prvenstveno za potrebe plaćanja prava i usluga iz socijalne zaštite.²

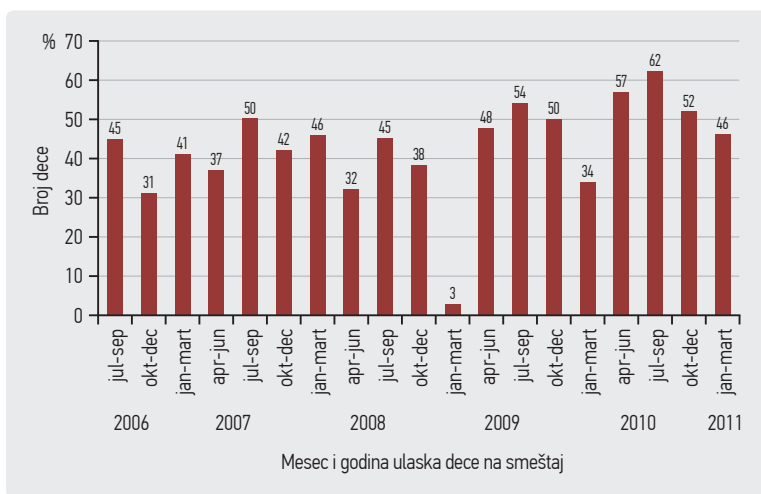
SLIKA 1. Uporedni prikaz strukture dece na smeštaju i ukupnog stanovništva po etničkoj pripadnosti

2 U poglavlju 3. dat je opis načina prikupljanja podataka i komentar o pouzdanosti podataka Informacionog sistema MRSP.

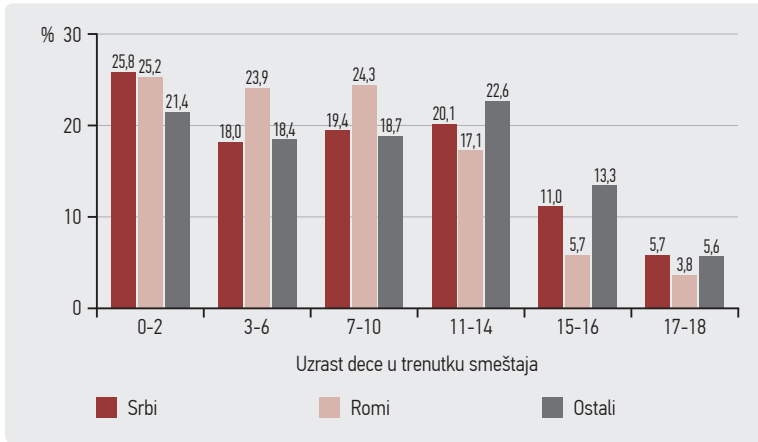
Broj romske dece koja ulaze na smeštaj u okviru sistema socijalne zaštite u posmatranom periodu pokazuje **blagu tendenciju porasta** (Slika 2). Analizom vremenskih serija može se uočiti i sezonski trend, sa blago povećanim brojem dece koja ulaze na smeštaj tokom maja, juna i jula i sa smanjenim brojem dece u periodu od decembra do februara.

SLIKA 2. Broj romske dece na smeštaju po kvartalima

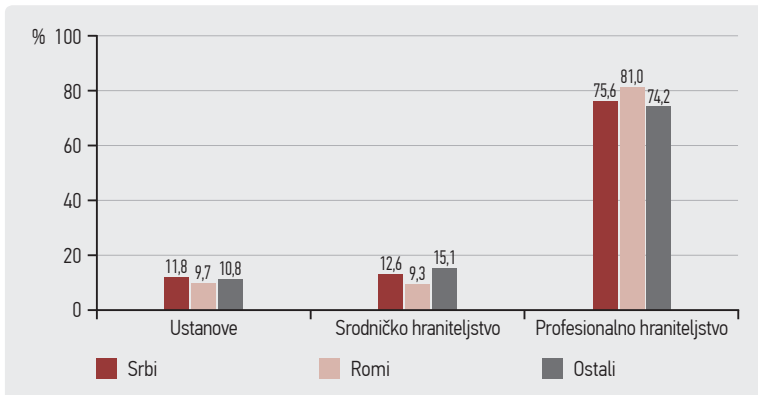

KARAKTERISTIKE ROMSKE DECE I NJIHOVOG SMEŠTAJA U SISTEM SOCIJALNE ZAŠTITE

Ukoliko posmatramo pol i uzrast u trenutku smeštaja, na osnovu hi-kvadrat testa uočavamo da kod romske i ostale dece na smeštaju **ne postoje razlike po polu. Značajne razlike postoje kod uzrasta dece u trenutku smeštaja**, $\chi^2(10, N=5154)=62.19$, $p < .001$, *Cramer's V* iznosi .08 (Slika 3). Romska deca nešto češće ulaze na smeštaj na nižem uzrastu, gde su razlike uočljive prvenstveno kod dece uzrasta 3–10 godina. Istovremeno, na uzrastu od 11 i više godina romska deca ređe ulaze na smeštaj. Uočljivo je i da udeo ulaska Roma na smeštaj naglo opada u adolescentskom periodu (15–18 godina).

SLIKA 3. Uzrast dece u trenutku ulaska u sistem, po etničkoj pripadnosti

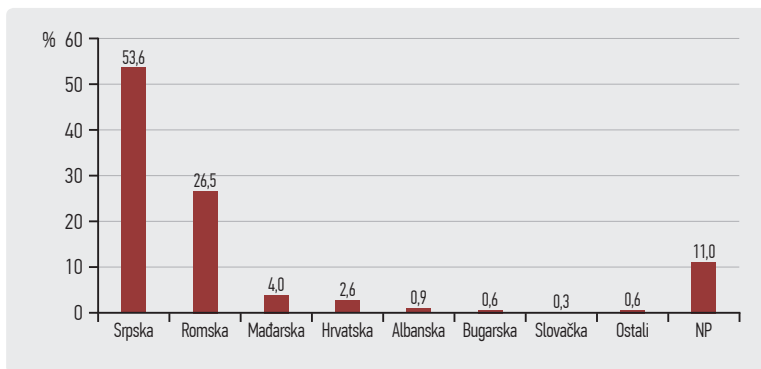
Analizirali smo razlike u vrsti i u prestanku smeštaja kod romske i ostale dece koja su upućena na smeštaj tokom posmatranog perioda. Kod prestanka smeštaja ne postoji statistički značajna razlika između romske i ostale dece $\chi^2(2, N=5155)=3.13$, $p=.21$, odnosno u posmatranom periodu **nije zabeležena tendencija da romska deca ostaju duže u sistemu socijalne zaštite od druge dece. Razlika između romske i druge dece postoji u vrsti smeštaja**, $\chi^2(4, N=5155)=16.69$, $p<.001$, *Cramer's V* iznosi .04 (Slika 4). Romska deca se nešto ređe upućuju na smeštaj u ustanove i na srodničko hraniteljstvo. Ipak, ove **razlike su veoma malog intenziteta** da bismo govorili o uticaju etničke pripadnosti na ove varijable.

SLIKA 4. Vrsta smeštaja, po etničkoj pripadnosti

Deca Romi na smeštaju u Srbiji 2006–2011: rezultati analize uzorka dece na smeštaju

Za potrebe istraživanja formiran je stratifikovani i slučajni uzorak od 347 dosijea korisnika iz populacije od 5155 dece uzrasta do 18 godina koja su od 1. 6. 2006. do 31. 5. 2011. godine ušla na smeštaj u sistem socijalne zaštite. Od ovog broja, u uzorku je bilo 26,5% romske dece koja su ušla na smeštaj u tom periodu ($N=92$).

SLIKA 5. *Etnička pripadnost dece koja su ušla na smeštaj od 1. 6. 2006. do 31. 5. 2011. godine*

Nešto veći udeo romske dece u uzorku nego u populaciji može se delimično objasniti time što su podaci iz baze ministarstva manje precizni nego podaci koje su istraživači prikupili na terenu iz dosijea korisnika. Istraživači su imali instrukciju da beleže podatke o etničkoj pripadnosti iz obrasca procene, a informacioni sistem ministarstva dobija podatke iz obrasca rešenja za smeštaj koji je prvenstveno namenjen plaćanju. Do razlike u podacima dolazi verovatno zato što obrasci nisu usklađeni i ne postoji automatsko povezivanje podataka.

Protokolom su iz dosijea dece i mladih na smeštaju, kao što je već navedeno u odeljku koji se bavi metodologijom istraživanja, prikupljani podaci o:

- različitim okolnostima pod kojima dete ulazi u sistem;
- uslovima i okolnostima života deteta, roditelja i porodice;
- intervencijama koje je centar za socijalni rad preduzima pre smeštaja deteta;
- aktivnostima centra nakon smeštaja;
- stanju deteta i aktuelnim aktivnostima prema poslednjem izveštaju iz dosijea korisnika.

PRVI KONTAKT PORODICE SA CENTROM ZA SOCIJALNI RAD

Prvi kontakt porodice sa centrom za socijalni rad je važna tačka potencijalnog dispariteta, pošto može da ima veliki uticaj na dalji proces donošenja odluka u opredeljivanju za intervencije koje centar i drugi organi i službe preduzimaju u procesu zaštite deteta. Istraživanja daju nedvosmislene dokaze da građani, kao i pojedinci koji imaju obavezu mandatnog prijavljivanja službama za zaštitu dece, češće prijavljuju decu pripadnike manjinskih grupa (Hill, 2006). Takođe, u fazi prijave ili otkrivanja slučaja nije neuobičajeno da se javi visok procenat nedostajućih ili netačnih podataka o rasi ili etničkoj pripadnosti dece upućene na sistem zaštite (Fluke & Parrish, 2010).

Kada je reč o razlozima za prvi kontakt CSR sa decom, **nema razlike u etničkoj pripadnosti dece**. Kod romske dece koja su u posmatranom petogodišnjem periodu ušla na smeštaj u okviru sistema socijalne zaštite Srbije, najčešći razlog za prvi kontakt sa centrom za socijalni rad bio je rizik od zanemarivanja deteta (37,4%), što je slično kao kod ostale dece na smeštaju (35,7%), a potom napuštanje ili ostavljanje deteta (27,8% u romskoj i 23,9% u opštoj populaciji). Romska deca su nešto češće nego u opštoj populaciji postajala predmet pažnje centra zbog nasilja među roditeljima, odnosno intimnim partnerima (8,9% u romskoj i 5,85% u opštoj populaciji), a ređe nakon smrti roditelja (4,4% u romskoj i 7,8% u opštoj populaciji). Te razlike, međutim nisu statistički značajne.

TABELA 1. Razlozi za prvi kontakt centra za socijalni rad, po etničkoj pripadnosti

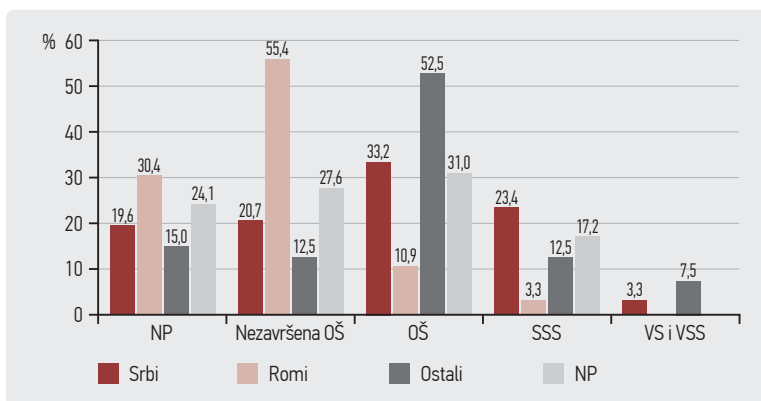
	Srbi		Romi		Ostali		Nepoznato		Ukupno	
	N	%*	N	%	N	%	N	%	N	%
Materijalna podrška	24	13,0	15	16,5	5	13,2	1	3,4	45	13,1
Nematerijalne usluge / podrška	9	4,9	3	3,3	5	13,2	1	3,4	18	5,2
Problemi u ponašanju / sukob sa zakonom	11	5,9	5	5,5	4	10,5	3	10,3	23	6,7
Rizik od zlostavljanja	16	8,6	10	11,0	3	7,9	6	20,7	35	10,2
Rizik od zanemarivanja deteta	64	34,6	34	37,4	15	39,5	11	37,9	124	36,2
Partnersko nasilje / nasilje u porodici	9	4,9	8	8,9	3	7,9	0	0,0	20	5,8
Sporovi oko kršenja roditeljskog prava	17	9,2	6	6,7	0	0,0	0	0,0	23	6,7
Smrt roditelja	16	8,6	4	4,4	4	10,5	3	10,3	27	7,9
Napuštanje	41	22,2	25	27,8	11	28,9	6	20,7	83	24,3
Roditelj sprečen da brine o detetu	32	17,3	18	19,8	7	18,4	4	13,8	61	17,8

* Procenti su prikazani u odnosu na ukupan broj ispitanika date nacionalnosti

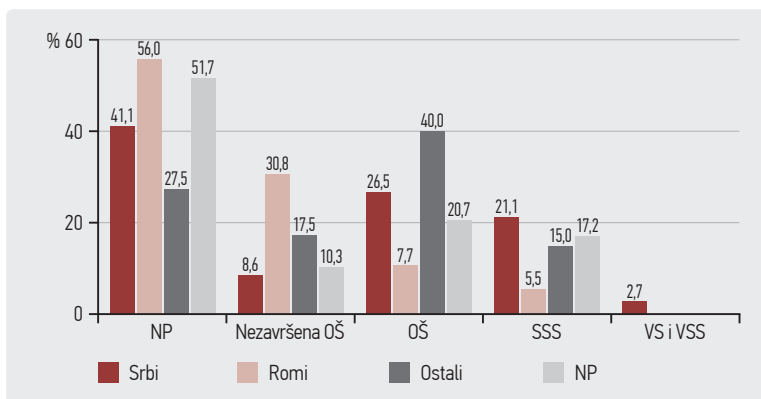
OBRAZOVANJE

► **OBRAZOVANJE RODITELJA ROMSKE DECE NA SMEŠTAJU.** U odnosu na obrazovanje roditelja ostale dece na smeštaju, **obrazovna struktura majki romske dece je znatno nepovoljnija**, $\chi^2(12, N=345)=75.88$, $p<.001$, Cramer's V iznosi .27, kao i **obrazovna struktura očeva**, $\chi^2(12, N=345)=55.12$, $p<.001$, Cramer's V iznosi .23. Mnogo veći broj roditelja romske dece nema završenu osnovnu školu. Podaci o obrazovanju nedostaju za trećinu majki i više od polovine očeva (Slika 7 i Slika 8). Kada posmatramo obrazovanje majki za koje postoji ovaj podatak ($N=64$), vidimo da tek petina (20,3%) ima završenu osnovnu ili srednju školu ($N=13$). Podatak o obrazovanju očeva postoji samo za 40 dece, a od tog broja oko trećina očeva (30,0%) ima završenu osnovnu ili srednju školu ($N=12$).

SLIKA 6. Obrazovanje majke, po etničkoj pripadnosti

SLIKA 7. Obrazovanje očeva, po etničkoj pripadnosti

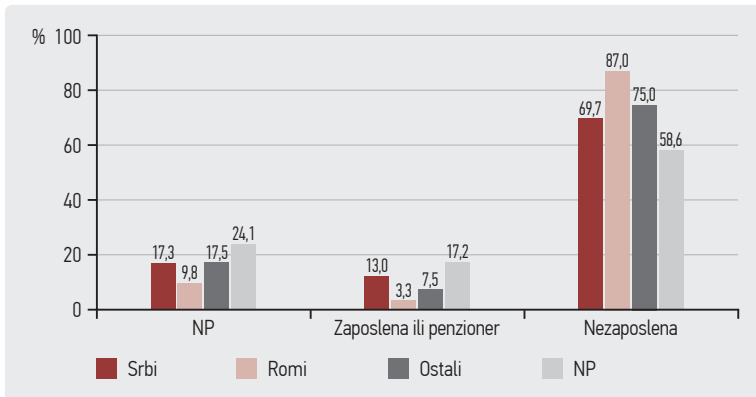

► **OBRAZOVANJE ROMSKE DECE NA SMEŠTAJU.** Na početku rada centra za socijalni rad sa detetom i porodicom nisu uočene razlike u stepenu pohađanja nastave između romske i neromske dece. U trenutku ulaska u sistem socijalne zaštite, 60,9% romske dece nije bilo školskog uzrasta ($N=56$), a 22,8% je pohađalo školu ($N=21$). Istovremeno, 13,0% dece je prekinulo školovanje ili ne ide u školu mada je školskog uzrasta ($N=12$), a za troje dece nema podataka o tome da li pohađaju školu ili ne. **Značajne razlike postoje u beleženju informacija o školskom uspehu romske dece u odnosu na decu iz drugih etničkih grupa.** Tek za četvoro od trideset troje romske dece postoji informacija o školskom uspehu u dosijeju deteta, dok ova informacija postoji za više od polovine ostale dece.

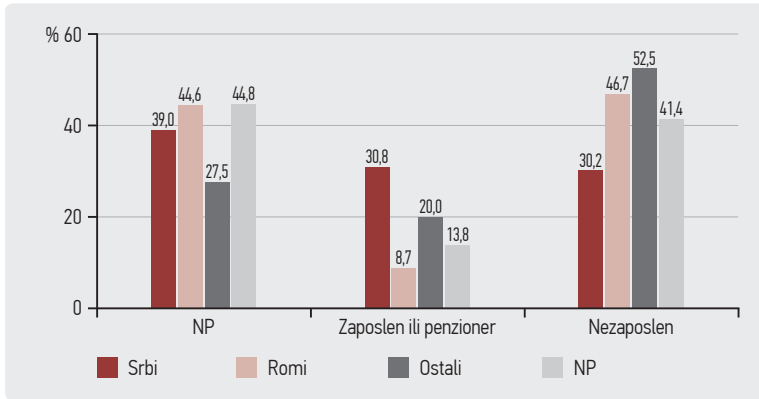
PRIHODI I MATERIJALNA SITUACIJA PORODICE

► **RADNI STATUS RODITELJA ROMSKE DECE NA SMEŠTAJU.** Udeo nezaposlenih očeva romske dece je veći nego kod druge dece koja su u posmatranom periodu ušla na smeštaj, $\chi^2(9, N=343)=26.20$, $p<.01$, Cramer's V iznosi .16, dok je razlika između majki romske i majki ostale dece marginalno značajna, $\chi^2(9, N=346)=16.39$, $p=.06$. Kao i za obrazovanje, mnogo češće nedostaju podaci o radnom statusu oca nego majke.

SLIKA 8. Radni status majke

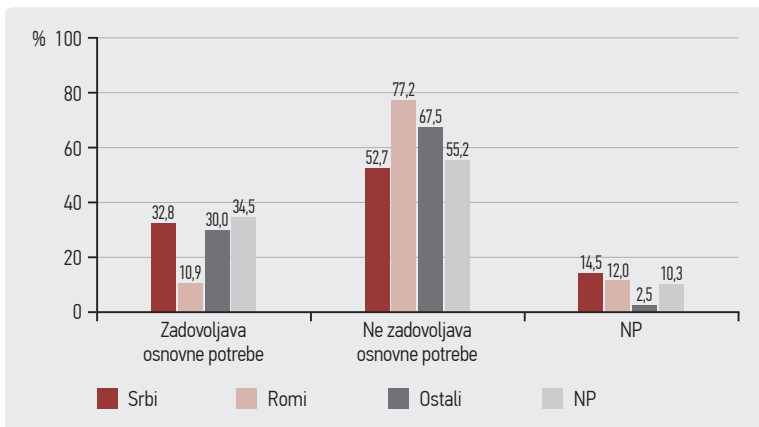

SLIKA 9. Radni status oca

► **MATERIJALNA SITUACIJA PORODICA ROMSKE DECE NA SMEŠTAJU.** Na osnovu procene stručnih radnika centara, **porodice romske dece imaju značajno lošiji materijalni položaj nego pripadnici drugih etničkih grupa**, $\chi^2(6, N=305)=19.41$, $p<.01$, Cramer's V iznosi .18. Tek jedna desetina romskih porodica uspeva da zadovolji svoje potrebe, za razliku od jedne trećine porodica drugih nacionalnosti; 77,2% romskih porodica ne može da zadovolji osnovne potrebe svojih članova.

SLIKA 10. Zadovoljavanje osnovnih potreba porodice, po etničkoj pripadnosti

TIP NASELJA I USLOVI STANOVANJA

Informacije o konkretnim uslovima stanovanja romske dece na početku rada na slučaju pokazuju da je **84,8% romske dece iz uzorka za koju postoji podatak pre izdvajanja iz porodice živelo u neadekvatnim uslovima, što je**

značajno više od druge dece na smeštaju (52,5% srpske i 59,0% dece drugih nacionalnosti), $\chi^2(6, N=347)=16.77, p<.05$, *Cramer's V* iznosi .16. Ove podatke treba pažljivo tumačiti, pošto u dosijeima korisnika centara za socijalni rad nedostaju podaci o uslovima stanovanja porodice za polovinu posmatrane dece.

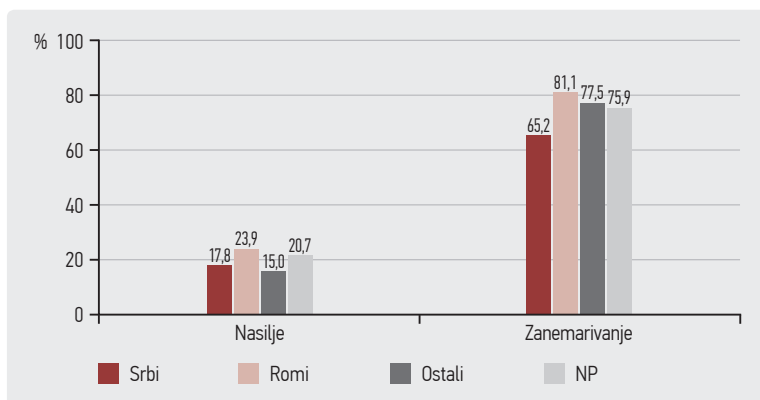
U dosijeima korisnika je češće prisutna beleška o globalnoj proceni uslova života porodice, često bez obrazloženja na kojim se činjenicama zasniva takva procena. Stručni radnici centra beleže da je 60,9% romske dece pre smeštaja živelo u neadekvatnim, odnosno izrazito lošim životnim uslovima, što je značajno više nego kod dece iz ostalih etničkih grupa, gde se ovaj procenat kreće oko 45%, $\chi^2(9, N=346)=16.99, p<.05$, *Cramer's V* iznosi .13.

Najveća razlika između romske i druge dece se javlja u pogledu komunalne uređenosti naselja u kome porodica živi. Četvrtina romske dece potiče iz komunalno neuređenih naselja („nehigijenskih“ ili „neformalnih“ naselja), za razliku od 2,7% dece srpske nacionalnosti i 5,0% dece iz ostalih etničkih grupa, $\chi^2(6, N=345)=54.17, p<.001$, *Cramer's V* iznosi .28.

ZLOSTAVLJANJE I ZANEMARIVANJE I DRUGI PROBLEMI DETETA

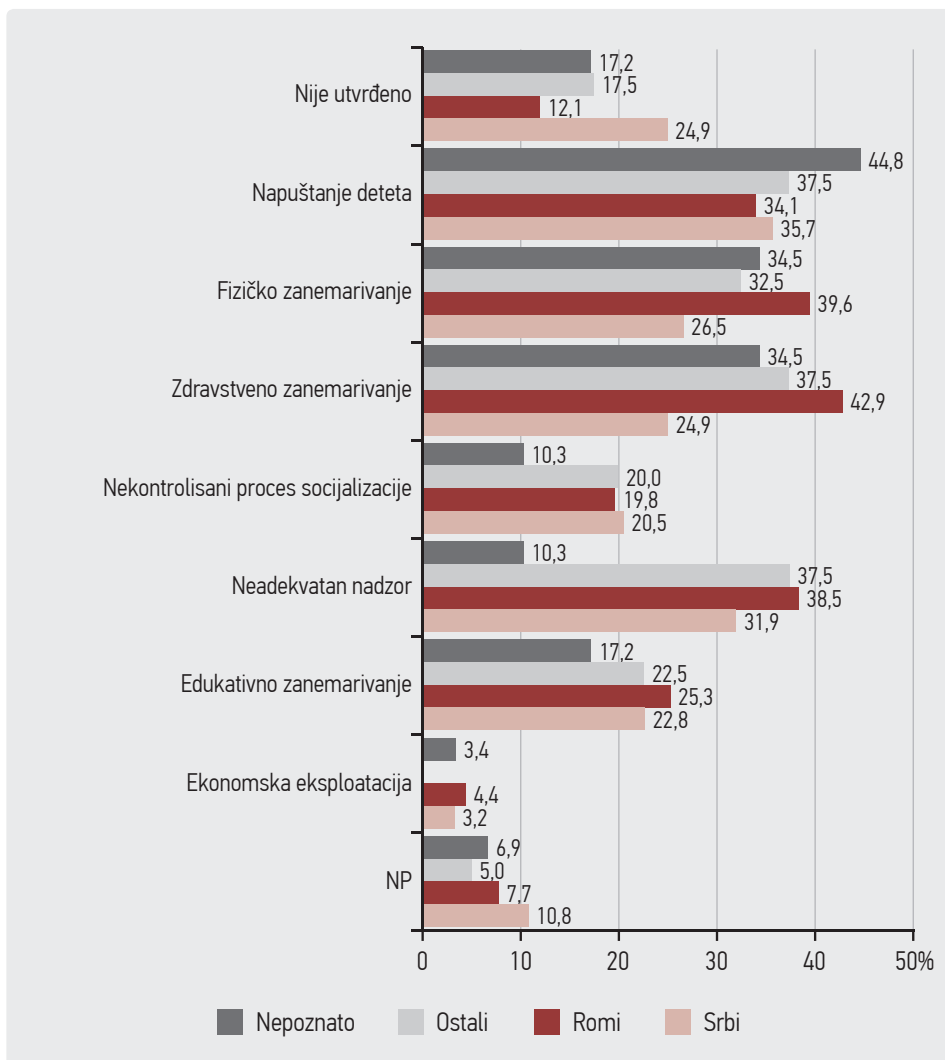
Među posebnim problemima koji pogađaju dete, prikupljali smo podatke o saznanjima centra za socijalni rad o izloženosti deteta pojedinim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja, kao i o njihovom vremenskom trajanju. Ovi podaci predstavljaju rezultat saznanja do kojih je centar došao tokom početne procene. **Između dece romske i dece drugih nacionalnosti postoji razlika u zastupljenosti zanemarivanja, pri čemu je zanemarivanje kod dece srpske etničke pripadnosti nešto manje prisutno**, $\chi^2(3, N=343)=8.65, p<.05$, *Cramer's V* iznosi .16 (Slika 11).

SLIKA 11. Prisustvo zlostavljanja i zanemarivanja deteta, po etničkoj pripadnosti

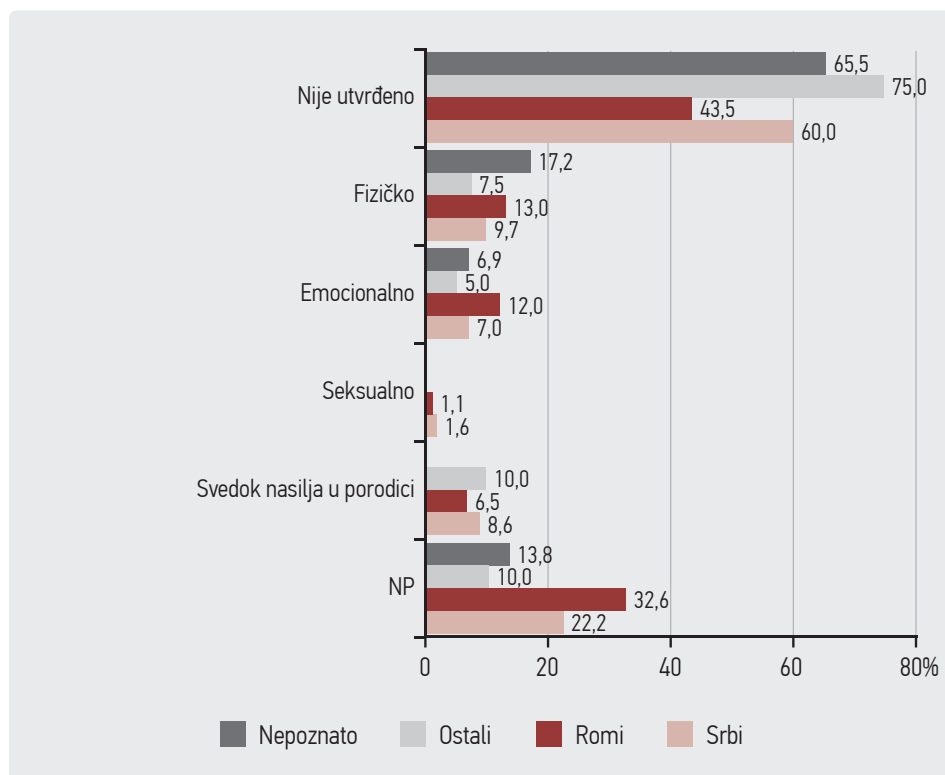
Razlika između romske i druge dece postoji prvenstveno u zastupljenosti zdravstvenog zanemarivanja, $\chi^2(3,N=345)=9.91, p<.05$, Cramer's V iznosi .17, i neadekvatnog nadzora, $\chi^2(3,N=345)=8.46, p<.05$, Cramer's V iznosi .16. Kod romske dece najčešće je beleženo zdravstveno zanemarivanje (42,9%), dok je neadekvatan nadzor zabeležen kod 38,5% romske, 31,9% srpske i 37,5% ostale dece.

SLIKA 12. Učestalost specifičnih oblika zanemarivanja, po etničkoj pripadnosti

Ukoliko se usmerimo na moguće razlike u prisustvu specifičnih oblika nasilja, zapažamo da između dece romske i drugih etničkih grupa ne postoji statistički značajna razlika. Razlika između romskih porodica i drugih porodica postoji u udelu podataka koji nedostaju. Za romske porodice se čak u trećini slučajeva (32,6% kod Roma, 22,2 % kod Srba i 10% kod ostalih) ne beleže podaci na osnovu kojih bi moglo da se zaključi da li dete jeste ili nije bilo svedok nasilja u porodici, odnosno nasilja među intimnim partnerima (Slika 13).

SLIKA 13. Zastupljenost specifičnih oblika zlostavljanja deteta, po etničkoj pripadnosti

U pogledu trajanja nasilja nema razlika po etničkoj pripadnosti, ali one **postoje u pogledu trajanja zanemarivanja**, $\chi^2(18, N=345)=39.07$, $p<.01$, Cramer's V iznosi .19. Prema navodima centra, **romska deca na smeštaju u sistemu socijalne zaštite najčešće su bila izložena višestrukim manifestacijama zanemarivanja u periodu kraćem od dve godine** (25,3% Romi, 16,2% Srbi). Istovremeno, podaci o trajanju zlostavljanja nedostaju kod 40,7% romske i 28,4% srpske dece.

► **PROBLEMI U PONAŠANJU TE EMOCIONALNI I ZDRAVSTVENI PROBLEMI DETETA.** Nisu utvrđene razlike u zastupljenosti problema u ponašanju, $\chi^2(3, N=340)=1.36$, $p=.71$, i emocionalnih problema, $\chi^2(3, N=345)=4.47$, $p=.21$, kod romske dece i dece iz drugih etničkih grupa koja su u posmatranom periodu upućena na smeštaj.

AKTIVNOSTI PREDUZETE PRE SMEŠTAJA

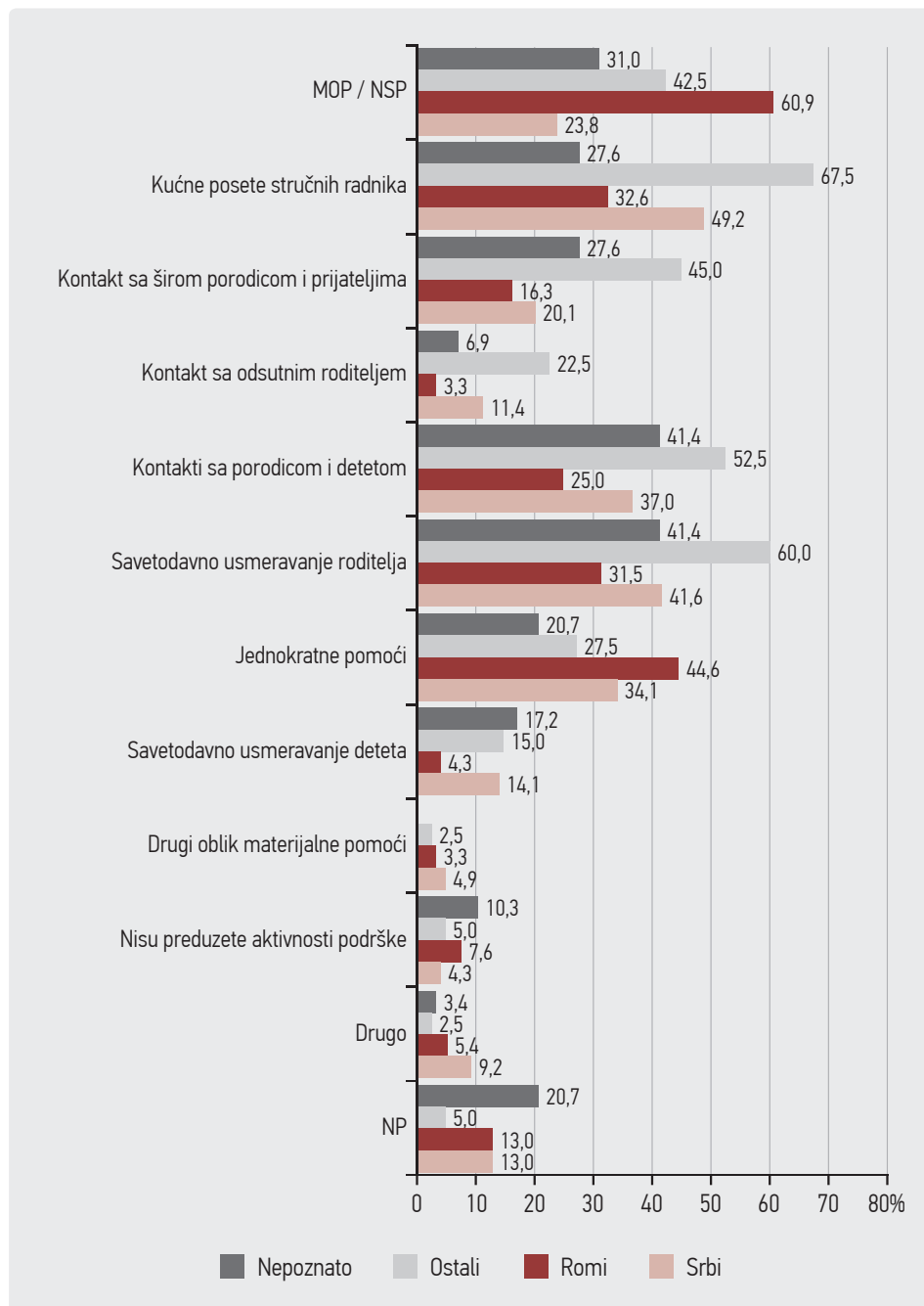
U pogledu aktivnosti koje je centar za socijalni rad preduzima u radu sa detetom i porodicom pre samog izdvajanja deteta, kao što je već navedeno u odeljku koji se bavi metodologijom istraživanja, posmatrali smo sledeće okolnosti:

- intervencije (konkretne, odnosno materijalne i savetodavne) koje je centar koristio pre nego što se opredelio za izdvajanje deteta;
- da li je bilo kontakata sa drugim (odsutnim) roditeljem deteta kako bi on preuzeo staranje o detetu;
- da li je bilo kontakata sa srođnicima i da li su oni procenjivani kao potencijalni odgajatelji deteta i
- koji su postupci preduzeti u pripremi roditelja i deteta za izdvajanje i smeštaj.

Postoje statistički značajne razlike između romskih i drugih porodica u pogledu aktivnosti i mera podrške koje je centar za socijalni rad primenjivao pre izdvajanja deteta. **Romske porodice su znatno više koristile osnovne novčane pomoći (materijalno obezbeđenje porodice, odnosno novčanu socijalnu pomoć – MOP/NSP)**, $\chi^2(3, N=346)=37.51$, $p<.001$, *Cramer's V* iznosi .33. **Materijalna pomoć je ujedno dominantan vid podrške romskim porodicama.**

Uočljivo je i da su **kontakti stručnih radnika sa romskim porodicama i decom, u smislu kućnih poseta, ređi nego kod svih ostalih grupa**, $\chi^2(3, N=346)=18.75$, $p<.001$, *Cramer's V* iznosi .23. Pokušaji stručnih radnika da ostvare kontakt sa odsutnim roditeljem, odnosno širom porodicom i prijateljima pre izdvajanja deteta relativno su retki kod sve dece iz uzorka, a najmanje su zastupljeni kod romske dece. Te razlike su statistički značajne, što znači da **radnici centra u znatno manjem broju slučajeva pokušavaju da ostvare kontakt sa odsutnim roditeljem romskog deteta** ($\chi^2(3, N=346)=12.14$, $p<.01$, *Cramer's V* iznosi .19), **odnosno sa srođnicima i drugim osobama koje su bliske detetu i porodici** ($\chi^2(3, N=345)=14.61$, $p<.01$, *Cramer's V* iznosi .21). **Savetodavno usmeravanje roditelja je znatno manje zastupljeno u radu sa Romima** nego sa pripadnicima srpske nacionalnosti i ostalih etničkih grupa ($\chi^2(3, N=346)=9.41$, $p<.05$, *Cramer's V* iznosi .17).

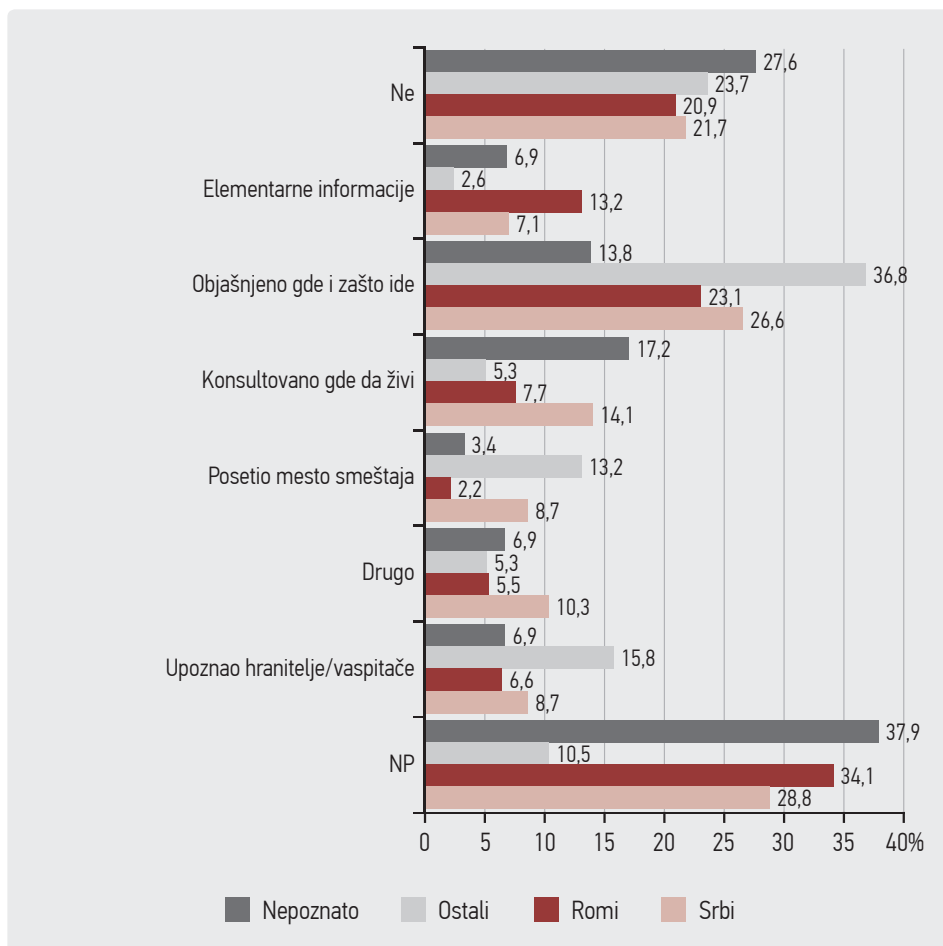
SLIKA 14. Struktura pružene podrške, po etničkoj pripadnosti

Nešto više srodnika romske dece i dece iz drugih etničkih grupa je procenjeno kao neadekvatno, ($\chi^2(21, N=347)=33.82, p<.05$, *Cramer's V* iznosi .18). Stručni radnici centra su procenili da su srodnici neadekvatni za staranje od deteta kod 13,6% Srba, 21,7% Roma i 30,0% ostalih. **Najmanje romske dece je tokom prvog smeštaja smešteno kod srodnika** (15,2% romske, 21,2% srpske i 20,0% druge dece), pri čemu je $\chi^2(24, N=332)=45.60, p<.01$, a *Cramer's V* iznosi .21.

Kada je reč o postupku pripreme deteta za smeštaj, nalazi ne pokazuju statistički značajne razlike između romske i ostale dece iz uzorka, osim u pogledu udela podataka koji nedostaju, $\chi^2(3, N=345)=8.57, p<.05$, *Cramer's V* iznosi .16. **Kod romske dece se u dosijeima korisnika značajno manje beleže podaci o tome da li je dete i na koji način pripremano za smeštaj.**

SLIKA 15. Priprema deteta za smeštaj, po etničkoj pripadnosti

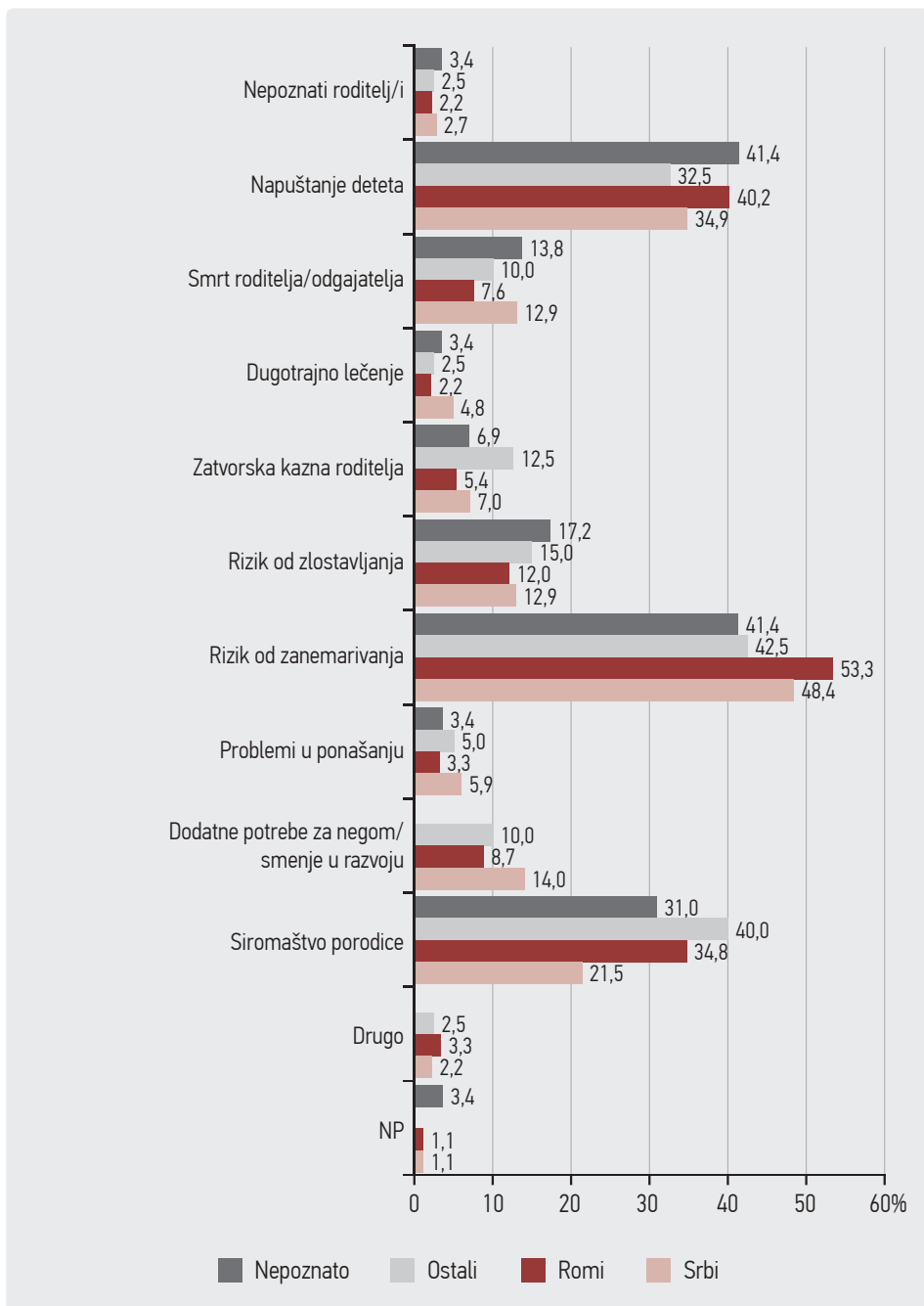

Ni u pogledu uključivanja roditelja ili odgajatelja deteta u proces izdvajanja deteta ne postoje statistički značajne razlike vezane za etničku pripadnost dece. Roditeljima se najčešće objašnjava gde i zbog čega dete odlazi iz kuće (29,3% Roma, 33,7% Srba i 43,6% ostalih), sa njima se ređe obavljaju konsultacije o tome gde dete može da živi (12,0% Roma, 12,5% Srba i 15,4% ostalih), a oni u pripremi novih odgajatelja u najmanjoj meri učestvuju svojim savetima, informacijama i zahtevima (2,2% Roma, 3,2% Srba i 5,1% ostalih). **Veliki broj roditelja ni na koji način nije bio uključen u podršku detetu u procesu izdvajanja i smeštaja** (18,5% Roma, 19,0% Srba i 15,4% ostalih), što uz veliki broj nedostajućih podataka (kod oko petine Roma i Srba te kod 10% ostalih) ukazuje da je procenat roditelja koji nisu učestvovali u pripremi deteta veoma **visok nezavisno od etničke pripadnosti**.

SMEŠTAJ DETETA

Kada je reč o **razlozima za izdvajanje deteta iz porodice, uočavamo da se kao jedina statistički značajna razlika javlja siromaštvo porodice**, $\chi^2(3, N=347)=8.99$, $p<.051$, *Cramer's V* iznosi .16. Deca srpske nacionalnosti se ređe izdvajaju iz porodice zbog siromaštva nego deca iz drugih etničkih grupa. Dominantni razlozi za izdvajanje romske dece jesu rizik od zanemarivanja (53,3%), napuštanje ili ostavljanje deteta (40,2%) i siromaštvo porodice (34,8%), što ukazuje na kumulaciju nepovoljnih faktora koji su vezani za siromaštvo.

SLIKA 16. Razlozi prvog izdvajanja deteta, po etničkoj pripadnosti

Oko polovina romske dece je nakon izdvajanja iz porodice u posmatranom periodu upućena na smeštaj u hraniteljske porodice (40,0% Roma i 50,0% Srba), a zatim sledi upućivanje u prihvatilište (19,6% Roma, 12,4% Srba, 5,0% ostalih) i srodničke porodice (15,2% Roma, 19,5% Srba, 20,0% ostalih). Znatno manje dece je tada otišlo na smeštaj u ustanove za decu (bez roditeljskog staranja i sa smetnjama u razvoju), i to 12,0% Roma, 15,3% Srba i 17,5% ostale dece.

AKTIVNOSTI NAKON SMEŠTAJA

Nakon smeštaja deteta, centar za socijalni rad je kao oblik zaštite nešto češće primenjivao **starateljstvo** kod romske dece (83,1%) nego kod srpske dece (74,3%) ili dece iz drugih etničkih grupa (72,7%), $\chi^2(3, N=346)=9.97, p<.05$, Cramer's V iznosi .17. **Delimično lišavanje roditeljskog prava** je češće kod romske (27,0%) i srpske dece (21,3%) nego kod druge dece (9,1%).

Prema Pravilniku o radu centara za socijalni rad (2008), za svu decu treba definisati, periodično evaluirati i po potrebi revidirati cilj stalnosti i aktivnosti za njegovo dostizanje. Međutim, za veliki broj dece u dosijeima nema ovog podatka (46,6% romske, 55,1% srpske i 36,4% ostale dece).

Dakle, kod oko polovine dece (49,0%) nije utvrđen cilj stalnosti. Pri tome se kao cilj stalnosti u dosijeima dece često nepravilno navodi dugoročni smeštaj u (hraniteljsku) porodicu (kod 19,6% Roma, 9,9% Srba i 17,5% ostalih), čime se zapravo predviđa trajanje smeštaja, a ne obezbeđuje stalnost u životu deteta. **U poslednjem izveštaju postoji razlika u strukturi ciljeva stalnosti u odnosu na etničku pripadnost.**

Stručni radnici centara za socijalni rad kod gotovo polovine dece na smeštaju ne razmatraju ishode smeštaja niti prave „izlaznu strategiju“ za dete. **Pri tome predviđaju ili očekuju da će romskoj deci dva puta više nego drugoj deci na smeštaju biti potreban dugotrajan, višegodišnji smeštaj, sa malo izgleda za povratak u roditeljsku ili srodničku i starateljsku porodicu ili usvojenje.**

Prekidi i promene smeštaja. Najviše prekida prvog smeštaja sreće se kod dece nepoznate etničke pripadnosti (75,9%), zatim kod dece romske (58,7%) i srpske nacionalnosti (59,1%), a najmanje kod dece drugih nacionalnosti (45,0%). Ipak, kada posmatramo broj promena smeštaja, nisu utvrđene statistički značajne razlike. Od 92 romske dece iz uzorka, 54 (58,6%) je prekinulo prvi smeštaj u posmatranom periodu.

Diskusija i zaključak

Nalazi sekundarne analize urađene na slučajnom uzorku dosijea romske dece (N=92) koja su upućena na smeštaj u periodu od juna 2006. do maja 2011. godine pružaju značajan uvid u položaj romske dece u sistemu socijalne zaštite u Srbiji, u stepen njihove ugroženosti u odnosu na ostalu decu i u mehanizme

kojima sistem socijalne zaštite raspolaže u cilju zaštite i podrške romskoj deci i njihovim porodicama. Rezultati istraživanja koja je sproveo ERRC ukazuju na **nesrazmerno veliki broj romske dece koja se nalaze na smeštaju u zemljama širom Evrope** (ERRC 2007; 2011). Ovo istraživanje pokazuje da je ta **nesrazmera prisutna i upadljiva i u Srbiji**.

Ukoliko posmatramo (potcenjeni) broj Roma u populaciji Srbije prema Popisu stanovništva iz 2011. godine (147.604 ili 2,1%) i sagledamo udeo romske dece koja su ušla na smeštaj u posmatranom periodu prema podacima iz baze ministarstva (17,3%), dolazimo do stepena disproporcionalne zastupljenosti romske dece od 8,23. Dakle, ukoliko uvažimo zvanične brojeve, romska deca su u posmatranom periodu bila 8 puta više zastupljena na smeštaju u sistemu socijalne zaštite nego deca iz opšte populacije. Stopa disproporcionalnosti je još i veća ukoliko kao relevantan uzmemo podatak iz uzorka (26,5%). Ovaj podatak u odnosu sa zvaničnim podatkom o udelu Roma u stanovništvu Srbije daje stepen disproporcionalnosti od 12,61. Popisom zabeležen broj Roma u Srbiji je, kao što je ranije naglašeno, u velikoj meri potcenjen. Ovom prilikom ćemo kao relevantnu za broj Roma u Srbiji uzeti procenu Jakšića i Bašića (2002). Prema ovim autorima, u Srbiji ima oko 370.000 Roma, što čini oko 5% stanovništva. Važno je da ne zanemarimo dvostruko veći udeo dece u romskoj populaciji nego što je slučaj u opštoj populaciji (dakle, oko 10% dece). Ukoliko ovu procenu stavimo u odnos sa udelom romske dece na smeštaju koji smo dobili iz uzorka (26,5%), **dobijamo stopu disproporcionalnosti od oko 3,7 i ona najverovatnije odražava realno stanje**.

Istraživači nude dve hipoteze kao objašnjenje za ovakvu disproporcionalnost. Wulczyn (2010) sugerše da je nejednaka zastupljenost očekivana kada uzmemo u obzir siromaštvo i druge povezane faktore koji utiču na pojavu zlostavljanja i zanemarivanja dece. Sa druge strane, Fluke i Harden (2010) te Sedlak (2010) naglašavaju da razlike u resursima, tretmanu i uslugama koje koriste deca pripadnici manjinskih grupa komplikuju svaku analizu koja ispituje isključivo ulogu rase i siromaštva. Ova druga hipoteza ne negira da je uticaj siromaštva potencijalno moćan, ali sugerše da je, pored karakteristika porodice i zajednice, važno razumeti na koji način sistem socijalne zaštite funkcioniše kada odgovara na potrebe porodica iz manjinskih grupa.

Dinamika ulaska romske dece na smeštaj u posmatranom periodu (koji su obeležile značajne reforme sistema socijalne zaštite) ukazuje na to **da romska deca češće ulaze na smeštaj na nižem kalendarskom uzrastu i da u manjoj meri odlaze u srodničke hraniteljske porodice nego ostala deca iz uzorka**. Uzrast deteta, mada sam po sebi nije faktor rizika, značajno doprinosi disproporcionalnosti i disparitetu u socijalnoj zaštiti dece. Raspoloživi podaci ukazuju na to da je uzrast deteta značajan prediktor vrste i učestalosti zlostavljanja i zanemarivanja dece, dužine ostajanja na smeštaju i uspešnosti ishoda smeštaja (Barth, 1997; Rushton & Dance, 2003; Simmel et al., 2001; Wulczyn et al., 2005). Rezultati ovih studija sugeršu da interakcija uzrasta i rasne i etničke

pripadnosti ima važne implikacije na disproportionalnost i disparitet u pogledu položaja dece iz manjinskih grupa u socijalnoj zaštiti (Hill, 2006).

Rezultati analize vremenskih serija upućuju na to da se **veći broj smeštaja romske dece realizuje tokom letnjih ili toplih meseci (maj, jun, jul) nego za vreme hladnih zimskih meseci (od decembra do februara)**. Ovakva raspodela iznenađuje, jer oko 2/3 romskih porodica ne živi u kućama od čvrstog materijala, pa su brojna romska deca, posebno ona mlađeg uzrasta, izložena zdravstvenim rizicima u zimskom periodu. Tokom letnjih meseci mobilnost dece je, međutim, povećana zahvaljujući pogodnim vremenskim prilikama. Mnoga romska deca koja su uključena u prosjačenje ili rad na ulici tada postaju vidljivija, što povećava mogućnost za kontakt sa policijom i socijalnim službama i verovatno doprinosi povećanom broju smeštaja u letnjim mesecima.

Uočljiva je i **izuzetno nepovoljna obrazovna struktura roditelja** u odnosu na roditelje druge dece, ali i u poređenju sa obrazovnom strukturom Roma u populaciji. Niže obrazovanje roditelja romske dece umanjuje prilike za uključivanje u tržište rada, stvara nepovoljne uslove za razvoj dece i uključivanje u zajednicu. Niska obrazovna struktura roditelja negativno utiče na intelektualni razvoj (Vučić, Baucal i Petrović, 1994), povezana je i sa ranim napuštanjem školovanja i neredovnim pohađanjem nastave. To predstavlja veliki izazov za sistem socijalne zaštite koji ima zadatak da planira i omogući intervencije za povratak deteta u porodicu nakon smeštaja. Znatno češće nego kod drugih, kod romskih porodica treba obezbediti dokvalifikaciju i zapošljavanje roditelja kako bi se stvorili uslovi za povratak deteta u porodicu. Za ovo su u velikoj meri zaduženi sistem obrazovanja i Nacionalna služba za zapošljavanje, te je neophodna saradnja tih sistema i razvoj integrisanih usluga koje mogu da odgovore na složene potrebe ovih porodica.

Značajne razlike u beleženju informacija o školskom uspehu romske dece u odnosu na decu iz drugih etničkih grupa verovatno ukazuju na **niska očekivanja u pogledu školskih postignuća ove dece**. Tek za 12% romske dece na smeštaju postoji podatak o školskom uspehu u dosijeima korisnika. Dok četvrtina Roma koji pohađaju školu ide u specijalnu školu ili posebno odeljenje u okviru osnovne škole, svega jedna desetina ostale dece pohađa ovaj vid obrazovanja. To je u skladu sa nalazima drugih istraživanja (Institut za otvoreno društvo, 2010) i navodima Evropske komisije da romska deca imaju 27 puta veće šanse da budu upućena u specijalne škole nego neromska deca (ERRC 2005; European Commission 2004), što dalje ima značajne implikacije na njihove mogućnosti za zapošljavanje i kvalitet života u budućnosti. U kontekstu zapošljavanja, udeo nezaposlenih očeva romske dece je znatno veći nego kod druge dece u sistemu socijalne zaštite. Ovo je važan podatak, jer očevo zbog većeg stepena obrazovanja imaju veće šanse za zaposlenje nego majke Romkinje (Bodewig, Sethi, 2005).

Porodice romske dece mnogo češće od ostalih porodica iz uzorka nisu u stanju da zadovolje osnovne potrebe svojih članova. Znatno veći broj romske dece je pre smeštaja živeo u uslovima koji nisu pogodni za razvoj ili ugrožavaju bezbednost deteta. **Uslovi života velikog broja porodica romske dece**

koja su nakon procene upućena na smeštaj označeni su kao neadekvatni, i na osnovu globalne procene i na osnovu procene specifičnih aspekata. Praksa usklađena sa Smernicama UN za alternativnu brigu o deci (2009b, paragraf 15) zahteva da romske porodice dobiju dodatnu podršku kako siromaštvo i uslovi povezani sa siromaštvom ne bi predstavljali povod za izdvajanje deteta iz porodice. Ovo skreće pažnju na vidove podrške koji su dostupni porodicama pre izdvajanja deteta, a radi očuvanja porodice.

Nema razlika u razlozima za prvi kontakt sa porodicom kod romskih i ostalih porodica dece na smeštaju. To može da ukaže na neosetljivost socijalne zaštite na probleme sa kojima se suočavaju romske porodice, ali i na to da ne postoji diferenciran pristup u radu stručnih radnika sa decom iz romskih porodica i pored specifičnih izazova sa kojima se one suočavaju.

U kontekstu razloga za izdvajanje deteta, **nisu utvrđene razlike u učestalosti zlostavljanja i zanemarivanja kod romskih i ostalih porodica iz uzorka**, čak ni kada posmatramo specifične manifestacije zloupotrebe. Razlika postoji u pogledu **podataka koji nedostaju**, jer kod trećine romskih porodica ne postoje podaci na osnovu kojih bi moglo da se zaključi da li je bilo nasilja u porodici. Razlika između romske i druge dece **postoji u zabeleženoj zastupljenosti zdravstvenog zanemarivanja i neadekvatnog nadzora kao specifičnih oblika zanemarivanja.**

Podaci ukazuju na to da su **romska deca u većem stepenu pogođena zanemarivanjem** koje je vezano za siromaštvo porodice. Međutim, romska deca i porodice **ne dobijaju usluge i podršku u istoj meri kao ostala deca i porodice u Srbiji.** To je važan pokazatelj dispariteta koji potencijalno može doprijeti lošijim ishodima kod dece iz manjinskih grupa (Hill, 2006). **Visok procenat zdravstvenog zanemarivanja** kod romske dece (42,9%) može biti povezan sa neodgovarajućim pristupom zdravstvenoj zaštiti. Prema istraživanju UNFPA o stanju zdravlja u romskim zajednicama (2010), utvrđeno je da se romski ispitanici suočavaju sa preprekama u pristupu zdravstvenoj zaštiti, što obuhvata administrativne barijere (nisu registrovani kod fonda zdravstvenog osiguranja, uprkos pravu na besplatnu zdravstvenu zaštitu), nepoverenje, loš ekonomski položaj i loše obrazovanje, nedostatak vremena, kao i jezičke barijere. Tu su i geografske barijere (romska naselja se obično nalaze u predgrađima ili u izolovanim oblastima u kojima nema javnog transporta i infrastrukture), diskriminacija, loša prethodna iskustva i nedostatak znanja o raspoloživosti usluga.

Romske porodice čija su deca u posmatranom periodu izdvojena imale su prvi kontakt sa sistemom socijalne zaštite uglavnom zbog materijalne ugroženosti i loših životnih uslova, a su znatno češće koristile materijalna davanja (MOP/NSP) od ostalih porodica iz uzorka. Romi su na početku rada u većoj meri bili korisnici MOP/NSP, a savetodavne intervencije su koristili u najmanjoj meri. Uočljivo je i da su **kontakti stručnih radnika sa romskim porodicama i decom ređi** nego kod pripadnika drugih etničkih grupa. Kontakti stručnih radnika sa odsutnim roditeljem deteta pre izdvajanja

relativno su retki kod sve dece, a kod romske dece su znatno ređi, kao i kontakti sa srodnicima ove dece. Materijalna pomoć je dominantan vid podrške romskim porodicama pre izdvajanja deteta. Rezultati ukazuju na to da postoji manja verovatnoća da će deca srpske etničke pripadnosti biti izdvojena iz roditeljske porodice zbog siromaštva.

Siromaštvo porodice i loši materijalni uslovi života odlikuju najveći broj romskih porodica dece na smeštaju. Različita istraživanja ukazuju na nedostatak informacija o romskoj kulturi, njeno poistovećivanje sa kulturom siromaštva te na postojanje stereotipa i predrasuda, što značajno utiče na proces donošenja odluka i **prag za pokretanje intervencije** (ERRC 2007, 2011). Istraživači su dokumentovali razliku između stručnih radnika u pogledu standarda koje primenjuju kod romskih i drugih porodica. Neki stručni radnici, nastojeći da izbegnu diskriminaciju Roma, primenjuju drugačije i to znatno niže standarde za procenu uslova života romske dece. Drugi stručnjaci smatraju da razlika ne treba da postoji, pa život romskih porodica procenjuju po merilima dominantne kulture. Sve ovo neposredno utiče na to da li će prag za pokretanje intervencije biti viši ili niži i da li će romska deca ostate u situaciji ugroženosti duže ili kraće. S tim u vezi nameće se važno pitanje – na koje kriterijume ugroženosti reaguje sistem socijalne zaštite u Srbiji? Da li je ovaj broj romske dece na smeštaju rezultat uspešnog targetiranja i preventivnih usluga ili on je posledica sniženog praga uz nerazumevanje kulturnog konteksta i izostanak pravovremene i adekvatne podrške porodicama romske dece? Ovo istraživanje ne može da da odgovore na ta specifična pitanja; za to su potrebne nove analize i odgovarajuća istraživačka metodologija kako bi se došlo do bližih znanja o ovim pitanjima.

Kada analiziramo aktivnosti koje se sprovode nakon smeštaja, uočavamo da **nema suštinskih razlika u radu stručnih radnika sa decom iz romskih porodica uprkos specifičnim izazovima** sa kojima se ove porodice suočavaju. Upadljivo je odsustvo „izlazne strategije“ za najveći broj dece koja su ušla na smeštaj u posmatranom periodu, a kod romske dece se **oko dva puta češće nego kod druge dece predviđa dugotrajni smeštaj u hraniteljsku porodicu**. Ovaj cilj je definisan kod oko polovine romske dece kod koje je definisano neko poželjno usmerenje u radu (48,7%) i ukazuje na procenu radnika da je ovoj deci potreban stabilan i verovatno dugogodišnji smeštaj, iako se time ne obezbeđuje stalnost u životu deteta. Aktivnosti socijalnih službi usmerene na usvajanje i povratak u porodicu roditelja znatno su ređe kod sve, a posebno su retke kod romske dece na smeštaju, što potvrđuje nalaze istraživanja ERRC o romskoj deci na smeštaju u zemljama Evrope.

Dosadašnja analiza ukazuje na **postojanje disproporcionalnosti i dispariteta u pogledu smeštaja dece u Srbiji i na pojedine faktore koji doprinose gotovo četiri puta većoj zastupljenosti i drugačijem tretmanu romske dece i njihovih porodica**. Nameće se utisak da su ova pitanja nedovoljno osvetljena i u praksi i u teoriji i u istraživanjima socijalne zaštite u Srbiji. To stručne radnike stavlja u poziciju da se snalaze bez ikakve orijentacije u radu sa

romskom populacijom osim ličnog i profesionalnog iskustva, zdravog razuma i interne organizacijske kulture. Organizacijska kultura i praksa u centrima za socijalni rad često, međutim, funkcioniše kao „usmeno predanje“ putem koga se mlađim radnicima prenose načini i metodi rada u konkretnoj sredini (Žegarac, 2002). Na ovakav zaključak nas upućuju i nedavna saznanja o primeni porodične konferencije u Srbiji. Porodična konferencija se kao inovativna praksa sprovodi u nekoliko gradova Srbije od 2010. godine u okviru projekta kojim rukovodi FICE, organizacija za podršku deci na smeštaju. Prve evaluacije su pokazale da je od prvih 20 konferencija, po uputu centara za socijalni rad, 44% organizovano za romske porodice (Delić, 2011). Stručni radnici centra su možda spremniji da u inovativne oblike prakse uključe porodice iz manjinskih grupa, konkretno Rome, zbog svesti i iskustva da uobičajene intervencije i usluge kod ovih porodica imaju manji učinak nego kod drugih korisnika.

Pitanja disproporcionalnosti i dispariteta su izuzetno kompleksna i prevazilaze okvire ove analize, te je **neophodno sprovesti detaljnija i opsežnija istraživanja**. Potrebna su dodatna istraživanja na tragu ovih nalaza kako bi se utvrdilo koji faktori i na koji način doprinose nesrazmerno velikom broju romske dece na smeštaju u socijalnoj zaštiti Srbije. Ovi podaci su neophodni za definisanje politika, tj. **da bi se izgradili prilagođeni, nediskriminativni i kulturno osetljivi pristupi za rad sa decom i porodicama iz romske i drugih manjinskih grupa i sprečile negativne posledice dispariteta**.

Literatura

- Antić, P. (2005) *Romi i pravo na zdravstvenu zaštitu u Srbiji*. Beograd: Centar za prava manjina.
- Barth, R. (1997) Effects of age and race on the odds of adoption versus remaining in long-term out of home care. *Child Welfare*, 76(2), 285–308.
- Bodewig C., Sethi, A. (2005) *Siromaštvo, socijalna isključenost i etnička pripadnost u Srbiji i Crnoj Gori: Slučaj Roma*, Beograd: Svetska banka.
<http://web.worldbank.org/>, posećeno 09. 09. 2013.
- Casey-CSSP Alliance for Racial Equity (2006) *Places to watch: Promising practices to address Racial Disproportionality in Child Welfare*, dostupno na:
<http://www.casey.org/Resources/Publications/pdf/PlacesToWatch.pdf>,
posećeno 10. 09. 2013.
- Child Welfare Information Gateway (2011) *Addressing racial disproportionality in child welfare*. Washington, DC: U. S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau, p. 2.
- Committee on the Rights of the Child, *CONSIDERATION OF REPORTS SUBMITTED BY STATES PARTIES UNDER ARTICLE 44 OF THE CONVENTION: Concluding observations: Hungary*, 2006, str. 7, paragraf 30, dostupno na:
[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.HUN.CO.2.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.HUN.CO.2.En?OpenDocument),
posećeno 31. 03. 2013. godine.
- Courtney, M., Barth, R., Berrick, J., Brooks, D., Needell, B., & Park, L. (1996) Race and child welfare services: Past research and future directions. *Child Welfare*, 75(2) 99–137.
- Delić, B. (2011) *Zadovoljstvo učesnika porodične konferencije*. Beograd: Udruženje stručnjaka za podršku deci i porodici "FICE SRBIJA".
- Derezotes, D. M., Poertner, J., & Testa, M. F. (Eds.). (2005) *Race matters in child welfare: The racial disproportionality in child welfare services*. Retrieved December 27, 2010, dostupno na:
<http://www.cssp.org/publications/child-welfare/top-five/places-to-watch-promising-practices-to-address-racial-disproportionality-in-child-welfare.pdf>, posećeno 12. 10. 2013. godine.
- Texas Department of Family and Protective Services. (2010) *Disproportionality in Child Protective Services: The Preliminary Results of Statewide Reform Efforts in Texas*.
<https://www.dfps.state.tx.us/documents>, posećeno 12.11. 2013.
- Duncan Greg J. and Brooks-Gunn J. (2000) Family Poverty, Welfare Reform, and Child Development, *Child Development*. Blackwell Publishing, Hoboken, New Jersey, Vol. 71, No. 1 pp. 188–196.
- European Roma Rights Centre (2007) *Dis-Interest of the Child: Romani Children in the Hungarian Child Protection System*, Budapest, dostupno na:
<http://www.errc.org/cms/upload/media/02/8F/m0000028F.pdf>,
posećeno 31. 03. 2013. godine.

- European Roma Rights Centre (2011) *Life Sentence: Romani Children in State Care in Romania*, Budapest, dostupno na:
<http://www.errc.org/cms/upload/file/life-sentence-20-june-2011.pdf>,
 posećeno 31. 03. 2013. godine.
- European Roma Rights Centre (2011) *Romani Children in Institutional Care*, Bulgarian Helsinki Committee, Milan Šimečka Foundation and Osservazione, Budapest, dostupno na:
<http://www.errc.org/cms/upload/file/life-sentence-20-june-2011.pdf>,
 posećeno 31. 03. 2013. godine.
- Fluke, J. D., Harden, B., Jenkins, M. and Ruehrdanz, M. (2010) *Research synthesis on child welfare disproportionality and disparities*. Washington, DC: American Humane Association and Center for the Study of Social Policy.
- Hill, R. B. (2005) *Overrepresentation of children of color in foster care in 2000*. Rockville, MD: Race Matters Consortium.
- Hill, R. B. (2006) *Synthesis of research on disproportionality in child welfare: An update*. CSSP-Casey Alliance for Racial Equity. dostupno na:
<http://www.cssp.org/reform/child-welfare/other-resources/synthesis-of-research-on-disproportionality-robert-hill.pdf>, posećeno 12. 10. 2013. godine.
- Jakšić, B., Bašić, G. (2002) *Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji*. Centar za istraživanje etniciteta.
- Korbin, J. E. (1991). Cross-cultural perspectives and research directions for the 21st century. *Child Abuse & Neglect*, 15, 67–77.
- Lu, Y. E. (2004) Race, Ethnicity, and Case Outcomes in Child Protective Services, 26 *Child and Youth Services Rev.* 447.
- Myers, S. L., Jr. (2010) Response to *Research Synthesis on Child Welfare Disproportionality and Disparities*.
- McRoy, R. (2004) The color of child welfare. In K. Davis & T. Bent-Goodley (Eds.) *The color of social policy* (pp. 37–63). Alexandria, VA: Council on Social Work Education.
- Munro, E. (2002) *Effective Child protection*. London: SAGE Publications.
- Populacioni fond Ujedinjenih nacija Srbija – UNFPA i Healthy Future Consulting (2010) *Pristup Roma uslugama zdravstvene zaštite*. Beograd: UNFPA i Healthy Future Consulting.
- Reingold, D., Orenstein, M. A. and Wilkens, E. (2005) *Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle*, Washington D. C.,
<http://web.worldbank.org>, posećeno 9. 9. 2013.
- Rushton, A. and Dance, C. (2003) Preferentially rejected children and their development in permanent family placements, *Child & Family Social Work*, Volume 8, Issue 4, pp. 257–267.
- Sedlak, A., McPherson, K., and Das, B. (2010) *Supplementary analyses of race differences in child maltreatment rates in the NIS-4*. Washington, DC: U. S. Department of Health and Human Services, Administration on Children, Youth, and Families. Dostupno na:
<http://www.acf.hhs.gov/programs/opre/resource/supplementary-analyses-of-race-differences-in-child-maltreatment-rates-in>, posećeno 13. 10. 2013.

- Sedlak, A., Mettenburg, J., Basena, M., Petta, I., McPherson, K., Greene, A., and Li, S. (2010) *Fourth National Incidence Study of Child Abuse and Neglect (NIS-4)*. Report to Congress. Washington, DC: U. S. Department of Health and Human Services, Administration for Children, Youth, and Families, dostupno na: <http://www.acf.hhs.gov/programs/opre/resource/fourth-national-incidence-study-of-child-abuse-and-neglect-nis-4-report-to>, posećeno 13. 10. 2013. godine.
- Simmel, C., Brooks, D., Barth, R. P., & Hinshaw, S. P. (2001) Externalizing symptomatology among adoptive youth: Prevalence and preadoption risk factors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 29(1), 57–69.
- Vučić, L., Baucal, A. i Petrović, D. (1994) Faktori uspešnosti na testovima intelektualnih sposobnosti pri polasku u školu. *Nastava i vaspitanje*, 5, str. 433–454.
- Wulczyn, F., Barth, R. P., Yuan, Y. Y. T., Harden, B. and Landsverk (2005) *Beyond common sense: Child welfare, child well-being, and the evidence of policy reform*. Piscataway, NJ: Aldine Transaction, Transaction Publishers.
- Žegarac, N. (2002) Standardizacija funkcija ili funkcionalna standardizacija – prilog redefinisaju pristupa socijalnoj zaštiti dece, *Socijalna misao*, br. 4, 7–22.

Kvalitet dokumentacije centra za socijalni rad o deci na smeštaju

Nevenka Žegarac
i Anita Burgund

Funkcija dokumentacije u socijalnom radu i socijalnim službama

Mnoge aktivnosti i usluge koje stručni radnici sprovode tokom rada sa decom i porodicama su „neuhvatljive“ i teško ih je kvantifikovati. Dokumentacija o korisniku i pruženim uslugama koju socijalni radnici vode često predstavlja jedino konkretno sredstvo da se kvalitet usluga proceni na razuman i nepristrasan način. Kvalitet dokumentacije u velikoj meri proizilazi iz sposobnosti za kritičko mišljenje i praktičnih veština socijalnog radnika (Sidel, 2011).

” Van svake sumnje, kvalitet dokumentacije u socijalnom radu ne može biti bolji od kvaliteta prakse koju dokumentuje... Dobra praksa je preduslov za dobru dokumentaciju, ali dobri praktičari ne produkuju uvek i dobru dokumentaciju“
(Kagle & Koples, 2008: 175).

Socijalni radnici gotovo univerzalno ispoljavaju ambivalenciju prema vođenju dokumentacije, što se često objašnjava time da je socijalni rad profesija koja vrednuje individualnu autonomiju stručnjaka koji vreme posvećeno dokumentaciji smatraju „oduzetim“ od rada sa klijentima (Kertesz et al., 2012). Savremeni zahtevi koji su vezani za informacione sisteme se ponekad posmatraju kao menadžerijalizam koji uništava suštinu relacije prakse socijalnog rada, koji podržava percepciju klijenta kao objekta, a ne subjekta u procesu. Istovremeno, binarno i kategorijalno mišljenje (logika *ili-ili*) koje nameću neki

formulari prilagođeni za informacione sisteme obesmišljavaju nijanse u značenjima i zanemaruje realno postojeće nejasne ili složene situacije u praksi (Parton, 2008). Neka istraživanja ukazuju na to da vođenje dokumentacije može dovesti socijalne radnike do doživljaja otuđenosti od posla i profesionalnog identiteta, koji se vidi isključivo kao rad sa klijentima (Burton and van den Broek, 2009). Ipak, preovlađuje shvatanje da je tačno i pravovremeno beleženje relevantnih podataka vezanih za klijenta integralni deo prakse socijalnog rada (Ames, 1999; Callahan, 1996; Reamer, 2005; Cumming et al., 2007).

Tokom ranog razvoja socijalnog rada, vođenje dokumentacije se objašnjavalo potrebom izgradnje teorije, istraživanja i podučavanja, što je stvorilo osnovu za kasniju detaljnu standardizaciju prakse dokumentovanja. U početku, pod uticajem psihodinamičkog okvira, dokumentacija je promovisala narativni stil i izradu izveštaja socijalnog radnika u vidu eseja o psihosocijalnoj istoriji i proceni klijenta, problema i situacije. Standardi koji su kasnije razvijeni proističu iz pristupa orijentisanih na problem u kojima se traži da procena sadrži jasne termine koji specifikuju konkretno ponašanje.

Do promene pristupa je došlo sa uvidom da je dokumentacija esencijalni deo komunikacije između različitih službi, da je ona nezamenjivo menadžersko sredstvo za pregled i merenje delotvornosti prakse i da se koristi kao dokaz u sudskim sporovima oko etičkih i drugih pitanja. Dramatičan napredak informacionih tehnologija krajem XX veka je otvorio pitanja povezivanja informacija, očuvanja privatnosti, poverljivosti i opasnosti od neautorizovanog pristupa, što je usmerilo pažnju na pitanja upravljanja rizicima (Reamer, 2005). Savremeni standardi koji naglašavaju prava korisnika i značaj participacije ističu da je dokumentacija jedno od sredstava aktivacije korisnika za participaciju (Roose, 2009). Korisnici imaju „vlasništvo“ nad procesom tako što je njihovo gledište i učešće vidljivo u dokumentaciji i zato što, uz ograničenja koja su vezana za pitanja bezbednosti i poverljivosti podataka o drugima, imaju puni uvid u sve beleške koje se odnose na rad sa njima. Uključivanje perspektive korisnika u dokumentaciju je posebno pitanje koje ima izvanredan značaj kada je u pitanju perspektiva deteta (Lansdown, G. 2001, 2005; Cumming et al., 2007; O'Donnell, 2009).

Pregled dokumentacije je prilika za kontinuirano učenje, jer povratne informacije koje dobijamo sagledavanjem pisanog materijala omogućavaju unapređivanje i prakse dokumentovanja i neposredne prakse, odnosno prakse iz direktnog rada sa korisnikom. Jedan od prvih istraživača u oblasti prakse dokumentovanja u socijalnom radu ukazuje da se praksa dokumentovanja ne može odvojiti od procesa rada sa klijentima:

” Istraživanje je pokazalo da socijalni radnik ne može da napiše dobar zapis ako ne može da odluči šta je relevantno za posmatranje, da odluči koje su informacije potrebne kako bi se razumela pozadina i uzroci problema, da probere i sumira najznačajnije aspekte slučaja i definiše ... fokus rada, da definiše ciljeve intervencije na takav način da on i drugi kasnije mogu da ocene u kojoj meri su ti ciljevi ostvareni, da definiše akcije i zadatke koje treba preduzeti. Ove veštine su takođe neophodne za „dobru“ praksu socijalnog radnika, a unapređivanje vođenja dokumentacije je u isto vreme način unapređivanja socijalnog rada“ (Overtveit, 1985: 45).

Smatra se da dokumentacija u socijalnoj i dečijoj zaštiti, kao i u mentalnom zdravlju ima važne funkcije u sledećim oblastima (Luepker & Norton, 2002; Reamer, 2003; Reamer, 2005):

1. **Procena i planiranje** – Dokumentovanje jasnih i u odgovarajućoj meri obuhvatnih činjenica i okolnosti vezanih za slučaj predstavlja osnovu dobre procene i planiranja. Pažljivo i promišljeno prikupljanje informacija obezbeđuje praktičaru bazu za rezonovanje, donošenje odluka i planiranje intervencija. Podaci omogućavaju pouzdanu osnovu za merenje postupaka i ishoda.
2. **Pružanje usluga** – Dokumentacija obezbeđuje čvrsto uporište za individualizovanje i pružanje kvalitetnih usluga.
3. **Kontinuitet i koordinacija usluga** – Dobro vođena dokumentacija olakšava interdisciplinarnu i međuagencijsku saradnju. Takođe, koordinacija između supervizora, rukovodioca i administratora u socijalnim službama se u velikoj meri odvija putem dokumentacije.
4. **Supervizija** – Ona omogućava dobijanje povratne informacije od supervizora na osnovu pregleda dokumentacije. U brojnim socijalnim službama, uključujući i centre za socijalni rad u Srbiji, supervizor je dužan da pregleda i odobri dokumenta koja praktičar produkuje tokom rada na slučaju (Reamer, 2006; Sidel, 2011). U ovom procesu praktičar ima priliku da ponovo promisli proces i rezultate procene klijenta i situacije, adekvatnost i izvodljivost plana usluga i prepreke za dostizanje postavljenih ciljeva. Dokumentovanje supervizijskog procesa je posebno pitanje, jer supervizore, zajedno sa rukovodiocima, možemo smatrati odgovornim za greške i propuste osoblja ukoliko postoji beleška o nekonzistentnoj ili nedovoljno kvalitetnoj superviziji (Reamer, 2006).
5. **Evaluacija usluga i programa** na nivou organizacije – Merenje ishoda i učinka programa predstavlja osnovu za obezbeđenje kvalitetnih i održivih usluga (Fitzpatrick & Sanders, 2003). Neophodno je da praktičari stalno unapređuju praksu dokumentovanja kako bi održali integritet svojih programa i usluga.
6. **Odgovornost** prema klijentima, organizaciji, drugim pružaocima usluga, sudovima, osiguravajućim agencijama i korišćenje u radnim grupama za pregled slučajeva – Dobro vođena dokumentacija štiti profesionalca, službu i korisnika, a obezbeđuje podatke za kontinuirani razvoj usluga.

Danas se smatra da je moguće operacionalizovati i prepoznati elemente dobre dokumentacije. Dokumentaciju je moguće procenjivati sa stanovišta forme i sadržaja. Forma se odnosi na poštovanje propisa, procedura i politike dokumentovanja u određenoj socijalnoj službi, odnosno na to da li su ispunjeni zahtevi u vezi sa vrstom dokumenata koje treba pripremiti u određenim vremenskim rokovima. Sadržaj je često teže oceniti nego formu, jer se procenjuje da li je sadržaj zabeležen na odgovarajući način. U okviru forme, Nensi Sidel (2011: 159) među elemente za pregled dokumentacije uključuje pitanja kao što su:

- Da li su svi unosi datirani i potpisani?
- Da li su svi unosi čitki?
- Da li se koriste propisani formulari?
- Da li se koristi propisana struktura beleški?
- Da li je adekvatna učestalost beleški?
- Da li je procena uvremenjena?
- Da li postoji sumarni pregled prilikom zatvaranja slučaja?

Elementi za pregled sadržaja su definisani na sledeći način:

- Da li je formulisan razlog upućivanja, odnosno prijave ili zahteva?
- Da li su zabeležena kljentova osećanja?
- Da li postoji beleška o komunikaciji sa klijentom u vezi sa poverljivošću i pristankom na osnovu pune obaveštenosti?
- Da li je ustanovljen jasan plan?
- Da li su zabeleženi ciljevi merljivi?
- Da li su nedvosmisleno zabeležene aktivnosti vezane za pružanje usluga?
- Da li je procena adekvatno zabeležena?
- Da li su zabeležene klijentove snage?
- Da li postoji beleška o upućivanju?
- Da li je jasan sumarni pregled prilikom zatvaranja slučaja?

Da bi dokumentacija bila kvalitetna, važno je da stručni radnici poznaju procedure i propise te da razumeju zadate poslove i šta se od njih očekuje. Kagle i Koples (2008) navode da standardi i uputstva za vođenje dokumentacije treba eksplicitno da odrede tipove dokumentacije, njenu svrhu i namenu, načine na koje će se dokumentacija koristiti, okolnosti pod kojima je neophodno beležiti različite tipove informacija, formate i formulare koje treba koristiti, kao i vremenski okvir za pregled, reviziju i unošenje novih informacija u dokumentaciju.

Odlike dobre dokumentacije su **tačnost, ažurnost, koherentnost, razumljivost, relevantnost i pristupačnost** podataka. Dokumentacija o korisniku i radu sa korisnikom treba da bude organizovana tako da se jednostavno dolazi do potrebnih informacija, posebno podataka iz ranijih perioda. U oblasti zaštite dece, naročito dece koja su neki period života provela na smeštaju u domovima, prihvatilištima i hraniteljskim porodicama, dokumentacija ima još jednu izuzetno važnu svrhu – ona predstavlja resurs za razvoj njihove životne priče.

Podaci koji se nalaze u dosijeima dece na smeštaju relevantni su tokom njihovog čitavog životnog veka. Mnogobrojnoj deci koja su odrasla u domovima i hraniteljskim porodicama, posebno onoj deci koja su više puta menjala smeštaj, uskraćena je mogućnost da slušaju priče o ličnoj i porodičnoj istoriji koje većina ljudi svakodnevno razmenjuje u porodičnom okruženju.

Dobro vođena dokumentacija može da pomogne deci da saznaju i prihvate sopstvenu prošlost i sačuvaju sećanja iz detinjstva, što je neophodno za razvoj identiteta i samoprocene (Scott and Cameron, 2004). Prezentovanje i organizovanje relevantnih informacija, nezavisno od toga da li se radi u okviru specijalno razvijenih instrumenata, neke od tzv. „knjiga života“, jeste osnov koji omogućava da deca i mladi na smeštaju i oni koji su napustili smeštaj (Baynes, 2008; Cumming et al., 2007; Betts & Ahmad, 2003):

- izgrade veze između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti,
- povećaju poverenje u odrasle,
- prepoznaju i prevladaju snažne emocije koje su vezane za prošle događaje i
- odvoje stvarnost od fantazije i magičnog mišljenja.

Dokumentacija svakako ne može da bude zamena za aktuelne odnose koji podržavaju doživljaj deteta o sebi, ali može da bude glavni resurs za saznavanje važnih podataka, za ličnu istoriju i za sećanje.

Metodologija

Tokom prikupljanja podataka iz dosijea dece na smeštaju, usmerili smo se i na pitanje sadržaja i kvaliteta dokumentacije centra o ovoj grupi korisnika. Nastojali smo da odgovorimo na nekoliko pitanja:

1. U kojoj meri su u dosijeima dece korisnika centra za socijalni rad koja su izdvojena iz roditeljskih porodica zastupljeni podaci koji opisuju karakteristike deteta, roditelja i okolnosti života porodice?
2. U kojoj meri su u ovim dosijeima zastupljeni podaci koji opisuju proces rada sa detetom i porodicom i okolnosti koje su relevantne za donošenje odluka tokom rada na slučaju?
3. U kojoj meri stručni radnici centra ispunjavaju standarde vezane za dokumentaciju:
 - a. Da li su prisutni svi propisani stručni dokumenti?
 - b. Da li je dokumentacija izrađena u skladu sa definisanim vremenskim rokovima?
 - c. Da li je dokumentacija aktuelna, odnosno da li sadrži aktuelne podatke o korisniku ili reprodukuje prethodne beleške?
 - d. Da li je dokumentacija individualizovana, odnosno da li se iz nje mogu videti jedinstvenost deteta ili mlade osobe i specifične okolnosti?

Podatke vezane za prva dva pitanja prikupljali smo protokolom u kome su sva relevantna pitanja među odgovorima imala i opciju „NP – nema podataka“. Istraživači su imali uputstvo da pretraže podatke u svim dokumentima koje sa drže dosijei korisnika (sa jasnom instrukcijom gde sve konkretni podaci mogu da se nalaze) i da ih unesu u protokol za prikupljanje podataka. Ako ne bi našli traženi podatak, istraživači su imali uputstvo da zamole stručnog radnika centra koji je upućen u slučaj da im pokaže gde se tačno u dosijeu nalazi konkretni podatak. Podaci koje su istraživači dobijali u usmenoj razmeni sa stručnim radnicima beleženi su samo ukoliko su postojali u dosijeu korisnika.

Ispunjenost standarda dokumentovanja je procenjivana u osmom delu protokola. Ispitivani su formalni i sadržinski aspekti kvaliteta stručne dokumentacije koju popunjava zaduženi voditelj slučaja. Svaki od pregledanih dokumenata ocenjivan je prema četiri kriterijuma: **postoji, uvremenjeno, individualizovano i prekopirano**.

- „**Postoji**“ označava da određeni dokument postoji u dosijeu.
- „**Uvremenjeno**“ označava da je taj dokument u predviđenom vremenskom roku (u skladu sa zakonskim propisima i standardima) unet u dosije deteta korisnika usluge smeštaja.
- „**Individualizovano**“ označava da se iz postojećeg dokumenta može videti da su opisi i aktivnosti prilagođeni individualnim potrebama deteta, odnosno da ne predstavljaju jednostavan šablon („modlu za kolače“) koji je jednobrazan za neku grupu korisnika, bez obzira na individualne specifičnosti.
- „**Prekopirano**“ upućuje na to da dati dokument izgleda kao da je njegov sadržaj prepisan iz prethodnog sličnog dokumenta (procene ili plana konkretnog korisnika) te ne prati aktuelnu situaciju i stanje korisnika i ne odgovara na njih.

Istraživači su imali zadatak da procene kvalitet dokumentacije sagledavajući celokupnu dokumentaciju iz dosijea korisnika. Razmatrana je dokumentacija o sledećim postupcima (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, 2008, čl. 53, 55, 56, 59, 64, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 75, 86, 89; Pravilnik o hraniteljstvu, 2008, član 6):

1. osnovna stručna dokumentacija
 - početna procena;
 - usmerena procena;
 - ponovni pregled (ponovljena procena);
 - lista praćenja i kontakata rada na slučaju;
 - početni plan usluga;
 - plan usluga i mera sa planom stalnosti za dete;
2. specifična stručna dokumentacija
 - poseban plan usluga i mera zaštite deteta na hraniteljstvu;
 - individualni plan usluga za dete u ustanovi;
 - plan za napuštanje zaštite i emancipaciju.

Ocenjivani su postojanje, uvremenjenost, individualizovanost i aktuelnost dokumentacije opredeljivanjem za odgovarajuću opciju: „NE“, „DA“ ili „NR – nije relevantno“. Odgovor „NR – nije relevantno“ odnosio se na situacije kada neki dokument nije propisima predviđen kao relevantan za dete u konkretnoj situaciji (npr. za dete na smeštaju mlađe od 14 godina nije relevantno da ima plan za napuštanje zaštite ili, na primer, početni plan se ne može prekopirati jer se samo jednom radi kao početni).

Obučeni istraživači, svi kvalifikovani socijalni radnici, prikupljali su, analizirali i beležili podatke u protokolu. Podaci su analizirani metodom kvantitativne i kvalitativne analize sadržaja, mada su neki podaci prikupljeni prostim beleženjem ili brojanjem (Julien, 2008; Krippendorf, 2004).

Rezultati analize dokumentacije ukazuju na to da o deci koja su izdvojena iz porodice nedostaje veliki broj relevantnih podataka, i na početku rada na slučaju i u poslednjem raspoloživom izveštaju koji je razmatran u trenutku istraživanja na terenu (mart–jun 2012). Upadljivo nedostaje veliki broj podataka o školskom uspehu za decu školskog uzrasta (50,9% u prvom i 39,5% u poslednjem izveštaju), kao i podaci o tome da li je dete bilo izloženo nasilju (53,3%). Nasuprot tome, podaci o izloženosti deteta zanemarivanju znatno su prisutniji (nedostaju za 8,9% dece iz uzorka). Međutim, dosijeji dece veoma često ne sadrže podatke o trajanju zlostavljanja i zanemarivanja (nedostaje 53,3% podataka o trajanju zlostavljanja i 42,% podataka o trajanju zanemarivanja). Skoro jedna trećina dosijea dece ne sadrži podatke o tome da li deca ispoljavaju emocionalne probleme ili probleme u ponašanju, uglavnom u prvom izveštaju, a neznatno manje u poslednjem (Tabela 1). Često nema ni podataka o kontaktima sa roditeljima, braćom i sestrama i srodnicima, kao ni podataka o načinu održavanja tih kontakata. Obrazac (ne)beleženja kontakata i načina njihovog održavanja sa početka rada ponavlja se i u poslednjem posmatranom izveštaju.

TABELA 1. Nedostajući podaci o karakteristikama deteta u dosijeima korisnika

Nedostajući podaci o karakteristikama i okolnostima deteta	Na početku rada na slučaju %	Aktuelno stanje u trenutku istraživanja %
Pohađanje škole	3,2	8,6
Uspeh u školovanju	50,9	39,5
Nasilje / zlostavljanje deteta	22,8	
Trajanje nasilja/zlostavljanja*	53,3	
Zanemarivanje deteta	8,9	
Trajanje zanemarivanja*	42,0	
Problemi u ponašanju	29,7	23,3
Emocionalni problemi	31,4	27,1
Psihijatrijska dijagnoza	61,1	52,2
Održavanje kontakta		
• majka	15,5	21,6
• otac	20,4	25,4
• braća i sestre	33,7	30,3
• srodnici	49,2	50,7
• značajne osobe	69,1	67,8
Način održavanja kontakata	19,3	27,1

* Procenat nedostajućih podataka za decu kod koje je utvrđeno zlostavljanje, odnosno zanemarivanje

Dosijeji korisnika iz uzorka često ne sadrže ni neke objektivne, a relevantne podatke o stručnoj spremi roditelja, gde nedostaje 1/5 podataka za majke i gotovo polovina podataka za očeve, zatim o njihovom radnom statusu, a u više od polovine slučajeva nedostaju podaci o bolesti, odnosno invaliditetu i drugim posebnim problemima roditelja (Tabela 2).

TABELA 2. Nedostajući podaci o karakteristikama roditelja u dosijeima korisnika

Nedostajući podaci o karakteristikama roditelja	Majka %	Otac %
Stručna sprema roditelja	22,2	44,1
Radni status roditelja	16,2	40,4
Bolest/invaliditet roditelja	61,1	62,4
Razlog odsustva roditelja	5,9	9,1

Uslovi života porodice su značajan pokazatelj okolnosti u kojima dete raste. Oni mogu ukazivati na potencijale rizike i tačke na koje treba usmeriti intervencije pomoći i podrške. Ovi podaci, međutim, veoma često nisu zabeleženi u dosijeu deteta koje je izdvojeno iz porodice na osnovu procene centra, mada je procena života porodice sastavni deo te procene. Ovde nedostaje između 43% i 65,1% relevantnih podataka. U dosijeima se znatno češće daje globalna procena života porodice (kojoj, na osnovu do sada prezentovanih podataka, ne prethodi opis relevantnih okolnosti života). Zanimljivo je da kod 17,6% dece ne postoji čak ni takva globalna ocena. Kod 12,1% dece nedostaje i podatak o materijalnom statusu porodice.

TABELA 3. *Nedostajući podaci o uslovima života porodice*

Nedostajući podaci o uslovima života porodice pre smeštaja deteta	%
Mokri čvor	56,2
Električna energija	57,9
Grejanje	59,4
Higijena domaćinstva	43,0
Uređenost dvorišta/zgrade	65,1
Kuća od čvrstog materijala	49,6
Bezbednost	58,2
Opremljenost domaćinstva	49,9
Globalna procena uslova života	17,6
Materijalni status porodice	12,1

Kada su u pitanju podaci o aktivnostima koje je centar preduzeo pre izdvajanja deteta, u 12,7% slučajeva iz uzorka nema beleški o tome da li je centar preduzeo bilo kakvu aktivnost podrške porodici pre izdvajanja deteta. Dalje, u oko 1/5 slučajeva izostaje obrazloženje zašto dete nije smešteno kod srodnika, kao i beleška o aktivnostima pripreme deteta i roditelja za izdvajanje i smeštaj.

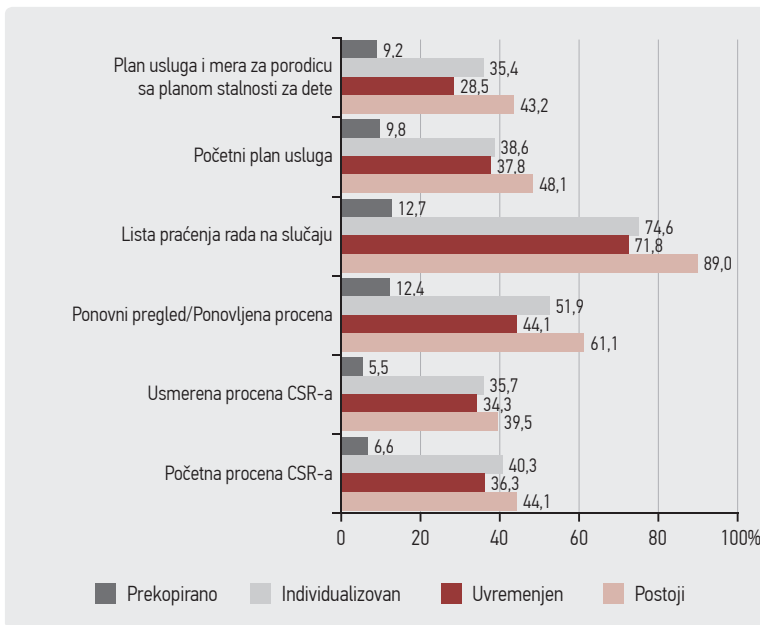
TABELA 4. *Nedostajući podaci o procesu rada sa detetom i porodicom*

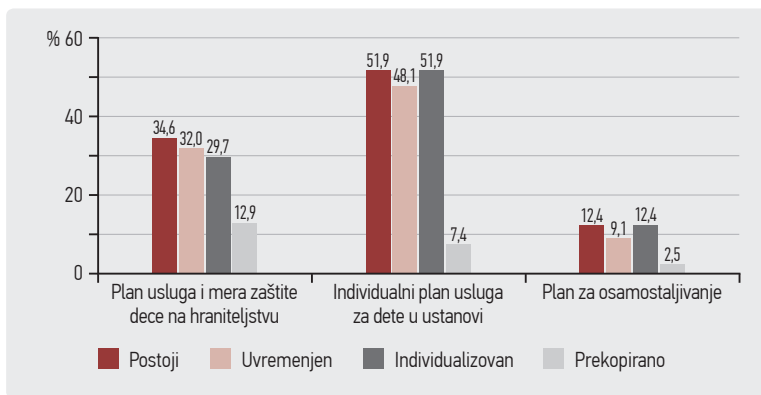
Nedostajući podaci o aktivnostima i merama CSR pre smeštaja	%
Podrška porodici pre izdvajanja deteta	12,7
Razlog zašto dete nije smešteno kod srodnika	20,5
Priprema deteta za izdvajanje	21,0
Uključenost roditelja/odgajatelja u proces izdvajanja deteta	21,0

Podaci o **postojanju propisane dokumentacije** ukazuju na to da početna procena postoji u 44,1% slučajeva, usmerena procena u 39,5% slučajeva, a ponovni pregled u 61,1% slučajeva. Lista praćenja, kontakata i rada na slučaju je najprisutniji dokument (89%). U isto vreme, početni plan usluga postoji kod oko polovine dece (48,1%), dok plan usluga i mera za porodicu sa planom stalnosti za dete postoji kod 43,2% dece iz uzorka.

Kada je reč o dokumentaciji koja je specifična za decu u određenim okolnostima ili situaciji smeštaja, poseban plan usluga i mera zaštite deteta na hraniteljstvu postoji kod 34,6% dece ($N=71$), individualni plan usluga za dete u ustanovi (sačinjen u ustanovi) postoji kod 51,9% dece koja su smeštena u institucije, dok i plan za osamostaljivanje, odnosno napuštanje zaštite postoji kod 12,4% dece, odnosno kod devetoro dece starije od 14 godina.

SLIKA 1. Ocena ispunjenosti standarda vezanih za osnovnu stručnu dokumentaciju

SLIKA 2. Ocena ispunjenosti standarda vezanih za specifičnu stručnu dokumentaciju

► **UVREMENJENOST DOKUMENTACIJE** sa stanovišta propisanih vremenskih rokova i ciklusa vođenja slučaja izgleda ovako: početna procena je uvremenjena kod 36,3% dece, usmerena procena kod 34,3% dece, a ponovni pregled kod 44,1% dece. Početni plan usluga je uvremenjen u 37,8% slučajeva, a plan usluga i mera za porodicu sa planom stalnosti za dete u 28,5% slučajeva. Istraživači su ocenili da je lista kontakata i praćenja rada na slučaju dokument sa najvećim stepenom uvremenjenosti, i to kod 71,8% dece. Poseban plan usluga i mera zaštite deteta na hraniteljstvu uvremenjen je kod 32,0% dece, individualni plan usluga za dete u ustanovi kod 48,1% dece, dok je plan za osamostaljivanje, odnosno napuštanje zaštite uvremenjen kod 9,1% dece na smeštaju.

► **INDIVIDUALIZOVANOST DOKUMENTACIJE** je procenjena kod početne procene voditelja slučaja za 40,3% dece, kod usmerene procene za 35,7% dece, za ponovni pregled kod 51% dece i za početni plan usluga kod 38,6% dece. Plan usluga i mera za porodicu sa planom stalnosti za dete je u najmanjoj meri individualizovan dokument (28,5%). Poseban plan usluga i mera zaštite deteta na hraniteljstvu individualizovan je u 29,7% slučajeva, a individualni plan usluga za dete u ustanovi u 51,9% slučajeva. Plan za osamostaljivanje je ocenjen kao individualizovan u 12,9% slučajeva, dok je lista kontakata i praćenja rada na slučaju i kod ove dimenzije ocene dokumentacije dobila najviše skorove (74,6%).

► **PREKOPIRANOST DOKUMENTACIJE**, na osnovu uvida anketara, ocenjena je nešto povoljnije nego druge kategorije: usmerena procena je označena kao prekopirana ili neaktuelna kod 5,5% dece, ponovni pregled kod 12,4% dece, a lista praćenja kod 12,7% dece. Plan usluga i mera za porodicu sa planom stalnosti za dete je označen kao prekopiran u 9,2% slučajeva. Poseban plan usluga i mera zaštite deteta na hraniteljstvu prekopiran je kod 12,9% dece na hraniteljstvu, a individualni plan usluga za dete u ustanovi kod 7,4% dece.

Diskusija i zaključak

Uvid u dokumentaciju centara za socijalni rad o deci koja su ušla na smeštaj u posmatranom petogodišnjem periodu intenzivnih reformi sistema socijalne zaštite i snažne podrške deinstitutionalizaciji i razvoju porodičnog smeštaja, pruža podatke o poštovanju propisanih standarda za vođenje dokumentacije. Takođe, taj uvid ukazuje na kojim podacima stručni radnici centra zasnivaju procene i stručne sudove o stanju, potrebama, snagama i rizicima kojima je dete izloženo, a u izvesnoj meri i na činjenice na kojima zasnivaju odluke.

U dosijeima dece na smeštaju koju vode centri **upadljivo nedostaje veliki broj informacija o karakteristikama deteta, roditelja i okolnostima života porodice, koje su relevantne za razumevanje potreba, procenu rizika, opredeljivanje za prve i kasnije intervencije centra.** Podaci o školovanju, izloženosti deteta nasilju, emocionalnim problemima i problemima u ponašanju deteta nisu zabeleženi kod jedne trećine do jedne polovine dosijea dece. Pri tome su **stručni radnici centra izgleda više senzibilisani za pojavu zanemarivanja dece,** jer podatak o tome da li je dete bilo izloženo zanemarivanju, uključujući i procenu da li je ono pod rizikom, nedostaje kod „svega“ 8,9% dece (u poređenju sa 22,8% nedostajućih podataka o izloženosti deteta zlostavljanju i nasilju). Međutim, tamo gde postoje podaci da je dete bilo izloženo zlostavljanju ili zanemarivanju, često nedostaju podaci o njihovom trajanju (53,3% za zlostavljanje i 42% za zanemarivanje). **Izgleda da se stručni radnici centra usmeravaju na aktuelni incident ili nepovoljne okolnosti kojima je dete trenutno izloženo, a da malo pažnje poklanjaju bližem saznavanju činjenica koje govore o međusobnoj sprezi faktora koji mogu da doprinesu novim ili na prvi pogled neprepoznatim rizicima, odnosno većoj bezbednosti za dete.**

Nedostaje upadljivo veliki broj podataka o tome sa kim sve i na koji način dete koje je izdvojeno iz roditeljske porodice održava kontakte, što upućuje na zaključak da se **malo napora ulaže u održavanje kontakta deteta na smeštaju sa njegovim prvobitnim okruženjem.** Moguće je i da neka deca održavaju kontakte sa svojim rođacima, a da voditelji slučaja nemaju uvid u to ili ne smatraju značajnim beleženje tih kontakata, što takođe govori u prilog tvrdnji o nedostatku podrške za održavanje i unapređivanje tih kontakata. Brojna istraživanja nedvosmisleno pokazuju da je neophodan osmišljen planski pristup u negovanju kontakata roditelja i drugih članova porodice i dece na smeštaju, jer se na taj način dramatično povećavaju šanse za ponovno ujedinenje porodice, dok dete razvija osećaj kontinuiteta i smisleno objašnjenje svojih okolnosti (Farmer and Parker, 1991; Davis et al., 1996; Kuhnle and Elis, 2002; Farmer et al., 2008; Sinclair et al., 2008; Sen & Broadhurst, 2011; Prasad, 2011). To je suštinski važno za razvoj identiteta i koherentan doživljaj sopstva (selfa) deteta, što umanjuje i aktuelne i buduće emocionalne probleme i probleme u ponašanju kod deteta. Takođe, negovanje identiteta i održavanje ličnih

odnosa sa biološkom porodicom i drugim licima sa kojima ga „vezuje posebna bliskost“ (PZ, čl. 61, st. 5) jeste pravo deteta (KPD UN, čl. 9.3, 1991; PZ, čl. 61, 2005). To pravo mu se može uskratiti samo odgovarajućom sudskom odlukom, kada postoje valjani razlozi za zaključak da održavanje kontakata nanosi stvarnu ili potencijalnu štetu detetu.

Nedostaje i priličan broj podataka o obrazovanju i radnom statusu roditelja, i to gotovo duplo više za očeve nego za majke (npr. nedostaje 22,2% podataka o radnom statusu majki i 44,1% podataka o radnom statusu očeva). Zanimljivo je da istraživači u 5,9% dosijea dece iz uzorka nisu našli podatke koji objašnjavaju razlog za odsustvo majke, kao što ni u 9,1% dosijea nema razloga za odsustvo oca deteta.

Uslovi života porodice sa takođe ne beleže – nedostaje između 43,0% i 65,1% relevantnih podataka o uslovnosti, opremljenosti, higijeni i bezbednosti porodičnog domaćinstva. Znatno češće se daje globalna procena uslova života, mada ostaje nejasno na čemu radnici zasnivaju tu takvu procenu kada ne beleže podatke koji opisuju relevantne okolnosti života.

Odgovarajući **podaci o preduzetim aktivnostima centra pre izdvajanja deteta takođe nedostaju**, te za 12,7% dece nema podataka o tome da li je i šta je konkretno centar preduzeo kao podršku detetu i porodici radi sprečavanja izdvajanja. Takođe se nedovoljno beleže i obrazlažu napori centra da obezbedi smeštaj deteta kod srodnika, kao i aktivnosti pripreme deteta i roditelja za izdvajanje i smeštaj.

Postoji i tendencija da se podatak koji nije unet na početku rada na slučaju ne pojavljuje ni kasnije. Stručni radnici centra zapravo **ne koriste tekuću procenu i proces rada za dopunjavanje i aktuelizovanje dotadašnjih saznanja, revidiranje i specifikovanje procena.**

Analiza dokumentacije iz dosijea korisnika ukazuje na to da **nedostaje oko polovina od ukupne propisane dokumentacije centra za decu na smeštaju.** Pri tome je **najzastupljeniji dokument List praćenja, kontakata i rada na slučaju** (89%), koji je ocenjen kao dokument sa najvećim stepenom uvremenjenosti podataka (71,8%). Istraživači su ocenili da je tek oko jedne trećine propisane dokumentacije uvremenjeno u skladu sa propisanim standardima. Uočljivo je da je plan za osamostaljivanje, odnosno napuštanje zaštite najmanje uvremenjen dokument (donet na vreme kod 9,1% dece na smeštaju starije od 14 godina).

Individualizovanost dokumentacije je takođe nepovoljno ocenjena – početna procena i ponovni pregled su ocenjeni kao individualizovani za 40,3% i 51% dece iz uzorka, a za manje od jedne trećine planova je označeno da su individualizovani. Dakle, **gotovo polovina procena i dve trećine planova koje donose centri za decu na smeštaju su šablonizovani i iz njih se ne može videti da su opisi i aktivnosti prilagođeni individualnim potrebama deteta i porodice.** List praćenja, kontakata i rada na slučaju najpovoljnije je ocenjen i u ovom pogledu.

Jedan deo dokumentacije se jednostavno „kopira“, pa se **tokom ciklusa vođenja slučaja skoro jedna desetina dokumentacije prosto reprodukuje, bez unošenja aktuelnih podataka i bez stvarnog napora da se učinci smeštaja i drugih intervencija centra evaluiraju i revidiraju.**

Ovi nalazi ukazuju na to da se centri za socijalni rad suočavaju sa **ozbiljnim teškoćama da odgovore na zahteve stručnog rada u vođenju dokumentacije u skladu sa novouvedenim standardima.** Razlozi za takvo stanje su mnogobrojni i isprepleteni, a njihova demistifikacija može da doprinese pronalaženju konstruktivnih rešenja za unapređenje prakse.

Prvo, uvođenje novina u praksu socijalnih službi je kompleksan i višegodišnji poduhvat, jer treba odgovoriti na zahteve spoljnog okruženja i razumeti sistem socijalne zaštite, sa njegovim snagama i ograničenjima (Price & Chahal, 2005). Zahtevi spoljnog okruženja u Srbiji od 2002. godine do danas pored ostalog obuhvataju probleme vezane za osiromašenje stanovništva, nezaposlenost i rašireno nasilje u društvu. Tu su i promovisana politika socijalne inkluzije u skladu sa politikom pristupa EU te međunarodne obaveze vezane za savremene pristupe u poštovanju ljudskih prava, razvoj informacionih tehnologija i sl. Zahtevi iz okruženja impliciraju različite nivoe promena, i to u okruženju, ponašanjima, veštinama, pretpostavkama i identitetu sistema socijalne zaštite. Ove promene podrazumevaju osmišljen strateški pristup uvođenju promena i prevazilaženju prepreka na različitim nivoima sistema (opšti nivo, pojedinačne organizacije socijalne zaštite, pojedinci), kao i rad na održivosti uvedenih promena.

Glavna pitanja održivosti promena odnose se na:

- balans kratkoročnih prioriteta sa dugoročnim ciljevima,
- ravnotežu organizacione promene i stabilnosti,
- usklađivanje svakodnevne implementacije i strateških ciljeva,
- balans domaćih i međunarodnih obaveza,
- upravljanje imidžom i reputacijom i
- održavanje odnosa u okruženju koje je pod uticajem promena u stavovima i ponašanjima (Millar et al., 2012).

Čini se da dosadašnje aktivnosti na pružanju podrške održivosti promena u centrima za socijalni rad (raznovrsne obuke, stručna podrška zavoda, izrada pisanih uputstava i vodiča za praksu i sl.) imaju ograničen domet u složenom kontekstu u kome nedostaju mnogi resursi.

Drugo, stručni radnici centra za socijalni rad su se, **osim usvajanja značajnih novina u načinu rada i vođenju dokumentacije, često suočavali i još uvek se suočavaju sa kontradiktornim zahtevima koji beznadežno troše ionako limitirane vremenske i ljudske resurse za odgovor na veliki broj složenih situacija i zahteva.** Pored vođenja stručne dokumentacije koju smo posmatrali u ovom radu, stručni radnici centra vode i kompletnu dokumentaciju vezanu za upravni postupak i kancelarijsko poslovanje te dokumentaciju za naplatu

troškova vezanih za prava i usluge prema uputstvima informacionog centra ministarstva. Uz to, različiti organi, organizacije i ustanove zahtevaju raznovrsne, a međusobno neusklađene podatke o radu centara, što često znatno uvećava obim posla. Sve ovo radnici centra rade bez odgovarajućeg informacionog sistema koji je u stanju da obezbedi dobru vezu između papirne i elektronske dokumentacije i da olakša pristup (ne)standardizovanim podacima i indikatorima.

U ovakvim okolnostima **neki koraci u radu se nužno „preskaču“, mada nije jasno šta zapravo usmerava izbor**, odnosno kako stručni radnici biraju prioritete, tj. čemu će posvetiti veću, a čemu manju pažnju. Složeni problemi i potrebe sa kojima se suočavaju deca na smeštaju i njihove porodice zahtevaju temeljniji pristup celokupne prakse, što obuhvata i praksu dokumentovanja.

Literatura

- Ames, N. (1999) Social work recording: A new look at an old issue. *Journal of Social Work Education*, 35, 227–238.
- Baynes, P. (2008) Untold Stories: A discussion of life story work, *Adoption & Fostering*, 32(2), 43–49.
- Betts, B. & Ahmad, A. (2003) *My Life Story*. Orkney: Information Plus.
- Burton, J. and van den Broek, D. (2009) Accountable and countable: Information management
- Callahan, J. (1996) Documentation of client dangerousness in a managed care environment. *Health and Social Work*, 21, 202–208.
- Cumming, S., Fitzpatrick, E., McAuliffe, D., McKain, S., Martin, C. & Tonge, A. (2007) Raising the Titanic: Rescuing Social Work Documentation from the Sea of Ethical Risk. *Australian Social Work* Vol. 60, No. 2, pp. 239–257.
- Fitzpatrick, J., & Sanders, J. (2003) *Program evaluation: Alternative approaches and practical guidelines*. Boston: Allyn & Bacon.
- Julien, H. (2008) Content analysis, in: *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods* Thousand Oaks, CA: Sage pp. 120–122.
- Kagle, J., & Koples, S. (2008) *Social work records*, 3rd ed., Prospect Heights, IL: Waveland Press.
- Kertesz, M. Humphreys, S. & Carnovale, C. (2012) Reformulating current recordkeeping practices in out-of-home care: recognising the centrality of the archive, *Archives and Manuscripts*, 40:1, 42–53,
- Krippendorff, K. (2004) *Content analysis: An introduction to its methodology* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lansdown, G. (2001) *Promoting Children's Participation in Democratic Decision-Making*, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Lansdown, G. (2005) *The Evolving Capacities of the Child*, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

- Luepker, E., & Norton, L. (2002) *Record keeping in psychotherapy and counseling: Protecting confidentiality and the professional relationship*. New York: Brunner-Routledge.
- Millar, C. Hind, P. Magala, S. (2012) Sustainability and the need for change: organisational change and transformational vision, *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 25 Iss: 4, pp. 489 – 500
- O'Donnell, D. (2009) *The Right of Children to be Heard: Children's right to have their views taken into account and to participate in legal and administrative proceedings*, Innocenti Working Paper No. 2009-04, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Overtveit, J. (1985) *Client access and social work recording*. Uxbridge, Middlesex, UK: Brunel Institute of Organization and Social Studies.
- Parton, N. (2008) Changes in the form of knowledge in social work: From the “social” to the “informational”?, *British Journal of Social Work*, 38(2), pp. 253–69.
- Pravilnik o hraniteljstvu, *Službeni glasnik RS* br. 36/08
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad *Službeni glasnik RS*, br. 59/2008 i 37/2010.
- Price, A. D. F. & Chahal, K. (2006) A strategic framework for change management. *Loughborough University-Construction Management and Economics*, 24, 237–251.
- Reamer, F. (2003) *Social work malpractice and liability: Strategies for prevention* (2nd ed.). New York: Columbia University Press.
- Reamer, F. (2005) Documentation in social work: Evolving ethical and risk-management standards. *Social Work*, 50, 325–334.
- Roose, R., Mottart, A., Dejonckheere, N., van Nijnatten, C. & De Bie, M. (2009) Participatory social work and report writing. *Child and Family Social Work*, 14, pp. 322–330.
- Scott, and Cameron, S. (2004) Identity, Self-esteem and the use of Life Books for Children and Young People in Care, *Developing Practice*, Vol. 10, pp. 57–64.
- Sidel, N. L. (2011) *Social Work Documentation: A Guide to Strengthening Your Case Recording*, Washington, D. C.: NASW Press.

Kako voditelji slučaja procenjuju snage deteta, porodice i zajednice

Nevenka Žegarac
i Anita Burgund

Procena snaga u radu sa decom i porodicama

Procena iz perspektive snaga pruža strategije za osnaživanje i omočavanje dece i njihovih porodica nadogradnjom ličnih i sredinskih, često neprepoznatih ili zanemarenih snaga i resursa. Ova procena nastoji da u praksi prevaziđe ograničenja pristupa proceni koji je „orijentisan na problem“ (Dunst, Trivette, & Deal, 1994) i obuhvata:

” *merenje emocionalnih veština, bihevioralnih sposobnosti i karakteristika koje stvaraju osećaj ličnog postignuća, poboljšavaju sposobnost osobe da se nosi sa nedaćama i stresom i promovišu lični, društveni i akademski razvoj*“
(Epstein & Sharma, 1998:3).

U osnovi ovog pristupa stoji uverenje da klijenti uvek poseduju neiskorišćene potencijale, snage, prednosti ili resurse (Cowger, 1994; DeJong & Miller, 1995; Saleebey, 1992; Saleebey, 1996). Praksa zahteva da pomagač promeni paradigmu, „iskorači“ iz medicinskog modela i usmerenosti na patologiju te da postane medij za podršku klijentu u procesu prepoznavanja sopstvenih prednosti. To omogućava uočavanje osećanja, snaga, mogućnosti, nada i snova klijenta, kao i samospoznaju snaga samog pomagača. Stvara se alternativa posmatranju klijenata kao „patoloških jedinica“, etiketiranju dijagnozama, problemima i diktiranim tretmanima.

Snage obuhvataju sve unutrašnje i spoljašnje faktore koji povećavaju pozitivne i smanjuju negativne razvojne ishode, bez obzira na prisustvo ili odsustvo rizika (Leffert et al., 1998, Sameroff i Fiese, 2000). Za razliku od snaga, **faktori zaštite** i **faktori rezilijentnosti** ili otpornosti mogu da se razmatraju samo u odnosu sa faktorima rizika. Faktori zaštite i rezilijentnosti stoje u direktnom i dinamičkom međusobnom odnosu sa faktorima rizika. Pri tome, ovi faktori se razlikuju prema intenzitetu rizika na koji deluju. Da bi se određene snage smatrale faktorima zaštite, potrebno je da uopšteno ili nespecifično deluju na faktore rizika. Snage postaju faktori rezilijentnosti kada utiču na faktore visokog rizika (Fraser et al., 2003; Maurović, 2011).

Izgleda da je sklop snaga korisnika i njegovog okruženja najznačajniji činilac uspešnosti tretmana, i pre nego što se uopšte započne za intervencijama. Pregled literature ukazuje na najmanje tri načina na koja praksa zasnovana na snagama doprinosi pozitivnoj promeni kod korisnika (Brun & Rapp, 2001; Green et al., 2004):

- uticajem na meru učešća korisnika u usluzi;
- unapređenjem efikasnosti i omoćavanjem porodice i
- unapređenjem kapaciteta porodice da gradi odnose i stvara mrežu socijalne podrške.

Praksa zasnovana na snagama prepoznaje jedinstven sklop snaga i izazova te angažuje dete i porodicu kao partnere u razvoju i primeni plana usluga. Individualizovana procena se usmerava na kompleksan međuodnos rizika i snaga kod pojedinačnog klijenta, članova porodice i porodice kao celine, kao i njihovog neposrednog okruženja, tj. susedstva i zajednice.

Osnova za uspostavljanje odnosa moći u interakciji pomagača i dece se nalazi u načinu na koji pomagači percipiraju decu (Maiall, 2002, Sinkler, 2004, Mclaud, 2007). Praksa centrirana ka detetu prepoznaje da deca imaju znanja, snage i sposobnosti da se aktivno uključe u određivanje sopstvenih situacija i okolnosti te da doprinesu donošenju odluka koje se odnose na njihove okolnosti. To pomaže deci da prevaziđu pasivnost i podređenost u ulogama koje obesnažuju decu i koče njihov razvoj (Smith, Taylor & Tapp, 2003). Dete učestvuje zajedno i ravnopravno sa odraslima, saraduje sa pomagačem u osmišljavanju intervencija i pomaže u izgradnji individualizovanog pristupa na osnovu konkretnih potreba (tzv. praksa „podešavanja“ ili „ukrajanja“ – *tailor made*).

Ovim se otvara prostor za uravnoteženiju raspodelu moći i znanja sa decom u postavljanju prioriteta rada i donošenju odluka (Bell, 2002; Berk & Dalrimple, 2002). Negovanje ravnopravnijih odnosa moći u radu sa decom je podudarno sa principima antipotčinjavajućih praksi. U svim značajnim manifestacijama, podređen položaj dece u društvu se može uporediti sa opresijama vezanim za rasu, rod i invaliditet. Važno je da praktičari posmatraju decu pozitivno, dakle ne kao žrtvu, počinioaca, problem, nemoćno i nedoraslo biće. To otvara prostor da se pomagači usmere na dečije kapacitete i otpornost (rezilijentnost) u savladavanju negativnih iskustava i okolnosti. Pri tome je važno razumeti kako

na živote dece, i aktuelno i dugoročno, utiču odnosi moći u širem kontekstu (Mullender et al., 2002; Thomas & O'Kane, 1999b;).

Brojni autori naglašavaju da upotreba jezika ima centralno mesto u pristupima orijentisanim na snage i osnaživanje klijenata (Rees, 1998; Saleebey, 2002). Ovi pristupi ipak ne ukazuju na to kako i na koji način jezik dijaloga i saradnje doprinosi unapređenju klijentovih potencijala. **Konstruktivizam** promovise neposrednu praksu u kojoj je dijaloški jezik istovremeno centralni proces rada i ishod osnaživanja (Anderson, 1997; Franklin & Nurius, 1998; Grin et al., 1996; Grin & Li, 2002a, 2002b). Jezik je sastavni deo procesa u kome osoba kreira koncept realnosti i sopstva, a realnost i sopstvo se konstruišu u društvenoj interakciji (Anderson, 1997; Gergen, 1999).

Percepcija voditelja slučaja o snagama klijenata (koje se nazivaju još i prednosti, resursi, promotivni faktori), oblikovana odgovarajućim kategorijalnim aparatom, ima uticaj na međusobni odnos i na ishode za samog klijenta. Prepoznavanje i jasan opis snaga deteta, porodice i zajednice predstavlja osnov za kreiranje individualizovanog paketa usluga koje mogu da odgovore na aktuelne i dugoročne potrebe konkretnog deteta.

Metodologija

Interesovalo nas je kako voditelji slučaja iz centara za socijalni rad u Srbiji konstruišu snage korisnika te koje se karakteristike deteta, porodice i zajednice povezane sa njihovom percepcijom tih snaga. Pri tome, pod snagama podrazumevamo sve pozitivne karakteristike pojedinca, porodice i okruženja. Procena snaga je u centre za socijalni rad i u praksu socijalne zaštite uvedena od 2006. godine uz obuku jednog broja centara za socijalni rad i organizovanje rada 6 pilot centara za socijalni rad,¹ koji su rešenjem ministra rada i socijalne politike određeni kao centri u kojima će se testirati nova metodologija i organizacija rada. Nova metodologija rada je podrazumevala procenu snaga korisnika, porodice i zajednice kao sastavni deo procene. Istovremeno je u propisanim formularima za procenu i planiranje predviđeno mesto za beleženje snaga.

1 Rešenjem o testiranju Modela pravilnika o standardima i organizaciji rada centra za socijalni rad te sadržaju i načinu vođenja evidencije i dokumentacije o stručnom radu od 1. septembra 2007. godine, za pilotiranje novog načina rada određeni su sledeći centri za socijalni rad: Paraćin, Rekovac, Stara Pazova, Sombor, Kraljevo, Niš i Gradski centar za socijalni rad u Beogradu – Odeljenje Stari Grad. U drugoj fazi projekta uključeni su i centri Jagodina, Čuprija, Despotovac, Svilajnac, Vršac, Bela Crkva, Alibunar, Plandište, Zrenjanin, Subotica, Kanjiža, Kikinda, Valjevo, Loznica, Čačak, Ivanjica, Vračar, Palilula, Leskovac i Vranje. Pravilnik o radu centara je postao obavezan za sve centre u Srbiji 2008. godine. Ove aktivnosti je realizovalo Ministarstvo za rad i socijalnu politiku u saradnji sa Odeljenjem za međunarodni razvoj Velike Britanije (DIFID) u okviru projekta „Podrška implementaciji Strategije razvoja socijalne zaštite“.

Pošto je reč o percepciji voditelja slučaja o snagama deteta u kontekstu zaštite dece, odnosno izdvajanja deteta iz porodice i smeštaja, potrebno je da se osvrnemo i na sam proces procene snaga i rizika. U pitanju je zahtevan, složen, često i dugotrajan proces zajedničkog istraživanja pomagača i korisnika, koji je takav verovatno zato što su snage, za razliku od rizika i društveno neprihvatljivih ili rizičnih ponašanja, često manje uočljive (Cowger & Snively, 2002). Pri proceni snaga važno je imati u vidu njihovu jedinstvenost i kontekstualnost, jer snage nisu apsolutna, već su dinamička obeležja koja se javljaju u specifičnom društvenom kontekstu i vezuju se za rasu, kulturu, socijalnu klasu i rod (Green, McAllister, Tarte, 2004; Maurović, 2011).

U kontekstu zaštite dece, pokušaji uvođenja individualizovanog pristupa proceni koji se zasniva na snagama nailaze na dodatne probleme. Tu se prvenstveno misli na okolnosti vezane za dugogodišnju orijentaciju stručnih radnika na modele rada koji se zasnivaju na patologiji u praksi socijalne zaštite Srbije. Potom, deca na smeštaju su uglavnom izdvojena iz svojih bioloških porodica zbog prisustva brojnih rizika, odnosno faktora koji ometaju njihov razvoj i ugrožavaju bezbednost. Pošto u porodicama i okruženju ove dece mogu biti prisutne potencijalno veoma ozbiljne pretnje i rizici (zlostavljanje i zanemarivanje dece, nasilje u porodici, zloupotreba supstanci i sl.), stručni radnici se mogu suočiti sa teškoćama u prepoznavanju snaga i resursa. Takođe, čini se da neki stručni radnici imaju uverenja da su roditelji dece na smeštaju nedovoljno saradljivi ili rezistentni na promene, što utiče na percepciju snaga i uspostavljanje pomagačkog odnosa. Pomagački odnos je moguće uspostaviti samo ako se zasniva na uvažavanju, poverenju i partnerstvu, a to je izgleda izazov za mnoge stručne radnike i porodice dece na smeštaju.

Jedan od najvećih izazova sa kojim se suočavaju voditelji slučaja iz centara za socijalni rad u oblasti zaštite dece predstavlja ograničeno vreme koje mogu da posvete detetu i porodici. To je delimično povezano sa velikim brojem slučajeva sa kojima su oni zaduženi. Nedostatak vremena svakako ometa individualizovanu praksu koja se zasniva na snagama. Često nije moguće organizovati potreban broj susreta voditelja slučaja i tima sa detetom i porodicom ni pre ni posle smeštaja deteta. Takođe, ograničeno vreme usmerava radnike da organizuju susrete u svojim kancelarijama, a ne u okruženju koje je prihvatljivije za porodicu. Logična posledica ovih okolnosti je manja verovatnoća da će članovi porodice i njihova neformalna mreža podrške u punom kapacitetu učestvovati u proceni i planiranju. Sastanci u kancelarijama centra za socijalni rad naglašavaju razliku u moći između voditelja slučaja i porodice. Manjak vremena utiče i na to da planovi za dete i porodicu budu šablonizovani i nedovoljno individualizovani.

Na reprezentativnom uzorku od 346 dece koja su u periodu intenzivnih reformi socijalne zaštite u Srbiji (jun 2006 – jun 2011) izdvojena iz porodica i smeštena u okviru sistema socijalne zaštite, pomoću protokola su prikupljeni podaci koji se odnose na percepciju voditelja slučaja o snagama deteta,

porodice i zajednice. Posmatrano je kako su snage zabeležene u trenutku ulaska u sistem te ono što je voditelj slučaja beležio u poslednjoj proceni u trenutku istraživanja na terenu.

Beleške o snagama iz dosijea su doslovno prenete u odgovarajući deo protokola, a zatim su unete u bazu sa ostalim podacima o deci. Ove beleške ne možemo tumačiti u kategorijama istinitosti, objektivnosti i verodostojnosti, jer je u pitanju percepcija voditelja slučaja, odnosno način na koji oni vide i razumeju snage na osnovu rezultata procene. Percepcija voditelja slučaja o snagama je zapravo ogledalo njihovog profesionalnog znanja, iskustva i usvojenog modela prakse. Kontekst prakse, organizacioni, zakonski, kulturološki i drugi faktori (Fluke et al., 2010; Baumann et al., 2011) verovatno takođe doprinose sagledavanju snaga, a u ovoj analizi oni nisu posebno razmatrani.

Nastojali smo da odgovorimo na četiri pitanja:

1. Kako voditelji slučaja sagledavaju koncept snaga u radu sa decom na smeštaju i njihovim porodicama?
2. U kojim oblastima prepoznaju snage?
3. Koje su karakteristike deteta, porodice i situacije povezane sa percepcijom voditelja slučaja o njihovim snagama?
4. Da li ima promena u percepciji voditelja slučaja o snagama deteta u poslednjoj posmatranoj proceni u odnosu na prvu procenu.

Razmatranje percepcije snaga korisnika doprinosi razumevanju procesa donošenja odluka koje imaju značajan uticaj na život dece. Polazna pretpostavka je da će način na koji voditelj slučaja vidi snage deteta i njegovog okruženja uticati na donete odluke, a u krajnjem slučaju i na ishode za dete.

Za razmatranje doslovno preuzetih beleški o snagama iz dosijea dece korišćena je tematska analiza, što omogućava interpretaciju sadržaja podataka preko sistematične klasifikacije procesa kodiranja i identifikovanja tema. Kodiranje je proces u kome se veća količina teksta organizuje u manje sadržajne kategorije koje se potom upoređuju. Takav proces ponekad proizvodi nove teme koje omogućavaju dalje razumevanje posmatrane pojave (Saldana, 2009; Atkinson et al., 2003; Miles & Huberman, 1994).

Kvalitativna analiza podataka obavljena je u pet koraka. Prvi korak je bio razvrstavanje izvornog teksta prema područjima koja su unapred definisana modelom procene koji se koristi u centrima za socijalni rad (snage na nivou deteta, porodice i zajednice). Nakon toga je sledila faza čitanja teksta unutar svakog područja i definisanja kategorija. U trećem koraku, dva nezavisna procenjivača su odvojeno kodirala sadržaje. Posle prvog kodiranja upoređeni su kodovi i postignut je stepen saglasnosti od .85. Zatim je sledilo brojanje učestalosti pojedinih kategorija, kao i brojanje učestalosti istovremenog javljanja pojedinih kategorija. U poslednjem koraku klasifikovane teme su ukrštane s pojedinim karakteristikama dece i porodica.

Klasifikacija beleški o snagama

U dosijeima korisnika zabeleška o snagama nakon prve (početne) procene postoji kod svega 42,1% (N=146) ispitanika. Dakle, ova procena ne postoji kod više od polovine ispitanika (56,8%). U poslednjem izveštaju, snage su zabeležene u ukupno N=218 (62%) dosijea dece obuhvaćene uzorkom.

Unutar tri osnovna područja procene snaga (dete, porodica i zajednica) definisali smo 15 podtema. Tokom klasifikacije opredelili smo se da hraniteljske nesrodničke porodice posmatramo kao resurs zajednice koji deci kojoj je potreban smeštaj privremeno omogućava bezbedno, podržavajuće i stimulatивно porodično okruženje. Ovo okruženje hraniteljska porodica obezbeđuje do povratka u biološku porodicu ili do odlaska u drugo okruženje koje obezbeđuje relaciju, emocionalnu i zakonsku stalnost u životu deteta.

Opredeljenje autorki da zapažene snage hraniteljske porodice uvrste u resurs zajednice usklađeno je sa zakonskim određenjima u praksi socijalne zaštite u Srbiji, rezultatima istraživanja i savremenim razumevanjem koncepta stalnosti za decu na smeštaju (Cahn & Johnson, 1993; Pecora et al., 2000; Fiermonte & Renne, 2002; Freundlich and Avery, 2006; Festinger, 2008; Samuels, 2009).

Postoje i druga tumačenja stalnosti za dete (Sincler et al., 2005; Thoburn, 2010; Becket et al., 2013). Poslednjih nekoliko godina postavlja se legitimno pitanje validnosti države kao „korporativnog roditelja“ (Bullock et al., 2006) i preporučuje se preciznija definicija stalnosti. Od 2008. godine se u Velikoj Britaniji dugotrajni porodični smeštaj smatra „važnim putem ka stalnosti“ (Bullock et al., 2006:11; Schofield et al., 2010, Schofield and Ward, 2011). Međutim, postoje brojne teškoće da se ovaj pristup dosledno konceptualizuje (usled mešanja stabilnosti smeštaja i stalnosti smeštaja, uloge bioloških roditelja i nejasnoće da li se ovim obezbeđuje „stabilan“ smeštaj (dugogodišnji, neprekinuti smeštaj u čije održavanje se ulaže do 18 godine deteta) ili stalnost za dete koja podrazumeva mnogo više od stabilnog mesta stanovanja do punoletstva.

Opredeljenje da snage hraniteljske porodice posmatramo kao resurs zajednice ne negira činjenicu da dete hraniteljsku porodicu vremenom može početi da smatra, a neretko je i smatra delom svog multiporodičnog identiteta, te da taj doživljaj treba negovati kako bi dete izgradilo doživljaj kontinuiteta i koherentnosti. Percepcije različitih aktera (voditelja slučaja, deteta, hranitelja, roditelja, istraživača, zakonodavaca i drugih) mogu biti veoma različite u ovom pogledu, što je značajno za tumačenje nalaza istraživanja i uočavanje implikacija za razvoj prakse.

U analizi beleški voditelja slučaja o snagama, u snage porodice smo ubrajali one koje su voditelji slučaja pripisivali članovima biološke porodice deteta – roditeljima, braći, sestrama, babama, dedama, tetkama, ujacima i drugim srođnicima.

- **Snage deteta** su razvrstane u okviru sledećih tema: zdravlje, psihofizički status i dobro funkcionisanje; motivacija za školska postignuća i/ili osposobljavanje za samostalan život; motivacija (ne školska) i saradljivost

- deteta; formirane navike; adaptiranost deteta na smeštaj ili sredinu; osobine ličnosti, talenti, interesovanja i zainteresovanost deteta za druge.
- **Snage porodice** su prepoznate kao: privrženost članova biološke porodice; angažovanost, motivacija i saradljivost roditelja; motivisanost, zainteresovanost i privrženost srodnika (babe, dede, tetke, stričevi, ujaci i sl.); privrženost braće i sestara.
 - **Snage zajednice** su opisane u okviru sledećih oblasti: postojanje hraniteljske porodice kao resursa zajednice; angažovanost i zainteresovanost hraniteljske porodice; pristupačnost i angažovanost službi (uključujući CSR) i drugih resursa zajednice.
 - **Ostali** odgovori, odnosno beleške iz dosijea korisnika koje postoje na mestu predviđenom za beleženje snaga, a za koje je tokom tematske analize utvrđeno da se ne uklapaju u koncepciju snaga, klasifikovani su kao „neprecizno“ ili „ne predstavlja snagu“.

Na početku rada sa detetom i porodicom, u prvoj proceni voditelja slučaja, najčešće se navode samo snage deteta ($N=31$, 21,2%)² i snage porodice ($N=31$, 21,2%). Najčešće navođene snage deteta su *zdravlje, psihofizički status i dobro funkcionisanje deteta*. Te snage se javljaju kod trećine navoda vezanih za dete – 31,5% ($N=46$). Dalje, voditelji slučaja su snage deteta predstavljali kao određene *osobine ličnosti*, zatim kao *talente, interesovanja i zainteresovanost deteta za druge* (14,3%, $N=21$). Snage se ređe operacionalizuju kao *motivacija (neškolska) i saradljivost* (6%, $N=9$) te kao *formirane navike deteta* (4,7%, $N=7$). Na poslednjem mestu je *motivacija za školska postignuća, odnosno osposobljavanje za samostalan život deteta* (1,3%). Ovo je tipična beleška iz dosijea deteta koja ilustruje ovakav pristup:

” Snaga je psihofizičko zdravlje deteta. Verbalno zadovoljavajuće produktivna. Radoznala i zainteresovana za igru.“

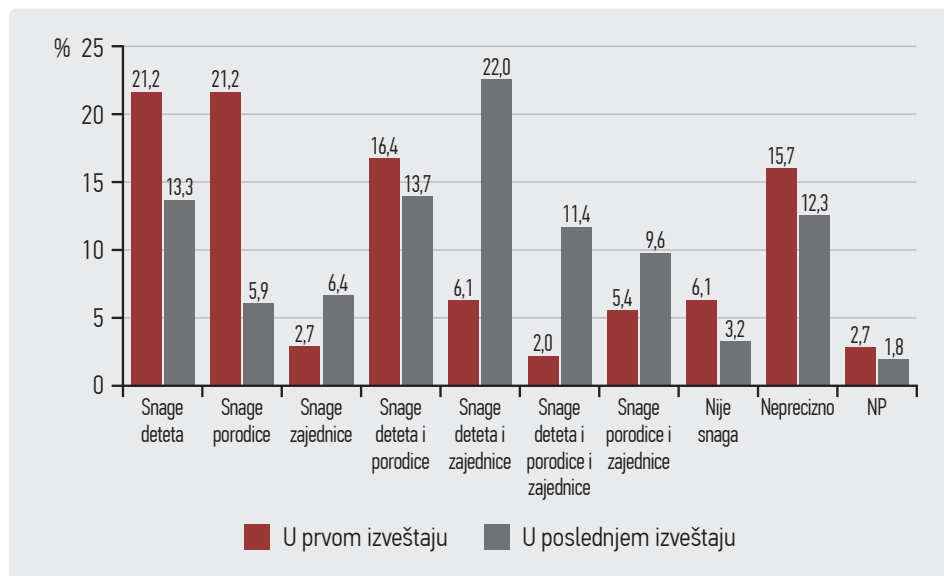
Kada se sagledaju osnovne kategorije snaga, u poslednjoj proceni se uočava smanjenje broja navoda koji se odnose na snage deteta (21,2%, $N=31$ u prvoj i 13,3%, $N=29$ u poslednjoj proceni). U poslednjoj proceni se kao snaga najčešće uočava i beleži adaptiranost deteta na smeštaj i sredinu ($N=62$, 28,4%), što je gotovo tri puta više nego u prvom izveštaju (Slika 1). Zdravlje, psihofizički status i dobro funkcionisanje deteta ($N=76$, 34,8%) ostaju gotovo jednako zastupljeni i navode se uvek na prvom mestu, a potom slede osobine ličnosti, talenti, interesovanja i zainteresovanost deteta za druge ($N=45$, 20,6%):

” Zdravo dete, normalnog razvoja, druželjubiva, komunikativna, dobro uklopljena u okruženje.“

2 Procenti vezani za pojedine kategorije ili podteme se ne odnose na ceo uzorak dece, već izražavaju udeo kategorija i podtema u odnosu na broj beleški o snagama u prvom ($N=146$) i poslednjem izveštaju ($N=218$).

Najmanje su zastupljeni navodi u vezi sa motivacijom deteta za školska postignuća ili za osposobljavanje za samostalan život ($N=19$, 8,7%), zatim slede motivacija (neškolska) te saradljivost deteta i formirane navike ($N=3$, 1,3%).

SLIKA 1. Zastupljenost beleški o snagama po kategorijama u prvoj i poslednjoj proceni

Snage porodice su na početku rada zabeležene u 31 slučaju (21,2%). Predstavljene su kao *privrženost članova biološke porodice* (16,4%, $N=24$) i *angažovanost, motivacija i saradljivost roditelja* (15,7%, $N=23$). Takođe, u dosijeima dece na smeštaju se kao snaga porodice beleže *motivisanost, zainteresovanost i privrženost srodnika* (13,6%, $N=20$) i nešto ređe *privrženost braće i sestara* (6,8%, $N=10$).

” Motivisanost bake da se brine o unuci; saradljivost bake; bliskost između članova porodice, dobro zdravlje i vesela narav deteta; podrška starijeg brata.“

U poslednjoj proceni samostalno navođenje snaga porodice je trostruko manje zastupljeno nego u prvoj (21,2%, $N=31$ u prvoj i 5,9%, $N=13$ u poslednjoj proceni). Privrženost članova biološke porodice se pominje više nego dvostruko manje (16,4%, $N=24$ i 6,8%, $N=15$). Dalje, angažovanost, motivacija i saradljivost roditelja (11%, $N=24$) javlja se nešto manje nego u prvom izveštaju, kao i motivisanost, zainteresovanost i privrženost srodnika (10%, $N=22$). Jedini porast uočenih snaga porodice se vidi u domenu privrženosti braće i sestara (10%), (Tabela 1).

TABELA 1. Zastupljenost beleški o snagama deteta i porodice po podtemama u prvoj i poslednjoj proceni

Snage deteta i porodice	Prva procena	Poslednja procena
Motivacija i školska postignuća, osposobljavanje za samostalan život deteta	1,3%	8,7%
Adaptiranost deteta na smeštaj/sredinu	9,5%	28,4%
Zdravlje i psihofizički status i dobro funkcionisanje deteta	31,5%	34,8%
Osobine ličnosti deteta, talenti, interesovanja i zainteresovanost za druge	14,3%	20,6%
Motivacija (ne školska), saradljivost deteta i formirane navike	4,7%	1,3%
Privrženost članova biološke porodice	16,4%	6,8%
Angažovanost biološke porodice, motivacija i saradljivost roditelja	15,7%	11%
Privrženost braće i sestara	6,8%	10%
Motivisanost, zainteresovanost i privrženost srodnika	13,6%	10%

U prvoj proceni voditelja slučaja **snage zajednice** se najređe beleže, i to veoma retko samostalno, bez područja snaga deteta i porodice (2,7%, $N=4$). One se nešto češće javljaju u poslednjem izveštaju (6,4%, $N=14$) i uglavnom upućuju na odnos deteta i voditelja slučaja sa hraniteljskom porodicom. U poslednjem izveštaju, pri opisu snaga zajednice u četiri slučaja su pretežno uopšteno navedeni još neki resursi u zajednici, pri čemu ostaje nejasna međusobna veza resursa ili je nejasan način na koji su ti resursi korisni za okolnosti u kojima se dete nalazi, npr.:

” Motivisanost hraniteljice za saradnju. Resursi lokalne zajednice i stručne službe.“

Za razliku od prve procene, u poslednjoj je češće beležena kombinacija snaga deteta i zajednice (22%, $N=48$) nego deteta i biološke porodice (13,7%, $N=30$), što je u prvoj proceni najčešće beleženo (vidi Tabelu 1). U poslednjoj proceni, među snagama deteta najzastupljenija je *adaptiranost*, a među snagama zajednice *sposobnost hraniteljske porodice da odgovori na potrebe deteta*, kao i *saradljivost hranitelja sa socijalnim službama*. Tipična beleška izgleda ovako:

” *Uspešna adaptacija dečaka na uslove življenja u hraniteljskoj porodici. Jaka emocionalna veza dečaka sa hraniteljima. Spremnost stručnih radnika CSR za pružanje adekvatne podrške i pomoći hraniteljskoj porodici.*“

To je drugačiji pogled od onog koji su voditelji slučaja davali u prvoj proceni, kada su učestalije stavljali akcenat na osobine ličnosti, talente, interesovanja i zainteresovanost deteta za druge u kombinaciji sa snagama (biološke) porodice. Kombinacija snaga deteta i biološke porodice je u poslednjoj proceni zastupljena nešto ređe (13,7%) nego u prvoj (16,4%) i pretežno ukazuje na motivisanost i adaptiranost deteta u kombinaciji sa snagama porodice, npr.:

” *Zdravlje deteta, dobra prihvaćenost u porodici gde ima status 'zvezde'. Sa majkom redovno kontaktira telefonom i viđaju se jednom mesečno.*“

U prvoj proceni voditelja slučaja, snage iz sva tri posmatrana domena (deteta, porodice i zajednice) najređe su beležene zajedno ($N=3$, 2%). U poslednjoj proceni, istovremena beleška o zapaženim snagama na sva tri nivoa prisutna je gotovo šest puta više ($N=25$, 11,4%).

Ostale beleške smo razvrstali kao one koje ne predstavljaju snage i kao neprecizne. Ukupno, one se u prvom izveštaju javljaju u čak 21,8% dosijea dece za koju postoji beleška u odeljku predviđenom za upisivanje snaga, a nešto manje u poslednjem izveštaju (15,5%).

Beleške koje smo svrstali u **one koji ne predstavljaju snage** javljaju se u 6,1% slučajeva u prvoj proceni i upola manje u poslednjoj (3,2%), a obično se odnose na intervencije koje je voditelj slučaja primenio ili tek treba da primeni, na primer:

” *Aktuelno u najboljem interesu deteta jeste smeštaj u odgovarajuću hraniteljsku porodicu. Maloletna devojčica će do pronalaženja adekvatne hraniteljske porodice biti na smeštaju u prihvatilištu za decu.*“

Kao **neprecizne** označili smo odgovore koji se odnose se npr. na saglasnost dece i roditelja sa preporukom voditelja slučaja da dete treba da se izdvoji iz porodice, zatim na istovremeni opis i snaga i slabosti, na opis materijalnog stanja porodice bez obzira na dete i njegovu situaciju ili na ređanje atributa, karakteristika ili osoba bez ikakvog objašnjenja odnosa ili opisa, na primer:

” *Hraniteljska porodica, dete, savetnik i voditelj slučaja.*“

Neprecizno beleženje snaga je gotovo istovetno zastupljeno u prvoj i poslednjoj proceni (15,7% u prvoj i 12,3% u poslednjoj).

Povezanost percepcije vođitelja slućaja o snagama sa karakteristikama deteta i porodice

Posmatrali smo povezanost naćina na koji vođitelji slućaja vide snage korisnika sa karakteristikama i okolnostima ųivota deteta i porodice, kao i sa preduzetim aktivnostima i postupcima tokom rada na slućaju.

U sva tri posmatrana domena (dete, porodica i zajednica) zapaųene snage nisu vezane za pol deteta, ni u poćetnoj ni u poslednjoj proceni. Uoćena je samo tendencija povezanosti snaga zajednice i pola deteta u poćetnoj proceni, $\chi^2(1, N=346) = 3.76$, $p = .05$. Vođitelji slućaja kod dece muškog pola nešto ćešće prepoznaju snage zajednice. Rezultati hi-kvadrat testa ne upućuju na razlike u percepciji snaga kod dece različite etnićke pripadnosti.

Kada je u pitanju uzrast deteta, uoćavamo povezanost snaga zajednice u poslednjem izveštaju i uzrasta deteta, $\chi^2(3, N=344) = 9.68$, $p < .05$. Snage zajednice se prvenstveno beleųe kod dece školskog uzrasta od 7 do 12 godina, a potom kod novorođenaćadi (0–3 godine).

Uoćena je i povezanost snaga porodice i materijalnog statusa porodice, $\chi^2(2, N=305) = 5.93$, $p < .05$, u poslednjoj, ali ne i u prvoj proceni. Vođitelji slućaja u većoj meri zapaųaju i beleųe snage porodice kod porodica boljeg materijalnog statusa.

► **KARAKTERISTIKE DECE NA SMEŠTAJU I ZAPAųENE SNAGE.** Posmatrani su pohađanje škole i školski uspeh deteta, potom emocionalni problemi i problemi u ponašanju deteta te izloųenost zlostavljanju i zanemarivanju (ukljućujući i napuštanje ili ostavljanje deteta od strane rođitelja) koje je prethodilo izdvajanju iz porodice i prvom smeštaju deteta u okviru sistema socijalne zašтите.

Vođitelji slućaja u poslednjoj proceni ćešće zapaųaju i beleųe snage deteta kod dece koja su pre smeštaja bila izloųena nekoj vrsti nasilja, $\chi^2(1, N=346) = 5.53$, $p < .05$. U poslednjoj, ali ne i u prvoj proceni, snage su zabeleųene kod 53,9% dece koja su pre smeštaja doųivela nasilje ($N=36$) i kod 38,0% dece kod koje nije zabeleųeno nasilje ($N=106$). Kod pojedinaćnih manifestacija nasilja uoćavaju se razlike u procenjenim snagama (i to samo u poslednjoj proceni) kada je dete bilo ili jeste svedok nasilja u porodici. Ovo se odnosi na prepoznate snage deteta, $\chi^2(1, N=346) = 4.88$, $p < .05$, i snage na nivou zajednice, $\chi^2(1, N=346) = 4.23$, $p < .05$.

Slićan obrazac zapaųamo i kod zanemarivanja (gde je $\chi^2(1, N=343) = 4.12$, $p < .05$). Kod dece koja su bila izloųena zanemarivanju pre smeštaja u 43,9% slućajeva ($N=108$) zabeleųeno je znaćajno više snaga deteta nego kod dece za koju je procenjeno da nisu pogođena zanemarivanjem ($N=31$), gde su snage beleųene kod 32% dece. Snage zajednice su u poslednjoj proceni znaćajno ćešće beleųene kod zanemarene dece ($\chi^2(1, N=343) = 4.64$, $p < .05$).

Hi-kvadrat test ukazuje i na povezanost snaga zajednice i invaliditeta deteta u poslednjem izveštaju, $\chi^2(6, N=346) = 13.01$, $p < .05$, i to tako da se resursi zajednice

značajno više zapažaju i beleže kada dete nema invaliditet, nezavisno od težine, odnosno stepena invaliditeta.

Postojanje psihijatrijskog poremećaja, emocionalni problemi i problemi u ponašanju deteta nisu povezani sa zabeleženim snagama deteta porodice i zajednice ni prilikom prve ni prilikom poslednje procene voditelja slučaja.

► **KARAKTERISTIKE RODITELJA DECE NA SMEŠTAJU I ZAPAŽENE SNAGE.** Obrazovanje roditelja je jedna od determinanti na osnovu koje se kreiraju intervencije zaštite deteta, od procene rizika do određivanja cilja stalnosti. U prvoj proceni, obrazovanje majki nije povezano sa zabeleženim snagama deteta i zajednice, dok kod snaga porodice uočavamo izvesne veze. Voditelji slučaja češće zapažaju i beleže snage porodice kada majka deteta na smeštaju ima završenu osnovnu ili srednju školu nego kod majki koje nemaju osnovno obrazovanje ($\chi^2(4, N=345)=14.33, p<.01$). Iako uočavamo tendenciju da sa porastom obrazovanja majki raste i prepoznavanje snaga porodice, kod visokoobrazovanih majki ($N=9$) u početku nisu beležene snage porodice.

U poslednjoj proceni uočava se veza snaga deteta i obrazovanja majki, $\chi^2(4, N=345)=11.35, p<.05$. Najviše snaga deteta zapaža se kada njihove majke imaju osnovnu i nezavršenu osnovnu školu, manje kada majke imaju srednje obrazovanje.

Dalja analiza ukazuje na značajnu povezanost zabeleženih snaga zajednice u prvoj proceni i radnog statusa majke, $\chi^2(3, N=346)=10.74, p<.05$. Kod dece čije su majke zaposlene u prvom izveštaju se beleži najviše snaga zajednice; dvostruko manje snaga zajednice prepoznato je onda kada nema podataka o zaposlenju majki. Istovremeno, u slučajevima kada je majka deteta na smeštaju nezaposlena, prepoznato je najmanje snaga i resursa zajednice.

Kada je u pitanju obrazovni status očeva dece na smeštaju, nije utvrđena statistički značajna povezanost obrazovanja očeva i snaga ni u jednom od tri posmatrana domena.

U uzorku ima ukupno 21 hronično bolesna majka (6,1%) i 13 hronično bolesnih očeva (3,7%). Invaliditet je zastupljen kod 42 majke (12,1%) i 18 očeva (5,2%) u ukupnom uzorku. Međutim, bolest ili invaliditet roditelja dece na smeštaju nisu povezani sa percepcijom voditelja slučaja o snazi deteta, porodice i zajednice.

Percepcija voditelja slučaja o snagama i preduzete aktivnosti tokom rada sa na smeštaju

Hi-kvadrat test upućuje na to da za percepciju snaga voditelja slučaja pitanja da li je dete na smeštaju sa braćom i sestrama ili ne te koliko je puta dete menjalo smeštaj nisu povezana sa zapažanjem snaga u svim područjima, ni u prvoj ni u poslednjoj proceni.

Uočava se veza između definisanog cilja stalnosti i snaga deteta u prvom izveštaju ($\chi^2(8, N=340)=20.60, p<.05$), a u poslednjem izveštaju cilja stalnosti i snaga zajednice ($\chi^2(8, N=340)=19.84, p<.05$). Snage deteta su u manjoj meri beležene onda kada cilj stalnosti nije određen (u 56,6%, $N=154$ slučajeva u odnosu na 35,3%, $N=24$ slučajeva kada je cilj stalnosti određen). Snage deteta se u najvećoj meri prepoznaju kada se kao cilj smeštaja određuje dugoročni smeštaj deteta u hraniteljsku porodicu (16,2%, $N=11$), što zapravo ne predstavlja cilj stalnosti, već ukazuje na predviđanje dugotrajnog, višegodišnjeg smeštaja i težnju voditelja slučaja da obezbede stabilan dugogodišnji smeštaj za dete. U poslednjoj proceni, snage zajednice su u manjoj meri beležene kada cilj stalnosti za dete nije određen.

Diskusija

Percepcija snaga povezana je sa uverenjima voditelja slučaja o tome šta su snage i kolike su mogućnosti dece, porodica i okruženja. Intervencije voditelja slučaja su oblikovane i usmerene njihovim vrednosnim okvirom i predrasudama, ali i razvijenošću kompetencija za prepoznavanje resursa korisnika. Podatak da se **u prvoj proceni snage prepoznaju samo kod trećine, a u poslednjoj kod polovine slučajeva** govori u prilog tome koliko voditelji slučaja, nakon gotovo pet godina primene nove metodologije rada, (ne) uspevaju da identifikuju snage.

Čini se da **voditelji slučaja imaju teškoća u prepoznavanju snaga te da ih faktori deteta, porodice i okolnosti slučaja u datom kontekstu prakse usmeravaju da prepoznaju snage zajednice**. Rezultati analize ukazuju i na to da se **zajednica češće percipira kao ograničenje, a ne kao resurs**. Voditelji slučaja često prepoznaju šta to nedostaje u zajednici, ističući da resursi „ne postoje“, a ne opredeljuju se da se pojačano angažuju u njihovom pokretanju. Ovo je posebno specifično u slučajevima kada neke karakteristike slučaja (konkretno invaliditet deteta i siromaštvo porodice) zahtevaju veće angažovanje resursa zajednice.

Uzrast deteta se pokazao kao relevantan faktor prilikom prikazivanja snaga zajednice u poslednjem izveštaju. Snage su najviše uočavane kod dece školskog uzrasta od 7 do 12 godina, zatim kod novorođenčadi (0–3 godine). Izgleda da **voditelji slučaja usmeravaju pažnju na resurse zajednice prvenstveno kod dece koja se u okviru životnog ciklusa nalaze u fazi izražene upućenosti na resurse zajednice** (škole za decu od 7 do 12 godina, zdravstvene ustanove za novorođenčad i malu decu). Izgleda kao da se ne traga za resursima zajednice kod dece predškolskog uzrasta i kod adolescenata. Moguće je da pokretanje ovih resursa zahteva dodatno angažovanje voditelja slučaja, što se ne smatra prioritetom ni standardom u obezbeđivanju usluga.

Snage se u beleškama voditelja slučaja beleže nezavisno od toga da li su u pitanju devojčice ili dečaci. Slaba povezanost je uočena samo u vezi pola deteta

i snaga zajednice, i to u poslednjem izveštaju. **Kod dece muškog pola su u većoj meri zapažene snage zajednice.** Bilo bi važno da se istraži uticaj faktora vezanih za rod na proces donošenja odluka u zaštiti dece. Ovde se nameće nekoliko pitanja: da li voditelji slučaja snage vide kao maskuline odnosno feminine, da li se snage zajednice više zapažaju kod dečaka zato što profesionalci možda smatraju da su one za njih značajnije te na koji način takva praksa doprinosi donošenju odluka i ishodima za decu na smeštaju.

Voditelji slučaja **prepoznaju snage porodice u vezi sa materijalnim stanjem porodice.** Što je porodica boljeg materijalnog statusa, to voditelji slučaja u većoj meri uočavaju njene snage. Takođe, češće se beleže snage kod onih porodica koji žive u uređenim naseljima. Pitanje je zašto voditelji slučaja kod porodica koje su pogođene siromaštvom ne beleže druge faktore za kojima tragaju kada nastoje da sagledaju snage porodice.

Zanimljivi su i nalazi koji ukazuju na povezanost snaga zajednice i globalne procene uslova života porodice. Čini se da uslovi života porodice bitno opredeljuju način na koji voditelji slučaja definišu snage. Voditelji slučaja **snage zajednice češće beleže kada globalna procena ukazuje na nezadovoljavajuće uslove života.** Oni kod siromašnih porodica verovatno ne tragaju za drugim porodičnim snagama koje nisu vezane za materijalne resurse, već pažnju usmeravaju na resurse zajednice. Paradoksalno, **uočene snage zajednice uglavnom služe za podršku izdvajanju deteta, a ne i za prevazilaženje siromaštva i očuvanje porodice.**

Obrazovni nivo i zaposlenje majki dece na smeštaju povezani su sa percepcijom snaga porodice. **Voditelji slučaja u većoj meri beleže snage porodice kada majke imaju završenu osnovnu ili srednju školu.** Najmanje snaga u svim oblastima prepoznaje se kod majki za koje nema podataka o stručnoj spremi. Verovatno se u ovim slučajevima radi o napuštanju ili ostavljanju dece, kada radnici centra veoma malo pažnje posvećuju potrazi za podacima o majci i porodici deteta. Najviše snaga zajednice u prvom izveštaju je zabeleženo kod zaposlenih majki, a upola manje snaga je prepoznato kada nema podataka o tome (verovatno se radi o majkama koje su napustile ili ostavile dete). Najmanje snaga se prepoznaje kod nezaposlenih majki.

Kod očeva nema značajne povezanosti između obrazovanja i percepcije snaga ni u jednom domenu. Međutim, kod očeva nedostaje veliki broj podataka: u ukupnom uzorku nema podataka o obrazovanju za 34,7% očeva ($N=155$) i za 22,8% majki ($N=79$).

Izloženost nasilju, zlostavljanju i zanemarivanju je u značajnoj vezi sa zabeleženim snagama deteta samo u poslednjem izveštaju. To se prvenstveno odnosi na decu koja su bila svedoci nasilja u porodici i na decu izloženu zanemarivanju. Kod ove dece su u većoj meri beležene lične snage, i to samo u poslednjem izveštaju, što otvara prostor za raznovrsna tumačenja. Moguće je da su ova deca nakon preduzetih intervencija povratila ili razvila rezilijentnost, pa su njihove snage postale uočljivije voditeljima slučaja. Takođe, profesionalci

možda razvijaju konstrukt „ranjenog deteta“, pa imaju pesimistično viđenje budućnosti i niska očekivanja od zlostavljanog deteta. Snage koje su kasnije tokom rada uočene mogu biti posledica „aha doživljaja“, ali i naglašavanja neočekivanih snaga deteta, ili pak predstavljaju verifikaciju napora voditelja slučaja za pomoć detetu. Takođe, **snage zajednice se u najvećoj meri uočavaju u slučajevima kada su deca izdvojena zbog zlostavljanja i zanemarivanja.** Ovo upućuje na zaključak da u tim slučajevima voditelji slučaja ispoljavaju veću spremnost da identifikuju i koriste snage zajednice.

Voditelji slučaja znatno manje beleže resurse zajednice kod dece sa smetnjama u razvoju. Ovo je interesantan nalaz koji govori i o stanju resursa u zajednici i o načinu na koji voditelji slučaja sagledavaju decu sa smetnjama u razvoju u okruženju te svoju ulogu u koordinaciji, zastupanju, a potom i u angažovanju, prilagođavanju i razvoju resursa zajednice. Nerazvijenost usluga za decu sa smetnjama se, izgleda, razume kao nepromenljivo stanje, što na subjektivnom nivou donekle „skida odgovornost“ za nečinjenje i pesimističan pogled na mogućnost korišćenja i razvoja resursa za ovu decu.

Kvalitativna analiza je ukazala i na to da **voditelji slučaja imaju tendenciju da mešaju stalnost za dete i stabilnost smeštaja te da stabilan smeštaj deteta vide kao cilj svog rada.** Ova tendencija utiče na proces donošenja odluka za dete u sistemu socijalne zaštite i na ishode smeštaja. **Snage i deteta i zajednice se najčešće uočavaju kada voditelji slučaja planiraju dugoročni smeštaj deteta u hraniteljsku porodicu, što ne obezbeđuje stalnost, već stabilnost smeštaja. Stabilnost smeštaja je svakako suštinska potreba deteta koju voditelji slučaja prepoznaju i vrednuju u nedostatku ili neuviđanju mogućnosti i resursa za druga rešenja koja obezbeđuju stalnost i kontinuitet za dete.**

Takođe, kod voditelja slučaja se uočava tendencija da tokom rada donekle revidiraju procenu snaga i da daju prednost nekim domenima i vrstama snaga tokom prve, a drugim domenima tokom poslednje posmatrane procene.

Percepcija voditelja slučaja o snagama tokom rada na slučaju se razvija tako što se tokom početne procene uglavnom uočavaju snage deteta. Tek pošto osiguraju stabilnost smeštaja, voditelji veću pažnju usmeravaju na snage biološke porodice i najzad na snage zajednice. Snage zajednice se prepoznaju kod dece za koju je po uverenjima stručnjaka potrebno pojačano angažovanje društva usled određenih karakteristika deteta (zdravlje ili ometenost) i karakteristika roditelja (prvenstveno materijalni i obrazovni status). U poslednjoj proceni snage zajednice se uglavnom konstruišu kao resurs za stabilan smeštaj deteta u hraniteljskoj porodici. Čini se da voditelji slučaja nastoje da potvrde već donete odluke o smeštaju, bez razmatranja drugih opcija koje mogu da doprinesu dostizanju stalnosti za dete.

Zaključak

Na početku rada sa detetom i porodicom voditelji slučaja su dali neku zabeležku u vezi sa snagama kod 42,1% dece iz uzorka. U poslednjoj proceni zabeležen je uočljiv, ali i dalje nedovoljan porast za 14,7% ovih beleški. Međutim, **kada postoji beleška o snagama, ona je često neprecizna i nedovoljno jasna.** Ostaje nejasna veza snaga sa preduzetim i planiranim aktivnostima i intervencijama. Preduzete intervencije se ne obrazlažu pozivanjem na prepoznate snage. To upućuje na zaključak da se **voditelji slučaja ne bave bližim razumevanjem i stavljanjem snaga u kontekst situacije u kojoj se dete nalazi kako bi se opredelili za odgovarajuće intervencije.**

Način beleženja snaga u dosijeima korisnika upućuje na zaključak da je trenutna praksa „slepa“, **bez pravilnosti, sa dosta nelogičnosti i sa nejasnim ciljevima intervencija,** koje su izgleda opterećene predrasudama profesionalaca. Takođe, vidljivo je i nastojanje da se novi koncepti prevedu u rutinu i „prepevaju“ u skladu sa prethodnim modelom prakse. To ukazuje na dve tendencije u radu stručnjaka:

1. **kompenzacija** – kada ne vide snagu u jednoj oblasti, profesionalci nastoje da je uoče u drugoj („eto bar“) kako bi opravdali i potvrdili preduzete intervencije. Na ovaj način se ne podstiče razvoj snaga i kapaciteta deteta porodice i zajednice, već se snage koriste kao „modla“ za unapred pripremljen skup intervencija;
2. **agregacija** – kada primete snagu u jednoj, lakše je zapažaju i u drugoj oblasti. Kada voditelji slučaja opažaju da dete ima snaga, onda opažaju i snage zajednice. Snage porodice deteta se izgleda sistematski umanjuju, valjda kao opravdanje za donete odluke.

Analiza načina na koji su voditelji slučaja beležili snage upućuje na zaključak da postoje **ozbiljni izazovi i teškoće u prevazilaženju medicinskog, na problem orijentisanog modela prakse u socijalnoj zaštiti u Srbiji.** Uprkos tome, uočljivo je nastojanje voditelja da tokom rada na slučaju nadgrade svoje viđenje snaga. Kako je razumevanje perspektive snaga na niskom nivou, potrebno je više edukacije, uputstava i razjašnjenja u ovoj oblasti. Nedostaje jasniji vrednosni okvir koji bi voditelje slučaja usmeravao ka proceni snaga, što ukazuje i na značaj daljeg razvoja politike zaštite dece i propisa koji daju jasne smernice za praksu. **Dalji razvoj zakona i propisa treba jasno da prioritizuje usluge pomoći i podrške porodicama za prevenciju izdvajanja dece i usluge za ponovno ujedinjenje porodice, a da se potom usmeri na deinstitucionalizaciju i razvoj porodičnog smeštaja.**

U kontekstu dobre prakse u zaštiti dece, korišćenje snaga, potencijala i resursa zahteva otvorenost za mogućnosti i sistematičnu potragu za snagama u okviru saradničkog odnosa sa klijentima. Adekvatna supervizija može da pomogne razvoju kompetencija profesionalaca u prepoznavanju, angažovanju i podsticanju snaga kod dece na smeštaju i njihovih porodica.

Literatura

- Anderson, H. (1997) *Conversation, language, and possibilities*. New York: Basic Books.
- Atkinson, P., Coffey, A., & Delamont, S. (2003) *Key themes in qualitative research*. Walnut Creek, CA: Alta Mira.
- Baxter Magolda, M. Baumann, D. J., Dalglish, L., Fluke, J., & Kern, H. (2011) *The decision-making ecology*. Washington, DC: American Humane Association.
- Beckett, C., Pinchen, I., and McKeigue, B. (2013) Permanence and 'Permanence': Outcomes of Family Placements. *British Journal of Social Work* 1–18
- Bell, W. (2003) Memorandum: Family-based concurrent planning for youth with goals of independent living: Finding permanent, nurturing family connections. New York: The City of New York, Administration for Children's Services.
- Brun, C. and Rapp, R. C. (2001) Strengths-based case management: Individuals' perspectives on strengths and the case manager relationship, *Social Work* 46(3), 278–88.
- Bullock, R., Courtney, M. E., Parker, R., Sinclair, I., & Thoburn, J. (2006) Can the corporate state parent? *Children and Youth Services Review*, 28(11), 1344–1358.
- Burke, B. and Dalrymple, J. (2002) Intervention and empowerment. In: Adams, R., ed. (2002) *Critical Practice in Social Work*. : Palgrave Macmillan, pp. 55–62.
- Cahn, K., & Johnson, P. (1993) Critical issues in permanency planning: An overview. In K. Cahn & P. Johnson (Eds.), *Children Can't Wait: Reducing Delays in Out-of-Home Care*. Washington, DC: Child Welfare League of America, Inc. pp. 1–12.
- Coweger, C. D. (1994) Assessing client strengths: Clinical assessment for client empowerment. *Social Work* 39, 262–268.
- Cowger, C. D., & Snively, C. A. (2002) Assessing client strengths. In A. R. Roberts & G. J. Greene (Eds.), *Social workers' desk reference* (pp. 221–225). New York: Oxford University Press.
- De Jong, P., & Miller, S. D. (1995) How to interview for client strengths. *Social Work* 40, 729–736.
- Department for Children, Schools & Families (2010) *The Children Act 1989 Guidance and regulations: Volume 2: care planning, placement and case review*. London: Stationery Office.
- Dunst, C. J., Trivette, C.M. & Deal, A. G. (1994) Enabling and empowering families, In C. J. Dunst, C. M. Trivette, & A. G. Deal (Eds.) *Supporting and strengthening families: Methods, strategies, and practices*, Vol. 1, pp. 115–131. Cambridge, MA: Brookline Books.
- Epstein, M. H., & Sharma, J. (1998) *Behavioral and Emotional Rating Scale: A strength-based approach to assessment*. Austin, TX: PRO-ED.
- Festinger, T. (2008) The influence of an adoption experiment on social policy, in A. Schlonsky and D. Lindsey. *Child welfare research: Advances for practice and policy*. New York: Oxford University Press.
- Fiermonte, C. & Renne, J. L. (2002) *Making it permanent: Reasonable efforts to finalize plans for foster children*. Washington, DC: American Bar Association, Center on Children and the Law.

- Fluke, J.D., Chabot, M., Fallon, B., MacLaurin, B. & Blackstock, C. (2010) Placement decisions and disparities among aboriginal groups: An application of the decision-making ecology through multi-level analysis. *Child Abuse and Neglect*, 34(1), pp. 57–69.
- Franklin, C. & Nurius, P. S. (1998) *Constructivism in practice: Methods and challenges*. Milwaukee: Families International.
- Fraser, M.W., Kirby, L. D., Smokowski, P. R. (2004) Risk and Resilience in Childhood, in Mark W. Fraser (ed.) *Risk and Resilience in Childhood: An Ecological Perspective*, 2nd edition, Washington, D. C.: NASW Press, 13–67.
- Freundlich, M., Avery, R. J., Gerstenzang, S., Munson, S. (2006) Permanency Options and Goals: Considering Multifaceted Definitions. *Child Youth Care Forum* 35:355–374.
- Gergen, K. J. (1999). *An invitation to social construction*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Green BL, McAllister CL and Tarte JM (2004) The strengths-based practices inventory: A tool for measuring strengths-based service delivery in early childhood and family support programs, *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services* 85 (3), 326– 335.
- Greene, G. J., & Lee, M. Y. (2002a) The social construction of empowerment. In M. O'Melia & K. K. Miley (Eds.) *Pathways to power: Readings in contextual social work practice* (pp. 175–201). Boston: Allyn & Bacon.
- Greene, G. J., & Lee, M. Y. (2002b) Using social constructivism in social work practice. In A. R. Roberts & G. J. Greene (Eds.) *Social workers' desk reference* (pp. 143–149). New York: Oxford University Press.
- Greene, G. J., Jensen, C., & Jones, D. H. (1996) A constructivist perspective on clinical social work practice with ethnically diverse clients. *Social Work*, 41, 172–180.
- Harwin, J., Owen, M., Locke, R. and Forrester, D. (2003) *Making Care Orders Work*. London: TSO.
- Leffert, N., Benson, P. L., Scales, P. C., Sharma, A. R., Drake, D. R., & Blyth, D. A. (1998) Developmental assets: Measurement and prediction of risk behaviors among adolescents. *Applied Developmental Science*, 2, 209–230.
- Maurović, I. (2011) Snage djece i mladih u riziku pri ulasku u sustav intervencija: specifičnosti s obzirom na spol. *Kriminologija i socijalna integracija*. Vol. 19 (2011) br. 2, 1–122.
- Mayall, B. (2002) *Towards a sociology for childhood: Thinking from children's lives*. Milton Keynes, UK: Open University Press
- McLeod, A. (2007). Whose agenda? Issues of power and relationship when listening to looked-after young people. *Child and Family Social Work*, 12, 278–286.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994) *Qualitative data analysis* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mullender, A, Hague, G, Imam, U, Kelly, L, Malos, E and Regan, L (2002) *Children's Perspectives on Domestic Violence*, London: Sage
- Pecora, P. J., Kessler, R. C., Williams, J., Downs, A. C., English, D., White, J., et al. (2010) *What works in foster care?* New York: Oxford University Press.

- Rees, S. (1998) Empowerment of youth. In L. M. Gutierrez, R. J. Parsons, & E. O. Cox (Eds.), *Empowerment in social work practice: A sourcebook* (pp. 130–145). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Saldana, J. (2009) *The coding manual for qualitative researchers*. Los Angeles, CA: SAGE.
- Saleebey, D. (Ed.) (2002) *The strengths perspective in social work practice* (3rd ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Saleebey, D. (1996) The strengths perspective in social work practice: extensions and cautions, *Social work* 41, 296–305.
- Sameroff, A. J., & Fiese, B. H. (2000) Transactional regulation: The developmental ecology of early intervention. In J. P. Schonkoff & S. J. Meisels (Eds.) *Handbook of early childhood intervention* (Vol. 2, pp. 135–159). New York: Cambridge University Press.
- Samuels, G.M. (2009) Ambiguous loss of home: The experience of familial (im)permanence among young adults with foster care backgrounds, *Children and Youth Services Review* 31, 1229–1239.
- Schofield, G., & Ward, E. (2011) *Understanding and working with parents of Children in Long-term Foster Care*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Schofield, G., Moldestad, B., Hojer, I., Ward, E., Skilbred, D., Young, J., & Havik, T. (2010) Managing loss and a threatened identity: experiences of parents of children growing up in foster care, perspectives of social workers and implications for practice. *British Journal of Social Work* 41(1), 74–92
- Sinclair, I. (2005) *Fostering Now: Messages from Research*. Jessica Kingsley Publishers: London.
- Sinclair, I., Baker, C., Wilson, K. and Gibbs, I. (2005) *Foster Children: Where They Go and How They Get On*. London, Jessica Kingsley.
- Smith, A., Taylor, N. & Tapp, P. (2003) Rethinking children's involvement in decision-making after parental separation. *Childhood* 10(2), 201–216.
- Smith, B (2003) How parental drug use and drug treatment compliance relate to family reunification. *Child Welfare* 82, 3, pp. 335–366.
- Thoburn, J. (2009) *Reunification of children in out-of-home care to birth parents or relatives: a synthesis of the evidence on processes, practice and outcomes*. Expertise für das Projekt: Pflegekinderhilfe in Deutschland, Deutsches Jugendinstitut.
- Thoburn, J. (2010) Achieving stability and belonging for children in out-of-home care: The search for “what works” across national boundaries, *International Journal of Child and Family Welfare*, 12(1–2), pp. 34–48.
- Thomas, N. and O’Kane, C. (1999) Children's participation in reviews and planning meetings when they are ‘looked after’ in middle childhood. *Child and Family Social Work*, 4(3): pp. 221–230.
- Ward, H., Brown, R., Westlake, D. and Munro, E. (2010) *Infants Suffering, or Likely to Suffer, Significant Harm: A Prospective Study* (Research brief), London, Department of Education, available online at www.education.gov.uk/publications. posećeno 12. oktobra 2013.

Percepcija vođitelja slućaja o ućinku smeštaja na dete

Nevenka Źegarac
i Anita Burgund

Uvod

Ljudi koriste reći i jezik za filtriranje, razlikovanje, kategorizovanje i oznaćavanje svog proŹivljenog iskustva (Efran & Heffnera, 1991; Johnson, 1972). Reći i kategorije koje ljudi koriste stvaraju svojevrstan diskurs koji obezbeđuje temelj za njihove pretpostavke o stvarnosti. Jednom konstruisana stvarnost se uzima zdravo za gotovo i retko se dovodi u pitanje (Gergen, 1999; Greene & Lee, 2002a). Poslednjih nekoliko decenija jezik se razmatra kao determinanta raspoloŹenja, pogleda, ponašanja i odluka (Shapiro, 1979; Warner, 1980; Watzlawick, 1978). Prema Condonu (1985:59):

” *Mi smo u mogućnosti da vidimo i mislimo samo onoliko koliko naš jezik dozvoljava.*“

Konstruktivizam promoviše neposrednu praksu u kojoj je dijaloški jezik istovremeno centralni proces i ishod osnaŹivanja (Anderson, 1997; Franklin & Nurius, 1998, Grin et al., 1996; Grin & Li, 2002a, 2002b; Lee, 1996). Jezik je sastavni deo procesa u kome osoba kreira koncept realnosti i sopstva. Realnost i sopstvo (self) se konstruišu u društvenoj interakciji (Anderson, 1997; Gergen, 1999). Ljudi grade sliku o sebi na osnovu sopstvenog doŹivljaja kako ih drugi vide u socijalnim interakcijama (Robinson, 1999). Osoba će smatrati da je kompetentna ako je drugi ljudi tako vide, pa je doŹivljaj kompetentnosti socijalno konstruisan (Duchan et al., 1999). Osoba koja smatra da je sposobna i ima za to potvrdu u okruŹenju, ima doŹivljaj osnaŹenosti i lićne afirmacije.

Nepažljivom upotrebom jezika u dijalogu sa klijentima socijalni radnici mogu doprineti obesnaženju klijenata (Ackerson & Harrison, 2000). I dobronamerni socijalni radnici ponekad mogu učiniti više štete nego koristi. Njihove intervencije mogu da pojačaju osećanja bespomoćnosti i zavisnosti i da doprinesu smanjenju samopoštovanja i samoefikasnosti kod klijenta (Coates et al., 1983; Heller, 1985). Usluge mogu da proizvedu kontraefekat i nepovoljnije stanje od prvobitnog problema (Boisvert i Faust, 2002; Rapaport 1985; 1986). Ključni faktor u jačanju negativnih osećanja kod klijenta je upotreba jezika patologije, bolesti i medicinskih termina (Veick, 1983). Reči koje se koriste za opisivanje zdravlja i bolesti mogu doprineti pogoršanju stanja i sposobnosti klijenta (Coates et al., 1983; Rapaport, 1986).

U okviru prakse koja je orijentisana na snage, socijalni radnici grade dijalog sa klijentima i stvaraju okvir za razgovor i saradnju (Covger & Sniveli, 2002, Kisthardt, 2002; Rapp, 1998, 2002, Saleebei, 2002). Saleebei (2002) objašnjava da „jezik i reči imaju moć“ i nudi pojedine primere iz tzv. leksikona snaga koji daju okvir za njihovo razumevanje. Literatura o osnaživanju takođe ukazuje na upotrebu svojevrsnog jezika, ali daje malo smernica za njegovu konkretnu primenu (Rapaport, 1985, Rees, 1998). Nedostaju specifične smernice za dijalog sa klijentima, koje usmeravaju upotrebu jezika snaga i promovisanje lične afirmacije i osnaživanja.

Pomagači koji smatraju da su intervencije osnaživanja deo njihovih veština, a ne najvažnije sredstvo za samoodređenje, samopomoć i omoćavanje klijenta, pomažu da se postigne trenutno olakšanje, ali ne i da dođe do stvarne promene. Zapravo, klijenti koje njihovi socijalni radnici uvek iznova „osnažuju“ bez stvarne saradnje i razmene, nesvesno i nenamerno gube moć u borbi za autonomiju i kontrolu nad sopstvenim životima.

Istraživanja o procesima donošenja odluka u radu sa decom i mladima na smeštaju u sistemu socijalne zaštite su ukazala na niz faktora koji utiču na ovaj proces (Fluke et al., 2010; Baumann et al., 2011; Drury-Hudson, 1997). Voditelji slučaja nemaju veliki uticaj na mnoge faktore od kojih zavisi donošenje odluka, kao što su suprotstavljeni prioriteti u propisima, organizaciona kultura službe, procedure za otvaranje slučaja, monitoring i smeštaj deteta i sl. (Smith & Wells-Wilbon, 2011).

Mnogobrojni nalazi ukazuju na značaj odnosa klijenata i praktičara u obezbeđivanju najboljih usluga. Sa stanovišta klijenta, uspostavljanje pozitivnog odnosa zasnovanog na međusobnom poštovanju sa voditeljem slučaja ima najveći značaj, kao i empatija, otvorenost, uvažavanje njihovog gledišta, razumevanje i doživljaj ohrabrenosti. Nezadovoljstvo uslugom se vezuje za loše odnose sa pružaocima usluga koje korisnici opažaju kao naredbodavne, intruzivne, indiferentne, nepouzidane ili nepoštujuće. Zadovoljstvu korisnika doprinose dostupnost i pouzdanost usluga, naročito u kritičnim trenucima. Promena voditelja slučaja i potreba za ponovnim uspostavljanjem veza se uočava kao najveći nedostatak, bez obzira na stanja i okolnosti koje su pogađale korisnike (Buckley et al., 2011).

Jezik i okviri prakse u socijalnim službama

Hokins i drugi (Hawkins et al., 2001:2) ističu da je „način na koji govorimo o sopstvenoj praksi zapravo *deo naše prakse*, pošto je jezik naše glavno sredstvo za komunikaciju o onome šta radimo i za mnogo toga što radimo u socijalnom radu, kao i za stvaranje značenja tog rada, i interpesonalno i društveno“ (naglašeno u originalnom tekstu). Diskurs socijalnog rada odražava, a i sam predstavlja odraz promena u socijalno-ekonomskom i filozofskom kontekstu, što se može koristiti za podršku promenama u politikama i praksi. Gregorijeva i Halvejova (Gregory and Hollway, 2005) su identifikovale tri velika perioda u razvoju socijalnog rada, koje su označile kao tri „inicijative“: moralnu, terapijsku i menadžersku. Za svaku od ovih inicijativa karakterističan je specifičan diskurs koji pod uticajem socijalnog konteksta konstruiše i rekonstruiše primaoca intervencija, socijalnog radnika te sredstva i ciljeve prakse socijalnog rada.

Prvi okvir opisuje socijalni rad kao *moralnu inicijativu* koja se oslanja na moralne i statusne razlike između pomagača i primaoca pomoći, pri čemu se primalac pomoći percipira kao moralno posrnula osoba kojoj je potrebno usmeravanje i vođstvo. Zavisnost od tuđe pomoći se smatra znakom slabosti, dok je uloga države rezidualna i odgovornost u najkraćem mogućem roku vraća na pojedinca (Vojak, 2008).

Drugi okvir – *terapijska inicijativa* – socijalne probleme označava kao bolesti koje zahtevaju tretman, pa je zadatak socijalnog rada da ih dijagnostikuje i tretira „kako bi osposobio klijenta da se uklopljen vrati u društvo“ (Gregory and Hollway, 2005:42). Slično prethodnom okviru, ova inicijativa naglašava razlike u moći, superiornost i profesionalni autoritet radnika, sa jedne strane, i individualnu odgovornost klijenata za prevazilaženje problema u skladu sa „realnošću“, sa druge strane. U nastajanju socijalnih problema se zanemaruje udeo faktora kao što su strukturne nejednakosti, siromaštvo, rasizam i diskriminacija, pa se aktivnosti socijalnog rada ne usmeravaju na aktivnosti u zajednici za rešavanje ovih problema.

Treći okvir – *menadžerska inicijativa* – koristi jezik tržišta i menadžmenta, a u diskursu socijalnog rada dominira jezik predikcije rizika, tržišne ekonomije i konzumerizma. Socijalno staranje se organizuje i vodi kao i drugi poslovi, primaoci staranja su „konzumenti proizvoda“ (Gregory and Hollway, 2005:48). Istovremeno, pažnja se usmerava na menadžment ishoda kako bi se merila delotvornost uloženi sredstava, a ne na pružanje pomoći, što Parton (2009) povezuje sa porastom značaja informacija u socijalnom radu. Aktivnosti se usmeravaju na „prioritete“ i „kriterijume za podobnost“ i na one koji su pod „visokim rizikom“. Reaguje se na krizne situacije, usluge se usmeravaju na najugroženije, što ukazuje na reaktivne, a ne proaktivne i preventivne pristupe. Diskurs biznisa i menadžmenta svodi socijalne probleme na ekonomska pitanja i „učutkava“ raspravu o socijalnim korenima problema, čime iznova ograničava odgovornost i sposobnost zajednice za sveobuhvatni odgovor.

Oblikovana odgovarajućim kategorijalnim aparatom, percepcija voditelja slučaja o efektima sopstvenog rada oblikuje to kako oni razumeju svoje zadatke i aktivnosti koje preduzimaju, što utiče i na ishode usluga kod samog klijenta. Ona je u izvesnoj meri određena time koliko su voditelji slučaja zadovoljni svojim poslom i kako vide njegov smisao. Zadovoljstvo poslom predstavlja emocionalni odgovor na poslovnu situaciju, a određeno je time u kojoj meri ishodi ispunjavaju naša očekivanja (Luthan, 1998).

Neke studije sprovedene u Britaniji (Coffey et al., 2004:744) pokazale su da su zaposleni u socijalnim službama ispoljavali nezadovoljstvo poslom zbog niskih plata, slabih mogućnosti za napredovanje i zato što se pozitivni rezultati njihovog rada ne prepoznaju dovoljno (uočavaju se i kažnjavaju samo greške, dok se dobra praksa ne nagrađuje, nego podrazumeva). Druga istraživanja navode da je zadovoljstvo poslom kod socijalnih radnika izuzetno visoko. U Velikoj Britaniji je istraživanje zadovoljstva poslom pokazalo da socijalni rad spada u dvadeset zanimanja kod kojih se javlja najveće zadovoljstvo poslom (Rose, 2003). Istraživanja ukazuju i na to da su socijalni radnici koji rade direktno sa korisnicima zadovoljniji poslom od onih koji su angažovani u kreiranju i praćenju politika, gde nema direktnih kontakata sa klijentima (Jones, 2001). Takođe, nalazi svedoče da su socijalni radnici veoma posvećeni poslu, da ih kontakt sa korisnicima usluga motiviše i da imaju doživljaj da mogu da doprinesu pozitivnim promenama u ljudskim životima (McLean and Andrew, 2000; Eborall and Garmeson, 2001; Huxley et al., 2005).

Metodologija

Zanimalo nas je na koji način voditelji slučaja razumeju ishode za dete, odnosno kako obrazlažu šta je dete dobilo od smeštaja i intervencija socijalne zaštite. Istraživači su ovo pitanje postavljali usmeno voditeljima slučaja koje su imali prilike da sretnu prilikom popunjavanja protokola u 29 centara za socijalni rad, za reprezentativni uzorak od 347 dece koja su upućena na smeštaj u periodu intenzivnih reformi sistema zaštite dece u Srbiji (jun 2006 – jun 2011). Odgovore voditelja slučaja istraživači su dosledno beležili na predviđeno mesto u protokolu. Percepcija voditelja slučaja o tome šta je dete dobilo od sistema socijalne zaštite ukazuje na njihovo shvatanje svrhe rada, što usmerava proces donošenja odluka u skladu sa razumevanjem najboljih interesa deteta.

Pored percepcije voditelja slučaja o tome šta je dete dobilo, beležene su i demografske karakteristike voditelja slučaja koje se odnose na njihov pol, staž u godinama i profesiju. S obzirom na polnu strukturu zaposlenih u centrima za socijalni rad, bilo je očekivano to što je na pitanje istraživača odgovorilo 91,8% ($N=224$) voditelja slučaja ženskog i 8,2% ($N=20$) muškog pola. Najveći broj voditelja slučaja ima od 6 do 10 godina radnog iskustva (22,1%), a nešto manje njih radi u socijalnoj zaštiti od 1 do 5 godina (15,6%). Zapravo, 34,9% ispitanih voditelja

slučaja radi duže od 20 godina u socijalnoj zaštiti. Ispitani voditelji slučaja su uglavnom bili socijalni radnici (42,4%, $N=95$), psiholozi (20,1% $N=45$) te pedagozi i specijalni pedagozi (23,2% $N=52$), dok za 14,3% nema podataka o profesiji.

Od 347 slučajeva dece na smeštaju koja su ušla u uzorak istraživanja, odgovor na ovo pitanje je prikupljen za 224 dece, što predstavlja 64,5% ukupnog uzorka.

Za obradu podataka korišćen je metod analize sadržaja, a za segmentaciju, kategorizaciju i rekonstrukciju koncepata iz kvalitativnih podataka korišćena je tematska analiza (Given & Olson, 2003; Krippendorff, 2004; Miles & Huberman, 1994). Odgovore su nezavisno pregledala i kodirala dva istraživača, a ustanovljen je koeficijent slaganja od 0,87. Teme i kodovi nisu unapred bili zadati, već su nastajali tokom analize, da bi se potom zbrajali, uokviravali i razmatrali sa stanovišta teorijskih koncepata koji su karakteristični za politiku i praksu zaštite dece.

Zastupljenost i pozicija tema o zapaženoj dobiti od smeštaja za decu

Odgovori voditelja slučaja o učinku smeštaja na dete su prvobitno razvrstani u 10 tema, koje su potom klasifikovane u četiri velike grupe koje smo nazvali a) dobrobit, b) stalnost i kontinuitet, c) bezbednost i d) ostalo. Zatim su teme i kategorije prebrojane kako bi se utvrdila njihova učestalost. Učestalost odgovora po različitim kategorijama prikazana je u Tabeli 1.

Pošto su voditelji slučaja uglavnom davali odgovore koji su se odnosili na više tema, pored zastupljenosti smo posmatrali i poziciju određene teme u odgovoru. Pozicija teme u odgovoru može da nam ukaže na pravilnost u javljanju određenih tema, kao i na to kojim temama voditelji slučaja daju prioritet u svojim odgovorima.

TABELA 1. Zastupljenost odgovora voditelja slučaja u pojedinim temama

Tema	Broj odgovora	% (N=224)
DOBROBIT	355	88
• Optimalni ili podsticajni uslovi za psihofizički razvoj	109	48,6
• Stabilnost, pripadanje i toplina u porodičnom okruženju	110	49,1
• Obrazovanje i osposobljavanje za rad	55	24,5
• Dobro funkcionisanje, napredak, prevladavanje teškoća i rizika	36	16,01
• Usvajanje navika	21	9,3
• Zadovoljavanje zdravstvenih potreba	20	8,9
BEZBEDNOST	68	30,3
STALNOST I KONTINUITET	67	29,9
• Održavanje kontakata, smeštaj kod srodnika i povratak u roditeljsku porodicu	56	2
• Usvojenje	7	0,31
• Emancipacija	4	0,17
OSTALO	22	9,8

Različiti aspekti **dobrobiti** su pomenuti ukupno 355 puta za 224 dece na smeštaju. Dimenzije dobrobiti su ubedljivo najviše zastupljene među odgovorima – teme vezane za dobrobit deteta ne javljaju se kod samo 27 od 224 dece (12%) kod koje smo prikupili podatke o percepciji voditelja slučaja o učincima smeštaja.

Među aspekte dobrobiti uključili smo odgovore vezane za postojanje *optimalnih ili podsticajnih uslova za psihofizički razvoj deteta* (N=109). Gotovo istovetno zastupljena je *stabilnost, pripadanje i toplina u okruženju hraniteljske porodice* (N=110). Kao dobit za dete navode se i *prilika za obrazovanje i osposobljavanje za rad* (N=55) i *dobro funkcionisanje deteta* (N=36), koje se očituje kao napredak deteta u raznim oblastima ili kao prevladavanje rizika. Nešto manje se u odgovorima javlja *zadovoljavanje zdravstvenih potreba deteta* (N=20), kao i u *usvajanje navika*, što je navedeno kod 21 deteta.

Dva aspekta dobrobiti deteta koji se najčešće pominju označeni su kao „optimalni ili podsticajni uslovi za psihofizički razvoj deteta“ i „stabilnost (smeštaja), pripadanje i toplina u okruženju hraniteljske porodice“. Odgovori iz prve grupe su zabeleženi kod 48,6% od 224 dece iz uzorka za koju imamo percepciju voditelja slučaja. Oni ukazuju na to da je dete na smeštaju dobilo priliku za optimalni razvoj, koji voditelji slučaja procenjuju u odnosu na uslove života deteta u roditeljskoj porodici pre smeštaja, kao i na svoju percepciju razvojnih potencijala deteta.

” Zadovoljene sve razvojne potrebe, podržana interesovanja deteta, podsticani potencijali i povećan razvojni potencijal.“

Kod gotovo istog broja dece ($N=110$, 49,1%) voditelji slučaja istovremeno ili odvojeno pominju stabilnost, doživljaj pripadanja i topline u okruženju hraniteljske porodice koje je dete dobilo zahvaljujući smeštaju.

” U biološkoj porodici nije imala sigurnost i toplinu, hranitelji su je prihvatili kao člana porodice, brzo je prevazišla traume iz porodice, maksimalno napreduje u skladu sa svojim kapacitetima.“

Šansa za obrazovanje i osposobljavanje za rad navodi se kao dobit kod gotovo četvrtine dece za koju imamo zabeleženu percepciju voditelja slučaja (24,5%, $N=55$). Ovde se uglavnom navode mogućnosti za završetak školovanja te sticanje određenih znanja i veština za rad i buduće zaposlenje koje detetu treba da omogući produktivan, održiv i nezavisan život u odraslom dobu.

” Devojčica je sada osposobljena za zanimanje frizera, mada nije zaposlena. Mislim da su njeni potencijali maksimalno iskorišćeni.“

Kao pozitivan učinak smeštaja za dete, 16,01% ($N=36$) voditelja navodi dobro funkcionisanje, odnosno napredak deteta te prevladavanje teškoća i rizika.

” Dete je procvetalo.“

U odgovorima koji se odnose na usvajanje navika (9,1% $N=21$), voditelji slučaja su kao dobit deteta od smeštaja navodili ovladavanje veštinama komunikacije, snalaženja u odnosima sa drugima te usvajanje higijenskih navika i veština brige o sebi.

” Usvajala je higijenske navike, kulturne obrasce ponašanja i načine socijalne komunikacije.“

Jedan broj voditelja slučaja je kao dobit za dete navodio **bezbednost** (dete je zahvaljujući intervencijama socijalne zaštite na smeštaju dobilo bezbedno okruženje i zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja). Odgovori iz ove grupe su navedeni za 30,3% dece ($N=68$), pri čemu se bezbednost gotovo istovremeno javlja kao prva ($N=38$) i kao druga ($N=30$) od prepoznatih dobiti.

” Dete je izmešteno u sigurno i bezbedno okruženje.“

” Bezbedno, podsticajno porodično okruženje.“

Navodi voditelja slučaja o dobiti za decu koji su svrstani u kategoriju **stalnost i kontinuitet** prepoznata je u 67 odgovora i čini manje od 1/3 odgovora (29,9%), a od toga se 56 odgovora odnosi na *održavanje kontakta sa biološkom porodicom* (roditeljima i braćom i sestrama) te na *smeštaj kod srodnika*, koji se naglašava kao značajan za doživljaj identiteta deteta. Voditelji slučaja odgovore vezane za stalnost i kontinuitet se u 3/4 slučajeva navode kao drugi odgovor ($N=45$); ovi

odgovori se znatno ređe javljaju na prvom mestu ($N=15$). U odgovorima su opisani i primeri obnavljanja ranije prekinutih kontakata deteta sa roditeljima, braćom i sestrama i srodnicima. Neki odgovori se odnose i na aktivnosti podrške srodničkim porodicama, što je dovelo do toga da dete, po mišljenju voditelja slučaja, dobije najmanje restriktivan i verovatno stalan životni aranžman. U svega nekoliko slučajeva ($N=6$) zabeleženo je da voditelj slučaja smatra kako je smeštaj doprineo da se porodica stabilizuje i da se *dete nakon smeštaja vrati roditeljima*. Usvojenje je, kao ishod stalnosti nakon smeštaja, pomenuto ukupno 7 puta, a osamostaljivanje (emancipacija) kod svega 4 mlade osobe.

- ” Obnovljena je komunikacija sa majkom, stvoreni uslovi za povratak u majčinu porodicu.“
- ” Data je na usvojenje. Porodica je odgovarajuća za njen pravilan razvoj i životna postignuća. Par prepoznaje i zadovoljava sve njene potrebe.“
- ” Uspela je da se sredi. Osamostalila se, zaposlila i zasnovala svoju porodicu. Rodila je ćerku.“

Pod **ostalo** smo uneli nespecifične navode koji ukazuju na to da voditelji slučaja ne uspeavaju da artikulišu dobit deteta od smeštaja. Ovi odgovori ukazuju na okolnosti u kojima se dete nalazi ili opisuju proces rada voditelja slučaja. Tu su i navodi da „nije bilo drugog izbora“ ili eksplicitne tvrdnje da dete „nije ništa dobro dobilo od smeštaja“. Ovi odgovori su zabeleženi kod manje od 10% dece ($N=22$).

- ” Najidealniji primer najadekvatnijeg zbrinjavanja deteta.“
- ” Najveći napredak bi bio da je dečak nastavio školovanje, ali nije. Kategorički je odbijao da nastavi. Otac nije pružio adekvatnu podršku. Nismo uspeali da motivišemo hraniteljsku porodicu da dete nastavi školovanje. Dete trenutno radi na pijaci. Izdvajamo i činjenicu da dete pripada romskoj populaciji i živi u romskom naselju, što nam otežava motivaciju.“

Kako su voditelji slučaja često davali odgovore koji su sukcesivno sadržavali opise razvrstavane u različite kategorije, beležili smo i poziciju određene kategorije u odgovoru voditelja slučaja. Nastojali smo da sagledamo da li se određena klasa odgovora javlja kao prva u odgovorima ili se javlja na nekoj od sledećih pozicija (najčešće drugoj ili trećoj).

TABELA 2. Jedini odgovor ili prvi odgovor voditelja slučaja o učinku smeštaja na dete

Kategorija	Broj	%
Dobrobit	148	66,0%
Bezbednost	39	17,4%
Stalnost i kontinuitet	19	0,8%
Ostalo	18	0,8%

Voditelji slučaja su učinak smeštaja na dete opisivali u okviru jedne kategorije u 109 slučajeva (48,6%), a u okviru dve kategorije u 98 slučajeva (43,7%). Znatno ređe se u odgovorima istovremeno javljaju opisi koji su u našoj analizi razvrstani u tri kategorije ($N=16$ ili 7%), dok je samo u jednom slučaju dat odgovor koji istovremeno pokriva sve četiri kategorije.

Različiti aspekti dobrobiti za dete su se našli kao jedini pomenuti ili kao prvi pomenuti odgovori za 148 od 224 dece za koju smo dobili percepciju voditelja slučaja (66%). Na drugom mestu se nalaze odgovori vezani za bezbednost ($N=39$ ili 0,7%). Daleko iza toga su odgovori voditelja slučaja vezani za stalnost i kontinuitet kao dobit od smeštaja za dete, koji su kao jedini ili kao prvi pomenuti odgovori prisutni kod 0,8% dece.

Diskusija i zaključak

Značenje koje dajemo događajima i idejama je sastavni deo kognitivnog iskustva koje se konstruiše kroz jezik. Konceptija stvarnosti se formira kroz intersubjektivno korišćenje jezika (Greene et al., 2005). Percepcija voditelja slučaja o tome koja je dobit deteta od izdvajanja iz porodice i smeštaja povezana je sa njihovim razumevanjem onoga što predstavlja smisao njihovog rada sa decom i mladima. Voditelji slučaja deluju u okvirima svojih vrednosnih orijentacija koje utiču na to kako oni razumeju svoj zadatak (mandat) i svoje mogućnosti, odnosno šta oni mogu da učine za decu na smeštaju.

U odgovorima koje su istraživačima dali voditelji slučaja različiti aspekti dobrobiti se pominju kod gotovo sve posmatrane dece (88%); različiti aspekti dobrobiti se kao prvi pomenuti ili jedini pomenuti odgovor javljaju kod 60% od 224 dece za koju postoji podatak. Znatno ređe se kao dobit od smeštaja pominje bezbednost deteta, odnosno sigurno okruženje i zaštita od zlostavljanja (kod nešto manje od trećine dece), s tim što se bezbednost kao prvi pomenuti ili jedini pomenuti odgovor javlja svega 39 puta (17,4%). Ubedljivo su najmanje zastupljeni odgovori koji upućuju na to da je, sa stanovišta voditelja slučaja, dete zahvaljujući smeštaju obezbedilo stalnost i kontinuitet, pri čemu su ovo kao prvi pomenuti ili jedini pomenuti odgovor javlja kod samo 19 dece (0,8%). Održavanje kontakta sa roditeljem, srođnicima, braćom i sestrama, koje dominira među odgovorima iz oblasti stalnosti i kontinuiteta za dete, obično se javlja kao druga opcija, najčešće posle nekog odgovora iz kategorije dobrobiti.

Sa stanovišta voditelja slučaja, deca upućena na smeštaj dobijaju prvenstveno stabilno okruženje koje im omogućava razvoj, pri čemu se hraniteljska porodica vidi kao okruženje koje je pogodnije za razvoj od rezidencijalnog smeštaja. Istovremeno, među aspektima dobrobiti se znatno ređe pominju mogućnost za obrazovanje i osposobljavanje za rad te dobro funkcionisanje deteta, njegov napredak i prevladavanje rizika, što se kao dobit uglavnom pripisuje deci koja su smeštena u institucije.

Uočljiva je pravilnost u rangiranju i prioritizaciji dobiti za dete. Pojedine teme koje se javljaju u odgovorima, npr. *optimalni ili podsticajni uslovi za psihofizički razvoj deteta* i *stabilnost, pripadanje i toplina u okruženju hraniteljske porodice*, najčešće se javljaju kao prve, dok se *obrazovanje i osposobljavanje za rad* i *dostizanje stalnosti za dete* upadljivo češće pojavljuju na drugom mestu u određivanju dobiti od sistema. Ovo nam govori o mogućim preferencijama voditelja slučaja u pogledu toga šta je najznačajnije za dete.

Izgleda da voditelji slučaja svoj ili sistemski zadatak razumeju kao kompenzaciju nedostataka deteta i porodice, pa ne nastoje da uoč i interpretiraju deficite i teškoće sa stanovišta snaga i rezilijencije. Ova tendencija ukazuje na još uvek prisutnu prevagu medicinskog modela u odnosu na orijentaciju na snage kod dece i porodica. Pri tome se razvoj kompetencija deteta ne posmatra kao produkt interakcije karakteristika deteta i konteksta u kome ono funkcioniše, jer za objašnjenje dostignuća pojedinca u različitim okruženjima, kako navode Rychen i Salganik (2003:46), nije dovoljno samo ispitivanje njegovih ili njenih karakteristika.

Ishodi se vide kao postignuće deteta za koje su u neku ruku zaslužni voditelji slučaja čiji je posao da obezbede „pogodno okruženje“. **Zadatak voditelja slučaja se sastoji iz određivanja tzv. „maksimalnih potencijala deteta“ i upućivanja deteta u okruženje u kome će ono verovatno da „dostigne“ te potencijale.** Međutim, i „pogodno okruženje“ i „maksimalni potencijali“ predstavljaju konstrukte koje voditelji slučaja izgleda ne preispituju. Njima je, čini se, bliža praksa koja podrazumeva, a ne preispituje ove konstrukte, što ukazuje na nekritičku praksu koja ne promišlja aktivnosti i ne evaluira ishode. Brojni autori ukazuju na to da praksa socijalnog rada zahteva stalno promišljanje (refleksiju) sopstvenih pretpostavki, pozicija i predrasuda u znanju o drugima i u odnosu prema teorijama koje koristimo (Hawkins et al., 2001; Vojak, 2009).

Ukoliko smatraju da su detetu najvažniji „optimalni uslovi za razvoj“ u „pogodnom“ okruženju (po mogućstvu porodičnom), voditelji slučaja će svoje aktivnosti uglavnom i usmeravati na ove oblasti. Druge potrebe deteta, npr. savladavanje razvojnih zadataka i prevladavanje rizika, bezbedno okruženje i zaštita od zlostavljanja, obezbeđen stalan životni aranžman povratkom deteta u porodicu roditelja, smeštajem kod srodnika, putem emancipacije ili usvojenja, kao i održavanje kontakata sa roditeljima, braćom i sestrama i drugim srođnicima, izgleda da dobijaju znatno manju pažnju. **Ovo usmerava voditelja slučaja da se bavi održavanjem smeštaja, a samo dete koje je smeštajem „dobilo sve uslove“ stavlja van sfere interesovanja i intervencija.** Čini se da ovakva praksa proizilazi iz shvatanja onoga „što je potrebno detetu“, a to je konstrukt koji su stručni radnici izgradili tokom profesionalnog osposobljavanja i rada u neposrednoj praksi, pod uticajem ličnog i dominantnog društvenog vrednosnog okvira.

Važno je i da **ne zanemarimo uticaj aktuelnog i istorijskog konteksta prakse socijalnih službi i dečije zaštite u Srbiji na percepciju profesionalaca o ciljevima i smislu svog rada.** Socijalna zaštita u Srbiji je posle

2002. godine ušla u period značajnih reformi i „hvatanja“ izgubljenog koraka sa savremenim znanjima i standardima. Tome prethode periodi izgradnje i obnove zemlje posle II sv. rata, potom period socijalističkog samoupravljanja i otvaranja prostora za socijalne službe u zajednici, preko perioda devastacije i kriznog reagovanja u situaciji sankcija, masovnog osiromašenja stanovništva i velikog broja izbeglica tokom devedesetih godina XX veka.

Aktuelni vrednosni, politički i zakonski okvir promovise deinstitutionalizaciju, preferencijalni smeštaj u porodičnu sredinu, usluge u zajednici i individualizovani pristup za svako dete i porodicu. Voditelji slučaja na tragu tog talasa slede dominantne ideološke „obrasce“ u skladu sa politikom u oblasti zaštite dece u onim segmentima prakse koje je jednostavnije operacionalizovati i „izmeriti“. To predstavlja promenu u odnosu na prethodnu praksu koju su karakterisali neprepoznavanje pojave zlostavljanja i zanemarivanja dece i upućivanje dece na dugotrajan rezidencijalni smeštaj, i to je svakako postignuće koje se mora uvažiti.

Ipak, stiče se utisak da je **dete sa svojim osobenostima, pravima i razvijajućim kapacitetima (*evolving capacities*) ostalo van fokusa profesionalaca i da ne postoji uverenje da je sa postojećim resursima moguća kvalitetnija praksa koja daje bolje ishode.**

Literatura

- Ackerson, B. J., & Harrison, W. D. (2000) Practitioners' perceptions of empowerment. *Families in Society*, 81, 238–244.
- Anderson, H. (1997) *Conversation, language, and possibilities*. New York: Basic Books.
- Baumann, D. J., Dalglish, L., Fluke, J., & Kern, H. (2011) *The decision-making ecology*. Washington, DC: American Humane Association.
- Boisvert, C. M. & Faust, D. (2002) Latrogenic symptoms in psychotherapy: A theoretical exploration of the potential impact of labels, language and belief systems. *American Journal of Psychotherapy* 56, 244–259.
- Buckley, H., Carr, N., Whelan, S. (2011) Like walking on eggshells: service user views and expectations of the child protection system. *Child & Family Social Work*, Vol. 6/1 101–110.
- Coates, D, Renzaglia, G. J., & Embree, M. C. (1983) When helping backfires: Help and helplessness. In J. D. Fisher, A. Nadler, & B. M. DePaulo (Eds.) *New directions in helping* (Vol. 1, 251–279). New York: Academic.
- Coffey M., Dugdill L., Tattersall A. (2004) Research note: Stress in social services: Mental well-being, constraints and job satisfaction. *British Journal of Social Work*; 34(5):735–47
- Condon, J. C. (1985) *Semantics and communication* (3rd ed.). New York: Macmillan.
- Cowger, C. D., & Snively, C. A. (2002) Assessing client strengths. In A. R. Roberts & G. J. Greene (Eds.), *Social workers' desk reference* (221–225). New York: Oxford University Press
- Drury-Hudson, J. (1997) A model of professional knowledge for social work, *Australian Social Work*, Vol. 50, No. 3, 35–44.
- Duchan, J., Maxwell, M., & Kovarsky, D. (1999) Evaluating competence in the course of everyday interaction. In D. Kovarsky, J. F. Duchan, & M. Maxwell (Eds.) *Constructing (in)competence: Disabling evaluations in clinical and social interaction* (3–26). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Eborall C. & Garmeson K. (2001) *Desk Research on Recruitment and Retention in Social Care and Social Work*. London: Business and Industrial Market Research.
- Efran, J. C. & Heffner, K. P. (1991) Change the name and you change the game. *Journal of Strategic and Systemic Therapies*, 10, 50–60.
- Fluke, J.D., Chabot, M., Fallon, B., MacLaurin, B. & Blackstock, C. (2010) Placement decisions and disparities among aboriginal groups: An application of the decision-making ecology through multi-level analysis. *Child Abuse and Neglect*, 34(1), 57–69.
- Franklin, C. & Nurius, P. S. (1998) *Constructivism in practice: Methods and challenges*. Milwaukee, Wis.: Families International.
- Gergen, K. J. (1999) *An invitation to social constructionism*. London: Sage.
- Greene, G. J., & Lee, M. Y. (2002a) The social construction of empowerment. In M. O'Melia & K. K.Miley (Eds.) *Pathways to power: Readings in contextual social work practice* (pp. 175–201). Boston: Allyn & Bacon.

- Greene, G. J., & Lee, M. Y. (2002b) Using social constructivism in social work practice. In A. R. Roberts & G. J. Greene (Eds.), *Social workers' desk reference* (143–149). New York: Oxford University Press.
- Greene, G. J., Jensen, C., & Jones, D. H. (1996) A constructivist perspective on clinical social work practice with ethnically diverse clients. *Social Work*, 41, 172–180.
- Gregory, M. and Hollway, M. (2005) Language and the Shaping of Social Work, *British Journal of Social Work*, 35 (1), 37–53.
- Hawkins, L. Fook, J and Ryan, M. (2001) Social workers' use of language of social justice, *British Journal of Social Work*, 31 (1), 1–13.
- Heller, S.S. and Frank, K.A. (1985). The Effects of Stress on Health. Chapter in Tapley, D. F., Weiss, R. J. & Morris, T. Q. (Eds.) (1985) *The Columbia University College of Physicians and Surgeons Complete Home Medical Guide*. New York, Crown Publishers. 327–339.
- Huxley P., Evans, S., Gately, C., Webber, M., Mears, A., Pajak, S., Kendall, T., Medina, J., Katona, C. (2005) Stress and pressure in mental health social work: The worker speaks. *British Journal of Social Work*, 35(7):1063–1079.
- Johnson, W. (1972) *Living with change: The semantics of coping*. New York: Harper & Row
- Jones F. & Bright J. (2001) *Stress: Myth, Theory and Research*. Harlow: Prentice-Hall.
- Kisthardt, W. E. (2002) The strengths perspective in interpersonal helping: Purposes, principles, and functions. In D. Saleebey (Ed.), *The strengths perspective in social work practice* (3rd ed; pp. 163–185. New York: Longman.
- Lee, J. A. B. (2001). *The empowerment approach to social work practice: Building the beloved community* (2nd ed.). New York: Columbia University Press.
- McLean J., Andrew T. (2000) Commitment, satisfaction, stress and control among social service managers and social workers in the UK. *Administration in Social Work*, 23(3/4):93–117.
- Miller, R. L., Greene, G. J. (2005) Transferring HIV prevention technology to community-based organizations: How can HIV prevention scientists play an effective role in practice. In: Trickett E.J., Pequegnat W., editors. *Community Interventions and HIV/AIDS: Affecting the Community Context*. New York: Oxford University Press, 196–221.
- Parton, N. (2009) Challenges to practice and knowledge in child welfare social work: From the “social” to the “informational”? *Children and Youth Services Review*, 31(7), pp. 715–21.
- Rapp, C. A. (1998) *The strengths model: Case management with people suffering from severe and persistent mental illness*. New York: Oxford University Press.
- Rapp, C. A. (2002) A strengths approach to case management with clients with severe mental disabilities. In A. R. Roberts & G. J. Greene (Eds.) *Social workers' desk reference* (pp. 486–491). New York: Oxford University Press.
- Rappaport, J. (1985) The power of empowerment language. *Social Policy*, 16(2), 15–21.
- Rappaport, J. (1986) Collaborating for empowerment: Creating the language of mutual help. In H. C. Boyte & F. Riesman (Eds.) *The new populism: The politics of empowerment* (pp. 64–79). Philadelphia: Temple University Press.

- Rappaport, J. (1986) Collaborating for empowerment: Creating the language of mutual help. In H. Boyte, & F. Reissman, (Eds.). *The new populism: The politics of empowerment*. Philadelphia: Temple University Press.
- Rees, S. (1998) Empowerment of youth. In L. M. Gutierrez, R. J. Parsons, & E. O. Cox (Eds.), *Empowerment in social work practice: A sourcebook* (pp. 130–145). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Robinson, T. L. (1999) The intersections of dominant discourse across race, gender, and other identities. *Journal of Counseling & Development*, 77, 73–79.
- Rose M. (2003) Good deal, bad deal? Job satisfaction in occupations. *Work Employment and Society*, 17(3): 503–530.
- Rychen, S. R. & Salganik, L. H. (2003) A holistic model of competence. In D. S. Rychen & L. H. Salganik (Eds) *Key Competencies for a successful life and a well-functioning society*. Gottingen: Hogrefe & Huber. Chapter 2 pp. 41–62
- Saleebey, D. (Ed.) (2002) *The strengths perspective in social work practice* (3rd ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Schofield, G., Beek, M. & Ward, E. (2012) Part of the family: care planning for permanence in foster care. *Children and Youth Services Review*, 34, 244–253.
- Shapiro, T. (1979) *Clinical psycholinguistics*. New York: Plenum.
- Smith, B. Wells-Wilbon, R. (2011) Perceptions of the Influence of the Organizational Environment on Permanency Decisions for Families, *Journal of Family Strengths*, Volume 11.
- Vojak, C. (2009) Choosing Language: Social Service Framing and Social Justice, *British Journal of Social Work*, 39 (1), pp. 936–949.
- Warner, R. (1980) Language and disease concepts. In M. A. Simpson (Ed.) *Psycholinguistics in clinical practice: Languages of illness and healing* (pp. 19–33). New York: Irvington.
- Watzlawick, P. (1978) *The language of change*. New York: Basic Books.

Faktori koji utiču na donošenje odluka: nalazi iz fokus grupa sa stručnim radnicima centara za socijalni rad

Nevenka Žegarac
i Anita Burgund

Razumevanje procesa donošenja odluka u socijalnim službama

Proces donošenja odluka u situacijama izdvajanja iz porodice i smeštaja deteta detaljnije smo ispitali u okviru dve fokus grupe koje su okupile voditelje slučaja, supervizore i rukovodioce službi za decu i mlade iz centara za socijalni rad. Za fokus grupe kao sredstvo u prikupljanju detaljnih informacija o različitim faktorima koji utiču na donošenje odluka opredelili smo se zato što grupna diskusija i dinamika grupe mogu da se iskoriste kao dobar način da se utvrde činioci koji utiču na ovaj proces i njihovi međusobni odnosi.

Istraživane su percepcije stručnih radnika u okviru modela tzv. ekologije donošenja odluka (Fluke et al., 2010; Baumann et al., 2011). Model ekologije donošenja odluka proces odlučivanja posmatra kao složenu interakciju različitih uticaja na proces i na njegove ishode. Uticaji su definisani u okviru faktora slučaja, faktora organizacije, spoljnih faktora i faktora vezanih za samog donosioca odluka.

Opšti model za procenu i donošenje odluka (Baumann et al., 2011) razdvaja procenu situacije od odluke da se preduzme konkretna intervencija. Na procenu i donošenje odluka utiču kvalitativno različiti faktori, te je potrebno razdvojiti sposobnost individue da utvrdi da postoji potreba za intervencijom (koliko je stručni radnik vešt u proceni) od njene spremnosti da preduzme intervenciju (prag za preduzimanje intervencije). Dalglish (2003) smatra da na procenu utiču informacije vezane za faktore slučaja. Istovremeno, prag za pokretanje intervencija je pod uticajem faktora koji su vezani za iskustvo radnika i za organizacione faktore.

Greške u procesu donošenja odluka nastaju kada se ignorišu praznine ili ne-logičnosti u informacijama, kada se slika o slučaju formira na osnovu ličnih predrasuda ili zato što radnik fokusira pažnju na sopstvene prioritete, koji mogu biti pod uticajem organizacionih faktora.

Procena i odluke se donose u najvažnijim tačkama tokom rada na slučaju, a svaka tačka u donošenju odluka zahteva specifičnu odluku i akciju. Ovi procesi nameću sledeća pitanja:

- Na koje tačke u donošenju odluka treba usmeriti pažnju kako bi se unapredila zaštita dece?
- Koji faktori doprinose donošenju pojedinih odluka vezanih za smeštaj dece na koje treba dodatno uticati?
- U kom pravcu treba revidirati propise i politiku zaštite dece?
- Kako se može unaprediti kliničko, odnosno profesionalno rasuđivanje u procesu procene?
- Kako možemo uticati na unapređenje procesa donošenja odluka?

Da bi se razumeo proces donošenja odluka, posebno je važno razmotriti uticaj predrasuda. Tu se javlja fenomen takozvane „prekomerne uverenosti“ – precenjuje se tačnost sopstvenih uverenja, a nedostatak kompetencija istovremeno podstiče samouverenost. Takođe, postoji i tendencija da se traga za dokazima koji potvrđuju naša uverenja pre nego nastojanje da se činjenice falsifikuju. Prilikom donošenja odluka ulogu imaju i uverenja da su određene odlike tipične za datu grupu („oni su takvi“, što ukazuje na tzv. *reprezentativnu heuristiku*), kao i zaključivanje o verovatnoći nekog događaja na osnovu toga koliko jednostavno možemo da ga se setimo („tako se dešava prema mom iskustvu“ ili tzv. *raspoloživa heuristika*) (Kahneman et al., 1990). Takođe, uticaj ima i težnja da se nađe pravilnost u nepovezanim događajima (*iluzorno mišljenje*) te da se nađu veze između stvari i događaja i tamo gde takve veze ne postoje (*iluzorna korelacija*), kao i uverenje da imamo kontrolu nad slučajnim događajima (*iluzija kontrole*). Svojevrsan uticaj na rasuđivanje ima i raspoloženje osobe koja donosi odluke, jer dobro ili loše raspoloženje nosi dobre ili loše asocijacije i uključuje ih u proces rezonovanja.

„Verifikacionizam“ (Sheppard 1995; Sheppard and Ryan, 2003) ili „potvrđujuća predrasuda“ (Plous 1983; Munro 2007) predstavlja tendenciju u zaključivanju u kojoj se preferencijalno (omiljeno) objašnjenje pojavljuje na samom početku

rada, a zatim se ono učvršćuje. Istovremeno, selektivno se traže dokazi koji potvrđuju ovo uverenje, dok se zanemaruju i izbegavaju nove činjenice koje mogu da potkrepe drugačije objašnjenje.

Teško je reći koja okolnost ima najnepovoljniji uticaj na pravilno rezonovanje i donošenje odluka. Tu su ograničeno znanje, povišene emocije, pritisak vremena, međusobno suprotstavljene vrednosti i sl. Mada teoretičari opisuju da su ljudi pri donošenju odluka pažljivi, da ulažu vreme i napor u razmatranje alternativa i mogućih posledica odluka, većina studija daje sasvim suprotnu sliku i navodi da na ljude utiču konflikti, sumnje, brige i suprotstavljene težnje, te da oni nastoje da se

” oslobode tog pritiska tako što odlažu, racionalizuju ili poriču odgovornost za svoje sopstvene izbore“
(Janis and Mann, 1977:15).

Zaključivanje i donošenje odluka u oblasti zaštite dece nije tek diskretan akt koji izvode izolovani pojedinci, već konstantan tok aktivnosti. Te aktivnosti su obično podeljene između grupa koje deluju unutar određene organizacione kulture koja oblikuje, nagrađuje i kažnjava određene aktivnosti, obezbeđuje resurse i postavlja ciljeve koji su povremeno nekonzistentni ili suprotstavljeni (Woods, Johannesen et al. 1994; Munro, 2011).

Metodologija istraživanja

Organizovane su dve fokus grupe, jedna u Gradskom centru za socijalni rad u Beogradu – odeljenje Palilula, a druga u Centru za socijalni rad Šabac. Fokus grupe su održane u prostorijama centara za socijalni rad u junu 2013. godine i trajale su po 90 minuta. Grupe su imale po sedmoro učesnika i bile su gotovo potpuno polno homogene (samo jedan stručni radnik muškog pola i 13 radnica ženskog pola). Prosečan uzrast učesnika fokus grupa je 44,3 godine (u rasponu od 26 do 57 godina). U grupama je učestvovalo devet voditelja slučaja, dva rukovodioca službi za decu i mlade i tri supervizora. Po zanimanju je bilo pet socijalnih radnika, tri pedagoga i dva socijalna pedagoga, tri psihologa i jedan andragog. Prosečan radni staž u centru za socijalni rad iznosi 11,5 godina (raspon od 1 do 28 godina).

Pre početka fokus grupa učesnicima je objašnjen cilj istraživanja, trajanje fokus grupe, pitanja i ograničenja poverljivosti. Dogovorena su pravila rada, snimanja i beleženja podataka.

Razgovori su se odvijali u prostorijama centra namenjenim za susrete dece i roditelja pod nadzorom. U jednom centru moderatori fokus grupa su bili u prilici da organizuju prostor i utiču na raspored sedenja, dok u drugom centru to nije bio slučaj. Među učesnicima dve grupe postojala je i razlika u očekivanjima. Utisak moderatora je da je učesnicima razgovor bio vrlo prijatan i podsticajan, jer su u povratnim informacijama saopštavali da ih ovaj način razgovora relaksira, a ujedno i podseća na to koje su stvari važne u njihovom radu.

Diskusija u fokus grupama se vodila oko unapred pripremljenih scenarija – tri vinjete koje su sukcesivno deljene učesnicima. Na osnovu zadatih scenarija stručni radnici su najpre samostalno promišljali različite faktore koji utiču na donošenje odluka, a nakon toga su u grupi međusobno i sa moderatorima razmenjivali iskustva.

- **Scenario 1.** Majka se obratila CSR zbog podrške oko staranja za svoju devojčicu staru godinu dana. Dete je zdravo, napredno i lepo negovano. Majka zbog lečenja od bolesti zavisnosti želi da dete bude zbrinuto u periodu dok traje njeno lečenje. Majka je zaposlena kao sekretarica u državnoj firmi. Odbija da imenuje oca deteta, do sada je živela sa detetom kod svojih roditelja. Roditelji su penzionisani, žive od penzija u porodičnoj kući. Majka misli da su njeni roditelji neadekvatni staraoci, jer je sa njima u sukobu otkako je intenzivno počela da konzumira PAS.
- **Scenario 2.** Devojka od 16 godina je smeštena u dom za srednjoškolsku i studentsku omladinu od svoje 13. godine. Sa roditeljima nema komunikaciju od smeštaja, otac je duševni bolesnik, majka je zavisna od alkohola. Na svaki zahtev vaspitača odgovara ljutnjom, psovka, isterijom. Povremeno skita i izbegava pohađanje nastave, nekoliko puta je bila uhvaćena u sitnijim krađama u domu i okolini, ali je niko nije prijavio pravosuđu. Iz srednje frizerske škole u koju je upisana stiglo je obaveštenje da već mesec dana ne dolazi u školu. Vaspitači u domu nisu znali da ne ide na časove, jer je svaki dan odlazila iz doma u vreme škole i vraćala se uveče.
- **Scenario 3.** Roditelji su kontaktirali sa centrom za socijalni rad nakon razgovora sa lekarom iz porodilišta. Rođena je devojčica sa Daunovim sindromom. Roditelji su uplašeni, lekar ih je posavetovao da zbog „ozbiljnih zdravstvenih smetnji“ dete treba da bude institucionalno zbrinuto. Roditelji su srednje stručne spreme, dolaze iz udaljenog prigradskog naselja. Nemaju druge dece, materijalno su obezbeđeni, zaposleni.

Od **faktora slučaja** razmatrane su karakteristike deteta i porodice koje utiču na donošenje odluka u odnosu na prioritet postupanja, početni cilj rada, najbolji interes deteta, monitoring, evaluiranje, revidiranje i određivanje cilja stalnosti za dete.

Kod **faktora donosioca odluke** varirane su okolnosti samog slučaja vezane za neke karakteristike deteta i porodice, kao što su uzrast, pol, nacionalnost, materijalni i obrazovni status. Razmatrani su uticaji iskustva i dodatnih informacija na donošenje odluka za konkretni scenario.

Od **faktora organizacije** razmatrani su opterećenje brojem slučajeva, okolnosti promene zaduženih radnika na datom slučaju, uticaj mišljenja kolega o datom slučaju i organizacija supervizijskog procesa za donošenje odluka.

Od **spoljašnjih faktora** razmatrani su zakonodavna regulativa iz oblasti dečije zaštite, uticaj medijskih izveštaja o pojedinim slučajevima na rad zaposlenih u centru, saradnja sa drugim institucijama i dostupnost usluga u zajednici.

Svi učesnici fokus grupa su se u načelu međusobno podržavali i izražavali slična mišljenja. **Faktori slučaja i faktori donosioca odluka** su se tokom grupne diskusije preplitali, što je bilo posebno izraženo kada su u grupnoj diskusiji na zahtev moderatora varirane određene okolnosti slučaja (pol, uzrast, etnička pripadnost, vrsta teškoće i okolnosti života porodice).

Diskusija u fokus grupama je snimana diktafonom, a potom je kompletan sadržaj transkribovan. Tekst je obrađivan metodom tematske analize, teme su identifikovane i klasifikovane radi tumačenja podataka i dolaženja do značenja koja stručni radnici centra daju pojedinim faktorima u donošenju odluka (Saldana, 2009; Atkinson et al., 2003).

Kvalitativna analiza podataka je rađena u četiri koraka. Prvi korak je bio razvrstavanje izvornog teksta prema područjima koja su unapred definisana u okviru modela tzv. ekologije donošenja odluka (Fluke et al., 2010; Baumann et al., 2011). Sadržaji su razvrstani u četiri grupe faktora – faktori slučaja, faktori donosioca odluka, faktori organizacije i spoljašnji faktori – za svaki od diskutovanih slučajeva (vinjeta). U drugom koraku je iznova čitan tekst unutar svakog područja i definisane su kategorije za karakteristične odgovore kod svake vinjete. U trećem koraku je razmatrana usaglašenost mišljenja članova grupe o pojedinim temama, kao i pojava „disonantnih“ glasova, odnosno izdvojenih gledišta o nekoj temi, koja su osvetljavala posebne uglove gledanja na razmatrane slučajeve. U poslednjem koraku su klasifikovane teme i kategorije analizirane sa stanovišta sličnosti i razlika u vezi sa odlikama diskutovanih slučajeva i verovatne intervencije centra.

Karakteristike slučaja koje imaju uticaja na donošenje odluka u susretu sa znanjima i uverenjima profesionalaca

Kada su u pitanju **snage deteta**, učesnici fokus grupa su kod prvog slučaja prepoznali da snagu predstavlja to što je dete „*zdravo, lepo negovano*“,¹ dok im je kod drugog slučaja u prvom trenutku bilo teže da prepoznaju snage:

” Ne znam samo gde su ovde snage, ali dobro.
Rizici su dominantniji. Apsolutno.“²

Potom su ih ipak prepoznali u okolnostima da devojčica ima iskustvo odrastanja u porodici, jer je smeštena na uzrastu od 13 godina, i da je do sada redovno pohađala školu. U trećem slučaju je kao snaga prepoznato to što dete sa Daunovim

1 FGII7.

2 FGI7.

sindromom „može da se socijalizuje“³ i što ova smetnja obično ne ometa komunikaciju sa roditeljima, koje je onda lakše motivisati za brigu o detetu.

Prepoznati **rizici za dete** su u prvom slučaju navedeni u oblasti osećajnog vezivanja (atačmenta), jer se majka neko vreme neće brinuti o detetu tako niskog kalendarskog uzrasta (dete ima godinu dana), kao i u potencijalno dugom vremenskom periodu koji je potreban za lečenje majke.

U drugom slučaju, rizici kod devojke od 16 godina su definisani kao prekid komunikacije sa roditeljima, problemi u ponašanju, nepoštovanje autoriteta, nepohađanje škole i nedostatak uvida u problem. U jednoj fokus grupi je kao rizik pomenut i „porodični hereditet“,⁴ jer je moguće da devojka ima ozbiljne probleme u mentalnom zdravlju kao i njena majka, te da je najveći deo života provela sa roditeljima koji „nisu imali nikakav kapacitet da se brinu o njoj“,⁵ kao i da se čini da ona nije smeštena u „adekvatnu ustanovu“. Posebno je naglašeno da je uzrast ove devojke faktor rizika, jer se „u tim godinama neodgovorno ponaša, a tu je pitanje budućnosti, bliži se punoletstvo“,⁶ odnosno doba kada neće moći više da se oslanja na sistem socijalne zaštite.

Kada je u grupama problematizovano pitanje da li bi nešto bilo drugačije da je u pitanju Romkinja, stručni radnici su tvrdili da bi ona „bila već udata u skladu sa njihovim običajima“⁷ te da romska deca na tom uzrastu često napuštaju dom i ne vraćaju se u njega.

Pol se pojavio kao značajan faktor slučaja koji opredeljuje prepoznavanje rizika i usmerava intervencije stručnih radnika koji su se pozivali na svoje iskustvo iz prakse da „devojčice duže odolevaju rizicima, a da ih teže prevazilaze“.⁸ Tu su i rizici od rane trudnoće i promiskuitetnog ponašanja koje je „nemoguće obuzdati“,⁹ a zahteva mnogo vremena i intenzivnu podršku. U obe fokus grupe stručnjaci su naglašavali da je znatno lakše raditi sa dečacima koji „slušaju stručnjake“, a devojčice, po tumačenju jedne učesnice, „ulaze u sukob dve žene ... ili sukob sa svojom majkom, pa to prenesu na nas kao ženu“,¹⁰ čime je rodna pripadnost korisnika i stručnih radnica centra istaknuta kao značajna okolnost za donošenje odluka.

Kod trećeg slučaja, odbacivanje od strane roditelja je prepoznato kao rizik za novorođenče sa Daunovim sindromom, kao i mogući prateći zdravstveni

3 FGII5.

4 FGII6.

5 FGI6.

6 FGI7.

7 FGI4.

8 FGII5.

9 FGI1.

10 FGI4.

problemi koji povlače učestale hospitalizacije. Nizak uzrast deteta je prepoznat kao poseban rizik u ovim okolnostima, jer dete koje je sa ovim sindromom živelo, na primer, 10 godina u porodici, najčešće tu i ostaje, zato što „te porodice imaju već nekakve veštine, neki sistem rada“.¹¹ Vrsta ometenosti je takođe prepoznata kao značajan faktor, jer teže i višestruke smetnje, po mišljenju stručnjaka, povećavaju rizike odbacivanja deteta.

Od **snaga roditelja** u prvom slučaju su prepoznati motivisanost i odluka majke da se leči i da nastavi da brine o detetu, njena zaposlenost, svest o postojanju problema kojim ugrožava dete i to što je sama potražila pomoć. Poslednja okolnost je, po izjavama učesnika fokus grupa, retka u praksi centara za socijalni rad. U drugom slučaju nisu prepoznate snage roditelja, u trećem je istaknuto to što su oni zaposleni, situirani, srednjeg obrazovanja i što su se obratili centru; to učesnicima pokazuje da su roditelji odgovorni i zainteresovani. Ocena stručnih radnika bila je „*moguće je raditi sa njima*“.¹²

Od **rizika kod roditelja** u prvom slučaju je istaknuta zavisnost majke od droga, rizik recidiva i mogući pad motivacije za lečenje, potom opasnost od gubitka posla i to što zdravstveni status majke može da utiče na lečenje. Jedna od učesnica je navela da je rizik to što majka ima „*neadekvatnu percepciju potreba deteta*“,¹³ jer ne želi da se njeni roditelji staraju o detetu, te da ona „*neadekvatno zastupa dete jer ono nema utvrđeno očinstvo*“.¹⁴ Za stručne radnike je važan i tip zavisnosti, pa smatraju da bi dete bilo u znatno manjem riziku da je majka zavisna od kockanja. Kod drugog slučaja, rizici su prepoznati u vezi sa duševnim oboljenjem majke i bolesti zavisnosti oca, kao i u tome što je porodica prekinula kontakt sa mladom devojkom, te su porodicu označili kao „*nezainteresovanu*“. Kod trećeg slučaja je navedeno da se „*roditelji koji odbace dete kasnije suočavaju sa brojnim problemima*“,¹⁵ a pomenut je i rizik od „*raspada braka*“¹⁶ ukoliko se ne odgovori na njihov zahtev da se neko drugi stara o detetu. Takođe, u ovim okolnostima ostanak deteta sa roditeljima ili njegov povratak u porodicu nakon smeštaja značajno bi ometalo nepovoljno materijalno stanje porodice. Stručni radnici centra su složno naglašavali da porodice koje su pogođene siromaštvom ne mogu da odgovore na potrebe deteta sa smetnjama u razvoju te da verovatno ne bi podržali ostanak ili povratak deteta sa smetnjama u roditeljsku porodicu. Isto se odnosi i na romske porodice, koje bi bile ohrabrene da se brinu o ometenom detetu samo ukoliko su materijalno situirane.

11 FG15.

12 FGII3.

13 FG16.

14 FG16.

15 FGII4.

16 FG15.

Od **snaga porodice**, kod prvog slučaja je navedeno da su baba i deda „izgleda kritični“¹⁷ prema zloupotrebi PAS i da mogu da utiču da majka zaštiti dete, da su do sada učestvovali u nezi deteta te da su materijalno i stambeno obezbeđeni, kao i da su prihvatili ćerku i dete uprkos nepriznatom očinstvu „iako malo u našoj kulturi to nije ... svakodnevno“.¹⁸ U trećem diskutovanom slučaju stručni radnici centra bi potencijalne snage porodice tražili u okviru raširenosti i spremnosti porodične mreže da podrži roditelje u odgajanju deteta sa smetnjama u razvoju.

Iskustvo iz neposredne prakse i uverenja profesionalaca: faktori vezani za donosiocje odluka

Kada su u pitanju **intervencije centra**, tj. opredeljenje za cilj stalnosti u skladu sa najboljim interesima deteta, obe grupe bi se u prvom slučaju opredelile da dete ostane sa babom i dedom „ako ikako može“.¹⁹ Ovo opredeljenje su složno podržali učesnici obe fokus grupe, bez obzira na neslaganje majke, s tim što bi vremenom podržali majku da preuzme brigu o detetu kada bude sposobna za to. Intervencija centra bi podrazumevala oslanjanje na širu porodicu, rad na „restauriranju porodičnih odnosa“²⁰ i podršku da se dete ne udalji od majke.

U slučaju devojke od 16 godina radnici su se mahom opredeljivali za emancipaciju, odnosno planiranje samostalnog života odvojenog od porodice, a radilo bi se na povratku u školu, na razvijanju doživljaja stabilnosti i predvidivosti kod mlade osobe, prvenstveno tako što bi se pronašla značajna osobe iz okruženja koja može da pruži oslonac devojci.

Treći slučaj (novorođenče sa Daunovim sindromom) izazvao je najviše neodumica. Radnike bi kod novorođenčeta najpre usmeravalo zdravstveno stanje deteta i pitanje potencijalne potrebe za stalnom zdravstvenom negom i nadzorom:

” Pitanje je objektivno koliko bi ono moglo boraviti u porodici, da li bi ono bilo sedam, deset dana, pa na bolničkom lečenju. To je po meni mnogo veći stres nego jedna sigurna sredina u domu gde dobija sve što mu je potrebno.“²¹

17 FGII4.

18 FGI2.

19 FGII5.

20 FGII6.

21 FGI6.

Izdvojila su se dva suprotstavljena uverenja: o porodici kao najboljoj sredini za dete, „pogotovo za Dauna, jer su oni jako nežni i osetljivi“, i o nemešanju u autonomiju porodice kako bi se porodica „očuvala“:

- ” *Prosto ne mislim da se možemo sada mešati u odluku i reći... Roditeljima se možda može predočiti neko naše iskustvo u dosadašnjim takvim situacijama sa takvim...*²²
- ” *Udaljeno prigradsko naselje, može doći do stigmatizacije cele porodice, verovatno se oni i toga boje...*²³

Intervencije bi se usmerile na informisanje roditelja kako bi se u što većoj meri razjasnila situacija, na to da roditeljima ostavi vremena i prostora da razmisle, na pomoć u ostvarivanju prava i razjašnjavanje situacije sa lekarima, kao i na očuvanje porodice „beznadežne dece“:

- ” *Mi nemamo resurse koji će podržati porodicu dece sa višestrukim oštećenjima. Pitanje je da li žrtvuješ jednog ili više članova porodice i pitanje je da li imaš pravo da to ne radiš, jedna i druga opcija su jako teške, naravno kada imaš veće oštećenje, onda je lakše, onda usmeravaš ka ustanovi, čuvaš to jezgro, jer nema svaka sredina kapacitete da se nađe ta neka nevladina ili dnevni boravak, za ove višestruke je još teže.*²⁴

Učesnici obe fokus grupe su bili saglasni da bi treći slučaj bilo „nemoguće zatvoriti, osim u slučaju inostranog usvojenja ili smrti deteta“.

Stručni radnici učesnici fokus grupa su složno naglašavali da im **sopstveno profesionalno iskustvo i iskustvo drugih kolega** pomaže da donesu odgovarajuće odluke. Oni smatraju da je posebno izazovno raditi sa zloupotrebom PAS, gde se dosadašnja profesionalna iskustva ocenjuju važnim u istoj meri kao i nova znanja. Takođe, pojedini učesnici su ukazivali na značaj preispitivanja iskustava usvajanjem novih znanja:

- ” *Znate, to je malo zbunjujuće kada stičete tako iskustvo, a onda morate da menjate stav. Ja sam išla ka tome da propratim, da čitam, da učim i videla sam u stvari da i znanje vam kaže da su neke stvari tu različite i da morate tako pristupiti tome, ako nećete da se zapetljate.*²⁵

22 FGI1.

23 FGI4.

24 FGI5.

25 FGI6.

Takođe, učesnici su nastojali da uporede sadašnju i raniju praksu centara:

” Prosto, praksa se promenila, resursi su se razvili, to nas čini ambivalentnim, možda je to za nas starije teže nego za mlade.“²⁶

Organizaciona kultura i obim posla: dve strane medalje

Među **organizacionim faktorima** koji nepovoljno utiču na donošenje odluka tokom rada na slučaju istaknuta je **preopterećenost brojem slučajeva** (na direktno pitanje učesnici fokus grupa su navodili da imaju oko 100 slučajeva godišnje), što nepovoljno utiče na izbor i realizaciju potrebnih intervencija. Tako je za slučaj devojčice koju majka želi da uputi na smeštaj tokom svog lečenja od zloupotrebe droga, prema izjavama učesnika fokus grupa, potrebno uraditi više koraka:

” Treba ići na zajedničke sastanke (sa medicinskim ustanovama), treba obići porodicu, razgovarati sa porodicom, mnogo angažovanja je potrebno, a ako imate mnogo predmeta, onda često nećete biti u toj mogućnosti.“²⁷

Učesnici fokus grupa su naglašavali da broj slučajeva ne utiče na pružanje „elementarne zaštite... (jer) kod nas je uvek hitno – hitno“²⁸ pošto se rad raspoređuje i prioritizuje, a radi se „nauštrb“ manje složenih slučajeva – „to su najčešće prekršajci“²⁹ (deca starija od 14 godina u sukobu sa zakonom, učinioci prekršajnih dela). Takođe, kao što je jedna učesnica navela, nedostatak vremena i složenost situacije mogu voditi izdvajanju deteta iz porodice:

” Ako nemamo dovoljno vremena, a situacija u porodici je takva da zahteva dosta intervencija, mi ćemo to dete izmestiti.“³⁰

Pored broja slučajeva na kojima rade, radnici centra ističu i **neadekvatan i opterećujući sistem dokumentovanja rada:**

26 FGII5.

27 FGII7.

28 FG14.

29 FG12.

30 FGII5.

” *Previše administracije oduzima vreme za kvalitetan kontakt sa strankama.*³¹

” *Nema potrebe zaista da se na 5 mesta piše isti podatak!*³²

Povoljan uticaj organizacionih faktora na donošenje odluka u centrima za socijalni rad vidi se u **međusobnoj razmeni, korišćenju sopstvenih iskustava i iskustava kolega**, što doprinosi i ujednačavanju prakse te **organizaciji i raspodeli posla prema prioritetnosti i opterećenosti**. Takođe se naglašavaju **povoljan uticaj raspoložive supervizije**, koja je u fokus grupama označena kao dominantno podržavajuća i neophodna voditeljima slučaja (*„u neku ruku zamenjuje tim koji je ranije postojao“³³*), te **međusobna podrška i solidarnost, posebno u teškim i komplikovanim slučajevima**:

” *To je nešto što ti daje vetar u leđa kada znaš da ti niko neće poturiti nogu i da uvek možeš da se osloniš na nekog.*³⁴

Kontekst prakse: kako stručni radnici doživljavaju zakonski okvir i uticaj javnosti na svoje odluke

Spoljašnji faktori koji utiču na donošenje odluka razmatrani su u vezi sa (ne) adekvatnošću **zakonske regulative** i sa odnosom medija i javnosti prema intervencijama centra. Kod prvog slučaja, zakonska regulativa je ocenjena kao adekvatna, ali je praktična primena zakonskih normi označena kao problematična, prvenstveno zbog nedostatka resursa:

” *Po zakonu je to hitno i u roku od sedam dana, ali se u praksi tako ne radi i da se zaista tako radi i da se hitno rešavaju stvari bilo bi OK.*³⁵

Treći scenario (zahtev roditelja novorođenčeta sa Daunovim sindromom da dete ode na smeštaj) ocenjen je, sa stanovišta zakonskih rešenja, kao posebno kontroverzan i nelogičan. Učesnici fokus grupa su naglasili da ovakve situacije kod njih izazivaju izrazitu ličnu i profesionalnu nelagodnost u pogledu sprovođenja instrukcija i tumačenja zakona koja dobijaju od nadležnog ministarstva. Radi se o tumačenju zakona da roditelje koji traže smeštaj u ustanove ili

31 FGI4.

32 FGI6.

33 FGI3.

34 FGI4.

35 FGI13.

hraniteljske porodice za decu sa smetnjama u razvoju treba obavezno lišiti roditeljskog prava. Ova instrukcija izaziva otpor, doživljaj nemoći i nelagodnosti kod stručnih radnika koji, iz doživljaja empatije sa roditeljima, smatraju da je ovo nepravedna mera:

” Nekako je to strašno, ljudi se loše osećaju zbog onoga što im se desilo, pa onda se duplo loše osećaju što ih lišavaš roditeljskog prava, bez obzira kakvi su kontakti, da li ih imaju ili nemaju.“³⁶

Učesnici fokus grupa su u više navrata naglašavali da ovu meru izbegavaju kad god i dokle god je to moguće, najpre zato što doživljavaju da je ta mera nepravedna prema roditeljima:

” To je totalno nekorektno za ljude koji se nađu u ovakvoj situaciji. Vidite, vi njih izjednačavate sa roditeljima... onaj ko je stvarno zane-mario svoje obaveze, olako okrenuo leđa svom zdravom detetu.“³⁷

Tu je i uverenje da je ova mera protivna zakonu („na međunarodnom sudu to ne bi prošlo“³⁸) i nelogična sa stanovišta deteta, te da stavlja radnike u nerazrešivu situaciju:

” Blesava stvar je da se podstiče da se ti roditelji lišavaju roditeljskog prava, a neki od njih su u nekakvom kontaktu sa decom, pa je centar u šizofrenoj ulozi kako se odnosi prema ljudima, s jedne strane ih kažnjava što ne brinu o detetu, a sa druge ih tera da održavaju kontakte ... i pitam se kako će mi ti ljudi uopšte verovati bilo šta.“³⁹

U ovoj oblasti stručni radnici smatraju da je njima „zapalo da sve najteže radimo“⁴⁰ (lišavanje roditeljskog prava i lišavanje poslovne sposobnosti nakon punoletstva, sudar sa nedostatkom resursa za pomoć porodici i sl.). Istovremeno, saglasni su sa zakonskim izmenama da roditelji dece sa smetnjama koja su na smeštaju učestvuju u njihovom izdržavanju, odnosno u plaćanju troškova smeštaja (ZSZ, 2011).

Uticaj medija i javnog mnjenja na rad centra je u fokus grupi ocenjen kao nepovoljan. Odgovori su se kretali od toga da bi u prvom slučaju (jednogodišnja devojčica čija majka zloupotrebljava PAS), nakon negativnog medijskog izveštavanja o skorašnjem slučaju, „odmah bilo smeštaja“,⁴¹ do toga da to „ne bi

36 FGII5.

37 FGI6.

38 FGI6.

39 FGII3.

40 FGII4.

41 FGII5.

uticalo, mi nismo navikli na pohvale“.⁴² Medijske kritike na račun rada centra se ocenjuju kao demotivišuće i nepravedne, a njihov stvarni uticaj na donošenje odluka se izgleda dublje ne razmatra:

” *Jako retko se dešava da dobijamo pohvale, obično samo kritike i nama je jako žao, jer svi znamo koliko radimo ... Mene to rastuži i u tom smislu nas malo destabilizuje i utiče na našu motivaciju taj pritisak.*“⁴³

Značaj resursa zajednice za blagovremene i delotvorne intervencije centra je prepoznat u sva tri ponuđena scenarija. Kod prvog slučaja su istaknuti važnost povezanosti ustanova u zajednici (za lečenje bolesti zavisnosti, pedijatrijskih ustanova i socijalnih službi) te suštinski nedostatak i nepouzdanost usluga za očuvanje porodice i podršku porodici. Kod ovih usluga je kao posebno važan problem istaknuto projektno finansiranje nevladinih organizacija koje najčešće pružaju ove usluge, što otežava oslanjanje na ove inače skromne resurse:

” *Ako postoje neke usluge da osnaže porodicu i svedu rizike na minimum, to je ono što nam treba, ali toga baš i nema.*“⁴⁴

Kod drugog slučaja, 16-godišnjakinje na rezidencijalnom smeštaju koja je počela da ispoljava probleme u ponašanju, potrebni i pristupačni resursi zajednice su prepoznati u razvojnom savetovalištu i specijalizovanim uslugama mentalnog zdravlja za mlade.

Kod treće ponuđene vinjete, okruženje porodice i deteta je razmatrano iz različitih uglova: prigradsko naselje je jedna učesnica ocenila kao pogodno okruženje za odrastanje deteta sa Daunovim sindromom. S druge strane, zabeležena su i ograničenja zbog moguće stigmatizacije porodice u maloj sredini i verovatne nedostupnosti dnevnog boravka. I ovde je naglašen nedostatak usluga za podršku porodici:

” *Prava stvar zavisi od usluga velikim delom, ako nemamo usluge, ne možemo mnogo da uradimo, onda se stvarno ne osećaš dobro.*“⁴⁵

Prepoznata je važnost okruženja, kao i to da je potrebna diferencijacija i sinergija u podršci porodici putem razvojnih savetovališta te inkluzivnog predškolskog i školskog obrazovanja, na osnovu sledećeg uverenja:

” *Sistem van centra je mnogo važniji za funkcionisanje porodice.*“⁴⁶

42 FGI4.

43 FGII7.

44 FGII3.

45 FGII2.

46 FGII7.

Diskusija i zaključak

Analiza sadržaja diskusije u fokus grupama pokazuje da su u svakoj od ponuđenih vinjeta učesnici **lakše prepoznavali rizike, dok su snage zapažali sa zadržkom**. Takođe, jedan deo navedenih rizika ne proizilazi iz samih slučajeva, već iz iskustva stečenog tokom prakse profesionalaca, što ukazuje na tendenciju upotrebe tzv. „reprezentativne heuristike“ (Kahneman et al., 1990).

Ocene profesionalaca o mogućnostima uspešnog ishoda rada na slučaju po dete i porodicu svedoče o tome da je strukturni i kulturni kontekst u kome rade stručni radnici u oblasti zaštite dece u Srbiji rasut u **ambivalenciji između „pravila pesimizma“ i „pravila optimizma“**. Ovo se razlikuje od ocene koja je proizišla iz istraživanja Dingwala i saradnika (1983:79) da u Britaniji radnici rade pod „pravilom optimizma“, gde se od njih očekuje da, ako je ikako moguće, o roditeljima misle što pozitivnije. Mada je za svaki diskutovani scenario slučaja prepoznato više rizika nego snaga, učesnici fokus grupa su bili podeljeni u ocenama. Neki su naglašavali da nastoje da o roditeljima misle najbolje moguće te da smatraju da se sa „tim može raditi“, dok su drugi naglašavali da su „prema njihovom iskustvu“ pozitivne promene retke i često nedovoljne.

Snažno **oslanjanje na „iskustvo“** kod stručnih radnika u obe fokus grupe nameće pitanje koji sve faktori utiču na oblikovanje iskustva donosilaca odluka. Prilikom razmatranja snaga i resursa učesnici su se pozivali na iskustva da je „kod takvih oblika zavisnosti opasno...“, ili da „kod porodica sa takvim poremećenim odnosima dolazi do...“, ili da „osobe sa Daunovim sindromom mogu porodicu dovesti do...“ i sl. Čini se da se stručni radnici oslanjaju na sopstvena iskustva i iskustva kolega, što možda ukazuje na tzv. „viziju u tunelu“ (Munro, 2002: 114), koja nastaje kada **profesionalac razvije naviku da sve slične slučajeve tretira na isti način**. Raznovrsna istraživanja ukazuju na to da je ovo uobičajena odlika prakse u socijalnim službama, što je donekle razumljivo. Iskusni profesionalci znaju koji im izbori stoje na raspolaganju i to znanje koriste kod novih slučajeva, jer rade pod pritiskom i u kratkim vremenskim rokovima. Ove okolnosti ih međutim navode da donose odluke koje odgovaraju na trenutne, neposredne okolnosti, a da pri tom zanemaruju činjenicu da praksa zaštite dece obično podrazumeva dugoročni rad sa detetom i porodicom. **Nerazmatranje dugoročnih posledica odluka na život deteta i porodice svakako predstavlja neadekvatnu praksu.**

Ne može se zanemariti ni **uticaj dominantnih kulturnih obrazaca ponašanja i predrasuda** prema pojedinim karakteristikama, ponašanjima i okolnostima koje su vezane za razmatrane slučajeve. Tako se odlike koje se u široj sredini pripisuju npr. osobama koje konzumiraju psihoaktivne supstance, koje su se odlučile na vanbračno materinstvo, koje su stambeno i materijalno situirane, koje imaju smetnje u razvoju, prema pripadnicima manjinskih grupa, rodovima i sl. neizbežno odražavaju na proces donošenja odluka. **Problem, međutim, nastaje kada se lična i kulturna uverenja ne preispituju i kada se ne razmatra uticaj tih uverenja na neposrednu profesionalnu praksu.**

Na donošenje odluka značajno utiče pol mlade osobe, što upadljivo usmerava proces donošenja odluka, a posledično i postupke voditelja slučaja. I pored toga što su informisani o rodnoj ravnopravnosti i što imaju znanja o jednakim mogućnostima, stručni radnici u obe fokus grupe biraju da postupaju u skladu sa „svojim iskustvom“. Ovakva uverenja stručnih radnika verovatno čine njihovu praksu predvidivom, ali je i ograničavaju. Ako stručni radnici imaju uverenja koja ih navode na određena očekivanja od dece i porodica, velika je verovatnoća da će ohrabrivati takve oblike ponašanja te da će manje prostora ostaviti deci i porodicama da definišu svoje ciljeve i ostvare svoje težnje, posebno u oblasti stereotipiziranih rodnih uloga.

Stručni radnici smatraju da im u radu **prvenstveno pomažu supervizija i resursi u zajednici, mada su ukazivali i na ograničenja u ovim oblastima**. Supervizija je podrška, ali nije uvek dostupna u dovoljnoj meri zbog nedovoljnog broja radnika i postojećeg obima posla. Čini se, međutim, da se **supervizija ne koristi kao sredstvo za razmatranje vrednosnih i etičkih dimenzija pojedinih odluka u skladu sa savremenim saznanjima o načinima zadovoljavanja potreba i prevazilaženja teškoća**. Resursi u zajednici su posebno važni kod intervencija podrške porodici, ali su nestabilni kada zavise od projektnog finansiranja. Posebno je **naglašen nedostatak i nestabilnost usluga za podršku i očuvanje porodice**, koje su do sada povremeno obezbeđivale nevladine organizacije. Iskustva sa ovim programima su za sada veoma dobra, do trenutka kada program prestane da se sprovodi zbog neregulisanog ili nestabilnog finansiranja. To dodatno **obeshrabruje stručnjake iz centra da se oslanjaju na ove resurse, mada ih oni navode kao neophodne za smislenu i delotvornu praksu**.

Veliko opterećenje za dobru praksu i kvalitetan stručni rad predstavljaju **veliki broj slučajeva i neusklađena i obimna dokumentacija**. Pri tome se **zakonski okvir često sagledava kao protivrečan, u nekim aspektima neprikladan za decu i porodice, a ponekad i etički kontroverzan i neprihvatljiv za same stručne radnike**.

Zapravo, **objektivne teškoće sa kojima se suočavaju stručni radnici centra za socijalni rad u oblasti zaštite dece doživljavaju se kao „preteći spoljašnji faktori“, od kojih se oni štite svojim „unutrašnjim faktorima“ – iskustvom i međusobnom podrškom**. To kod njih, čini se, učvršćuje uglavnom pesimističnu sliku, pa oni u neku ruku razvijaju otpor prema orijentaciji na pozitivni razvoj. Tako su, na primer, svi učesnici bili saglasni da je medijski uticaj na rad centra za socijalni rad negativan i da to doprinosi nepovoljnoj slici u javnosti, što oni doživljavaju kao nepravedan tretman. Međutim, na pitanje šta je drugačije kada mediji ponekad pohvale rad centra, učesnici su se listom saglasili da su imuni na pohvale.

Stručni radnici koji rade u socijalnoj zaštiti dece i mladih su **pod uticajem brojnih unutrašnjih i spoljašnjih pritisaka. Snažno se oslanjaju na ranija iskustva i međusobnu podršku, što im izgleda pojačava uverenja da**

nemaju potrebnu spoljašnju podršku i resurse. Ove okolnosti verovatno dodatno pojačavaju doživljaj opterećenja. Neprihvatanje pohvala iz okruženja ili relativizovanje raspoloživosti i značaja resursa zajednice može se u određenoj meri odraziti na otpor stručnih radnika da sagledaju pozitivne aspekte i snage, kao i na nedostatak vere u pozitivnu promenu, bilo da se radi o promeni kod klijenata ili o promeni uslova i okolnosti rada samih stručnih radnika.

Nalazi ove studije o faktorima koji doprinose donošenju odluka ograničeni su time što je obavljena analiza samo dve fokus grupe iz dva centra za socijalni rad. Veći broj fokus grupa bi svakako doprineo bogatstvu informacija i gledišta, kao i većoj pouzdanosti nalaza i zaključaka. Rezultati ipak ukazuju na neke osnovne pravilnosti i pravce za dalja istraživanja te na potrebne intervencije podrške u razvoju i unapređenju prakse zaštite dece.

Literatura

- Atkinson, P., Coffey, A., & Delamont, S. (2003) *Key themes in qualitative research*. Walnut Creek, CA: Alta Mira.
- Baumann, D. J., Dalglish, L., Fluke, J., & Kern, H. (2011) *The decision-making ecology*. Washington, DC: American Humane Association.
- Dalglish, L. (2003) Risk, Needs and Consequences, in Calder, M. C. and Hackett, S. (ed) *Assessment in Child Care*, Lyme Regis: Russell House Publishing.
- Dingwall R., Eekelaar J. and Murray T. (1983) *The Protection of Children: State Intervention and Family Life*. Oxford: Blackwell.
- Fluke, J.D., Chabot, M., Fallon, B., MacLaurin, B. & Blackstock, C. (2010) Placement decisions and disparities among aboriginal groups: An application of the decision-making ecology through multi-level analysis. *Child Abuse and Neglect*, 34(1), pp. 57–69.
- Hudson, J. (1997) Decision making in Child Protection: The Use of Theoretical, Empirical and Procedural Knowledge by Novices and Experts and Implications for Fieldwork Placement, *British Journal of Social Work*, Volume 29, Issue 1, pp. 147–169.
- Janis I. & Mann L. (1977) *Decision Making, A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment*. New York: The Free Press.
- Kahneman D., Slovic P. & Tversky A. (1990) *Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Munro, E. (2007) *Child Protection*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Munro, E. (2011) *The Munro Review of Child Protection: Final Report – A child-centered system*. London: Department for education.
- Plous S. (1983) *The Psychology of Judgement and Decision Making*. New York: McGraw-Hill.
- Saldana, J. (2009) *The coding manual for qualitative researchers*. Los Angeles, CA: SAGE.
- Sheppard, M (1995), Social work, social science and practice wisdom. *British Journal of Social Work*, 5(3), pp. 265–94.
- Sheppard, M. and Ryan, K. (2003) Practitioners as Rule Using Analysts: A Further Development of Process Knowledge Social Work? *British Journal of Social Work* 33(2) 157–76.
- Woods, D. D., Johannesen L., Cook, R. I., Sarter, N. (1994) *Behind human error: cognitive systems, computers and hindsight*. Crew Systems Ergonomic Information and Analysis Center, WPAFB.

*„Jel' radiš ti u ponedjeljak,
pa ko će da baci kofu
vode iza mene“¹:
iskustva i gledišta
mladih na smeštaju,
njihovih odgajatelja
i voditelja slučaja*

Anita Burgund
i Nevenka Žegarac

Uvod

Sama činjenica izdvajanja decu koja su upućena na rezidencijalni ili porodični smeštaj izlaže traumatskim iskustvima, čak i kada novi smeštaj odgovara njihovim razvojnim potrebama (Fahlberg, 1991; Breshears & Young, 2005; Marsenich, 2002; Harden, 2004). Naučnici veliku pažnju posvećuju ispitivanju negativnih ishoda traumatskih iskustava, a mali broj istraživanja razmatra pozitivne efekte negativnih događaja. Dosadašnja saznanja ukazuju na to da ljudi izloženi teškim iskustvima mogu imati osećaj da se za njih desilo nešto dobro čak i nakon izrazito

traumatičnih iskustava, poput silovanja (Burt & Katz, 1987; Veronen i Klipatrick, 1983), smrti bliske osobe i žalovanja (Calshoun & Tedeschi, 1989–90; Schwarzeberg, 1993; Janoff-Bullman, 1992), kancera (Collins, Taylor & Skokan, 1990), inficiranja HIV-om (Schwarzeberg, 1993), srčanog udara (Affleck, Tennen, Croog, 1987), prirodnih katastrofa (Thompson, 1985) i holokausta (Kahana, 1992).

Istraživanja koje se bave traumatskim ishodima identifikovala su tri grupe dobiti kod „preživelih“ ili „opstalih“ koji su transformisali ulogu žrtve (Tedeschi & Calshoun, 1996; Calhoun et al., 2000), i to promene u percepciji sopstva (selfa), u interpersonalnim odnosima i u filozofiji života. Prevladavanje traumatičnih iskustava dovodi do većeg oslanjanja na sopstvene snage, što pozitivno utiče na samoprocenu kompetencija u teškim situacijama i na verovatnoću da će se osoba u daljem životu suočiti sa teškoćama na asertivniji način. Osobe koje su imale traumatično iskustvo često izvedu zaključak da su snažnije (Thomas, Di Giulio & SheeHan, 1991), a naraslo samopouzdanje generalizuju na različite situacije, pa i na buduće traume. Stalna potreba za razgovorom o posledicama traumatičnih događaja kod preživelih može dovesti do većeg otvaranja prema drugima, mnogo više nego što bi to inače bilo da nisu doživeli traumatska iskustva. Ponašanje preživelih varira u mrežama podrške (Dakof & Taylor, 1990), dok povećana sposobnost traženja podrške daje mogućnost da se isprobaju novi obrasci ponašanja. Prepoznavanje da drugi reaguju na naše potrebe može voditi potpunijem izražavanju emocija, želji da se prihvati pomoć i korišćenju podrške koja je prethodno ignorisana. Pozitivni odnosi sa drugima se delimično razvijaju i sa povećanjem empatije te kroz aktivnosti poboljšanja odnosa sa drugima (Collins et al., 1990).

Istraživači koji su analizirali subjektivnu dobrobit ističu da ljudi teže pozitivnom stanju i iskustvima te da nisu samo usredsređeni na izbegavanje negativnih stanja. Time se koncepcija mentalnog zdravlja proširuje sa odsustva psihopatološke simptomatologije na prisustvo sreće i zadovoljstva životom (Fredrickson, 2005; Diener, Scollon, 2006). Istraživanja subjektivne dobrobiti analiziraju načine na koje ljudi procenjuju svoj život aktuelno i u budućnosti. Procene su istovremeno afektivne (raspoloženja i emocionalne reakcije na događaje i situacije) i kognitivne (zaključci o opštem zadovoljstvu životom i pojedinim područjima, npr. zdravljem, karijerom, socijalnim odnosima) (Diener, Scollon, 2006).

Pregled literature ukazuje na povezanost subjektivne dobrobiti s društveno poželjnim karakteristikama i ponašanjima. Osobe koje su zadovoljne sopstvenim životom imaju kvalitetne odnose sa drugima (Berry i Willingham, 1997; Carstensen et al., 1995), ispoljavaju svoju kreativnost, šire repertoar svojih ideja i aktivnosti, stvaralački su orijentisane i usmerene su na obogaćivanje života i stalni razvoj (Fredrickson, 2005). Savremene longitudinalne studije pokazuju i to da je pozitivan doživljaj sebe i okruženja povezan sa pozitivnim ishodima u kasnijem životu (Lyubomirsky et al., 2005; Caprara and Steca, 2006).

Koncept pozitivnog razvoja mladih (*Positive Youth Development* – PYD, Lerner et al., 2005) obuhvata osmišljene aktivnosti tokom stvaranja mreže podrške za pružanje mogućnosti mladima na smeštaju u sistemu socijalne zaštite da unaprede

svoja interesovanja, veštine i sposobnosti za ulazak u odraslo doba. Fizički, socijalni i emocionalni razvoj u adolescentskom periodu između 10. i 24. godine života odlikuje razvoj različitih sposobnosti i veština upravljanja sopstvenim životom. U brojnim varijacijama ovog pristupa, osnovni koncepti su promocija bezbednosti, obezbeđenje odgovarajuće strukture, stvaranje podržavajućih veza i mogućnosti za pripadanje, kao i podrška mladima da usvoje pozitivne socijalne norme. Tu je i stvaranje prilika da mladi preuzmu odgovornost i razviju veštine u različitim podsticajnim okolnostima.

Istraživali smo ideju pozitivnog razvoja mladih i načina na koji su doživeli i razumeli okolnosti izdvajanja iz roditeljske porodice i iskustvo smeštaja. Težili smo da razumemo kako ova deca i mladi sagledavaju svoje snage, ulogu socijalne zaštite u svom životu, potom njihovo viđenje o tome kako ova životna iskustva utiču na njihove snage i kako vide sopstvenu budućnost. Korišćena je metodologija polustrukturiranog dubinskog intervjua, a obavljani su razgovori sa mladima na smeštaju, njihovim odgajateljima i voditeljima slučaja. To je od istraživača zahtevalo stručnost, osetljivost za razgovor sa mladima, vreme i resurse. Potraga za njihovim razumevanjem okolnosti u kojima se nalaze, sopstvenih snaga i doživljaja budućnosti podrazumevala je i nastojanje da istraživački intervju za same mlade bude obogaćujuće iskustvo, prilika da se čuje njihov glas i podrži njihova rezilijentnost.

Rezilijentnost u adolescenciji

Najveći broj istraživanja rezilijentnosti se bavio mladima u adolescentskom periodu. Više od polovine onih koji su kao adolescenti bili rezilijentni, to su i ostali kao mladi odrasli (Dumaret, Coppel-Batsch, Courand, 1997). Istovremeno, 11% nerezilijentnih adolescenata je postalo rezilijentno u ranoj mladosti. U periodu rane mladosti, devojke su češće rezilijentne, kao i osobe bele rase i pripadnici većinskog stanovništva (Meichenbaum, 2007). Stresni životni događaji, uz raspoloživu podršku partnera, povećavaju šanse za rezilijentnost mladih. Zajednica nije u direktnoj korelaciji sa rezilijentnošću, ali utiče na oblikovanje veze između stabilnog domaćinstva i rezilijentnosti u adolescenciji, kao i između kognitivnih sposobnosti i rezilijentnosti kod mladih odraslih osoba.

Adolescenti korisnici socijalne zaštite su izuzetno osetljiva grupa, a naročito kada se pripremaju za napuštanje zaštite: obično imaju nizak nivo obrazovanja, ograničene mogućnosti zapošljavanja, teškoće u integraciji, nedostatak porodične podrške, probleme mentalnog zdravlja, u riziku su od beskućništva i zloupotrebe PAS, a javljaju se i problemi ranog roditeljstva i povratka u rizične sredine. Ovi problemi su identifikovani u Sjedinjenim Američkim Državama (Cook-Fong, 2000; Courtney et al., 2001; Pecora, 2010) i u drugim zemljama sveta (Weiner & Kupermintz, 2001; Sinclair et al., 2008). Mladi u socijalnoj zaštiti pripadaju najosetljivijoj socijalnoj grupi usled brojnosti i kompleksnosti

problema sa kojima se susreću u svojim biološkim porodicama (zanemarivanje, napuštanje, nasilje, fizičko i seksualno zlostavljanje), kao teških ekonomskih i socijalnih uslova života (siromaštvo, kriminal u okruženju, izolacija, domaćinstvo koje nije u skladu sa detetovim razvojnim potrebama). Takođe, njihovi roditelji često imaju značajne teškoće (fizičke bolesti i teškoće mentalnog zdravlja, zavisnost od droga, istorija zanemarivanja i zlostavljanja, vidi Brady & Caraway, 2002; Garbarino & Eckenrode, 1997). Istraživanja nedvosmisleno ukazuju na to da se deca u socijalnoj zaštiti suočavaju sa brojnim fizičkim, kognitivnim, emocionalnim i socijalnim teškoćama, kao i sa problemima u ponašanju.

Međutim, mladi u socijalnoj zaštiti se razlikuju po načinu na koji se prilagođavaju smeštaju i sopstvenim životnim okolnostima. Profil dece na smeštaju i njihov životni put kroz adolescenciju i detinjstvo nije uvek i za sve sumoran (Dumaret et al., 1997; Rutter et al., 1995; Rutter, 2000; Weiner & Kupermintz, 2001; Taussig, 2002; Sinclair et al., 2008).

Mali broj studija se bavi međusobnim odnosima faktora koji doprinose rezilijentnosti kod mladih u socijalnoj zaštiti. Ruter i saradnici (Rutter & Quinton, 1988; Rutter et al., 1995) su pratili mlade na smeštaju tokom dužeg vremenskog perioda kako bi razumeli elemente kontinuiteta i diskontinuiteta u njihovim životima. Na osnovu intervjuva muškaraca i žena koji su u adolescentnom periodu proveli deo života u institucijama i na porodičnom smeštaju, oni ističu faktore koji pomažu da se razvoj preokrene u pozitivnom smeru. Mladi sa pozitivnim iskustvima uglavnom imaju i snažna uverenja u sposobnost da kontrolišu i planiraju sopstvene živote, posebno buduću karijeru. Jackson i Martin (1998) su istraživali mlade koji su boravili u rezidencijalnim institucijama u Engleskoj. Od 105 odraslih, na osnovu školskih postignuća 38 ispitanika je procenjeno kao rezilijentno. Ova retrospektivna studija ukazuje na sledeće protektivne faktore: postojanje značajne odrasle pozitivne osobe, posebno ukoliko ova osoba vrednuje obrazovanje, prijatelji koji su uspešni i vredni u školi, bavljenje nekim hobijem i druga interesovanja. Nalazi takođe pokazuju da rezilijentni odrasli imaju unutrašnji lokus kontrole, zadovoljniji su svojim životima i boljeg su zdravlja u odnosu na nerezilijentnu grupu odraslih koji su bili na smeštaju tokom adolescencije. Autori zaključuju da je školski uspeh determinišući faktor životnog stila i uspešne socijalne integracije kod ove neprivilegovane socijalne grupe.

Prema istraživanju Looesel i Bliesener (1994), rezilijentna deca na porodičnom smeštaju su inteligentnija i fleksibilnija, imaju pozitivniju sliku o sebi, veću samoefikasnost, aktivnija su, imaju veću kontrolu nad sopstvenim životom i realističniju sliku budućnosti. Osim toga, ova deca su imala neku važnu osobu, „značajnog drugog“ van porodice.

Henry (1999) objašnjava fenomen rezilijentnosti kod američkih tinejdžera u socijalnoj zaštiti. Njegovo istraživanje je usmereno na strategije mladih za suočavanje sa agresijom koju su preživeli u detinjstvu. On navodi da rezilijentnosti doprinose sposobnost mladih da ne okrivljuju sebe, normalizacija i

razmatranje situacije, distanciranje od situacije, samopercepcija sebe kao vrednih i verovanje u sopstvenu budućnost. Međutim, ovi rezultati ne upućuju na izvore rezilijentnosti niti na proces konstruisanja rezilijentnosti u kontekstu socijalne zaštite.

Ungar (2001) ima drugačiji pristup u istraživanju fenomena rezilijentnosti kod mladih. Prema ovom autoru, mladi imaju poriv (*comited*) da razviju rezilijentnost. Na osnovu istraživanja koje je obuhvatilo 43 tinejdžera na institucionalnom smeštaju, nedvosmisleno je istaknut značaj slušanja mladih, kao i važnost toga koje značenje oni pripisuju svom ponašanju, nezavisno od toga da li je društvo to ponašanje proglasilo problematičnim. Istaknuto je da su problemi u ponašanju ove dece deo njihovog identiteta te da služe njihovom osnaživanju tokom života. Čak i oni mladi ljudi koji se suočavaju sa rizicima u brojnim aspektima svog života i ponašanja, mogu kod sebe prepoznati kapacitet da prevaziđu teškoće.

Kvalitativna istraživanja omogućavaju dubinski uvid i sagledavanje procesa koji je mladima pomogao da postanu rezilijentniji u okruženju socijalne zaštite. Takva istraživanja prevazilaze statički prikaz faktora povezanih sa rezilijentnošću kod mladih i pomažu da se ona razume u specifičnom kontekstu, što podrazumeva i sagledavanje doprinosa mladih razvoju sopstvene otpornosti.

Danas se smatra da se rezilijentnost može razvijati putem podržavajućih ličnih i socijalnih veza sa članovima porodice, vršnjacima, nastavnicima i drugim posvećenim odraslim osobama. Upravo veze sa značajnim odraslima doprinose omoćavanju mladih i učenju novih, korisnih veština za prevazilaženje aktuelnih teškoća i prevladavanje budućih izazova.

Tok istraživanja

Istraživanje percepcije i iskustava dece je obavljeno u kvalitativnom delu istraživanja „Unapređenje socijalne zaštite za osetljive grupe dece i njihove porodice“. Formiran je poduzorak od pet gradova iz Srbije (Subotica, Beograd, Šabac, Kruševac i Niš) u kojima je prethodno obavljeno kvantitativno istraživanje, kada su analizirani dosije dece na smeštaju koja su ušla u reprezentativni uzorak. Za potrebe kvalitativnog istraživanja u odabranim gradovima je iz prvobitnog uzorka formiran poduzorak mladih uzrasta 13–18 godina. Odabrani su gradovi koji imaju veću populaciju, što znači da su mesno nadležni centri za socijalni rad zaduženi za rad sa većim brojem dece i porodica. Gradovi su izabrani i zbog teritorijalne raspoređenosti (severni, centralni i južni deo Srbije). Kako u prvobitnom uzorku od 346 dece na smeštaju iz 29 opština u Srbiji, koji su ušli na smeštaj u periodu od 1. 6. 2006. do 1. 6. 2011, u odabranim gradovima nije bilo mladih na rezidencijalnom smeštaju koji su u vreme istraživanja (maj–avgust 2013) bili u uzrastu od 13 do 18 godina, uzorak je proširen mladima iz Centra za zaštitu dece i omladine doma „Zvečanska 52“ iz Beograda.

Nakon konstruisanja instrumenta istraživanja (protokoli za razgovor i metodološko uputstvo) i odabira uzorka, rukovodiocima centara za socijalni rad je upućeno pismeno obrazloženje ovog dela istraživanja i preporuka Ministarstva za rad i socijalna pitanja, sa spiskom mladih koji su odabrani za intervju. Svi rukovodioci su pozitivno odgovorili na zahtev i uputili na voditelja slučaja ili drugu odgovornu osobu iz centra za dalje dogovore. Istraživači su se telefonom dogovarali sa kontakt osobom o organizovanju intervjuja, predloženim datumima i načinu kontaktiranja sa mladima i njihovim odgajateljima (najčešće hraniteljima ili vaspitačima iz domova). Sa mladima i njihovim odgajateljima je dogovoreno vreme razgovora.

Prvobitni plan je bio da se mladi intervjuišu u okruženju koje je za njih prijatno kako bi se napravila opuštenija atmosfera, omogućila poverljivost i lakše uspostavio odnos poverenja. Usled nedostatka resursa (prvenstveno vremena i novca za duži boravak u gradovima), intervjui su u svim gradovima, osim u Beogradu, obavljani u nadležnom centru za socijalni rad. Intervjui u centrima su obavljani u sobama za kontakte članova porodice, koje su neformalno opremljene, nemaju kancelarijski nameštaj i prijatnije su za komunikaciju. Kontakt osobe iz centara su istraživačima dale informacije o tome gde se mladi trenutno nalaze i da li se do njih može doći. Ove osobe su imale zadatak da obaveste mlade, njihove staratelje i odgajatelje o istraživanju, cilju istraživanja, načinu istraživanja i da zatraže (usmenu) saglasnost pre nego što istraživači stupe u kontakt sa mladima.

Istraživanje iskustava i gledišta dece i mladih pokreće metodološka i etička pitanja saglasnosti, pristupa, privatnosti i poverljivosti. Ova pitanja su značajna i sa odraslim ispitanicima, ali se, kada su ispitanici deca, javljaju dodatne dileme u vezi sa nejednakom moći istraživača i ispitivanog deteta, uglavnom s obzirom na razlike u uzrastu. Razlike se često vide kao neizgrađena sposobnost dece da daju pristanak za učešće u istraživanju ili da pruže pouzdane podatke, što se posebno ističe kada su u pitanju istraživanja sa decom predškolskog i školskog uzrasta (Te One, 2010).

Našem gledištu je bliže shvatanje da su deca i mladi autonomni učesnici istraživanja na isti način kao i odrasli te da imaju istovetna prava da daju saglasnost za obavljanje intervjuja, u skladu sa usvojenim međunarodnim normama i savremenim saznanjima o njihovim razvijajućim kapacitetima (*evolving capacities*) (United Nations High Commissioner for Human Rights, 2002; Greig and Taylor, 1999; Lansdown, 2001; 2005; O'Donnell, 2009). Polazno stanovište je da je način na koji deca vide svoju situaciju jednako vredan kao i svako drugo gledište te da deca i mladi imaju svoje dileme, pitanja i stanovišta koja treba saznati i uvažiti u istraživačkom procesu. Pošto „delotvorna metodologija i etika idu ruku pod ruku“ (Thomas and O'Kane, 1998: 336), aktivno učešće mladih i etičnost istraživačkih postupaka su u istraživačkom timu preispitivani sa stanovišta prilagođenosti metoda kontekstu, istraživačkoj grupi i individualnim potrebama mlade osobe.

Pre početka intervjua istraživači su se upoznali sa mladima, objasnili im cilj i svrhu istraživanja, kao i pravila poverljivosti i zatražili pismenu saglasnost za učešće u intervjuu i snimanje intervjua. Mladi su se izjašnjavali da li žele da njihov odgajatelj i voditelj slučaja ili neka druga osoba budu intervjuisani o njihovim karakteristikama. Takođe im je objašnjeno da se sa odgajateljima i voditeljima slučaja neće razgovarati o sadržajima koje mladi iznesu tokom intervjua. Mladi su ohrabreni da se izjasne ukoliko ne žele da neko od uključenih odraslih bude intervjuisan, uz uverenje da će istraživači poštovati njihovu želju. Bilo je predviđeno da intervju traje 90 minuta, ali je mladima napomenuto da se intervju može skratiti, produžiti ili prekinuti, odnosno da se može napraviti pauza ukoliko imaju potrebu za tim. Dobijanje pristanka od mladih na osnovu potpunih informacija zapravo predstavlja vrednovanje njihovog sopstvenog iskustva i doprinosa u funkciji dobrobiti za drugu decu koja mogu da se nađu u sličnoj situaciji. Svi ovi postupci su imali za cilj da mladi u što većoj meri zadrže kontrolu nad procesom kako bi se podržale njihove rezilijence i dobila slika koju mladi autentično žele da saopšte.

Utisci istraživača sa terena

Uslovi za intervjuisanje i koordinacija sa centrima za socijalni rad razlikovali su se u pojedinim gradovima. Ni u jednom od izabranih centara nisu intervjuisani svi mladi koji su po opisanim kriterijuma izabrani za poduzorak kvalitativnog istraživanja. U jednom od gradova, od šestoro dece koja su predviđena uzorkom, četvoro nije moglo da učestvuje u istraživanju zbog toga što nisu govorili srpski jezik, a istraživači nisu poznavali jezik kojim mladi govore. Sa preostalo dvoje dece i njihovim odgajateljima obavljen je razgovor u dogovoreno vreme, nakon čega je obavljen razgovor i sa voditeljima slučaja. Istraživači su stekli utisak da intervjuisana deca iz ovog centra nisu bila sigurna ko im je zaduženi voditelj slučaja, a ko savetnik za hraniteljstvo, odnosno da su ih doživljavali kao „osobe iz centra“, ne razlikujući njihove uloge.

U drugom gradu intervjuisano je šestoro od sedmoro dece koja su odabrana za poduzorak. Jedna od mladih osoba iz poduzorka bila je u vreme ispitivanja hospitalizovana, te je kontakt osoba iz centra preporučila da se zbog akutnih psihičkih teškoća ne obavi razgovor sa njom. Kako je u ovom centru bilo najviše intervjua, istraživač zbog manjih zakašnjenja nije uspeo da intervjuiše voditelje slučaja za troje mladih. Utisak istraživača je da su gotovi svi voditelji slučaja bili veoma raspoloženi za saradnju i da su ih zanimali rezultati prethodnog kruga istraživanja. Ovo istraživanje su neki od njih videli kao priliku za unapređenje položaja i otvaranje šansi za decu i mlade na smeštaju.

U jednom od centara je od četvoro mladih obuhvaćenih poduzorkom intervjuisano dvoje, jer je jedna mlada osoba napustila zaštitu i otišla u inostranstvo, a druga je bila nedostupna istraživačima zbog boravka u vaspitnopopravnoj ustanovi.

Istraživanje je obavljeno prema dogovoru, a kontakt osoba i drugi stručni radnici centra su se potrudili da podrže istraživače i olakšaju im proces.

U narednom gradu, od četvero mladih obuhvaćenih poduzorkom, istraživač je stupio u kontakt sa njih troje, jer je jedna mlada osoba samovoljno napustila smeštaj i, prema dostupnim saznanjima, boravila sa svojom biološkom porodicom, ali centar za socijalni rad nije znao mesto njenog aktuelnog boravišta. Tokom samog procesa bilo je neznatnih teškoća oko kašnjenja mladih osoba, jer je jedna osoba iz uzorka bila privedena u policiju tog dana. Istraživanje je prema dogovoru obavljeno sa svim učesnicima u predviđenom vremenu, a mlada osoba koja je tog dana privedena dala je eksplicitni pristanak da učestvuje u istraživanju i sama je odabrala jednog od dva istraživača.

Zajednički utisak istraživača je da su mladi bili komunikativni i da je sa svima ostvaren otvoren saradnički odnos. Mladi su uglavnom slobodno izlagali svoja iskustva, a oni koji nisu želeli da razgovaraju o pojedinim temama, to su otvoreno i rekli. Utisak istraživača je da su mladi sa njima bili izuzetno iskreni, da su otvoreno razgovarali i o nekim traumatičnim iskustvima, mimo očekivanja. Svi mladi su nakon intervjua izjavili da im je razgovor prijao, da su u početku mislili da je sat i po puno vremena za razgovor, ali da je zbog prijatne atmosfere vreme „nekako proletelo“. Čini se da im je iskustvo osnaživanja, zadobijanja i zadržavanja moći u intervjuiima, to što su pitani i podržani da sami odluče ko će sve još biti intervjuisan, o čemu će pričati i na koji način će izneti svoja gledišta i iskustva, pomoglo da se dobro osećaju.

Opis uzorka

Uzorkom je obuhvaćeno ukupno 16 mladih, 15 odgajatelja i 8 voditelja slučaja koji učestvuju u životu ovih mladih osoba. Intervjuisano je 10 mladića i 6 devojaka, uzrasta od 13 do 18 godina. Najmlađa ispitanica je imala 13,5 godina, a najstarija 18,5. Uzorak su činili mladi srpske ($N=13$) i romske nacionalnosti ($N=3$), iz pet gradova u Srbiji (Beograd, Niš, Kruševac, Subotica i Šabac). Šest mladih je bilo na porodičnom hraniteljskom smeštaju, šest je boravilo kod srodnika na hraniteljstvu, a četvero na domskom smeštaju.

Odgajatelji su kod sedmoro dece bili nesrodnički (profesionalni) hranitelji, kod četvero srodnici, a kod troje dece iz doma za decu bez roditeljskog staranja to su bili vaspitači. Odgajatelji su bili uzrasta od 40 do 67 godina i svi su bili srpske nacionalnosti.

Voditelji slučaja su bili uzrasta od 41 do 55 godina, i to 1 muškarac i 7 žena. Po zanimanju je bilo pet socijalnih radnika, jedan psiholog, jedan specijalni pedagog i jedan pedagog.

Metodologija

Savremena shvatanja i rezultati istraživanja o značaju participacije dece i mladih u sistemu socijalne zaštite (Bates & Tableman, 2005; Briggs et al., 2006; Kufeldt, et al., 1989) inspirisali su istraživački tim da razvije metodologiju koja, osim što pruža priliku da se čuje glas dece i mladih, istovremeno nastoji da mlade osnaži u samozastupanju, prepoznavanju i integrisanju sopstvenih iskustava sa socijalnom zaštitom i da ukaže na smernice za dalji rad u zaštiti dece. Razmatran je i način na koji mladi govore o sebi, svojim postignućima i iskustvima, jer se doživljaj sebe ogleda u jeziku koji osoba koristi (Krauss & Chiu, 1998; Rudestam, 1978).

Ciljevi istraživanja i odabrana metodologija opredelili su formiranje uzorka mladih uzrasta od 13 do 18 godina. U adolescentskom razvojnom periodu mladi intenzivno formiraju sliku o sebi, izgrađuju identitet i karakter. Mladi vremenom postaju spremniji da proživljena stresna i traumatična iskustva obrade, da formiraju jasan doživljaj prošlosti i percepciju budućnost.

► **PROTOKOL ZA INTERVJU SA MLADIMA.** Tipovi intervjua u kvalitativnim istraživanjima variraju u pogledu strukture, dubine koju intervjuer nastoji da dostigne i obima standardizacije kojoj se teži, u kontekstu predmeta i cilja istraživanja i karakteristika ispitanika (Shaw and Gould, 2001). Korišćena je metodologija dubinskog, polustrukturiranog intervjua, posebno sastavljenog za potrebe istraživanja percepcije i iskustava mladih na smeštaju. Mladim ljudima je data prilika da podeli svoja iskustva iz života u socijalnoj zaštiti kroz pripremljene teme kao vodiče za razgovor, uz dodatna „otvarajuća“ ili pomoćna pitanja, koja su dalje prilagođavana pojedinačnom ispitaniku u pogledu formulacije i načina postavljanja. Tematske celine za razgovor sa mladima su bile organizovane u sledećim oblastima:

- **Okolnosti života / životni aranžman** – odnosi se na generalni doživljaj aktuelnog smeštaja, na poređenje sa uslovima i okolnostima u biološkoj porodici i na ranijim smeštajima (ako ih je bilo) te na percepciju privatnosti i prihvaćenosti od strane odgajatelja.
- **Staranje o sebi** – obuhvata percepciju zdravog života i odnos prema zdravlju, percepciju opasnih situacija i mehanizme samozaštite.
- **Iskustvo sa školom i odnos prema školovanju** – obuhvata način odabira i upisa škole, odnos prema obrazovanju, percepciju sopstvenih školskih postignuća, aspiracije i ambicije za karijeru i napredovanje.
- **Osećaj identiteta / percepcija sebe** – odnosi se na samopercepciju snaga i slabosti, doživljaj percepcije drugih o sebi, razumevanje sopstvenih pozitivnih i negativnih iskustava te odnos prema slobodnom vremenu.
- **Postojanje ciljeva i planiranje** – obuhvata viziju mlade osobe o kratkoročnim i dugoročnim ciljevima, evaluaciju ciljeva, planiranje i odabir resursa za uspešno postizanje ciljeva.

- **Lokus kontrole i traženje pomoći** – obuhvata doživljaj odgovornosti u vezi sa sopstvenim životom i ciljevima, veštine traženja pomoći i podrške te doživljaj kontrole nad životnim događajima i odlučivanje.
- **Emocionalna regulacija** – odnosi se na prepoznavanje ljutnje, stresa i nezadovoljstva te na sposobnost da se kontrolišu negativne emocije.
- **Odnosi sa drugima** – obuhvata viđenje odnosa sa drugima, uspostavljanje komunikacije, kontakt sa značajnim osobama iz sredine u kojoj je ranije živela mlada osoba i kontakt sa ljudima iz okruženja u kome je sada, kao i percepciju porodice.
- **Mreže podrške, značajne grupe i prihvatanje** – odnosi se na percepciju dobijene i nedostajuće podrške, prepoznavanje potrebe za podrškom i veštine traženja podrške.
- **Percepcija sistema socijalne zaštite** – bavi se time kako mlada osoba sagledava uticaj sistema socijalne zaštite na sopstveni život, percepcijom dobiti od sistema, razumevanjem situacije izdvajanja iz porodice, sposobnošću mlade osobe da utiče na životne okolnosti, participacijom u donošenju odluka u sistemu te percepcijom podrške sistema socijalne zaštite u budućnosti.
- **Percepcija sebe za 5–10 godina** – odnosi se na viđenje karijere, odnosa sa drugima i svoje porodice u budućnosti.
- **Positivna orijentacija ka budućnosti** – bavi se verom i nadom mlade osobe da će uspeti da prevaziđe teškoće i ostvari svoje ciljeve.

► **PROTOKOL ZA INTERVJU SA ODGAJATELJIMA I VODITELJIMA SLUČAJA.** Polazeći od konstruktivističke paradigme koja ističe da ne postoji objektivna stvarnost nezavisna od posmatrača, u istraživanje su uključeni odgajatelji i voditelji slučajeva ispitivanih mladih osoba kako bi se sagledao uticaj njihove percepcije na život mladih u sistemu socijalne zaštite. Sa konstruktivističkog stanovišta, sva saznanja o sebi i svetu predstavljaju rezultat socijalnih interakcija koje se konstruišu kroz jezik (Efran et al., 1990).

Intervju za odgajatelje i voditelje slučajeva se sastojao iz nekoliko tematskih celina koje se odnose na njihova gledišta o snagama i iskustvima mlade osobe u sistemu socijalne zaštite. U razgovorima sa odraslima koji su povezani sa mladim osobama odabrane su dimenzije koje se poklapaju sa tematskim celinama o kojima se razgovaralo sa mladima. Poređenjem ovih percepcija nastojali smo da saznamo njihove sličnosti i razlike te kako odrasli vide sopstveni uticaj na život i dobrobit mladih u sistemu socijalne zaštite radi unapređenja prakse u skladu sa pravima deteta. Sa pet voditelja slučajeva nismo uspeli da ostvarimo kontakt u vreme terenskog istraživanja, a dve mlade osobe nisu dale saglasnost da se obavi intervju sa njihovim voditeljima slučajeva.

Intervju sa odgajateljima i voditeljima slučajeva (u daljem tekstu „odrasli“ kada se odnosi i na jedne i na druge) obuhvata sledeće tematske celine:

- **Lične karakteristike deteta** – kako odrasli vidi mladu osobu, njene snage i prednosti i načine na koje mlada osoba može unaprediti svoje veštine.
- **Organizacija života** – odnosi se na gledište odraslih o tome kako trenutni životni aranžman pomaže razvoju potencijala i osnaživanju mlade osobe.
- **Mreže podrške i odnosi sa drugima** – bavi se percepcijom odraslih o sopstvenom odnosu sa mladom osobom, o ljudima koji su joj bliski, na koga ona može da se osloni i da li postoje neki nerazrešeni odnosi koji aktuelno ili potencijalno remete život mlade osobe.
- **Percepcija dobijene podrške od sistema socijalne zaštite** – obuhvata viđenje odraslih o tome šta je mlada osoba dobila od sistema socijalne zaštite te kako su oni sami doprineli tome da mlada osoba razume svoju situaciju.
- **Škola i karijera** – obuhvata percepciju odraslih o tome kako oni podržavaju i usmeravaju mladu osobu da ostvari svoje potencijale u školi te kako prepoznaju njene snage i prednosti u školskom kontekstu.
- **Percepcija budućnosti** – bavi se pitanjem kako odrasli vide budućnost mlade osobe, kako sa njom razgovaraju o budućnosti i kako je pripremaju za napuštanje zaštite.

„Ja sam dobar, brižan i romantičan“² – rezultati intervjua sa mladima

Pre iznošenja rezultata predstavimo mlade koji su nam pomogli da bolje shvatimo perspektivu dece i mladih na smeštaju. Njihova imena su kodirana zbog zaštite privatnosti i poverljivosti, a predstavljamo ih koristeći rečenice kojima su oni opisivali svoje potencijale.

IM1 – „Najbolje kod mene je to što sam parlamentaran, znam da slušam druge.“

IŽ1 – „Ja sam dobra osoba i dobro radim obrve,“

IM2 – „Ponosim se mojim osećanjima, jeste da ih imam, ali su ona najbolja kod mene.“

IM3 – „Dobar sam, volim da pomognem, volim da se družim.“

IM4 – „Okrećio sam ulaz od komšija, pa ja ono kad sam video, ja sam bio zadovoljan, bolje nisam mogao. Rekli su mi svaka čast!“

IM5 – „Ponosim se fudbalom, jednom sam sa pola terena postigao prvi gol u karijeri.“

IŽ2 – „Pravedna sam dosta, ne dajem da se ne samo meni nego bilo kome nanosi nepravda, takva sam kakva sam.“

IŽ3 – „Lepo mi je kad vidim da je neko zadovoljan. Humana sam dosta.“

IŽ4 – „Volim da se našalim i na svoj i na tuđ račun, da zasmejem ljude.“

IM6 – „Pa ponosim se tu time što sam dobar učenik i što sam, moglo bi se reći, pravi prijatelj, uvek bi pomog'o.“

IM7 – „Pomažem svima koji meni pomažu. Na neki način i ako meni neko ne pomaže, ja njemu pomažem.“

IŽ5 – „Umem da pomognem ljudima, saslušam ih i neki put im dam savet koji može da pomogne.“

IM8 – „Dobronameran sam, volim da pomognem.“

IŽ6 – „Mislim da sam jako dobra osoba, nije da se hvalim, mnogo volim da pomažem ljudima, žao mi je kad nekoga vidim u teškoj situaciji.“

IM9 – „Dobar sam, snalažljiv, borac sam, borim se sa svima.“

IM10 – „Radoznao sam, to cenim i kod drugih ljudi.“

Tokom tematske analize transkripta intervjuja iskristalisale su se teme i podteme koje su delimično restrukturirane u odnosu na prvobitno kreirane kategorije. Podela na kategorije je svakako uslovna i služi prvenstveno tome da se preglednije predstave rezultati, pošto su mladi govoreći o jednoj temi gotovo uvek pominjali i druge oblasti. Stoga je predstavljanje rezultata i razvrstavanje rezultata po kategorijama predstavljalo dodatni izazov. Tokom analize intervjuja identifikovane su sledeće teme:

- životni kontekst i uslovi života,
- percepcija porodice, odnosa sa drugima i značajni odnosi,
- emocionalna regulacija,
- percepcija škole,
- percepcija socijalne zaštite i
- percepcija sebe, sopstvenih sposobnosti, mogućnosti uticaja i budućnosti.

ŽIVOTNI KONTEKST I USLOVI ŽIVOTA

Na početku intervjuja mladi su opisivali gde trenutno žive i kako im je tu gde žive. Zanimalo nas je kako su se snašli i adaptirali, da li imaju svoj prostor, privatnost i da li se osećaju slobodnim da traže šta im je potrebno. O ovoj temi su pričali svi mladi, i to na više mesta u intervjuu (dok su govorili o drugim temama pominjali su i okolnosti vezane za trenutni smeštaj). **Svi intervjuisani mladi su odgovarali da im trenutni smeštaj odgovara**, jedna trećina je izjavila da im je „super“ na smeštaju, dok su ostali rekli da su dobro ili uglavnom dobro, da su se adaptirali na smeštaj i da imaju dobre odnose sa odgajateljima. Samo je jedna devojka rekla da joj nije baš dobro, jer se loše slaže sa biološkim detetom hraniteljice i smatra da nema ravnopravan položaj u porodici.

Dok su opisivali aktuelne uslove života, mladi su istovremeno davali svoje razumevanje kako su došli u sistem socijalne zaštite i kako su oni razumeli zašto su menjali smeštaj. Oni koji žive u domu opisuju taj smeštaj kao podršku sistema

za njihovo osamostaljivanje, za završavanje škole ili za zdravstveni oporavak, nakon čega planiraju da se vrate kući, u roditeljsku porodicu. Kažu da im je u domu dobro, jer imaju uslove za život koje nisu imali kod kuće.

”” *Ovde mi je ... bolje. U poslednje vreme sam se uželela kuće, idem tamo i živeću sa babom. Ovde mi je lepo, upoznala sam mnogo drugarica, bila sam jako mlada i bolesna kad sam došla... Sad sam dobro, završavam školu.*³

Mladi koji se nalaze na hraniteljskom i srodničkom porodičnom smeštaju većinom saopštavaju da im je na smeštaju dobro, da se osećaju bolje otkako su tu, da učestvuju u donošenju odluka vezanih za porodični život i da se osećaju kao članovi porodice u kojoj žive. Jedan deo ispitanika je naglašavao da bi više voleli da su sa roditeljima, iako im je dobro na porodičnom smeštaju:

”” *Više bih voleo da sam sa mamom, ali u redu je.*⁴

Dvoje mladih je izrazilo nadu da će se vratiti u biološku porodicu kad završe školu. Značajno je napomenuti da su tokom razgovora mladi svoj doživljaj smeštaja dovodili u vezu sa kvalitetom odnosa sa biološkom porodicom. Čini se da oni koji nemaju kontakt ili su u konfliktu sa biološkom porodicom verbalizuju da bolje prihvataju smeštaj od onih koji imaju stalni kontakt sa biološkim porodicama. **Nezavisno od razloga za smeštaj, izgleda da kvalitet odnosa sa biološkom porodicom, pre svega majkom, oblikuje doživljaj smeštaja u socijalnoj zaštiti kao privremenog ili dugotrajnog, odnosno nedefinisano trajanja.**

Poredeći trenutne i prethodne uslove života, svi intervjuisani mladi su istakli da im je ovde gde su sada bolje, jer u prethodnom okruženju nisu mogli da zadovolje svoje potrebe. Isticali su da „tamo“ nisu imali uslova za normalan život, pri čemu oni koji su na hraniteljstvu uglavnom nisu pominjali materijalne okolnosti, već odnose između roditelja, zloupotrebu supstanci i bolest roditelja.

Mladi su smešteni u domu na osnovu sopstvenog izbora, osim jedne mlade osobe koja je na četvrtom smeštaju, nakon tri hraniteljske porodice. Od šestoro ispitanika na hraniteljskom smeštaju, četvoro je na prvom smeštaju, jedan na drugom i jedan na trećem smeštaju.

”” *Pa, tu mi je nekako najbolje. Dobro se slažemo. Složni smo. Imam svoju sobu, kupiću svoj kompjuter, imam orman, na ormanu ima ogledalo. Kad se oblačim da mogu da se vidim.*⁵

3 IŽ6

4 IM1.

5 IM7.

Dvoje intervjuisanih je saopštilo da su premeštanje i izmene koje su imali u životu dobro prihvatili, da su se dobro adaptirali i oslonili na svoje snage. Prepoznaju da je za uspješniju adaptaciju i snalaženje potreban njihov angažman, pa nastoje da unaprede svoje kapacitete za adaptaciju.

” Ja sam se lako uklopio. Meni ne treba mnogo, mesec-dva.”⁶

Pitali smo mlade kako doživljavaju svoj prostor, **da li imaju stvari koje smatraju neophodnim i svoju privatnost**. Gotovo svi intervjuisani mladi (izuzev mladića i devojke koji su na srodničkom hraniteljstvu) saopštavaju da imaju svoj prostor. Oni koji kažu da nemaju svoju privatnost, objasnili su kako njihove stvari „stojе u vitrini”⁷ zajedno sa ostalim stvarima drugih članova porodice, a da prijatelje nikada ne pozivaju da ih posete. Jedna trećina mladih je govorila o svom učešću u uređivanju prostora te da su organizovali prostor kako njima odgovara.

” Bila mi je dosadna plava boja, pa sam uzeo i crtao po zidu.”⁸

Čini se da su mladi **na porodičnom smeštaju zadovoljni kvalitetom odnosa sa osobama u novoj sredini**. Imaju prijatelje, i kažu da se sa odgajateljima lepo slažu. Mladi iz doma su davali nešto drugačije odgovore: naglašavaju da im je dobro na smeštaju, ali **niko od njih nije pomenuo da sa nekim iz doma ima bliske odnose**, bilo da je reč o vršnjacima iz doma ili o osoblju. Govorili su o poštovanju pravila, ali ne i o bliskosti, pri čemu imaju razumevanja za posao vaspitača. Dvoje mladih ispitanika koji su na rezidencijalnom smeštaju tražili su od intervjuera da se njihovi voditelji slučaja ne intervjuišu.

” Ja smatram da ovde koliko poštuješ vaspitače, toliko oni poštuju tebe... Znam da će mi sutradan trebati nešto od njih, njihova pomoć, i onda održavam neki normalan kontakt. Shvatam, znam da su ovde po 8 sati sa nama po jedan vaspitač, shvatam da su i oni ljudi i da žive neke svoje priče.”⁹

PERCEPCIJA PORODICE, ODNOSA SA DRUGIMA I ZNAČAJNI ODNOSI

Mladi koji su na rezidencijalnom smeštaju saopštavali su da **porodicom** smatraju članove svoje biološke porodice. Mladi na srodničkom porodičnom smeštaju uglavnom su navodili svoje ukućane i druge srodnike, oni koji su na profesionalnom hraniteljstvu označavali su hraniteljsku porodicu svoju (3 od 6), a ostali su i biološku i hraniteljsku porodicu videli kao svoju. Oni koji su prekinuli odnose

6 IM2.

7 IM5.

8 IM1.

9 IŽ3.

sa svojom biološkom porodicom smatrali su hraniteljsku porodicu svojom porodicom. Pri tome nekad navode da dolazak u hraniteljsku porodicu smatraju „lutrijom i srećnim okolnostima“.

” Pod porodicom mislim na brata, sestru, mamu. Čak i na hranitelje, jer su mnogo dobri prema meni. Ponašaju se kao da sam stvarno njihovo dete, tako mi je mnogo lakše. Srećan sam što sam pao u ovu hraniteljsku porodicu.“¹⁰

Nijedna od ispitanih mladih osoba nema kontakte sa svim članovima biološke porodice. Trećina mladih je na neki način u kontaktu sa majkom, i to tako što jedna mlada osoba redovno održava kontakt, a dvoje je uspostavilo kontakt otkako su na smeštaju, pa ponekad posećuju majku i sa njom su u telefonskom kontaktu. Jedna ispitanica ne želi kontakt sa majkom, mada se povremeno sretnu jer žive u istom mestu. Dve mlade osobe su nam rekly da im je majka preminula. Dva mladića nemaju i ne žele kontakt sa roditeljima i braćom i sestrama. Jedna mlada osoba nema roditelje (oboje su preminuli), ali održava kontakt sa siblingom. Samo jedna mlada osoba ima kontakt sa ocem, u osam slučajeva otac je preminuo, a ostali nemaju kontakt sa ocem i kažu da ga nikada nisu upoznali.

” Oca ne znam, majka ga nikada nije pominjala, voleo bih da sam znam nešto, ali ona neće da priča.“¹¹

Od četvoro intervjuisanih mladih koji su na domskom smeštaju troje ima kontakte sa članovima biološke porodice i nada se da će se vratiti da im pomognu kada završe školu.

Četvoro mladih ima kontakt sa sredinom u kojoj su ranije živeli, a radi se o onima koji su ušli na smeštaj na starijem uzrastu (sa 16 godina) i onima koji su na srodničkom hraniteljstvu (što nije podrazumevalo promenu sredine). **Mladi koji održavaju kontakte to čine samostalno, bez podrške.** Neki su naveli da imaju prijatelje u starom okruženju, ali da su oni daleko i da se dugo sa njima nisu čuli, dok 11 mladih nema kontakt sa starom sredinom. Jedan deo njih izjavljuje da ne želi da ima kontakt sa starom sredinom, a ostali kažu da bi želeli, ali ih **niko nije u tome podsticao niti im je pomagao,** a oni ne znaju kako da obnove kontakt.

” Niko me nije savetovao da ostanem u kontaktu jer je svako otišao na svoju stranu.“¹²

Zanimalo nas je kako mladi uspostavljaju komunikaciju s drugima, kako održavaju odnose sa drugima, kako vide sebe u odnosu sa drugima i šta misle kako

10 IM1.

11 IM7.

12 IŽ3.

ih drugi vide. Gotovo svi **smatraju da sa lakoćom uspostavljaju odnose sa drugima i da nemaju teškoće da uspostave granice u odnosima**. Jedna ispitanica je navela da ima teškoće i da oseća nelagodnost u komunikaciji te da joj je potrebno da ostvari odnos poverenja. Sebe opisuju kao **komunikativne, druželjubive i prilagodljive**, i to ističu kao jedan od svojih ličnih kvaliteta.

” Dosta sam komunikativna i sa bilo kim mogu.“¹³

Mladi koji su učestvovali u ovom istraživanju ističu da slika koju drugi imaju o njima zavisi od toga koliko ih poznaju i od vrste i kvaliteta odnosa koji imaju sa tim ljudima. Svi mladi su rekli da ih oni koji ih dobro poznaju vide kao **dobre**, prijatelji ih vide kao **dobre drugove** koji pomažu drugima; gotovo polovina mladih (6) je izjavila da ih prijatelji smatraju „jakim osobama“, da su „borci“ i da su uporni. Neki su navodili da ih bliske osobe vide kao vesele i duhovite, pametne i kao dobre sportiste.

” Sigurno kao duhovitog, društvenog i pravog prijatelja.“¹⁴

Nekoliko devojaka je istaklo da oni koji ih ne poznaju dobro imaju loše mišljenje o njima, da misle da su **nadmene ili tvrdoglave** ili one smatraju da su ti drugi ljubomorni na njih. Jedan mladić je objasnio da su ga ljudi u starom okruženju odbacivali jer je bio siromašan i često je tražio pomoć.

” Bio sam za njih loš jer nisam imao para i pitao sam ih uvek da mi pomognu. I onda se to ljudima smučilo i počeli su, kako da kažem, da me odbacuju.“¹⁵

O tome kako ih vide njihovi hranitelji, nastavnici i odrasli iz okruženja govorila je trećina intervjuisanih mladih osoba. Dvoje je navelo da su ih njihovi voditelji slučaja hvalili da su dobri te da su napredovali na aktuelnom smeštaju, dok su neki izjavili kako **nikada nisu dobili povratnu informaciju o sebi od odgajatelja**, voditelja slučaja i drugih odraslih iz okruženja.

” E, to ne znam. Pa, i oni valjda misle da sam pametna i tako to.“¹⁶

Mladima su **najbliže osobe njihovi prijatelji vršnjaci**, a pored prijatelja, za petoro mladih to je i **neka osoba iz porodice sa kojom žive ili iz biološke porodice, ređe nastavnici**. Dobri prijatelji su oni sa kojima se druže i koji su tu za njih, osobe koje su slične njima i sa kojima se zajedno šale.

13 IŽ2.

14 IM8.

15 IM4.

16 IM4.

” Slični smo, dobar je, nije kvaran, voli da se šali, da pomogne drugima.“¹⁷

Svi intervjuisani mladi su govorili da ima **ljudi koji ih prihvataju i onih koji ih ne prihvataju**, pri čemu su mladići navodili da su time zadovoljni, dok su **devojke bile pretežno nezadovoljne** i saopštavale su doživljaj da nema puno ljudi koji ih prihvataju i razumeju.

” Pa, ja imam utisak da me niko ne razume baš najbolje.“¹⁸

EMOCIONALNA REGULACIJA

Emocije i način njihovog ispoljavanja su se veoma često javljali u iskazima mladih, koji su o tome pričali opisujući svoje reakcije na pozitivne i negativne doživljaje i svoje odnose sa biološkom porodicom, vršnjacima i drugim ljudima iz okruženja.

Svi ispitani mladi su izjavili da su **pretežno srećni**. Doživljaju sreće doprinose **okolnosti sadašnjeg smeštaja i kontakti sa bliskim osobama, bilo da se radi o porodici ili prijateljima**. Istovremeno, mladi nisu saopštavali šta ih rastužuje, već kako se suočavaju sa tužnim raspoloženjima. Većina je navela da se **povlači i osamljuje i da nastoje da sami sa sobom prevaziđu tugu i nezadovoljstvo**.

” Odvojim se samo da ne budem, da ne histerišem.“¹⁹

Čini se da se mladi u sistemu socijalne zaštite **sami suočavaju sa negativnim emocijama**, da stvaraju sopstvene mehanizme za njihovo prevazilaženje, bez uključivanja drugih ljudi. U prevladavanju neprijatnih osećanja pomaže im slušanje muzike, pa i gledanje smešnih klipova.

Većina mladih je saopštila da im **raspoloženje ne varira**. Trećina kaže da im je raspoloženje stabilno, dok su ostali odgovarali da im promene zavise od okolnosti. Pri tome su mladići uglavnom uopšteno govorili da im se raspoloženje menja ako „nešto nije kako treba“²⁰ ili „u zavisnosti od vremena“²¹, dok su devojke saopštavale da im na raspoloženje utiču prvenstveno odnosi sa drugima.

Mladi koji su **zadovoljni smeštajem** (pod time podrazumevaju odnos sa odgajateljima) i smatraju da će tu ostati duže, govorili su da im se **pretežno dešavaju dobre stvari**. Oni koji su bili zaljubljeni takođe su govorili o pozitivnim emocijama, čemu doprinose **provođenje vremena sa prijateljima**,

17 IM8.

18 IŽ4.

19 IM3.

20 IM8.

21 IM6.

njihove lične karakteristike i to što se oslanjaju na svoje snage (zato što su „oni takvi“ ili su uspeli u nečemu). Dvoje nije želelo da priča o lošim stvarima, nije moglo da se seti ili su rekli da je sve uvek dobro. Opisujući dobra i loša dešavanja, mladi su često saopštavali i kako prevazilaze te situacije i kako se osećaju kada im se dešava nešto dobro ili loše.

Ispitane mlade osobe su govorile o **prepoznavanju opasnosti i rizika** u okruženju, iako su im davali različita značenja. Rizikom smatraju zloupotrebu PAS, agresivno ponašanje i svađu. Kao reakcije na prepoznate rizike dominantno se javljaju **povlačenje, bežanje, sklanjanje i izbegavanje** ukoliko mogu da predvide da će doći do opasne situacije.

Kada govore o **negativnim emocijama, mladi pričaju o besu i ljutnji prema drugima koji su bili loši ili nepravедni prema njima**. Ljutnju i bes manifestuju kroz **povlačenje, sklanjanje iz situacije**. Dvoje mladih izveštavaju da su se ljutnja i bes promenili otkako su na smeštaju gde redovno koriste psihofarmakoterapiju za regulisanje emocija i ponašanja, da su manje ljuti i nezadovoljni i da imaju doživljaj da u većoj meri kontrolišu svoje ponašanje, u čemu im pomažu i odrasli koji se staraju o njima.

” Ja pijem terapiju za živce, kao i mnogi ovde. Vaspitači su uložili mnogo truda u mene. Sad sam sazrela.“²²

Dominantna strategija za prevladavanje ovih situacija je, po njihovom iskazu, **sklanjanje iz situacija koje prouzrokuju bes i stres**, a zatim slede osamljivanje, povlačenje u sobu, ređe plač, razgovor sa drugovima, davanje prostora sebi „*da razmisli*“²³ i slušanje muzike. Svi ispitanici su izjavili da znaju da uspostave granice u odnosima sa drugim ljudima te da **im ne odgovara kad im drugi govore šta da rade**. Neki su pomenuli i da bi želeli da nauče kako da se „manje sekiraju“ i da je to ono što bi kod sebe promenili.

PERCEPCIJA ŠKOLE

Od intervjuisanih ispitanika, četvero pohađa osnovnu školu, sedmoro srednju, a četvero je završilo školu. Troje planira da upiše fakultet i nastavi školovanje, a jedna mlada osoba želi da počne da radi. Generalno, mladi imaju **pozitivan utisak o svojoj školi, pri čemu tom utisku doprinose odnosi sa vršnjacima i osećanje pripadnosti školi**. Značajno im je što su ih nastavnici i drugovi prihvatili, a naročito kada ih neki nastavnik posebno prihvata i razume, kao i kada u školi ima deca koja su kao oni (deca na smeštaju, deca sa problemima u ponašanju, romska deca i sl.).

22 IŽ6.

23 IM5.

” Razredni se ne ponaša prema nama kao razredni, nego kao stariji brat.”²⁴

Sopstveni uspeh mladi su procenjivali u odnosu **na uloženi trud u školi**. Uopšteno, saopštavaju da bi mogli biti i uspešniji kada bi ulagali više napora u učenje, pri čemu niko od njih nije rekao zašto to i ne čini. Devojke su isticale da im u napredovanju pomažu porodica i hranitelji ili im ta podrška nedostaje da bi bile uspešnije.

O aspiracijama su češće govorili mladići, prvenstveno o tome šta žele da upišu nakon škole koju trenutno pohađaju i čime žele da se bave. Svoj uspeh i trud planiraju da usmere ka upisu u željenu školu ili na fakultet i uvereni su da će u tome uspeti. Kod **devojaka** situacija stoji nešto drugačije; kada govore o svojim aspiracijama, one više govore o tome kako su u aktuelnoj školi sticajem okolnosti koje su uglavnom vezane za smeštaj i **kako će nakon škole koju trenutno pohađaju nastojati da promene zanimanje**.

” Ja sam htela prvo to, ali da bih ostala u hraniteljskoj porodici, ja moram da upišem četvorogodišnju ili trogodišnju školu, pa smo onda razmišljali o nekoj drugoj, ali ne znam, ne verujem, pošto me nijedna ne privlači osim te.”²⁵

Ambicije mladih u vezi sa uspehom u školovanju se, osim po polu, razlikuju i po vrsti smeštaja. Mladi na domskom smeštaju su naglašavali da im je glavna motivacija za uspeh u školi materijalni podsticaj u vidu stipendije.

Na pitanje da li su **učestvovali u odlukama koje ih se tiču** (pitali smo ih ovo i za školu i za smeštaj) mladi su uvek odgovarali sa „da“, pa nam je bilo važno da istražimo u kojoj su meri mladi uticali na donošenje odluka u ovim oblastima. Tri mladića koji su još uvek osnovnoj školi imaju ideju čime će se baviti i kažu da su odlučili da upišu željenu školu te da su o tome razgovarali sa hraniteljima, koji ih podržavaju u odluci. Jedan broj ispitanika izjavljuje da nisu želeli da upišu školu koju trenutno pohađaju, ali su im hranitelji i voditelji slučaja to sugerisali, jer nisu imali uspeh za željenu školu. Drugi su se konsultovali sa nekom značajnom osobom iz okruženja i hraniteljima, koji su se složili sa njihovim odabirom škole. Mladić koji je na rezidencijalnom smeštaju je jedini eksplicitno saopštio da je upisao školu po svom izboru, iako su mu drugačije savetovali.

” Kao, posle gimnazije nisi niko i ništa... Ja mu kažem hoćeš li ti da ideš u tu školu ili ću ja da idem u tu školu. Ćao, zdravo, ja je završavam i to je to.”²⁶

24 IM3.

25 IŽ4.

26 IM10.

Sve **devojke** su razgovarale sa bliskim osobama iz okruženja o upisu u školu, pri čemu **ponekad osobe iz okruženja ohrabruju izbor koji podrazumeva kraće školovanje**. Gotovo sve devojke su izjavile da su upisale školu jer im je tako savetovao „centar“ i da to nije bilo njihovo opredeljenje, a samo jedna je odabrala zanimanje prema svojim interesovanjima, pri čemu joj je mnogo značila podrška sestara. Centar za socijalni rad je uticao na odabir škole kod mladih iz doma, od kojih je troje promenilo školu kada su smešteni u instituciju iako im se to nije dopalo, a sada nisu sigurni da je „*to tako moralo*“.²⁷

” Predložili su mi da upišem neku drugu školu, nisam mogla opet medicinsku zato što su me ispisali, tek sad shvatam, mogli su da me ostave da polažem godinu, da ponavljam godinu. Dali su mi predlog da upišem ovu školu za frizera. Rekla sam, pa dobro, da probam, da ne ostanem bez ijedne škole.“²⁸

Mladi **smatraju da je obrazovanje važno** u životu te da može da pomogne boljem životu i nalaženju boljeg posla. Mladići su uglavnom govorili o tome kako će im buduće zanimanje unaprediti život i kako bi im bez obrazovanja bile uskraćene šanse za učestvovanje u društvu.

” Pa, ja da nisam obrazovan, ja ne bih znao kako da pričam sada sa tobom.“²⁹

Tri od šest devojaka su pomenule značaj obrazovanja, da je ono važno zbog zapošljavanja i boljih mogućnosti, a ostale nisu bile spremne da elaboriraju ovu temu. Nekoliko mladića je istaklo da ako ne završe visoko obrazovanje „ovde“ (u zemlji) neće biti posla za njih, dok su drugi naglašavali da ne vide šanse za zapošljavanje.

” Svi što završe fakultete ne mogu da se zaposle, a kamoli mi iz specijalne škole.“³⁰

PERCEPCIJA SOCIJALNE ZAŠTITE

Nastojali smo da saznamo kako mladi doživljavaju mesto sistema u svom životu. Ispitani mladi kažu da su od socijalne zaštite dobili **bezbedno i stabilno okruženje**. O odnosima sa ljudima iz sistema, voditeljima slučaja, hraniteljima starateljima ili osobama iz doma mladi su davali raznorodne odgovore. Čini se da vrsta smeštaja utiče na to kako mladi doživljavaju odnos sa osobama iz sistema. Mladi koji su u **domskom smeštaju odnos sa voditeljem slučaja vide u okviru**

27 IŽ3.

28 IŽ3.

29 IM9.

30 IŽ1.

odnosa traženja i dobijanja materijalne podrške i raznovrsnih potvrda koje su im potrebne (za odsustvo, za vađenje dokumenata, za školu, posao i sl.). Od drugih ljudi iz sistema mladi na rezidencijalnom smeštaju su naveli po jednu osobu sa kojom imaju dobar odnos i kojoj **mogu da se obrate kad ih nešto muči**, pri čemu im je značajno da ta osoba bude **dostupna u vreme kada im je potrebna, da ih sasluša i ne osuđuje**.

” Tu je za mene. Kad god mi treba uvek mi je rekla dođi tad i tad da popričamo i uvek odvoji vreme za mene.”³¹

Mladi koji su na hraniteljstvu i kod srodnika **konsultuju se sa svojim voditeljima slučaja, ali od njih ne traže savete i razumevanje, jer ih slabo viđaju, a ne vole da idu po savet ili pomoć u centar**.

” I ona ode tako da nema vremena ako priča sa hraniteljom i malo sa starijom sestrom, ja nemam vremena, ne mogu da dođem do reči.”³²

Mladi imaju doživljaj da ih ljudi iz sistema razumeju, da znaju da im je teško, ali se čini da **ne očekuju da im voditelji slučaja mogu pomoći savetom i psihološkom podrškom**. Dvoje mladih je pominjalo savetnike za hraniteljstvo koje su doživljavali kao podršku za školu. Čini se da mladići imaju više poverenja u sistem od devojaka, mada niko nije objasnio u čemu se sastoji to poverenje, samo navode da bi se obratili centru za socijalni rad ako bi imali neki problem. Izgleda da su **mladi na smeštaju naučili da se oslanjaju prvenstveno na sebe i sopstvene snage**. Uglavnom su davali nedovoljno precizne odgovore o tome šta su naučili iz iskustva sa socijalnom zaštitom, npr. da su „shvatili neke stvari”,³³ da su naučili „to oko kontakata i odnosa sa ljudima”,³⁴ da „treba biti strpljiv”³⁵ i da se sami bore sa svojim osećanjima, jer tu „niko ne može da mi pomogne”³⁶.

Mladi su pokazivali **razumevanje za nedovoljnu podršku osoba iz sistema**, navodili su da su voditelji slučaja „ok” iako ih nisu posećivali ili su ih retko posećivali, jer „nemaju dovoljno vremena”. U vezi sa nekorektnim postupcima vaspitača ili hranitelja, većina mladih je govorila da su oni „nervozni” i da smatraju da je to razumljivo i ljudski. Utisak istraživača je da su **mladi prihvatili odnos sa voditeljima slučaja i zaposlenima u domu u kome ne očekuju da će dobiti podršku i podsticaj. Zato se okreću sebi i svojim snagama i formiraju sistem uverenja koji bi opravdao takvo (ne)angažovanje stručnih radnika**.

31 IM4.

32 IM1.

33 IŽ2.

34 IM8.

35 IM3.

36 IŽ1.

Podrška koju mladi vide kao dobit iz sistema potiče od hranitelja i srodničkih hranitelja, eventualno od osobe iz doma sa kojom su uspostavili blizak kontakt. Od voditelja slučaja očekuju pomoć u vezi s novcem, poslom, školom, ali ne i u vidu saveta, usmeravanja. Zapravo, oni govore da im je podrška „centra“ mnogo značila jer im je obezbedila da završe školu i imaju „krov nad glavom“.

Zanimalo nas da li mladi na smeštaju imaju **doživljaj da su učestvovali u odlukama koje ih se tiču, a potom u kojoj je meri uvažavan njihov glas.** Gotovi svi ispitanici saopštavaju da **nisu razumeli gde će biti smešteni**, dvoje je tražilo da isključivo budu smešteni u dom, mada nisu znali kakav je dom u pitanju, o čemu se radi i gde se nalazi. **Polovina intervjuisanih je izjavila da ih niko nije pitao gde žele da idu**, a ostali da su ih pitali da li žele da budu smešteni u hraniteljskoj porodici koju su im voditelji slučaja predložili ili u dom. Takođe, mladi i **ne pokušavaju da saopšte svoje mišljenje, jer postoji uverenje da ih oni koji donose odluke o njihovom životu ne slušaju.**

P: „Jesi li pokušao da kažeš nekome svoje mišljenje iako te niko nije pitao?“

O: „Ne, samo mami, jer mama sve sluša.“³⁷

Svoje razumevanje situacije izdvajanja iz roditeljske porodice mladi su konstruisali u razgovoru sa hraniteljima i srodnicima kod kojih su na smeštaju. Mladi iz uzorka koji su bili na smeštaju u domu, na smeštaj su ušli na starijem uzrastu (sa 15 i 16 godina) i to su razumeli kao svoj izbor, iako kažu da nisu imali dovoljno informacija o domu. Takođe, nekoliko ispitanika (4) koji su izdvojeni iz roditeljskih porodica na predškolskom uzrastu navelo je da su pri tom sa njima razgovarali „ljudi iz centra“, ali da ne mogu da se sete svega ili da su tada bili mali i ništa nisu razumeli. **Svoje učešće u donošenju odluka mladi su razumeli kao odobravanje predloga voditelja slučaja, pri čemu trećina njih izjavljuje da smatra kako je to za njih najbolje rešenje te da su imali poverenja u odluke voditelja slučaja.** Nijedna mlada osoba nije bila informisana ni konsultovana u vezi sa smeštajem u pogledu objašnjenja šta promena smeštaja znači, u koju porodicu ide i šta je tamo očekuje. Objašnjenje gde idu se obično davalo u trenutku izdvajanja, bez prethodne pripreme, a nakon toga voditelji slučaja uglavnom više nisu razgovarali sa njima.

” Ja sam bila malo u šoku, pa ih nisam baš ni čula sve šta su mi rekli. Ne sećam se ni šta su mi pričali.“³⁸

37 IM1.

38 IŽ4.

Upadljivo je da nijedna mlada osoba svoje razumevanje situacije izdvajanja nije nastavila da razvija sa vođiteljem slućaja. Ponekada se o tome razgovara sa hraniteljima i srođnicima hraniteljima, a nikada sa vođiteljima slućaja. Nameće se utisak i da mladi ne oćekuju od vođitelja slućaja da im pomogne da shvate situaciju izdvajanja, pa im se i ne obraćaju za podršku u tome. Razloge za smeštaj mladi opisuju eksplicitno:

” Pa, igrom slućaja. Moja majka ima oćuha (majka ima drugog muža koji je njemu oćuh), bio je u redu, ali je mnogo bio pijan. Znao je da se napije i tad nije mogao da se kontroliše. On je nju tako stalno tukao i to su bile traume. I ona je išla tad kod doktora. Dok je ona otišla do doktora, mi smo bili sa starijom sestrom... Onda je on došao i zapalio stan i izbio požar. Od požara smo u hraniteljskoj porodici.“³⁹

PERCEPCIJA SEBE, SOPSTVENIH SPOSOBNOSTI, MOGUĆNOSTI UTICAJA I BUDUĆNOSTI

U prvi mah mladima nije bilo prijatno da opisuju sebe, skoro polovina je prvobitno rekla da „ne zna“ i da „ne želi da se hvali“, pa su potom svi ipak naveli neke osobine. Najćešće su sebe opisivali kao dobre prema drugima, a devetoro je reklo da voli da pomaže drugima. Pominjali su i da su dobri, da poštuju druge te da umeju da saslušaju druge.

” Umem da pomognem ljudima, saslušam ih i neki put im dam savet koji može da pomogne.“⁴⁰

Tokom intervjuja mladima su postavljana pitanja o tome kako razumeju svoje snage, sposobnosti i veštine koje su razvili suoćavajući se sa negativnim osećanjima i doživljajima. U odgovorima je dominirala **upornost**, bilo da se pominjala direktno ili indirektno. Takođe je znaćajno to što su naućili da zaštite same sebe, bilo da koriste **strategije neuključivanja odnosno otpisivanja ljudi i događaja ili sagledavanja teškoća sa druge strane.**

” Ne treba biti mnogo emotivno vezan za osobe.“⁴¹

” Da se ne treba mnogo opterećivati stvarima... Treba jednostavno da iskuliram.“⁴²

” I u lošim stvarima ima dobrih, mogu ti na primer pomoći da popraviš odnose.“⁴³

39 IM1.

40 IŽ5.

41 IM10.

42 IM1.

43 IZ5.

Takođe, mladi zapažaju da stečena iskustva **doprinose doživljaju samoe-fikasnosti**, bilo da sagledavaju svoje sposobnosti na osnovu rezultata svojih napora ili da svoje iskustvo koriste **za tumačenje signala iz okruženja i prepoznavanje socijalnih relacija od kojih mogu imati korist ili štetu**.

” Prvo, kada sam otišao na školsko takmičenje, nisam nešto preterano učio, samo sam hteo da izađem, da imam novo iskustvo, a onda sam video I mesto. O, super, može i bolje.”⁴⁴

” Naučila sam čoveka odmah da prepoznam. Ja kad vidim odmah znam da li mi odgovara kao osoba ili ne.”⁴⁵

Pitali smo mlade šta su im životni ciljevi i kako planiraju da ih ostvare. Ciljevi su u odgovorima formulisani oko **pohađanja škole** (da poprave ocene, završe školu, upišu fakultet i sl.). Jedan mladić je rekao kako bi želeo da postane poznati naučnik. Mladi navode da znaju šta im je potrebno kako bi ostvarili svoje ciljeve. Pored **upornosti, dobre volje i samopouzdanja, tu je i njihov trud, a na kraju podrška drugih**. Sedmero je navelo da im je potrebna podrška ili u vidu saveta ili u obavljanju školskih obaveza, pri čemu smatraju da svoje ciljeve mogu da ostvare pre svega ukoliko sami ulože više napora.

” Kad radim nešto ozbiljno, ja se uozbiljim. Razmišljam o posledicama. Kažem sebi ili ćeš položiti prijemni ili nećeš, biraš život ili...”⁴⁶

Mladi su govorili o svojim idejama za dostizanje ciljeva, ali i o napuštanju zašтите, pri čemu tek nekoliko njih (4) navodi da ima i alternative u ostvarivanju ciljeva.

Dok su govorili o sopstvenom uticaju na životne okolnosti, isticali su da **uglavnom imaju kontrolu nad sopstvenim životom te da, iako i drugi ljudi odlučuju za njih, oni ne moraju to da prihvate**. Pri tom su svi naglašavali da se **povlače, ignorišu i rade po svom kada im neko govori da rade ono što ne žele te da se najčešće oslanjaju na svoje snage da bi dostigli sopstvene ciljeve i ostvarili svoje interese**.

” Kad mislim da mogu nešto sama da rešim, ja odlučujem sama.”⁴⁷

Polovina intervjuisanih mladih je izjavila da smatra kako **nisu mogli da utiču na to gde će biti smešteni, a da su do sada naučili da treba da se oslanjaju na sebe i sopstvene snage te da nastoje da sami rešavaju svoje probleme**. Za mlade iz doma je karakteristično da se oslanjaju isključivo na svoje snage kako bi se osamostalili (završili školu i zaposlili se). Oni koji

44 IM3.

45 IZ2.

46 IM5.

47 IŽ1.

su u hraniteljskim i srodničkim porodicama kažu da misle da stvari zavise i od njih i od hranitelja odnosno hranitelja srodnika, te da se i na njih oslanjaju i traže podršku.

” *Ja sam odrasla osoba i moram da priznam da sam do sada prilično dozvoljavala Centru i drugim ljudima da odlučuju za mene. Sada sam shvatila da treba da se borim sama. Previše sam tražila pomoć.*⁴⁸

Svi mladi vide sebe u budućnosti kao zaposlene i na dobrim položajima, a njih petoro je pomenulo da za 5 godina vide sebe na fakultetu, pri čemu su izražavali uverenje da će ostvariti svoje težnje. **Budućnost opisuju u vezi sa potrebom da se osamostale i sami izdržavaju.**

Mladi su rekli da bi u budućnosti **voleli da imaju svoju porodicu i decu**, osim jednog mladića koji smatra da „*nije timski igrač*“⁴⁹. Devojke su imale jasniju ideju o tome sa koliko godina bi želele da zasnuju porodicu i koliko dece bi volele da imaju. Mladići su isticali da im je potrebno da imaju posao i novac da bi zasnovali porodicu, a samo dve devojke su naglasile da bi im za zasnivanje porodice bilo potrebno da se osamostale i završe školu.

Svi su bili vrlo određeni u pogledu onoga što im je potrebno da bi postali uspešni i navodili su osposobljavanje za rad i sticanje diplome, dok su devojke navodile i podršku okruženja. Zanimalo nas je da li veruju da će im se dobre stvari dešavati u budućnosti, šta im uliva nadu i šta im je potrebno da bi bilo tako. Mladi su uglavnom govorili da im **nadu uliva podrška koju imaju od prijatelja i značajnih drugih osoba, dok jedna četvrtina smatra da sve zavisi od njih samih**; neki su pominjali i veru u Boga te da će im se dešavati i dobre i loše stvari, dok je jedna mlada osoba rekla da ne veruje da će joj se dešavati dobre stvari.

„*Ne ostavljamo mi njih tek tako*“⁵⁰: intervjui sa odgajateljima i voditeljima slučaja

Na početku razgovora, odgajatelji i voditelji slučaja su na skali dobrostanja (Sinclair et al., 2007: 123) procenjivali pet oblasti funkcionisanja mlade osobe, i to emocionalnu dobrobit, ponašanje, pozitivne veze sa odraslima, adaptiranost na aktuelni smeštaj ili mesto boravka, pohađanje školovanja, odnosno osposobljavanje za rad te bezbednost i opšte dobrostanje. Ove dimenzije su ocenjivane ocenama od 1 do 4 (1 = veoma loše / veliki broj teškoća, 2 = loše / više teškoća, 3 = dobro / nekoliko

48 IŽ6.

49 IM10.

50 IM8VS.

manjih teškoća i 4 = veoma dobro / malobrojne manje teškoće). U Tabeli 1 daje se prikaz ocena odgajatelja i voditelja slučaja za sve intervjuisane mlade.

TABELA 1. Procena odgajatelja i voditelja slučaja o dobrostanju mladih na smeštaju

Red. br.	Emocionalna dobrobit		Ponašanje		Pozitivne veze sa odraslima		Adaptiranost na aktuelni smeštaj		Školovanje/radno osposobljavanje		Bezbednost i opšte dobrostanje	
	Odg.	VS	Odg.	VS	Odg.	VS	Odg.	VS	Odg.	VS	Odg.	VS
IM1	3	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4
IŽ1	3		3		4		4		3		4	
IM2	4	3	4	3	4	4	4	4	3	4	4	4
IM3	4	3	3	3	4	4	4	4	3	3	4	4
IM4	3		3		4		4		4		2	
IM5	3		3		3		3		3		4	
IŽ2	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
IŽ3	3		4		4		3		3		3	
IŽ4	4		1		2		3		1		3	
IM6	4	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4
IM7	1	2	2	3	3	3	3	4	2	2	3	3
IŽ5	4	4	3	4	3	4	4	4	3	4	4	4
IM8	3	3	3	3	4	4	4	4	3	3	4	4
IŽ6												
IM9	3	3	3	4	4	4	3	4	3	3	4	4
IM10	2		3		3		3		4		4	
AS	3,2	3,2	2,9	3,5	3,6	3,9	3,6	4	3,1	3,3	3,6	3,9
SD	0,86	0,6	0,79	0,5	0,63	0,33	0,51	0	0,83	0,70	0,61	0,3

Voditelji slučaja su davali nešto više ocene od odgajatelja na svim poljima, izuzev kod emocionalne dobrobiti, gde je srednja ocena ista (AS odg.=3,2 i AS VS=3,2). Najveća razlika je u proceni ponašanja mladih, gde je srednja ocena odgajatelja AS=2,9 (SD=0,79), dok su voditelji slučaja to visoko rangirali ocenom AS=3,5 (SD=0,5). Takođe, uočljiva je razlika u oceni školovanja, gde su odgajatelji dali srednju ocenu 2,8 (SD=0,83), a voditelji slučaja AS=3,3 (SD=0,70). Pozitivne veze sa odraslima te bezbednost i opšte dobrostanje odgajatelji i voditelji slučaja procenjuju slično (odgajatelji AS=3,6, a voditelji slučaja AS=3,9).

Kako je procenu o ovim oblastima dalo 15 odgajatelja i 8 voditelja slučaja, ne mogu se izvoditi validni zaključci, ali bi svakako bilo korisno da se dalje ispita uočene tendencije. **Procene odgajatelja i voditelja slučaja su približne u**

aspektima bezbednosti, opšteg dobrostanja i pozitivnih veza sa odraslima, a razlikuju se u proceni školovanja i posebno ponašanja, gde su odgajatelji dali nepovoljnije ocene. Ako ovaj podatak razmatramo u odnosu na izjave mladih da nemaju intenzivan kontakt sa voditeljima slučaja, a da shvataju kako su od sistema dobili odgovarajući smeštaj, vidimo da se percepcije i odraslih i mladih poklapaju u dimenzijama očekivanja od sistema. Sistem socijalne zaštite se shvata kao sredstvo za osiguranje bezbedne i „odgovarajuće“ sredine za decu i mlade, gde će oni dalje da se razvijaju, uz pomoć drugih odraslih iz te sredine.

ŽIVOTNI KONTEKST I USLOVI ŽIVOTA

Zanimalo nas je kako odgajatelji i voditelji slučaja vide uslove života, adaptirano mladih na smeštaj te osećaj pripadnosti porodici, kao i zadovoljstvo mladih okolnostima smeštaja. Svi odgajatelji su se složili da su se **mladi adaptirali na smeštaj**. Kod mladih koji su u srodničkim porodicama odgajatelji osećaj pripadnosti vezuju za to što su deca već dugo tu na smeštaju, zbog prethodnog kontakta i što se podrazumeva da dete, odnosno mlada osoba pripada toj porodici. Za mlade na profesionalnom hraniteljstvu, hranitelji su doživljaj pripadnosti mladih prepoznavali preko njihove identifikacije sa porodicom u koju su smešteni, primećuju da mladi imaju doživljaj da je prostor koji koriste „njihov“, dok neki mladi hranitelji oslovljavaju kao članove porodice.

” Koliko puta, i to pre godinu dana, me je oslovljavao kao ćale.“⁵¹

Vaspitači mladih koji žive u domu smatraju da se **pripadnost domskoj zajednici ne može osećati te da je za mlade „adaptiranost“ maksimum**, a da dom doživljavaju kao „usputnu stanicu u životu“.

” Niko od njih ne pripada ovde. Niko neće da kaže da je ovo moja kuća, a da su okolnosti dovele da ja budem tu gde jesam.“⁵²

Svi odgajatelji smatraju da mladi **napreduju u ostvarivanju razvojnih zadataka** na smeštaju i da su **zadovoljni uslovima koje im oni obezbeđuju**, iako se ponekad žale na neke obaveze, što smatraju ponašanjem uobičajenim za njihov uzrast.

” Mi se trudimo da postavimo neki ritam života, da i njemu odgovara, da i mi možemo da ispunimo. Uspostavili smo program, kad se ide u školu, kad se uči, kad su obaveze, slobodno vreme, vikendom može da koristi kompjuter, da se druži...“⁵³

51 IM3ODG.

52 IŽ3ODG.

53 IM8ODG.

Voditelji slučaja su upoređivali i procenjivali trenutne uslove života mladih kao povoljnije u odnosu na uslove koje su imali u biološkoj porodici. Uglavnom su ocenjivali da je aktuelni smeštaj nešto što „odgovara detetu“, smatraju da su se mladi uklopili ili „vezali“ za hraniteljsku porodicu, da ih je ta porodica prihvatila kao svog člana.

” On živi u veoma pristojnoj hraniteljskoj porodici. Dete se usmerava u jednom pravcu gde treba da se obrazuje, da radi, da preuzima odgovornost u skladu sa svojim godinama, što je po meni skroz u redu.”⁵⁴

Za mlade u domu, voditelji slučaja naglašavaju da je to „njihov izbor“ te da dom povoljnije okruženje i zbog materijalnih okolnosti u kojima su živele njihove porodice.

Za četvoro mladih na hraniteljstvu voditelji slučaja su naveli da veruju da oni imaju izražen osećaj pripadnosti hraniteljskoj porodici i da je doživljavaju kao sopstvenu, pri čemu odnos sa hraniteljima vide kao značajnu snagu za napredovanje deteta, odnosno mlade osobe.

” Ranije je bio vrlo često kao 'crna ovca' i samim tim se izdvajao od ostatka porodice, dok je ovamo fokus pažnje celokupne porodice i on je doživljava kao svoju.”⁵⁵

Prilikom analize intervjuja ustanovili smo da su svi voditelji slučaja bili u dilemi da li mladi imaju doživljaj pripadnosti srođnicima sa kojima žive. Dilema se javljala zbog toga što su postojale ili postoje neke trenutne okolnosti (materijalna nesigurnost koja je narušila odnose) ili zbog ostalih članova porodice sa kojima mlada osoba ima dobre odnose, pa voditelji slučaja nisu sigurni da li je ovo okruženje jedino na koje se mlada osoba može „adaptirati“. Kod nekoliko mladih (3) voditelji slučaja su navodili da su aktivno pratili potrebe deteta i podržavali ga da donese odluku sa kim želi da živi.

” Ja sam tu uvek u dilemi, jer on jako voli da ide kod te sestre, međutim, kada sam ja njemu rekla da i ta mogućnost postoji, da ode tamo da živi, on je rekao da želi da živi ovde, a kod sestre voli da provede neko vreme, ali uvek ovde da se vrati.”⁵⁶

Svi **odgajatelji smatraju da su mladi napredovali na smeštaju** te da razvijaju svoje kapacitete, i to u sticanju higijenskih navika i ponašanju u društvenim situacijama, dok je za sve mlade koji su na porodičnom smeštaju naglašeno

54 IM1VS.

55 IM7VS.

56 IM8VS.

da učestvuju u raznovrsnim porodičnim aktivnostima i u kućnim poslovima. Smatraju da napredak mladih najviše podstiču razgovor, stalna podrška i istrajnost odgajatelja u zahtevima da se usvoje nove navike i ponašanje.

” Pa, postavlja stvari, od svoje sobe da raspredi. U početku nije takav bio, sad već znaš, u svemu je postao malo napredniji, drugačije razmišlja.“⁵⁷

Voditelji slučaja navode da intervjuisani mladi, posebno oni koji su na porodičnom smeštaju, **napreduju i zadovoljavaju svoje razvojne potrebe**, da porodica odgovara na njihove potrebe te da su **stekli i neke značajne veštine**. Pri tome **siguran kontekst i model pozitivnog porodičnog života** smatraju osnovnim okvirom za zadovoljavanje razvojnih potreba.

” Mislim da život u ovoj porodici pruža određenu sigurnost, stabilnost. Jedan siguran kontekst i da je ta porodica dobar model.“⁵⁸

ŠKOLOVANJE I OSPOSOBLJAVANJE ZA RAD

Sa odgajateljima smo o razgovarali o tome šta misle da li škola koju pohađaju mladima može da omogućiti sticanje znanja i veština koje su važne za zaposlenje i osamostaljivanje. Odgovori su bili podeljeni: ili **veruju da će škola koju pohađaju pomoći mladima da razviju veštine, ali nisu precizirali koje**, ili **sumnjaju da školovanje uopšte može da im pomogne u zapošljavanju**.

” To je trogodišnja škola, pre će da se zaposli... Nego jednostavno svi traže školu sada ... Šta znam...“⁵⁹

Svi voditelji slučaja su izneli uverenje da **škola koju mladi pohađaju predstavlja najbolji izbor za njih** i da im omogućava sticanje značajnih znanja i veština. Kvalitet škole su procenjivali izuzetno pozitivno, ali su se javile razlike u proceni potencijala mladih. Kod mladih koji su zaostali u školovanju zbog okolnosti u kojima su živeli, voditelji slučaja su iskazivali zabrinutost, dok su za one koji su redovno pohađali školu bili uvereni da ih očekuju napredovanje i uspeh.

” Lično mislim da joj ta škola ima finu diplomu, sutra i kod privatnika i ovde-onda, u odnosu na neke, mislim gimnaziju ili tako nešto ... sigurno da je drugačije“. ⁶⁰

57 IM7ODG.

58 IM1VS.

59 IŽ2ODG.

60 IŽ2VS.

JEL' RADIŠ TI U PONEDELJAK, PA KO ĆE DA BACI KOFU VODE IZA MENE:
ISKUSTVA I GLEDIŠTA MLADIH NA SMEŠTAJU,
NJIHOVIH ODGAJATELJA I VODITELJA SLUČAJA

” Redovan i odgovoran u školi, ali je veliki propust ostao u samom znanju, ima rupu u znanju... On je marljivo dete i solidnih radnih navika i izuzetno je uspešan sportista. Tako da se mi nadamo da će škola i to imati u vidu.“⁶¹

Svi odgajatelji su istakli da nisu direktno birali školu za mlade, već da su razgovarali o mogućnostima, objašnjavali im kakve su škole u pitanju te da su ih podsticali da se opredele za školu koju bi oni najviše želeli. Pri tome, smatraju da je njihova **uloga prvenstveno u ukazivanju na značaj školovanja** za budući život.

” Ja sam voleo možda neka zanatska zanimanja, bojeći se tog zaposlenja i tako nešto... Postoji jedna floskula koja kaže 'samo je najbolje dovoljno dobro'. I ako je takav, nije problem da nađe posao apsolutno.“⁶²

Voditelji slučaja naglašavaju da **uvek razgovaraju sa mladima o izboru škole**. Samo je jedna voditeljka slučaja rekla da je zbog „karakteristika te škole“⁶³, u saradnji sa odgajateljem, savetovala mladu osobu da upiše drugu školu, mada je mlada osoba imala jasnu ideju i želju za drugom školom. Drugi voditelji slučaja su objasnili da razgovaraju sa mladima i da ih savetuju o školi, ali da odluku o upisu uvek donose mladi.

” On je hteo da upiše..., međutim on je imao relativno loš uspeh i onda smo shvatili da ne bi uspeo pošto je to dosta aktuelan smer i onda je ovo upisao. On kaže da je sad sve OK.“⁶⁴

Pri tome, **o školovanju po pravilu, razgovaraju prvo sa odgajateljem, a tek potom sa detetom**, odnosno mladom osobom.

” Međutim, njegovo razmišljanje ide i dalje u tom pravcu prve škole, pa mislim da se tu eventualno mogu očekivati neki problemi oko škole, to nije njegov prvi izbor, to se nije baš iskristalisalo.“⁶⁵

Voditelji slučaja svoj uticaj na odabir škole za mlade izgleda razumeju **kao pomoć mladima da budu racionalni**, jer smatraju da njihove želje često nisu realne.

61 IM3VS.

62 IM6ODG.

63 IM1VS.

64 IM8-VS.

65 M1VS.

” Samo sa hraniteljicom (je razgovarano). Videćemo još šta je najbolje, ima vremena, u kontaktu smo, pa ćemo se dogovoriti. U tom smislu, moje iskustvo dugogodišnje kao voditelja slučaja, kao socijalnog radnika, kao psihoterapeuta pošto radim i u savetovalištu, govori da ponekad želje i realnost ne mogu da budu uvek usklađene, treba dete usmeravati tamo gde će moći da osigura svoju budućnost.“⁶⁶

Zanimalo nas je kako odrasli podstiču mlade da unaprede svoje školske veštine i sposobnosti i kako vide njihov napredak u školi. **Odgajatelji su rado govorili o postignućima mladih i ponosili su se njima**, navodili su da razgovaraju o značaju škole sa mladima i tako utiču na njih. Neki pomažu mladima u savladavanju školskih zadataka, nadgledaju učenje ili angažuju nastavnike kao pomoć. Svi odgajatelji su naveli da ispitivani **mladi imaju potencijale za uspeh**, ali su specifične snage naveli prvenstveno **kod mladića koji su uključeni u sportske aktivnosti**.

” Jeste, ja pričam s njim da je škola bitna. Ja mu to i kažem, sin je moj završio pravni fakultet. Na neki način je i to doprinelo da on želi da se školuje, zna da će da završi fakultet, ambiciozan je i nema tu problema. Tako da je moj uticaj tu veliki što mu pružam mogućnost za školovanje, a on je jednostavno pametno dete.“⁶⁷

Voditelji slučaja su opisivali ispitivane mlade kao sposobne bez obzira na to da li su postojale neke teškoće u savladavanju gradiva. **Kao snaga je uglavnom opisivana inteligencija, a zatim slede snalažljivost i omiljenost kod druge dece i profesora**.

Svi odgajatelji su naveli kako veruju da će mladi biti uspešni u budućnosti, pri čemu su isticali osobine mladih kao što su **upornost, istrajnost, nadu i poverenje u njih**.

” A nadam se da će ona da se bori za to, da neće tako lako da ispusti to što ima u ruke.“⁶⁸

” Njena škola nema veze sa tim da li je pametna ili ne, već da li ima talenat. Ona ga ima i želi to da radi. Njoj je jedini plan da završi tu školu. Da zaradi neki dinar. Za 5 godina je vidim da radi negde i da uživa u tom svom poslu i da i dalje brine o bratu i majci.“⁶⁹

66 IM1VS.

67 IM1ODG.

68 IŽ4ODG.

69 IŽ3ODG.

Voditelji slučaja su izrazili nadu da će mlada osoba imati uspešnu karijeru u budućnosti, pri čemu je **polovina razgovarala sa mladom osobom o budućoj karijeri**, a ostali nisu vodili direktan razgovor o tome.

” Nismo otvorili tu temu, pitala sam je, ali kaže ne zna još... Pa, možda su to moja nerealna i prevelika očekivanja za nju, ali ja ću biti jako zadovoljna kao profesionalac ukoliko ona u životu sa 18 godina maturira i eventualno izađe iz sistema zaštite, bude stabilna osoba šta god da završi.”⁷⁰

PERCEPCIJA MLADE OSOBE I NJENE BUDUĆNOSTI

Na pitanje koje reči koriste da opišu mladu osobu, najveći broj odgajatelja (oko 2/3) naveo je da je to „**dobra osoba**“, a navodili su i druge osobine, npr. **komunikativnost** (5), **upornost** (4), **marljivost** (3), **emotivnost** (3), **odlučnost**, **prilagodljivost**, **omiljenost** („*svi ga/je vole*“), **asertivnost** („*nije povučen/povučena*“, „*mislim da će uspeti u životu*“, „*svugde dobro prolazi*“), **snalažljivost** („*može da prepozna ono što je dobro za nju*“⁷¹), **sposobnost emocionalne i kognitivne regulacije** („*vrlo dobro zna sebe da izbacij iz toga*“⁷²), kao i **socijalnu kompetenciju** („*lep pristup ima prema ljudima*“⁷³). Odgajatelji često **jednu pozitivnu karakteristiku mlade osobe vide kao izuzetno izraženu te smatraju da to ne ide u korist mlade osobe, a dobrotu i osetljivost mladih smatraju prenaplašenom, pa emotivnosti mladih ponekad pridaju negativnu konotaciju**. Kao osobine koje su ocenili kao uglavnom pozitivne, ali oko kojih su ambivalentni, jer mogu da imaju i pozitivne i negativne implikacije, odgajatelji su navodili ambicioznost, upornost, „jaku ličnost“, tvrdoglavost, iskrenost, dominantnost („*da je on uvek u pravu, da je u centru pažnje*“⁷⁴). Pri tom, jedna četvrtina odgajatelja nije navela nijednu pozitivnu stvar o mladoj osobi.

” Teško je pronaći dobre osobine, jer su deca iz centra obeležena.”⁷⁵

Trećina odgajatelja (5) je pomenula i neke **negativne osobine mladih**, kao što su nestrpljenje, brzopletost, pričljivost, ali su ih stavili u kontekst uzrasta i normalizovali ta ponašanja, pri čemu hranitelji i srodnici povoljnije i sa većom naklonošću tumače „ispade“ i „negativne osobine“ mladih nego vaspitači u domu.

70 IŽ5VS.

71 IŽ5ODG.

72 IM3ODG.

73 IM1ODG.

74 IM9ODG.

75 IŽ5ODG.

Voditelji slučaja su opisivali ispitivane mlade kao **sposobne, odgovorne, nasmejane, raspoložene, duhovite** („spreman za šalu“), **komunikativne, strpljive, brižne, pravične, tvrdoglave, umiljate** („drag je“), **radoznale, šarmantne, uljudne** („lepo je vaspitan“), **socijabilne** („dobro funkcioniše i sa vršnjacima“), **pouzdate i odgovorne** („redovan i odgovoran u školi“), **inteligentne, snalažljive, samostalne, optimistične** („vedra“). Uz karakteristike mladih, voditelji slučaja su izdvojili i neke potencijale, npr. **samostalnost, zainteresovanost, ambicioznost, hrabrost, snalažljivost i prilagodljivost, saradljivost** („hoće da poslušā“, „hoće da sarađuje“), socijabilnost i otvorenost za druge („uspostavlja dobre veze sa ljudima“, „veruje ljudima“) te usmerenost na sopstvene ciljeve.

” *Inteligentan i kada je motivisan, on stvarno može da radi.*⁷⁶

Kada su govorili o snagama, odrasli su isticali osobine mladih koje im pomažu da se bolje snađu u životu, da budu efikasniji. Čini se kao da su **odgajatelji prepoznavali više snaga dok su opisivali mlade, te su ih predstavljali kao samostalne, uporne, dobre i poslušne, pametne i komunikativne.**

” *Da je pustite u šumi, ona bi se snašla sama.*⁷⁷

Kada su opisivali kako razumeju da se mladi snalaze u školskom okruženju, odgajatelji su konkretno navodili snage mladih u školi, a voditelji slučaja su u ovim opisima uglavnom bili neprecizni.

” *Disciplinovan je i uvažava tu školu u svemu..., a i trudi se oko silnih ocena.*⁷⁸

Voditelji slučaja su paralelno navodili i snage i rizike, da su mladi **opreznī, skromni**, da mnogi od njih „ne očekuju mnogo“ od drugih ljudi te da prepoznaju da je uzrok tome **niže samopouzdanje i nedostatak pažnje od biološke porodice**. Ove rizike voditelji slučaja vide posebno u kontekstu mogućnosti za osamostaljivanje mladih, da oni ojačaju i da se oslone na sopstvene snage. Pri tome zapažaju da je mladima neophodno da nauče kako da se oslanjaju na druge i da jasno iskazuju svoje potrebe.

” *Da nauči u pozitivnom smislu da koristiti ljude oko sebe.*⁷⁹

Odgajatelji smatraju da su mlade najviše osnažili njihova podrška i porodično okruženje koje im pruža osećanje pripadnosti. Neki hranitelji su naglašavali vezu koju su izgradili sa mladima i uverenje da će ta veza trajati.

76 IM8VS.

77 IM3VS.

78 IŽ2VS.

79 IŽ5VS.

” Nikad neću da ga napuštam.“⁸⁰

Voditelji slučaja su takođe prepoznali da mlade osnažuje doživljaj sigurnosti koji izvire iz osećanja pripadnosti odgajateljskoj – hraniteljskoj porodici. Odgajatelji **su samostalnost mladih pominjali u kontekstu sticanja potrebnih socijalnih veština i završavanja škole, a svoju podršku su videli kao značajnu snagu** na tom putu. Voditelji slučaja smatraju da odgajatelji mogu u budućnosti da pruže podršku mladima kako bi se kod njih razvilo uverenje da nisu sami.

” Ona sama, za sada, sa svim njenim karakteristikama, ali treba tu još puno toga, podrška i davati joj na znanje da nije sama.“⁸¹

Kod svih mladih, izuzev dva mladića iz doma, odgajatelji su **prepoznali kapacitet za pozitivnu budućnost i za zasnivanje funkcionalne porodice**. Za dvoje mladih iz doma odgajatelji su iskazali nepoverenje u njihove kapacitete s obzirom na sadašnje odnose i komunikaciju sa drugima. Drugi odgajatelji su bili uvereni da će mladi uz njihovu podršku biti uspešni u zasnivanju porodice, pri čemu svoju podršku vide u tome što razgovaraju sa njima o budućnosti i o budućim porodičnim ulogama.

Gotovo svi intervjuisani voditelji slučaja (6 od 8) prepoznali su kapacitete mladih za zasnivanje porodice. Oni pri tom smatraju da im u tome mogu pomoći pozitivni porodični modeli, ljubav i podrška u odgajateljskoj porodici. Istovremeno, smatraju da negativna iskustva iz biološke porodice mogu da prave izvesne smetnje:

” S obzirom da postoje loša, negativna iskustva, mislim da jedinstvo koje aktuelna hraniteljska porodica njemu pruža može da kod njega razvije afirmaciju zasnivanja porodičnog života kod sutrašnjeg zasnivanja neke porodice.“⁸²

Hranitelji i hranitelji srodnici su istakli da se mladi oslanjaju **na njih i članove njihove porodice**, dok je kod samo za tri mlade osobe pomenut i odnos sa roditeljima, braćom i sestrama.

” Pa na mene (se oslanja). Pa i na brata. I u sportu i u školi, uopšte u životu. Vidim ponekad pita, pa tako razgovaramo šta misli da radi. Jednostavno nema kome da se obrati i da porazgovara sa nekim nego sa mnom.“⁸³

80 IM1ODG.

81 IŽ5VS.

82 IM7VS.

83 IM3ODG.

Vaspitači iz doma smatraju da su za ove mlade najznačajnije pojedine osobe iz njihove **porodice**, ali da se najviše oslanjaju na domsko osoblje.

” Pa ne mogu da nas (vaspitače) stavim pre majke i brata, ali recimo da smo joj važne. Podržavamo je za neke stvari za koje joj treba podrška.“⁸⁴

Voditelji slučaja smatraju da su mladima najznačajniji odnosi sa njihovim **odgajateljima, kao i sa braćom i sestrama i članovima šire porodice**. Zanimljivo je da **voditelji slučaja sebe nisu prepoznavali kao osobe značajne mladima**, ali su isticali da je mladima značajna podrška koju im oni pružaju.

” Na majku i hraniteljicu (se oslanja), to definitivno, ovde na nas, više puta bili smo mu podrška za neke situacije, na školu, ima dobar odnos sa ovima iz srednje škole i sa ovom psihopedagoškom službom njihovom, na brata ne toliko, na dedu i to je to.“⁸⁵

Dva hranitelja su navela da **znaju za postojanje nerazrešenog odnosa** koji mlada osoba ima i objasnila su kako oni vide tu situaciju. Većina odgajatelja (8) je odgovor o nerazrešenim odnosima mlade osobe započinjala sa „ne znam“ i navodili su da o tome **ne razgovaraju sa mladima koji sami ne započinjaju ovu temu**. Odgajatelji ipak zapažaju da to mlade tišti.

” Mene iskreno brine taj odnos njegov sa ocem, koji on zapravo nema. Koliko ja znam, nije bilo ni pokušaja da se ostvari kontakt, Ja mislim da to sigurno ostavlja neke posledice. Nikada to nije pomenuo, ta tema je zatvorena i ona će se morati jednom otvoriti i pokrenuti. Ja ne bih sa tim nešto da poremetim, za sad sve dobro ide.“⁸⁶

Vaspitači iz doma su navodili da ne znaju za nerazrešene odnose mladih. Svi voditelji slučaja su naveli neki nerazrešen odnos koji uočavaju u životu mlade osobe i to su sve odnosi sa određenim članom ili sa više članova biološke porodice. Samo jedan voditelj slučaja je naveo da je pokušao sa stupa u kontakt roditeljem sa kojim je mlada osoba prekinula odnose, ali da roditelj nije saradivao. Mada su **eksplicitno navodili prekinute, nerazrešene ili na drugi način problematične odnose mladih, voditelji slučaja nisu objašnjavali kako znaju za njih niti šta su oni sami po tom pitanju radili. O ovim odnosima ne razgovaraju sa mladima ako ovi prvi ne pokrenu temu. Istovremeno, voditelji slučaja smatraju da oni ne treba da otvaraju ovu temu.**

84 IŽ3ODG.

85 IM2VS.

86 IM8ODG.

” Ja mislim da je to taj odnos sa ocem, da ga to opterećuje. Eto, ne priča o tome, ja sam njima (odgajateljima) savetovala da pokušaju, oni su rekli da će osluškvati i da će pokrenuti kad on pokrene tu priču, inače ne bi je oni pokretali, jer se plaše kako bi to na njega moglo da utiče.“⁸⁷

Svi **odgajatelji vide pozitivnu budućnost za mlade**, veruju da će uspeti da se **osposobe za neko zanimanje i da će se osamostaliti**. Sopstvenu ulogu vide u podsticanju i podršci na tom putu, dok neki sebe i svoju porodicu vide kao stabilno utočište za mladu osobu.

” Ali šta sam im rekla i oni to znaju, da će im moja vrata uvek biti otvorena. U svakom smislu, i pomoći ću im, tu sam.“⁸⁸

Voditelji slučaja budućnost mladih prvenstveno posmatraju u sklopu mogućnosti održavanja budućih odnosa sa odgajateljima (da li će podržati mlade i nakon prestanka smeštaja), dok odnose sa biološkim roditeljima ređe razmatraju. Smatraju da je **mladima značajna materijalnu podrška koju im sistem socijalne zaštite preko njih obezbeđuje, a da su oni, kao profesionalci, uvek na raspolaganju za razgovore i savete ukoliko mladi to „zatraže“**. Svoju podršku u budućnosti vide prvenstveno u savetodavnom usmeravanju, a postoji i uverenje da je mladima važna mogućnost da se nekome obrate, odnosno uverenje da imaju kome da se obrate.

” Pa, ne znam, ja mislim da joj je ono, eto, to da zna da su joj vrata otvorena uvek, eto to. Ako ima potrebu da može da dođe, da može da kaže i da može da kaže čak i nešto ako joj se ružno desi ili ako pogreši.“⁸⁹

PODRŠKA KOJU ODRASLI OBEZBEĐUJU MLADIMA I PARTIPACIJA MLADIH

Bilo nam je značajno da saznamo kako odrasli razumeju i prepoznaju potrebe mladih i kako odgovaraju na njih. **Srodnici** koji obavljaju i ulogu hranitelja su istakli da su mladi deo njihove porodice i da mogu otvoreno o svemu da razgovaraju te da su mladi osetljivi i da im je neophodna njihova podrška. Jedinstven stav odgajatelja je da su mladima najznačajniji **razgovor i emocionalna podrška**:

87 IM8VS.

88 IM1ODG.

89 IŽ2VS.

JEL' RADIŠ TI U PONEDELJAK, PA KO ĆE DA BACI KOFU VODE IZA MENE:
ISKUSTVA I GLEDIŠTA MLADIH NA SMEŠTAJU,
NJIHOVIH ODGAJATELJA I VODITELJA SLUČAJA

” Najveću podršku je imala od nas sestara. Ona je kao osoba osetljiva, njoj novac nije toliko bitan, bitno joj je da ima komunikaciju sa svima, to joj je najbitnije. Mi imamo otvoren odnos da ništa ne krijemo jedni od drugih... Sve što joj je potrebno... Mi više pružamo njoj nego našoj deci.”⁹⁰

Hranitelji smatraju da su oni ti koji pružaju najveću podršku mladoj osobi, da ih tretiraju kao „svoju decu“ i da veruju da pozitivno utiču na živote mladih, jer su **tu za njih i pružaju im lični primer**. Kada je reč o uticaju na budućnost mlade osobe i učešće hranitelja u pripremi za napuštanje zaštite, tek je jedan hranitelj izjavio da je o toj temi razgovarao sa mladom osobom, dok ostali smatraju „da je još uvek rano“, a neki su rekli da ne nameravaju da se rastaju od mladih.

” Pomogla joj je naša snaga i podrška, što smo uvek sa njom i mislim da tamo gde je živela nije bilo ljudi sa njom, niko nije brinuo o njoj... Zna ona to, ja o tome pričam, rekla sam ja to i ovde u centru, neću je nikad napustiti.”⁹¹

Vaspitači su podršku koju pružaju mladima videli preko **interesovanja za ono što se mladima dešava i zainteresovanosti za njihov život**. Oni smatraju da je mladima važno da postoji neko ko će misliti na njih u važnim događajima u životu.

” Može da me pozove kada mu nešto treba. Setim se da ga pitam kako je bilo na prijemnom. Verujem da mu to znači da se neko seti da ga to pita. Zato što nema ko da ga pita i njegova izjava je bila – Jel' radiš ti u ponedeljak, pa ko će da baci kofu vode iza mene.”⁹²

Voditelji slučaja su uglavnom navodili da mladi najviše podrške dobijaju od svojih **odgajatelja**. Pri tome smatraju da bi **mladima bila značajna i podrška roditelja, koju ipak ne mogu da očekuju, jer roditelji nisu u stanju da im je pruže**.

Kada je u pitanju **pomoć oko razjašnjavanja situacije izdvajanja i života van roditeljske porodice, srodnici** su objašnjavali da se **razgovor o tome obavljao u više navrata sa celom porodicom** i da veruju da je mlada osoba imala vremena da se pripremi za tranziciju, uz postepeno građenje porodičnog dogovora.

90 IŽ2ODG.

91 IŽ5ODG.

92 IM1ODG.

” Pa pomogli smo mu što smo ga za vikend doveli kod nas, pa se postepeno upoznavali.”⁹³

Nesrodnički hranitelji su objašnjavali da su nastojali da se približe deci i mladima od trenutka smeštaja, da su bili otvoreni za razgovor, da su **nastojali da izađu u susret mladima i da im, sa članovima svoje porodice, pokažu da su dobrodošli.**

” Ne mogu da se setim šta ga je ohrabrilo. Jednostavno, mislim, ponašanje naše prema njemu. Jednostavno prijateljska ispomoć za sve stvari.”⁹⁴

Vaspitači u domu su naglašavali **važnost kontinuiranog razjašnjavanja situacije smeštaja** detetu i mladoj osobi.

” Mi smo puno pričali o tome i, onako, uvek pokušavamo da mu malo objasnimo da ga porodica nije odbacila nego da je stvarno bila u takvoj situaciji da nije mogla da brine o njemu, ali da su drugačije okolnosti bile, on bi ostao u porodici.”⁹⁵

Dva **voditelja slučaja** su navela da su sa ispitanim mladima razgovarali o situaciji izdvajanja iz porodice, ostali ili nisu razgovarali o tome ili su naveli da je to uradio neko od kolega koji je pre njih bio angažovan na slučaju. Smatraju da **oni mogu da razgovaraju sa mladima o izdvajanju ukoliko sami mladi pokrenu tu temu, ali da oni ne treba da otvaraju ovu temu „da ih ne traumatizuju“.** Veruju da im se mlada osoba uvek može obratiti i da bi oni u tom slučaju razgovarali, mada se čini da ne preispituju to što im se mladi sami ne obraćaju za bolne teme.

” Ponekad pokrenem neku temu i ja se trudim da je dodatno ne uznemiravam, da ne načinjem ja tu priču, da ne budem ja opet neka žena koja joj otvara neka pitanja, jer možda će joj biti loše, ali ako trebam da dam odgovor na neko nejasno pitanje o njenom izdvajanju, tu sam uvek da joj iskreno kažem i doziram informacije, ako ona otvori temu, onda razgovaramo.”⁹⁶

” Nažalost, ona tu nije sudelovala, kao i većina dece, nije tu išla ni priprema, ona nije ni odrastala kod roditelja i mi smo za nju jako kasno saznali... S obzirom da smo imali već petoro dece izdvojeno, mi smo po automatizmu i nju izdvojili i smestili je u hraniteljsku porodicu.

93 IM8ODG.

94 IM3ODG.

95 IM4ODG.

96 IŽ5VS.

U toj priči smo više radili sa hraniteljkom da razume i način na koji će detetu preneti, jer je ona bila mala i nije znala postavljati pitanja. Više smo radili sa hraniteljicom nego sa detetom na tu temu.⁹⁷

Odgajatelji navode da se uglavnom konsultuju sa mladima oko svih odluka koje ih s tiču. Četvoro (od 15) odgajatelja je navelo da su mladi učestvovali u svim odlukama, da su ih otvoreno pitali te da su se oni izjasnili da žele da žive sa njima i da im odgovara smeštaj. Kod trećine ispitanih mladih (5), odgajatelji su dobili informaciju da je neko iz centra razgovarao o izboru smeštaja i da dete, odnosno mlada osoba pristaje na smeštaj i uslove smeštaja. Dva odgajatelja nisu pomenula okolnosti odlučivanja o smeštaju, ali su objašnjavala kako sa mladom osobom razgovaraju o važnim pitanjima vezanim za njihovu budućnost i napredovanje, pri čemu uglavnom uviđaju važnost podrške i ohrabivanja za samostalno donošenje odluka.

” Znači, ništa na silu, pričamo da to ima nekih prednosti, ali odluku u svakom slučaju donosi on. Ne može se na njega uticati nešto posebno, osim da mu se ukaže na neke stvari, nekad će to uspeti, a nekad neće.”⁹⁸

Samo jedan voditelj slučaja je sa mladom osobom razgovarao o budućnosti i o napuštanju zaštite, jedan je naveo da treba da napravi „plan“, a ostali su navodili da o tome još uvek nisu razgovarali, jer smatraju da je „isuviše rano“. Čini se da se od „otvaranja tema“ posebno uzdržavaju voditelji slučaja koji su „preuzeli“ rad sa mladom osobom od kolega.

” Tek je u sedmom razredu te ta tema nije značajno pokrenuta! On je sada u okolnostima u kojima može da se izjasni, ali je problem napuštanja hraniteljske porodice veliki, jer uslovi stanovanja kod majke ne postoje. Po navršenju punoletstva hraniteljska porodica će pomoći da se razvijaju ti njegovi aspekti ličnosti da može sam da se brine o sebi.”⁹⁹

PERCEPCIJA PODRŠKE KOJU SU MLADI DOBILI OD SOCIJALNE ZAŠTITE

Odgajatelji smatraju da je sistem dosta učinio za mladu osobu, prvenstveno jer je pronašao odgovarajuću porodicu (njih) u kojoj deca i mladi mogu da napreduju. Istovremeno, petoro odgajatelja je navelo da smatraju kako postoji „nedostatak komunikacije sa sistemom“. Kada su u pitanju

97 IŽ5VS.

98 IM1ODG.

99 IM1VS.

materijalni uslovi, sedam odgajatelja je navelo „**ta materijalna davanja**“ kao dobit za mladu osobu iz sistema, dva srodnika su ukazala na to da su im potrebna veća materijalna sredstva, jer žive u teškim uslovima. Svi su istakli da su mladi „dobili zaštitu“.

” Pa, ja mislim da je dobila baš onako ono što joj je bilo potrebno – zaštitu. Jeste to u početku bilo teško, izmeštanje iz porodice i trauma, ali vremenom će ona da shvati da je to bio jedini pravi put koji je trebao da se pomogne.“¹⁰⁰

Istovremeno, petoro odgajatelja smatra da je mladima **potrebna i druga vrsta podrške** od sistema socijalne zaštite, i to **u pripremi za napuštanje zaštite**. Hranitelji su rekli da su mladi kod njih sigurni, ali da ne znaju kako „to ide u drugim hraniteljskim porodicama“¹⁰¹ u kojima mladi posle navršenih 18 godina izlaze sa smeštaja.

Voditelji slučaja smatraju da su **materijalna davanja** najznačajnija podrška od sistema. Navode da je mladima značajna i savetodavna podrška koju oni nude, ali to nisu izdvajali kao prioritet.

” Znaite šta, za IM1 će biti najznačajnija ta materijalna podrška. On je toliko vredan i radan, a ako to bude izostalo, nema uspeha. Ne znam da li me dobro razumete, ali naprosto nam je to nešto sastavni deo života, svima nama. Maksimalno da se pomogne detetu. Da i njegove želje i realnost budu uklopljene u sve to. Izuzetno je važna i ta materijalna sigurnost i taj materijalni momenat koji će moći taj sistem zaštite da mu obezbedi.“¹⁰²

U tabeli 2 prikazani su stavovi mladih, njihovih odgajatelja i voditelja slučaja u odnosu na tematske celine obuhvaćene intervjuom, pri čemu oznaka + stoji za pozitivnu ocenu iskustva, doživljaja mladih u određenom domenu, oznaka – za negativna iskustva ili izostanak iskustva, a / označava da nema odgovora (bez podataka).

100 IŽ4ODG.

101 IM1ODG.

102 IM1VS.

TABELA 2. Prikaz percepcija mladih, njihovih odgajatelja i voditelja slučaja u odnosu na tematske celine obuhvaćene intervjuom

Redni broj	Mladi	Doživljaj pripadnosti			Participacija u školi			Participacija u sistemu			Postignuća i kapaciteti			Percepcija podrške			Percepcija snaga			Traženje pomoći			Kontakt sa biološkom porodicom			Razgovori o izmještanju			Plan za napuštanje zaštite		
		m	o	vs	m	o	vs	m	o	vs	m	o	vs	m	o	vs	m	o	vs	m	o	vs	m	o	vs	m	o	vs			
1.	IM1	+	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-		
2.	IŽ1	-	+	/	-	-	/	-	-	/	+	+	/	-	-	/	+	-	/	-	-	/	-	-	/	-	-	/	-	-	/
3.	IM2	+	+	+	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	
4.	IM3	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	
5.	IM4	-	-	/	-	-	/	+	+	/	+	+	/	+	-	/	+	+	/	+	-	/	+	+	/	+	+	/	+	+	/
6.	IM5	-	+	/	+	+	/	-	-	/	+	+	/	+	+	/	+	+	/	-	+	/	-	-	/	-	-	/	+	-	/
7.	IŽ2	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	
8.	IŽ3	-	-	/	-	-	/	+	+	/	+	+	/	+	-	/	+	+	/	-	+	/	+	+	/	+	+	/	-	-	/
9.	IŽ4	-	+	/	-	-	/	-	+	/	+	-	/	-	+	/	+	+	/	-	+	/	-	-	/	-	-	/	-	-	/
10.	IM6	+	+	/	-	+	/	-	+	/	+	+	/	+	+	/	+	+	/	-	+	/	+	+	/	-	-	/	-	-	/
11.	IM7	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	
12.	IŽ5	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	
13.	IM8	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	
14.	IŽ6	+	/	/	-	/	/	-	/	/	+	/	/	+	/	/	+	/	/	-	/	/	+	/	/	+	/	/	+	/	/
15.	IM9	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	
16.	IM10	-	-	/	+	+	/	+	+	/	+	+	/	+	+	/	+	+	/	-	-	/	-	-	/	+	+	/	+	+	/

Poređenje percepcije mladih, njihovih odgajatelja i voditelja slučaja ukazuje na to da su u velikom broju identifikovanih tema njihovi stavovi podudarni. **I odrasli i mladi na sličan način vide uticaj sistema socijalne zaštite na razvoj mladih.**

Voditelji slučaja i odgajatelji u najvećem broju slučajeva usaglašeno navode i ocenjuju i određena iskustva i uticaje kao pozitivne ili negativne za mlade. Mladi imaju doživljaj da ne učestvuju u izboru škole i u donošenju odluka vezanih za smeštaj. Voditelji slučaja i odgajatelji su uglavnom saglasni da mladi ne participiraju i obrazlažu da je to „u njihovom interesu“, jer deca i mladi ne mogu da procene šta je najbolje za njih ni kada je u pitanju izbor škole ni smeštaja. Izostanak učešća

mladih odrasli razumeju kao dobru stvar za mlade. Mladi, posebno kada je reč o participaciji u izboru škole, navode da su malo i, sa njihovog stanovišta, nedovoljno informisani, konsultovani i pitani, dok njihovi odgajatelji složno navode da su mladi učestvovali u izboru škole. Kada je u pitanju učešće dece i mladih u procesu izdvajanja iz porodice i donošenja odluke o smeštaju, postoji saglasnost svih strana da „toga nema“, pa čak ni stariji adolescenti koji su sami doneli odluku o smeštaju nisu imali pune informacije za donošenje odluka niti je njihovo gledište temeljno razmotreno.

Razlike u iskustvima mladih i odraslih su najizraženije u domenu traženja pomoći, jer su se mladi izjasnili da ne traže pomoć zato što to „ne vole“, a odrasli kao da „to ne primećuju“, ali spremno verbalizuju da su uvereni da bi mladi tražili pomoć od njih kada bi im ona bila potrebna.

Doživljaj pripadnosti aktuelnom okruženju izgleda nije razvijen kod mladih u domu, ali se čini da i mladi i odgajatelji smatraju da je to očekivano.

Diskusija

Prikazani rezultati upućuju na to da postoje oblasti u kojima gotovo svi mladi procenjuju da poseduju razvijene kapacitete i snage. **Svi mladi su tokom intervjua izrazili pozitivnu sliku o sebi.** Mada neki od njih ne govore rado o sebi i ima stvari koje bi kod sebe promenili, ponosni su na svoje pozitivne osobine i smatraju da su uspešni u nekoj oblasti koja je njima važna. Uočljivo je da mladi **u prvi mah nerado govore o svojim pozitivnim osobinama**, da ne žele „da se hvale“ te da im nije prijatno da (lepo) govore o sebi. Iz razgovora sa odraslima koji učestvuju u životima ovih mladih osoba ispostavilo se da **nije uobičajeno da im upućuju pohvale** i da nemaju razvijene načine za podsticanje osećanja ponosa kod njih. Izgleda kao da mladi, ali i njihovi odgajatelji i voditelji slučaja, **smatraju da je isticanje kvaliteta i pohvala na neki način „štetno“ za dobrobit mlade osobe.**

Mladi su kao svoje pozitivne osobine prvenstveno isticali to što su „dobri“ (dobre osobe), dobri prijatelji i što vole da pomažu drugima. Pored ovoga, **istakli su snage u onim oblastima koje imaju društveno validirane i pregledne rezultate**, kao što su škola ili sport. Odrasli su navodili da su mladi „dobri“, a su ih takođe hvalili za prepoznatljive i socijalno validirane uspehe. Pri tom, nijedan odgajatelj ni voditelj slučaja nije pomenuo da su mladi socijabilni, empatični i da pomažu drugima, što je najvećem broju intervjuisanih mladih osoba bilo na prvom mestu. Odrasli su često su naglašavali da su mladi vredni i komunikativni, a ređe su pominjali da su i „osetljivi“, pri čemu je ostalo nejasno da li osećajnost ili osetljivost prepoznaju kao snagu ili rizik. **Odrasli takođe veruju da je izvor snaga za mlade prvenstveno odnos koji oni (odrasli) imaju sa njima, dok su mladi prvenstveno navodili druge ljude iz okruženja, posebno članove biološke porodice i drugove.**

Gotovo svi mladi su zadovoljni načinom na koji uspostavljaju komunikaciju sa drugima, što je deo pozitivne slike o sebi i percepcije sopstvenih sposobnosti. Takođe, veliki broj njih **ima pozitivna očekivanja od budućnosti**. Ovde se gledišta odraslih i mladih podudaraju. Jedan broj mladih koji ima teškoće u više oblasti nije zadovoljan svojim veštinama komunikacije i oni nemaju pozitivna očekivanja od budućnosti.

Intervjuisani mladi su **generalno zadovoljni svojim uspesima kada ih odmeravaju u odnosu na uloženi trud i aspiracije**. Pri tome je uočljivo da u oblasti emocionalne regulacije najveći broj mladih **na negativne, stresne i tužne događaje reaguje povlačenjem, dok neki saopštavaju da žele da budu „manje osetljivi“**. Mladi sebe smatraju „dobrim“ i „komunikativnim“, a tako ih vide i odgajatelji i voditelji slučaja, pa svoje neprijatne emocije ne pokazuju. Ovde se nameće pitanje da li se, u kontekstu smeštaja, mladima implicitno šalje poruka da „biti dobar“ podrazumeva izostanak negativnih emocija? Konstrukt „dobrog deteta“ se uočava i u još nekim karakteristikama mladih.

Traženje pomoći je sposobnost koju mladi za sada izgleda nisu razvili ili pak sebe smatraju neuspešnim u tome. Nezavisno od toga što gotovo svi ispitani mladi procenjuju da su im u neposrednom okruženju dostupni pomoć i podrška, samo jedna mlada osoba je izjavila da traži pomoć uvek kada joj je to potrebno. Ostali su naveli da **ne vole da traže pomoć, već se radije oslanjaju na sebe i sopstvene snage kada naiđu na teškoće**. Time što se oslanjaju na svoje snage, mladi razvijaju nove sposobnosti i rezilijentnost, ali sa druge strane velike količine energije koriste za preživljavanje umesto za razvoj. Ostaje pitanje zašto mladi ne traže pomoć. Da li zato što veruju da im niko ili ništa ne može pomoći? Ili zato što ne očekuju da će ih okolina prihvatiti i razumeti? Ili možda „štite“ svoje okruženje jer veruju da osobe iz njihove neposredne sredine ne bi mogle da podnesu njihove brige? Značajno je i pitanje šta se dešava sa mladima koji ne uspevaju da prevaziđu teškoće „oslanjajući se na sopstvene snage“, bez traženja pomoći od drugih. Razlozi zbog kojih mladi ne traže pomoć mogu biti veoma raznovrsni, a rezultati analize intervju pokazuju da iza toga stoji **naučena lekcija da oni treba da se oslanjaju prvenstveno na sebe i sopstvene snage, a da drugi ne žele ili nisu u stanju da čuju šta ih brine**.

Uočljivo je da gotovo niko sa mladima nije razgovarao o bolnim, nerazrešenim i prekinutim odnosima, mada odrasli koji se o njima staraju znaju za te odnose i prepoznaju da to mlade tišti. Odrasli navode da „nema ju ništa protiv“ da o bolnim temama razgovaraju sa mladima, ali da mladi to ne pominju, pa oni ne žele da ih „dodatno traumatizuju“ pominjanjem bolnih tema. Ovako ponašanje odraslih verovatno doprinosi tome da mladi ne govore o neprijatnim emocijama i da ne traže pomoć od odraslih koji se o njima staraju.

Takođe, nalazi ukazuju na to da se sa **decom i mladima ne razgovara**, odnosno da se **s njima nedovoljno, okolišno ili najčešće samo jednom razgovara i to u situaciji izdvajanja iz porodice**. Većina onih koji su izdvojeni iz roditeljskih porodica na predškolskom uzrastu nema jasna sećanja o tome

kako je do izdvajanja došlo. Čini se da voditelji slučaja o tome pričaju samo u trenutku izdvajanja, i to ukoliko je dete starijeg uzrasta, pri čemu je nejasno po kojim kriterijumima i u kom postupku se dete proglašava „dovoljno zrelim“ za razgovor. Ta tema se, izgleda, kasnije ne otvara, posebno kada se promeni voditelj slučaja. Intervjui sa voditeljima slučaja i odgajateljima ukazuju na to da oni o **izdvajanju deteta iz porodice i prekinutim odnosima razgovaraju međusobno, ali tu temu ne pominju pred mladima.**

Mladi smatraju da ne participiraju u dovoljnoj meri u odlukama koji ih se tiču. Samo trećina mladih navodi da je samostalno izabrala školu, dok je drugoj trećini neko preporučio ili sugerisao koja škola je dobra za njih. Ostalima su odrasli koji se o njima staraju izabrali školu umesto njih, i to prvenstveno motivisani potrebom da se održi smeštaj i mladi što ranije „osposobe“. **Mladi su u još manjoj meri učestvovali u donošenju odluka koje tiču smeštaja.** Tokom izdvajanja nijedna od intervjuisanih mladih osoba nije konsultovana o mogućim opcijama. Mladi na domskom smeštaju su sami donosili odluku da žele da budu u domu, ali od voditelja slučaja nisu dobijali dovoljno informacija o tome kakav je život u domu i šta ih tamo očekuje. Trećina intervjuisanih mladih je izjavila da im **niko nije ništa rekao o izdvajanju i o tome gde će biti smešteni niti ih je iko pitao šta misle o tome.** Najveći broj navodi da im je, najčešće **u trenutku izdvajanja, objašnjeno da će biti smešteni, ali da ih niko nije pitao šta o tome misle i kako oni vide sopstvene okolnosti i dostupne mogućnosti.** Stepenn učešća u trenutku izdvajanja iz roditeljske porodice i smeštaja je u velikoj meri zavisio od uzrasta. Oni koji su ušli na smeštaj na predškolskom uzrastu i u prvim razredima osnovne škole nisu konsultovani niti su dali svoje viđenje situacije, već im je (verovatno) samo rečeno gde idu. Voditelji slučaja ističu da su u trenutku izdvajanja ispitivani mladi bili „isuviše mali“ da bi razumeli situaciju. Ni hranitelji ni voditelji slučaja uglavnom ne razgovaraju sa decom i mladima o okolnostima koje su prethodile smeštaju, jer deca ne pokreću „te teme“. Mladi koji su na smeštaju kod hranitelja srodnika imaju donekle povoljniju situaciju u ovom pogledu, jer je njihov smeštaj često bio rezultat postepeno pripremanog porodičnog dogovora.

O osamostaljivanju i napuštanju zaštite se izgleda razgovara samo sa mladima koji su smešteni u rezidencijalne institucije za omladinu. Za one koji su u hraniteljskim porodicama ne postoji plan napuštanja zaštite i emancipacije. Hranitelji o tome ne govore jer ne žele da „ispadne kao da hoće da ih izbace“, a voditelji slučaja ne pokreću tu temu, posebno ako procenjuju da hranitelji žele da nastave da brinu o mladima i nakon punoletstva. **Ideja da su mladi „napušteni“ ukoliko se radi na procesu njihove emancipacije usklađena je sa kulturološkim diskursom koji je karakterističan za Srbiju i južnoevropski tip porodice** (Milić, 2007) i opstaje u socijalnoj zaštiti uprkos nedvosmislenim nalazima brojnih istraživanja koja naglašavaju važnost osmišljenog pristupa emancipaciji mladih (Sinclare et al., 2007; Stein 2012; Clayden & Stein, 2005) i aktuelnim zakonskim propisima.

Uočljive su **razlike u aspiracijama za školovanje mladih koje su vezane za pol. Mladići i devojke takođe različito percipiraju mogućnosti za uspeh.** Devojke prepoznaju da im je za karijeru potrebna podrška okruženja, a svoju budućnost vezuju pre za porodicu koju će zasnovati nego za karijeru. Mladići navode da im je za napredovanje potrebno veće (sopstveno!) ulaganje energije, a uspeh u budućnosti vide kao uspeh u karijeri. Svakako vredi razmotriti u kojoj meri sistem socijalne zaštite u Srbiji podešava („setuje“) šta su to pogodne mogućnosti za devojke i mladiće.

Uočljiv je paradoks da su mladi uglavnom optimistični u pogledu buduće karijere, da veruju da će sebi i svojoj porodici obezbediti sigurnost i stabilnost, ali da sa druge strane ne vide šanse za zaposlenje u zemlji („*Ovo je Srbija, biće teško.*“¹⁰³). Pitanje je koliko se u ovim stavovima odražavaju poruke koje mladi dobijaju iz okruženja i kako to utiče na njihovu motivaciju za učenje i druga postignuća.

Percepcija mladih i odraslih koji se o njima staraju poklapa se u jednom broju tematskih celina koje smo obuhvatili intervjuom. Svi ispitani prepoznaju kapacitete i snage mladih, **a razlike se javljaju u tome kojim kapacitetima prednost daju mladi, a šta odrasli smatraju značajnijim.** Odrasli su saglasni da mladi malo participiraju u odlukama koje ih se tiču, ali smatraju da je to u njihovom „najboljem interesu“, jer oni ili nisu „dovoljno zreli“ da bi donosili odluke ili „nisu realni“ u proceni svojih mogućnosti.

Pomoć i podršku sistema svi uključeni karakterišu kao „zaštitu“ i „obezbeđivanje materijalnih sredstava“, a znatno manje kao mesto za savet, usmeravanje i razgovor. Mladi i njihovi odgajatelji uglavnom i nemaju drugačija očekivanja od sistema, a zanimljivo je da i voditelji slučaja navode da su „tu“, ali da sebe ne vide kao resurs za savetodavnu podršku.

Uočljiva je i razlika u percepciji mladih i odraslih koji se o njima staraju u oblasti traženja pomoći. **Mada ističu da u okolini imaju podršku, mladi biraju da ne traže pomoć kada im je teško i kada su tužni.** Odrasli veruju da bi im se mladi obratili kada bi im bila potrebna pomoć, a istovremeno navode da je mladima korisno da se oslanjaju na svoje snage.

Zaključak: razgovarati sa decom, a ne o deci

Mladi su, uz pomoć svojih odgajatelja i voditelja slučaja, **konstruisali sliku o sebi kao o „dobrom detetu“.** Ova slika podrazumeva **poslušnost prema odraslima, nepokazivanje neprijatnih emocija i osećanja, prvenstveno vrednovanje merljivih uspeha, izbegavanje traženja pomoći i podrške te negovanje zavisnog odnosa sa odraslima.** Odrasli iz sistema pomažu mladima u usvajanju pasivnog stava i podržavaju ih da izbegavaju da traže odgovore

na značajna pitanja i pomoć u prevladavanju teškoća. Takođe, odrasli ne podstiču mlade da učestvuju u odlukama koje se tiču njihovih života.

Ovakav stav zanemaruje postojeće snage i ne ohrabruje dalji razvoj snaga mladih niti ih ojačava kako bi mogli da preuzmu odgovornost za sopstveni život. Posledice podsticanja pasivnog i zavisnog stava mogu biti mnogobrojne, ali ne i pozitivne.

Analiza intervjuja ukazala je na prve uspehe, ali i na teškoće u prevazilaženju medicinskog modela prakse. Čini se da dete, njegova dobrobit i razvoj nisu jasno postavljeni u centar sistema, da dominira konstrukcija odraslih o tome „šta je dobro za dete“. Nije prepoznata potreba da se direktno radi na osnaživanju i omočavanju dece i mladih kako bi oni u skladu sa svojim razvijajućim kapacitetima uzimali učešće i postepeno preuzimali odgovornost za stvari koje ih se tiču. **To nije samo pravo deteta i moralni zadatak odraslih koji se o njima staraju, već i razvojni imperativ koji deci i mladima omogućava zrelo ponašanje tokom razvoja, pa i kasnije, u odraslom dobu** (Munro, 2005). Veoma malo znamo o tome šta je deci i mladima na smeštaju zaista važno, da li im iskustvo smeštaja omogućava da razviju odnos poverenja sa zainteresovanom odraslom osobom i da li se osećaju prihvaćeno.

U ovom pogledu neophodno je redefinisati aktuelni pristup prakse u socijalnoj zaštiti i **razviti uverenja, procedure, znanja, veštine i alate za uključivanje dece i mladih u donošenje odluka**. Da bi se to postiglo, moraju se redefinisati koncepti „dobrog“ i „zavisnog“ deteta i razviti pristupi koji će omogućiti sagledavanje dece i mladih kao kompetentnih i samosvojnih osoba. Istovremeno, **deci i mladima je potrebna istinska „dozvola“ da zatraže pomoć i podršku u integrisanju svojih bolnih iskustava, jer ih to čini snažnijim, i priprema ih da savladavaju i aktuelne razvojne zadatke i izazove u budućem odraslom životu**.

Iako je strategija intervjuisanja razvijena tako da pažljivo prikuplja kvantitativne i kvalitativne podatke, **predstavljeno istraživanje ima izvesna ograničenja**. Svi nalazi su dobijeni iz jednog kruga intervjuja koji su obavljani sa šesnaest mladih u sistemu socijalne zaštite. Oni se ne mogu generalizovati na sve mlade u sistemu, a ponovljeni intervjui sa mladima verovatno bi pružili potpuniji i dublji uvid u njihova iskustva i gledišta. Ipak, „prikupljanje saznanja“ (Patton, 2002: 220) kvalitativnim metodama je dobilo na značaju poslednjih godina. Istraživanje je obezbedilo značajne pokazatelje o gledištima mladih na smeštaju u sistemu socijalne zaštite, o njihovom učešću o stvarima koje ih se tiču i o načinu na koji odrasli sagledavaju njihove potrebe i iskustva. **Rezultati nedvosmisleno upućuju na potrebu smislenog uključivanja dece i mladih kako bi se osigurao njihov pozitivan razvoj**.

Istraživanje je ukazalo na različita iskustva mladih u odnosu na vrstu smeštaja, uzrast i pol, a u narednim istraživanjima bilo bi značajno da se istraže iskustva dece i mladih koji su ušli na smeštaj na ranom (predškolskom) uzrastu, kao i onih koji su smešteni na školskom uzrastu ili kao adolescenti. Bilo bi dobro

istražiti iskustva većeg broja mladih u različitim vrstama smeštaja da bi se izveli pouzdani zaključci o tome kako određena vrsta smeštaja doprinosi jačanju snaga i rezilijentnosti kod mladih. Ovo istraživanje nam je pokazalo da kod mladića i devojaka u sistemu socijalne zaštite postoje razlike u sagledavanju snaga i da se njihovi kapaciteti različito podstiču. Naredna istraživanja fokusirana na polne razlike mogu da doprinesu izgradnji strategija za ojačavanje mladih u odnosu na pol.

Literatura

- Affleck, G., Tenon, H., Croog, S., & Levine, S. (1987) Causal attribution, perceived benefits, and morbidity following a heart attack: An eight year study, *Journal of Consulting and clinical psychology*, 55, 29–35.
- Bates, L. & Tableman, B. (Eds.) (2005) *Supporting children and families while controlling Medicaid costs*. Briefing report No. 2005-1. East Lansing, MI: Institute for Children, Youth, & Families, Michigan State University.
- Berry, D. S., Willingham, J. K. (1997) Affective traits, responses to conflict, and satisfaction in romantic relationships. *Journal of Research in Personality*, 31, pp. 564–576.
- Brady, K. & Caraway, J. (2002) Home away from home: Factors associated with current functioning and traumatized children in a residential treatment center. *Child Abuse and Neglect*. vol. 26, iss. 11, pp. 1149–1163.
- Breshears E., Yeh, S. & Young, N. K. (2005) *Understanding substance abuse and facilitating recovery: A guide for child welfare workers*. Rockville, MD: National Center on Substance Abuse and Child Welfare, Center for Substance Abuse Treatment.
- Brigs. H. E., Briggs, A., Leary, J. D. (2006) Family participation in systems change. *Best Practices on Mental Health* 2(1) 42–58.
- Burt. M. R. & Katz. B. L. (1987) Dimensions of recovery from rape: focus on growth outcomes. *Journal of interpersonal violence* 2, 57–81.
- Calhoun, L. G., Tedeschi, R.G., Fulmer, D. Harlan, D. (2000) Parental bereavement rumination and posttraumatic growth. Poster section presented of the American Psychological Association. Washington, DC.
- Calhoun, L. G., Tedeschi, R. G. (1989–1990) Positive aspects of critical problem. *Recollections of grief*. Omega 20. 265–272.
- Caprara, G .V., Steca, P. (2005) Affective and social self-regulatory efficiency beliefs as determination of positive thinking and happiness. *European Psychologist*, 4, 275–286.
- Carstensen, L. L, Gotman, J. M. , Levenson, R. M. (1995) Emotional behaviour in long-term marriage. *Psychology and Aging* 10 140–149.
- Clayden, J. Stein, M. (2005) *Mentoring Young People Leaving Care: Someone for Me*. London: Joseph Rowntree Foundation.
- Collins, R. L., Taylor, S. E., & Skokan, L. A. (1990) A better world or a shattered vision? Changes in life perspectives following victimization. *Social Cognition*, 8, 263–285.

- Cook-Fong, S. (2000). The Adult Well-Being of Individuals Reared in Family Foster Care Placements. *Child and Youth Care Forum*, Vol. 29, No. 1, 7–25.
- Courtney, M. E., Piliavin, I., Grogan-Taylor, A., Nesmith, A. (2001) Foster youth transitions to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare* 80(6):685–717.
- Dakof, G. A., & Taylor, S. E. (1990) Victims' perceptions of social support: What is helpful from whom? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 80–89
- Diener, E., Lucas, R. E., & Scollon, C. N. (2006) Beyond the hedonic treadmill: Revisions to the adaptation theory of well-being. *American Psychologist*, 61. 305–314.
- Dumaret, A. C., Coppel-Batsch, M. and Courand, S. (1997) Adult outcome of children reared for long-term periods in foster families, *Child Abuse and Neglect* Vol. 20, 911–27.
- Dumaret, A. C., Coppel-Batsch, M., Couraud, S. (1997) Adult outcome of children cared for long-term period in foster families. *Child Abuse and Neglect*, 21, 911–927.
- Efran, J. S., Lukens, M. D., & Lukens, R. J. (1990) *Language, structure, and change: Frameworks of meaning in psychotherapy*. New York: Norton
- Fahlberg, V. (1991) *A Child's Journey through Placement*. Indianapolis: Perspective Press.
- Fredrickson, B. L., & Losada, F. (2005) Positive affect and the complex dynamics of human flourishing. *American Psychologist*, 60, 678 – 686.
- Garbarino, J., & Eckenrode, J. (Eds.) (1997) *Understanding abusive families*. New York: Jossey-Bass.
- Graig, A. and Taylor, J. (1999) *Doing Research With Children*. London: Sage Publications.
- Harden, B. J. (2004) Safety and stability for foster children: A developmental perspective. *The Future of Children*, 14(1), 31–48.
- Henry, D. L. (1999) Resilience in maltreated children: Implications for special needs adoption. *Child Welfare*, 78(5), 519–541.
- Jackson, S. and Thomas, N. (1999) *On the move again? What works in creating stability for looked after children*. Ilford: Barkingside Barnardo's.
- Janoff Bulman, R. (1992) *Shattered assumptions*. New York : Free Press.
- Kahana, B., Yehuda. R. (1995) Impact of cumulative lifetime trauma and recent stress on current posttraumatic stress disorder symptoms in holocaust survivors. *American Journal of Psychiatry*, 152, 1815–1818.
- Krauss. R. M., Chiu, C. (1998) Language and social behaviour. In D. Gilbert, S. Fiske & G. Lindsay (Eds.) *Handbook of social psychology*. Vol. 2. Boston: McGraw-Hill, 41–48.
- Kufeldt, K., Armstrong, J., & Dorosh, M. (1989). In care, in contact? In J. U. Hudson & B. Galaway (Eds.), *The state as parent* (pp. 355–368). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Lansdown, G. (2001) *Promoting Children's Participation in Democratic Decision-Making*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Lansdown, G. (2005) *The Evolving Capacities of the Child*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

- Lerner, R. M., Lerner, J. V., Almerigi, J., Theokas, C., Naudeau, S., Gestsdottir, S., Naudeau, S., Jelicic, H., Alberts, A. Ma, L., Smith, L., Bobek, D., Richman-Raphael, D., Simpson, I., Christiansen, E. D., von Eye, A. (2005) Positive youth development, participation in community youth development programs, and community contributions of fifth grade adolescents: Findings from the first wave of the 4-H study of positive youth development. *Journal of Early Adolescence*, 25(1), 17–71.
- Lösel, F. and Bliesener, T. (1994) Some high-risk adolescents do not develop conduct problems: A study of protective factors. *International Journal of Behavioral Development*, 17, 753–777.
- Lyubomirsky, S., King, L., Diener, E. (2005) The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success? *Psychological Bulletin* 131, 803–855.
- Marsenich, L. (2002) *Evidence-based practices in mental health services for foster youth*. Sacramento, CA: California Institute for Mental Health.
www.cimh.org/downloads/Fostercaremanual.pdf, posećeno 18. 6. 2012.
- Meichenbaum, D. (2007) *Understanding Resilience in Children and Adults: implications for prevention and interventions*. Miami: The Melissa Institute for Violence Prevention and Treatment.
- Milić, A. (2007) *Sociologija porodice*. Beograd: Čigoja štampa.
- Munro, E. (2005) Improving practice: child protection as a systems problem. *Children and youth services review*, 27 (4), 375–391.
- O'Donnell, D. (2009) *The Right of Children to be Heard: Children's right to have their views taken into account and to participate in legal and administrative proceedings*. Innocenti Working Paper No. 2009-04, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Pecora P. J., Kessler, R. C., O'Brien, K., Roller White, C., Williams, J., Hiripi, E., English, D. J., White, J., Herrick, M. A. (2006) Educational and employment outcomes of adults formerly placed in foster care: Results from the Northwest Foster Care Alumni Study. *Children and Youth Services Review*, 28(12):1459–1481.
- Quinton, D., & Rutter, M. (1988) *Parenting breakdown: the making and breaking of intergenerational links*. Aldershot: Avebury.
- Rudestam, K. E. (1978) Semantics and psychotherapy. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, Vol. 15(2), 1978, 190–192.
- Rutter, M. & the English and Romanian Adoptees (ERA) Study Team (1998) Developmental catch-up, and deficit, following adoption after severe early privation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, 465–476
- Rutter, M. (2000) Genetic studies of autism: from the 1970s into the millennium. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28, 3–14.
- Schwartzberg, S. S. (1993) Struggling for meaning. How HIV positive gay men make sense of AIDS. *Professional Psychology Research & Practice* 24. 483–490.
- Shaw, I. and Gould, N. (2001) *Qualitative Research in Social Work*. London: Sage Publications.
- Sinclair, I., Baker C., Lee, J. and Gibbs I. (2007) *The pursuit of permanence: a study of the English child care system*. London: Jessica Kingsley Publishers.

- Stein, M. (2012) *Young people Leaving Care: Supporting pathways to Adulthood*. London: Jessica Kongsley publishers,
- Te One, S. (2010) Involving children in research: Primary school; in: Loveridge, J. (Ed.) *Involving Children and Young People in Research in Educational Settings*, 67–101, Victoria University of Wellington: Jessie Hetherington Centre for Educational Research.
- Tedeschi, R.G., Calhoun, L. G. (1996) The posttraumatic growth inventory: Measuring the Positive Legacy of Trauma. *Journal of Traumatic Stress* 9, 455–471.
- Thomas, L. E., DiGiulio, R. C., & Sheehan, N. W. (1991) Identifying loss and psychological crisis in widowhood. *International Journal of Aging and Human Development*, 26, 279–295.
- Thomas, N. and O'Kane, C. (1998) The ethic of participatory research with children, *Children and Society*, 12, 336–48.
- Thompson, S. C. (1985) Finding a positive meaning in a stressful event and coping. *Basic and Applied Social Psychology*, 279–295.
- Ungar, M. (2004) *Nurturing hidden resilience in troubled youth*. Toronto, ON: University of Toronto Press
- United Nations High Commissioner for Human Rights (2002) Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking, report to the Economic and Social Council, section 3 on Research, Analysis, Evaluation and Dissemination, E/2002/68.
- Veronen, L. G., Klipatrick. D. G. (1983) Rape: A precursor of change. In E.J. Callahan & K. A. M. C. Cluskey (Eds.) *Lifespan developmental psychology: Non normative events* (pp. 167–191) San Diego:CA
- Weiner, A. & Kupermintz, H. (2001) Facing adulthood alone: the long-term impact of family break-up and infant institutions, a longitudinal study. *British Journal of Social Work* 31 (2).
- Žegarac, N. (2007) *Deca govore – rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Save the children UK i Centar za prava deteta.

IV DEO Preporuke

Ka socijalnoj zaštiti po meri deteta

Nevenka Žegarac

Sumarni rezultati analize dosijea uzorka dece na smeštaju upućuju na **zanemarivanje, ostavljanje dece, siromaštvo i nasilje u porodici** kao glavne razloge za smeštaj dece, zatim na **nedostatak preventivnih usluga te usluga za očuvanje i povratak deteta u porodicu**, na **reaktivne strategije u zaštiti dece** („spasavanje“ nasuprot očuvanju porodice) i na **spektar (nedovoljno prepoznatih) problema sa kojima se suočavaju deca na smeštaju**.

Kvalitativna analiza različitih aspekata prakse ukazuje na prve uspehe, ali i na teškoće u prevazilaženju medicinskog modela prakse. Čini se da **dete, njegova dobrobit i razvoj nisu jasno postavljeni u „centar“ sistema** i da još uvek dominira konstrukcija odraslih o tome „šta je dobro za dete“. **Nije prepoznata potreba direktnog rada na osnaživanju i omoćavanju dece i mladih** kako bi oni, u skladu sa svojim razvijajućim kapacitetima uzeli učešća i postepeno preuzeli odgovornost za stvari koje ih se tiču (Lansdown, 2005). Ovo nije samo **pravo deteta i moralni zadatak** onih koji se staraju o njemu, već i **razvojni imperativ** koji deci i mladima omogućava dobrobit i zrelo ponašanje u svim fazama razvoja, pa i u odraslom dobu. Još uvek veoma malo znamo o tome šta je deci i mladima na smeštaju zaista važno, te da li im i u kojoj meri iskustvo smeštaja omogućava da razviju odnos poverenja sa zainteresovanom odraslom osobom i da se osećaju prihvaćeno.

Napokon, **jedna od osnovnih manjkavosti u reformi sistema zaštite dece je ekskluzivno usmerenje na razvoj porodičnog smeštaja i deinstucionalizaciju, bez davanja prioriteta uslugama za podršku porodici i uslugama koje sprečavaju izdvajanje dece iz porodice**. Uočljivo je da se u aktuelnom trenutku reformi profesionalci suočavaju sa konfliktnim zahtevima u pogledu zaštite dece i podrške porodici, što se odražava na odluke koje donose. Važno je napomenuti i da, pored nesumnjivih dostignuća, još uvek nedostaje veza između različitih usluga i mera pomoći i zaštite koje stoje na raspolaganju deci i porodicama u Republici Srbiji.

Preporuke koje proističu iz rezultata ovog istraživanja teže da doprinesu stvaranju boljeg odnosa između osnovnih pravila, principa, stručnih znanja i kompetencija. Te preporuke stoga treba **razmatrati kao međusobno povezane, jer je malo verovatno stvarni napredak u razvoju sistema zaštite dece ukoliko se neki aspekti sistema i njihova uzajamnost zanemare**. Takođe, potrebno je da prođe određeno vreme da se razviju suštinska znanja i veštine i da se stekne iskustvo u njihovoj primeni do trenutka kada ona mogu dovesti do kvalitativnih pomaka, pokazujući svoju punu delotvornost u praksi usmerenoj na dete.

1. RAZVOJ ZAKONA, PROCEDURA I OBEZBEĐENJE SREDSTAVA ZA FINANSIRANJE USLUGA KOJE OBEZBEĐUJU PRAVA DETETA I PODRŠKU OČUVANJU PORODICE

Veoma je važno da se praksa socijalne zaštite dece u Republici Srbiji uskladi sa Smernicama UN za alternativni smeštaj dece u pogledu **razvoja mehanizama za prevenciju izdvajanja deteta iz porodice, planiranje stalnosti i programa za očuvanje i reunifikaciju porodice**. Evidentan je nedostatak čitavog spektra preventivnih, suportivnih, materijalnih, savetodavno-terapijskih, socijalno-edukativnih i drugih usluga za očuvanje porodica i podršku porodicama koje se suočavaju sa rizicima izdvajanja deteta, kao i porodicama čija su deca već izdvojena ili su se vratila roditeljima nakon izdvajanja. Precizni i nedvosmisleni zakoni i podzakonski akti mogu da doprinesu ovom cilju.

Neophodno je **ustanoviti glavne principe koji odražavaju usvojeni vrednosni okvir i nedvosmisleno ukazuju na svrhu i ciljeve prakse u socijalnoj zaštiti dece**. Ovi principi su osnova za razvoj vodiča za praksu koji treba da usmeravaju profesionalno rasuđivanje, a ne da „prepisuju recepte“ za postupanje stručnih radnika.

Važan uslov za razvoj usluga koje prioritizuju podršku ostanku deteta u roditeljskoj porodici, osim razvoja veština i znanja za kolaborativnu, participativnu i na snage orijentisanu praksu, predstavlja i stabilno finansiranje ovih usluga i podrška razvoju organizacija koje će specijalizovano i visokoprofesionalno pružati ove usluge.

2. SNAŽNA PODRŠKA RAZVOJU USLUGA KOJE PODRŽAVAJU SRODNIČKO HRANITELJSTVO

Moraju se uvesti jasni kriterijumi za utvrđivanje najboljih interesa deteta u situacijama kada detetu treba obezbediti alternativno staranje i smeštaj. Upadljivo mali procenat srodničkih hraniteljskih porodica koje su u periodu intenzivnih reformi sistema socijalne zaštite u Srbiji podržane da se staraju o deci ukazuje na **potrebu da se preispitaju politika, zakonski propisi i procedure u ovoj oblasti**. Iskustva iz brojnih zemalja ukazuju na to da srodnički porodični smeštaj zahteva diversifikovani pristup i specifičnu podršku, a čini da su ga kod nas novi standardi koji su snažno podržali razvoj hraniteljstva nekako „potopili“.

Posebno je upadljiv mali broj srodničkih porodica koje su podržane da preuzmu hraniteljske dužnosti za decu ranog uzrasta, što takođe pokazuje da ovim porodicama nedostaje specifična podrška. Pravo deteta na odrastanje u biološkoj porodici, ukoliko je ona sposobna i voljna da mu obezbedi bezbedno i stabilno okruženje i kontinuitet odnosa, sredine i načina života, podrazumeva da je srodnička porodica u brojnim slučajevima najbolji izbor za dete. **Siromaštvo ne može biti razlog da se izbegava opredeljivanje za smeštaj deteta kod srodnika, već je to jedan od okvira za pružanje potrebne pomoći i podrške.**

3. RAZVOJ USLUGA ZA PREVENCIJU OSTAVLJANJA DECE, ŠTO OBUHVATA SARADNJU ZDRAVSTVENIH I SOCIJALNIH SLUŽBI, RANU IDENTIFIKACIJU TRUDNICA U RIZIKU, MATERIJALNU I PSIHOSOCIJALNU PODRŠKU TOKOM TRUDNOĆE, NAKON POROĐAJA I U PRVIM MESECIMA ŽIVOTA DETETA

Broj dece koja gotovo odmah po rođenju ulaze na smeštaj u sistem socijalne zaštite je veliki. Kako ne postoje uporedni podaci za prethodne godine i decade niti je pojava tzv. „ostavljanja dece“ ikada jasno imenovana u sistemu socijalne zaštite u Srbiji, teško je reći kakvi su obrasci kretanja ove pojave.

Pomenutu pojavu takođe treba jasno razlikovati od pojave napuštanja deteta koja predstavlja čin zanemarivanja, jer se dete u prvom slučaju samovoljno „ostavlja“ u porodilištu, domu za smeštaj dece ili na sličnom mestu, sa znanjem ili uverenjem da će se kompetentne osobe o detetu starati na odgovarajući način. **U saradnji sa domovima zdravlja, porodilištima i odeljenjima za neonatologiju treba razraditi preventivne i interventne programe za identifikaciju trudnica kod kojih postoji rizik da će usled različitih nepovoljnih ličnih, porodičnih, materijalnih, zdravstvenih, socijalnih ili drugih okolnosti ostaviti dete nakon porođaja ili tokom prvih meseci života deteta.**

4. EDUKACIJA STRUČNIH RADNIKA I RAZVOJ USLUGA ZA PODRŠKU ODRŽAVANJU KONTAKATA RODITELJA I DECE NA SMEŠTAJU

Pravo deteta na kontakte sa roditeljima, srodnicima i drugim bliskim osobama nije ni dovoljno ni na adekvatan način podržano kod dece na smeštaju u sistemu socijalne zaštite u Republici Srbiji. Potrebno je raditi na **razvijanju edukativnih „paketa“ koji bi kod stručnih radnika unapredili veštine planiranja kontakata te veštine rada sa decom, roditeljima i drugim uključenim osobama na održavanju i unapređivanju kontakata.** Takođe, treba **obezbediti i razvijati resurse za održavanje kontakata** (poput transporta, prostora, alata za praćenje, programa podrške i sl.) kako bi se u okviru participativnog kolaborativnog pristupa unapredile roditeljske veštine i doprinelo dostizanju stalnosti i kontinuiteta koji su značajni za dete.

5. STVARANJE ADMINISTRATIVNIH, ORGANIZACIONIH I STRUČNIH KAPACITETA ZA USPOSTAVLJANJE KULTURNO KOMPETENTNE PRAKSE U SOCIJALNOJ ZAŠTITI DECE

Porodicama sa decom koje pripadaju različitim etničkim grupama potreban je diversifikovani pristup. Pre svega, mora se ustanoviti precizan mehanizam za prikupljanje podataka o deci iz različitih etničkih grupa koja su u sistemu zaštite. To je osnovni preduslov koji omogućava da se za razvoj, finansiranje i praćenje efekata preventivnih i zaštitnih (interventnih) programa usmerenih na manjinske porodice sa decom koriste pouzdani podaci.

Potrebno je unaprediti znanja i veštine kulturno kompetentne prakse, generalno i u skladu sa lokalnim specifičnostima, koja uzima u obzir kontekst u kome deca žive, materijalne i kulturne resurse dostupne njihovim roditeljima i zajednici, kao i očekivanja i težnje u odnosu na dete (Vudhed, 2012). **Svi stručni radnici u Srbiji moraju unaprediti svoje razumevanje konteksta života različitih etničkih, verskih i drugih manjinskih grupa u Srbiji, posebno onih koji su marginalizovani** (npr. Romi, pripadnici manjih verskih zajednica, oboleli od HIVa, pripadnici seksualnih manjina, porodice koje žive nekonvencionalnim načinom života i sl.). Ovo može da doprinese smanjenju uticaja stereotipa i predrasuda stručnih radnika na proces donošenja odluka, kao i neadekvatnog utvrđivanja standarda i „praga“ za pokretanje intervencija. Važno je **razviti intervencije i pristupe koji podržavaju negovanje identiteta i pozitivnog stava prema sopstvenoj etničkoj, verskoj ili drugoj kulturnoj pripadnosti kod dece na smeštaju.**

Zbog specifičnih izazova, prepreka i uslova života, **romskim porodicama sa decom u Srbiji je potrebna veća i raznovrsnija podrška.** Ovakvu podršku je teško obezbediti bez razvijanja mehanizama za istinsku participaciju i dece i roditelja Roma u procesu zaštite. Stoga je važno da se osmisle i implementiraju preventivne aktivnosti i aktivnosti za podršku očuvanju porodice, kao i rad na održavanju kontakta deteta na smeštaju sa biološkom porodicom. Neophodne su i aktivnosti koje podržavaju povratak deteta u porodicu, naročito u slučajevima kada se utvrdi da su nepovoljne okolnosti za bezbedan rast i razvoj deteta u direktnoj vezi sa nepovoljnim materijalnim položajem porodice.

6. DALJI RAZVOJ PROCEDURA I KOMPETENCIJA ZA PLANIRANJE STALNOSTI DECE NA SMEŠTAJU

Zbog nedovoljne razrade, kao i delimične neusklađenosti, postojeća zakonska određenja i stručne procedure nisu obezbedili dovoljan podsticaj za pronalaženje niti stalnih rešenja za decu na smeštaju. Broj dece na javnom staranju raste, a kapaciteti su blizu svog maksimuma. Sa druge strane, napuštanje zaštite je znatno manje dinamično, a uzrok tome je nepostojanje izlazne strategije za veliki broj dece koja su na smeštaju. Usled toga značajan broj dece ostaje na smeštaju duže nego što je to neophodno.

Uprkos tome što najveći broj dece ulazi na smeštaj na ranom uzrastu i dugo ostaje u sistemu, često bez kontakta sa roditeljima i srodnicima, veoma mali broj ove dece dobija usvojiteljsku porodicu. Istovremeno, procedure za usvajanje su duge sa stanovišta detetovog osećaja za vreme. **Neophodno je revidirati vrednosni okvir, zakonske i stručne procedure kako bi se povećao broj dece koja mogu da steknu usvojiteljsku porodicu u razumnom vremenskom roku** (taj rok svakako treba da bude znatno kraći od dosadašnjeg).

Takođe, povratak deteta u roditeljsku porodicu se veoma retko definiše kao cilj stalnosti, što između ostalog govori o orijentaciji stručnih radnika, njihovim uverenjima i kompetencijama, ali i o već pominjanom nedostatku usluga za reunifikaciju porodice.

7. UNAPREĐENJE SISTEMA PRIKUPLJANJA PODATAKA, VEŠTINA DOKUMENTOVANJA I PISANOG IZVEŠTAVANJA KOD STRUČNIH RADNIKA I MONITORINGA DOKUMENTOVANJA U CENTRIMA ZA SOCIJALNI RAD

Sistem prikupljanja podataka i dokumentovanja nije cilj, već sredstvo za obezbeđenje kvalitetnih usluga namenjenih deci na smeštaju. Moraju se **redukovati birokratske procedure kako bi se otvorio prostor za profesionalno promišljanje i neposrednu praksu socijalnog rada**. To znači da treba **izgraditi adekvatnu institucionalnu strukturu koja izbegava višestruko unošenje istovetnih podataka, a pomoću koje se jednostavno uspostavlja veza između elektronske i papirne dokumentacije**. Ta veza treba da omogući da se svaki podatak unesen u realnom vremenu gradualno uvezuje u određeni indikator koji informiše stručnog radnika (za potrebe odlučivanja na nivou slučaja), centar za socijalni rad (za dobijanje pokazatelja o radu radnika i organizacije) i sistem socijalne zaštite u celini (za planiranje, finansiranje, intervenisanje u cilju unapređivanja kvaliteta, ispravljanja nepravilnosti i sl.).

Pri tom se mora posvetiti pažnja **unapređenju veština dokumentovanja i pisanog izveštavanja kod stručnih radnika, kao i unapređenju sistema monitoringa ovog procesa**. Veoma je značajno obezbediti da se adekvatni i kvalitetni podaci blagovremeno unose u dosijee dece na smeštaju. Bez njih je teško i zamisliti adekvatan proces procene i donošenja odluka, a posledično i smislene intervencije u skladu sa najboljim interesima deteta.

Takođe, za razliku od većine dece, deca i mladi na smeštaju često imaju prekide u kontinuitetu narativa o porodičnim, ličnim i drugim događajima i okolnostima koje značajno utiču na njihov život. Ovi prekidi mogu ozbiljno da kompromituju njihov razvoj i dobrobit, pa je **neophodno unaprediti i sistem dokumentovanja o okolnostima koje su uticale na donošenje odluka o njihovom životu**. Ova oblast **može značajno da se unapredi obukom, ali tek pošto se osmisli, uredi i tehnički unapredi sistem evidencije i dokumentacije**.

8. UNAPREĐENJE SUPERVIZIJSKOG PROCESA, POSEBNO U POGLEDU RAZMATRANJA VREDNOSNIH I ETIČKIH IMPLIKACIJA INTERVENCIJA, RADI KONTINUIRANOG POBOLJŠANJA KOMPETENCIJA STRUČNIH RADNIKA

Deci na smeštaju su potrebni visokostručni socijalni radnici, koji su sposobni da donose odluke u skladu sa najboljim interesima dece. Ekspertiza podrazumeva veštinu uspostavljanja odnosa u kojima se kombinuju, s jedne strane, brižnost i kontrola, a sa druge strane, teorijska saznanja i rezultati iz pouzdanih empirijskih istraživanja. Ova kombinacija omogućava promišljanje, odlučivanje i preduzimanje intervencija za pomoć deci i porodica ma da prevaziđu probleme i promene neke okolnosti i modele ponašanja.

Supervizija je još u povoju u centrima za socijalni rad. Mada nema dovoljno uvida, nakon ovog istraživanja nameće se utisak da je supervizija započeta iz perspektive pretežno administrativne funkcije i da se trenutno nastoji da se razviju njeni suportivni elementi (verovatno kao način zaštite od „pretećeg“ okruženja). Istovremeno, čini se da **edukativna i razvojna funkcija supervizije u centrima za socijalni rad još uvek nisu dovoljno zaživele. Supervizija se ne koristi dovoljno za razmatranje vrednosnih i etičkih implikacija određenih odluka i intervencija, što doprinosi osiromašenju i rutinizaciji prakse.**

9. OJAČAVANJE RESURSA CENTARA ZA SOCIJALNI RAD U POGLEDU BROJA RADNIKA

Centri za socijalni rad u Srbiji obavljaju brojne i složene poslove sa znatno manjim brojem radnika nego što je slučaj u zemljama u okruženju. Naravno, broj socijalnih radnika i sličnih pomagača na poslovima socijalne zaštite i socijalne inkluzije u Srbiji nije uporediv sa brojem zaposlenih u ovim oblastima u zemljama Evropske unije. Narasli i složeni zahtevi i novi poslovi s jedne strane, ozbiljni socijalni problemi s druge strane, ali i standardi socijalne inkluzije koje je prihvatila Republika Srbija, pred centre za socijalni rad postavljaju **ozbiljne izazove koje je nemoguće savladati bez adekvatnog povećanja broja radnika.**

U oblasti zaštite dece veoma je značajno raditi na zapošljavanju stručnih radnika koji će se u budućnosti profilisati za rad sa ovom osetljivom populacijom. U suprotnom, teško je očekivati dostizanje postavljenih ciljeva u oblasti prava deteta, ljudskih prava i socijalne inkluzije.

10. RAZVOJ ZNANJA I VEŠTINA DIREKTOG RADA SA DECOM I MLADIMA, SA POSEBNIM FOKUSOM NA PREPOZNAVANJU SIMPTOMA TRAUME, EMOCIONALNIH TEŠKOĆA I PROBLEMA U PONAŠANJU I REAGOVANJU NA NJIH

Uočljivo je neprepoznavanje i minimalizovanje znakova traume, emocionalnih problema i problema u ponašanju kod dece i mladih na smeštaju. **Postoji potreba da se unapređuju znanja i veštine za neposredan rad sa decom i mladima na smeštaju, i to na prevenciji i prevladavanju očekivanih i neočekivanih problema u emocijama i ponašanju.** Zaštita dece iz perspektive deteta ima smisla ukoliko dovede do kratkoročnih (neposrednih) i dugoročnih (održivih i/ili kasnije nastalih) pozitivnih ishoda u životu dece i mladih. Takođe, brojna istraživanja naglašavaju da pomoć detetu u prevazilaženju traume znatno uvećava mogućnosti za napredak i razvoj (Blaustein & Kinnibrugh, 2010; Masten, 2001). **Veoma je važno da se prati dobrostanje deteta tokom i nakon smeštaja i da se uvedu jasni indikatori za praćenje stanja dece na smeštaju.**

Pri tome je važna doslednost u „podešavanju“ individualizovane podrške i interventnog „paketa“ za decu, mlade, njihove roditelje, odgajatelje i druge osobe koje su angažovane oko deteta. Tokom smeštaja, procena i planiranje moraju se usmeriti na ono što treba da se promeni u odgovarajućem vremenskom okviru (u skladu sa potrebama i razvijajućim kapacitetima deteta) kako bi se stvorili preduslovi za dostizanje stalnosti za dete. Istovremeno, treba razmotriti kako se može nadgledati i podržavati dostignuta stalnost.

11. RAZVOJ PROCEDURA I VEŠTINA KOJE OBEZBEĐUJU SMISLENO UČEŠĆE DECE I MLADIH U ODLUKAMA KOJE IH SE TIČU

Rezultati istraživanja upućuju na to da deca i mladi veoma retko učestvuju u odlukama koje ih se tiču. Štaviše, izgleda da postoje jaka uverenja da za decu može biti „štetno“ da izražavaju svoja gledišta i učestvuju u donošenju odluka, pri čemu se koncept dečje participacije krajnje neopravdano suprotstavlja stanovištu o neophodnom obezbeđivanju zaštite dece. S druge strane, čini se da su znanja profesionalaca o modalitetima participacije dece i razvojnim implikacijama (ne)učesća na veoma niskom nivou. **Svako ko radi u sistemu socijalne zaštite dece u Srbiji treba da bude u stanju da obezbedi praksu usmerenu na dete i da prihvati da su deca i mladi pojedinci sa svojim pravima, što podrazumeva i pravo da učestvuju u odlukama koje ih se tiču.**

Participacija je pravo i inherentna razvojna potreba svakog deteta da, u skladu sa svojim razvijajućim kapacitetima stiče kompetencije, jača i zadobija moć u sopstvenom životu, neposrednom okruženju, kao i u široj društvenoj strukturi. Pasivan položaj i ideja „ranjenog, nezaštićenog, nemoćnog, nekompetentnog deteta“ koje odrasli mogu da povrede tako što postavljaju „teška“ pitanja,

obesnažuje decu i potvrđuje moć odraslih nad njima. Deca i mladi u takvim okolnostima imaju ograničene mogućnosti da razvijaju svoje kapacitete. Ako se pobune, onda ih treba „obuzdati“, jer su „opasni po sebe i druge“, ako se stvarno saglase sa slikom „jadnog“ deteta, onda možda zaista i postanu takvi, a ako se prividno saglase sa onim što odrasli nude, onda se često okreću sebi i jačaju svoje kapacitete uprkos odraslima, a ne uz njihovu pomoć.

Deca i mladi na smeštaju u sistemu socijalne zaštite svakako imaju šta da kažu o sebi i o odlukama koje ih se tiču (Janjić-Komar i Obretković, 1996). Ipak, treba imati u vidu da **omogućavanje dece i mladih za participaciju u sistemu socijalne zaštite predstavlja kompleksan zadatak. Treba raditi na tome da deca postepeno povećavaju svoje učešće i pomagati im da nauče kako da svoju moć koriste na odgovoran način** (Munro, 2001), a profesionalce **treba osnaživati i edukovati da moć nad transformišu u moć sa decom** (Pavlović Breneselović, 2012). Veoma je značajno da odrasli ne štite previše decu i mlade u nastojanju da im obezbede najbolje staranje i zaštitu, jer time ometaju jedan od glavnih zadataka maturacije.

Potrebno je razmotriti **unapređenje postojećih i uvođenje novih mehanizama i modela za unapređenje participacije dece** (npr. posredstvom dečijeg zastupnika, poverljive osobe ili ključnog radnika, razvijanjem modela kontinuiranog učešća dece u dokumentovanju i izveštavanju, revidiranjem rada dečijih parlamenata i sl.). Takođe, **izgleda da aktuelne administrativne procedure za učešće dece nisu dobile jasan smisao ni kod dece ni kod stručnih radnika, pa treba osmisliti nove koncepte, propise, modele i procedure, alate i stručna znanja za participaciju dece i mladih.**

12. UNAPREĐENJE ZNANJA I VEŠTINA, KAO I PROCEDURA ZA PARTICIPACIJU RODITELJA DECE NA SMEŠTAJU

Roditelji dece na smeštaju, kao i srodnici, imaju malo prilika da učestvuju u kompletnom procesu: od početka rada, tokom procesa izdvajanja i pripreme deteta, i dalje tokom smeštaja deteta. Stoga i ne iznenađuje tako niska stopa povratka dece u roditeljsku porodicu.

Uverenje da je roditeljska porodica najčešće najbolje mesto za odgajanje dece predstavlja polaznu osnovu koju ponekad treba posmatrati u odnosu na pravo deteta da bude zaštićeno od zlostavljanja i zanemarivanja. Pomaganje detetu podrazumeva rad sa detetom i njegovom porodicom, a kvalitet odnosa profesionalca sa porodicom i sa detetom direktno utiče ne delotvornost pružene pomoći.

Veoma je značajno raditi na **razvoju znanja i veština profesionalaca kako bi mogli da prevladaju otpore i uspostave kolaborativni saradnički odnos sa roditeljima u zaštiti deteta. Time se omogućava smisleno učešće roditelja u životu dece i grade njihove kompetencije, tj. oni se osnažuju za donošenje drugih odgovornih odluka**, što može značajno da doprinese sigurnijem i bržem dolaženju do stalnih rešenja za dete.

13. UNAPREĐENJE I RAZVOJ PROCEDURA, KOMPETENCIJA STRUČNJAKA I RAZVOJ USLUGA ZA PODRŠKU EMANCIPACIJI I NAPUŠTANJU ZAŠTITE

U dosadašnjem toku reforme sistema socijalne zaštite dece, i pored početnog uspostavljanja zakonskog okvira, napuštanje zaštite nije dobilo odgovarajuće mesto. Ova veoma značajna oblast zahteva sistemski i sistematični pristup koji obuhvata različite aktere (od deteta, odnosno mlade osobe, preko voditelja slučaja, odgajatelja, roditelja, savetnika za hraniteljstvo ili osamostaljivanje, do drugih značajnih osoba) u relativno dugom vremenskom periodu.

Osamostaljivanje je proces, a ne čin „izlaska iz sistema“. Ovaj proces podrazumeva pripremu, planiranje, podršku, postepeno preuzimanje odgovornosti, ovladavanje veštinama, ponekad menjanje smera, pa i nepravolinijsko kretanje (metaforički rečeno – „dva koraka napred, jedan korak nazad“). Pri tom, mlada osoba treba da ima doživljaj da dobija podršku, da je drugi uvažavaju i da će imati kome da se obrati kada joj to bude potrebno, i u aktuelnom trenutku i u budućnosti. Stoga treba **unaprediti znanja, veštine, alate, usluge i finansijska sredstva za planiranje napuštanja zaštite i podršku programima emancipacije. Veliki značaj ima i unapređivanje sistema monitoringa za planiranje napuštanja zaštite kod mladih** kako bi se pravovremeno obezbedila odgovarajuća podrška.

14. RAZVOJ INSPEKCIJE U OBLASTI ZAŠTITE DECE

Zakon o socijalnoj zaštiti (2011) uvodi inspekciju socijalne zaštite kao specifičan regulacioni mehanizam za kontrolu kvaliteta. Inspekcija ima za cilj nadgledanje ispunjavanja standarda, pa je stoga neophodno razviti mehanizme da se ona, osim na praćenje ispunjavanja zakonskih propisa i formalnih procedura vezanih za vremenske okvire, pojedine upravne i stručne postupke, **usmeri i na ono što je suštinski važno, a to su proces i ishodi zaštite dece i mladih.**

U tom pogledu inspekcija socijalne zaštite treba **da razvija procedure i alate koji će joj omogućiti da sagleda detetovo „putovanje kroz sistem“ te da se usmeri na kvalitet neposredne prakse stručnih radnika i njihove kapacitete da pruže delotvornu pomoć i podršku deci. Bilo bi značajno da se ona usmeri i na istraživanje delotvornosti pomoći koju deca i porodice dobijaju od sistema, kao i da ukaže na načine na koji se postojeća praksa može unaprediti, uz dokumentovanje i deljenje primera dobre i izvanredne prakse u oblasti zaštite dece.**

15. DALJA ISTRAŽIVANJA U OBLASTI ZAŠTITE DECE

Sprovedeno istraživanje ukazuje na nekoliko pravaca za buduća istraživanja u oblasti zaštite dece, posebno dece na smeštaju u sistemu socijalne zaštite.

Prvo, potrebna su temeljnija istraživanja **faktora koji doprinose ostavljanju dece**, i to iz perspektive roditelja, ali i drugih učesnika u procesu (prvenstveno članova njihovih porodica, kao i stručnih radnika iz zdravstvenog sistema i sistema socijalne zaštite). Ovakva istraživanja mogu značajno da pomognu u kreiranju preventivnih i interventnih programa u ovoj oblasti.

Drugo, značajna su dalja **istraživanja veze zanemarivanja i siromaštva kao faktora za izdvajanje dece i praga za pokretanje intervencija** od strane stručnih radnika u socijalnoj zaštiti. Veliki broj dece u Srbiji živi u siromaštvu, a ostaje nejasno na koji način se postavlja prag za pokretanje intervencije izdvajanja deteta iz porodice. Takođe, nije jasno koje se siromašne porodice u kojima su deca pogođena zanemarivanjem podržavaju, a koje ne, i koji faktori utiču na to da li će se podržati ostanak deteta u porodici ili ne.

Treće, potrebno je detaljno **istražiti proces usvajanja u Republici Srbiji**, i to sa različitih stanovišta i iz različitih perspektiva. Usvajanje nije bilo istraživačka tema u Srbiji poslednjih 40 godina (Jakovljević, 1981). Temeljno istraživanje je važna osnova za neophodnu ozbiljnu reviziju politike i prakse u ovoj oblasti.

Četvrto, treba uvesti mehanizam za stalni monitoring **dobrostanja dece i mladih na smeštaju** i podržati raznovrsna istraživanja u ovoj oblasti. To je značajno kako bi se razumeli stvarni efekti preduzetih mera i kreirala politiku u oblasti zaštite dece.

Peto, važno je razvijati raznovrsna istraživanja koja će uzeti obzir **stavove roditelja dece na smeštaju** o sistemu socijalne zaštite (kakva su njihova iskustva, kakvu pomoć očekuju od sistema, šta im je u najvećoj meri pomoglo, a šta ne i sl.).

Šesto, treba razvijati istraživanja koja **dublje tragaju za iskustvima i perspektivama dece i mladih na smeštaju**, i to dece različitog uzrasta, pa i one koja su napustila zaštitu. Njihova neposredna iskustva, perspektive i prioriteta su veoma važan pokazatelj i nužan korektor sistema socijalne zaštite.

Sedmo, potrebno je bliže istražiti **iskustva, domete i potrebe supervizije** u centrima za socijalni rad i šire u sistemu socijalne zaštite. Supervizija je novi mehanizam u socijalnoj zaštiti u Srbiji, pa treba sagledati dosadašnja iskustva i pažljivo negovati i jačati ovaj značajni resurs koji ima moć da doprinese unapređivanju kvaliteta usluga i programa socijalne zaštite.

Osmo, rezultati istraživanja ukazali su na zanimljive i još uvek nedovoljno istražene indicije u pogledu **rodnih, kulturoloških i drugih stereotipa koji utiču na proces mišljenja i donošenje odluka kod stručnih radnika**, što je važno istraživačko pitanje i oblast u kojoj supervizijska praksa može doprineti unapređenju kvaliteta usluga

Literatura

- Blaustein, M. E. & Kinnibrugh, K. M.(2010) *Treating Traumatic Stress in Children and Adolescents: How to Foster Resilience through Attachment, Self-Regulation, and Competency*. New York: The Guilford Press.
- Jakovljević, A. (1981) *Usvojenje*. Beograd: Institut za socijalnu politiku.
- Janjić-Komar, M. i Obretković, M. (1996) *Prava deteta, prava čoveka*. Beograd: Dosije i Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo.
- Lansdown, G. (2005) *The Evolving Capacities of the Child*, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, 227–238.
- Munro, E. (2001) Empowering looked after children. London: LSE Research Articles Online. <http://eprints.lse.ac.uk/archive/00000357>, posećeno 12. 5. 2012.
- Pavlović Breneselović, D. (2012) Odnosi na ranim uzrastima, U: A. Baucal (Ur.) *Standardi za razvoj i učenje dece ranih uzrasta u Srbiji*, Beograd: UNICEF i Institut za psihologiju
- Vudhed, M. (2012) *Različite perspektive o ranom detinjstvu: teorija, istraživanje i politika*, Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju i CIP
- Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 24/11.

” Monografija *U lavirintu socijalne zaštite - Pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju* predstavlja originalan i izuzetno značajan doprinos unapređenju teorije i prakse porodičnog smeštaja dece, i podrška prevenciji rezidencijalnog smeštaja i procesu deinstitucionalizacije. U dva uvodna poglavlja sveobuhvatno i vrlo detaljno prikazani su osnovni pojmove iz oblasti socijalne zaštite dece na smeštaju a posebno sistem zaštite dece u Srbiji. Oba poglavlja obiluju vrlo korisnim podacima koji se retko sreću u literaturi iz ove oblasti u našoj sredini i predstavljaju dragoceni vodič za sve one koje žele da istinski razumeju kako funkcionišu sistemi zaštite dece u svetu, a posebno u Srbiji. Najveći deo teksta, odnosi se na prikaz i diskusiju rezultata istraživanja, gde posebno ističemo deo istraživanja koji se odnosi na percepciju mladih na smeštaju o svom položaju i iskustvu sa socijalnim službama. Istraživanje predstavlja dobar primer participacija mladih u istraživanjima koja se odnose na njih same, i stoga predstavlja dobar primer drugim istraživačima. Imajući u vidu reformu sistema socijalne zaštite koja je u toku u našoj sredini, ova monografija dolazi u pravi čas, jer omogućava donosiocima politika i stručnim radnicima u sistemu socijalne zaštite da kreiraju politike, donose i sprovede mere i aktivnosti koje će biti skladu sa pravima deteta a istovremeno zasnovane na naučnim dokazima.

PROF. DR VERONIKA IŠPANOVIĆ RADOJKOVIĆ,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu

” Problematika socijalne zaštite dece na smeštaju tretirana je u skladu sa postulatima savremene nauke i struke i razmatrana na sveobuhvatan način, sa teorijskog i empirijskog stanovišta, iz iskustava dobre prakse socijalnog rada i socijalne politike kod nas i u svetu, iz ugla pružaoca i korisnika usluga, sa akcentom na njihovim snagama i resursima. U okviru *teorijskog konteksta* definisani su ključni koncepti i modeli na kojima se zasniva socijalna zaštita dece na smeštaju, a u okviru *praktičnog konteksta* opisani relevantni stručni postupci smeštaja dece unutar sistema socijalne zaštite dece u Srbiji. *Kontekst empirijskog istraživanja* sadrži opis metodologije i rezultata kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja iz više izvora podataka. U okviru istraživanja posebna pažnja je posvećena specifičnim problemima kao što su npr. smeštaj romske dece i vođenje dokumentacije o deci na smeštaju u centrima za socijalni rad. Ovaj rukopis stoga smatram veoma korisnim štivom za stručnjake različitih profila zaposlenim u institutima i institucijama socijalne zaštite, kao i svima koji nameravaju da istražuju, prate, uređuju i unapređuju brigu o deci - važnom strateškom cilju svake odgovorne države i društva.

PROF. DR JELENA SRNA,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu